

В С Е
11-12
В І Т ' 15

журнал
іноземної
літератури

З НОВИМ РОКОМ ТА РІЗДВОМ ХРИСТОВИМ!

В С Е В І Т ' 1 5

журнал
іноземної
літератури

11-12
(1043-1044)

ВИХОДИТЬ
3 СІЧНЯ 1925 р.

VSESVIT-REVIEW OF WORLD LITERATURE

НЕЗАЛЕЖНИЙ ЛІТЕРАТУРНО-МИСТЕЦЬКИЙ
ТА ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНИЙ ЖУРНАЛ.
ВИДАЄ ТОВ «ЖУРНАЛ «ВСЕСВІТ» У КИЄВІ

Ел. пошта: vsesvit.vsesvit@gmail.com
vsesvit.journal@gmail.com

www.vsesvit-journal.com

З М І С Т

Nota Bene. Книга – вічна, як любов! 3

ПОЕЗІЯ

ЗАРУБІЖНА ПОЕЗІЯ ПРО ВІЙНУ. «Пес війни» простягнув хутко руку мені 5
РЕДЬЯРД КІПЛІНГ. Пісня банджо 16
СРЕТЕН ПЕРОВИЧ. Коріння 27

ПРОЗА

ОЛЕКСАНДР ОВСЮК. Лісовий закуток. Роман 33
ІСАБЕЛЬ АЛЬЄНДЕ. Клариса. Оповідання 190
ТОМАС ПІНЧОН. Смерть і милість у Відні. Оповідання 198
ГАНС БЕНДЕР. Вечірня заграва, вранішня заграва. Оповідання 212

ПИСЬМЕННИК. ЛІТЕРАТУРА. ЖИТТЯ

ДМИТРО ДРОЗДОВСЬКИЙ. Пан із саквояжем 217
ШАРЛЬ ЛОМ'Є. Історія ордену сзуїтів 221
ГРИГОРІЙ КРИМЧУК. Вірменський характер як сила нації 229
ГРИГОРІЙ КЛОЧЕК, Одного разу в Стамбулі 240
ЛЮДМИЛА ГРИЦИК. Поезія А. Церетелі в сучасному
комунікаційному просторі 243
ІГОР ЛІМБОРСЬКИЙ. Університет початку ХХІ століття:
між глобалізацією та кризою гуманітарних наук 250
ВАЛЕНТИНА СОБОЛЬ. Buonfigno, siora mascara! 257
КОСТЬ КОТКО. Стамбульські фота 261
ДМИТРО ЧИСТЯК. Висока і чиста зоря Дмитра Чередниченка 268

МАКСИМ СТРИХА. Поет Редьярд Кіплінг: знайомство триває	270
МАРІЯ СЕМАШИНА. Поза межами болю	275
ВОЛОДИМИР СКРИНЧЕНКО. Доля музиканта	279
СВІТЛАНА КУЧЕРЯВЕНКО. Україна – це правда. А я на боці правди	281

НА ЗАКІНЧЕННЯ НОМЕРА

ПУ СУНЛІН. Розмальовозна шкіра. Оповідання	284
ЗМІСТ ЖУРНАЛУ «ВСЕСВІТ» ЗА 2015 РІК	288

На обкладинці: Ст. 1 – М. Чюрльоніс (Литва). Ескізи вітражів, поч. ХХ ст. із циклу «Сотворіння світу». Ст. 2 – Олег Шупляк (Україна). Різдво, 2014 (із серії прихованих картин у картині).

Ст. 4. – Ілюстрації до статті Г. Кримчука „Вірменський характер” (ст. 229).

МІЖНАРОДНА РАДА ЖУРНАЛУ «ВСЕСВІТ»:

**Борис Акунін (Російська Федерація),
Гаролд Блум (США),
Мрідула Гош (Індія),
Петер Естергазі (Угорщина),
Стівен Комарницький (Великобританія),
Маріо Варгас Льюса (Перу),
Кнутс Скуснієкс (Латвія),
Олжас Сулейменов (Казахстан)**

Представник «Всесвіту» у Великій Британії – Світлана Барнс
Svitlana Barnes, S. Barnes Media Ltd, Cambridge, UK. Email: sbarnes@sbarnesmedia.com

Видано у співробітництві з

БЛАГОДІЙНИМ ФОНДОМ ЗАХИСТУ І РОЗВИТКУ
УКРАЇНСЬКОГО ХУДОЖНЬОГО ПЕРЕКЛАДУ

CHARITABLE FOUNDATION FOR THE SUPPORT AND
DEVELOPMENT OF CREATIVE TRANSLATION IN UKRAINE

Шеф-редактор Юрій Микитенко
Редактор-консультант Олег Микитенко
Головний редактор Дмитро Дроздовський

Редакційна колегія:

Юрій Андрухович, Іван Бондаренко, Наталія Висоцька, Людмила Грицик, Іван Дзюба, Дмитро Дроздовський, Роксолана Зорівчак, Сергій Квіт, Юрій Кочубей, Роман Лубківський, Олег Микитенко, Юрій Микитенко, Володимир Моренець, Дмитро Наливайко, Марина Новикова, Дмитро Павличко, Оксана Пахльовська (Україна—Італія), Олександр Пронкевич, Микола Рябчук, Роман Сенькусь (Канада), Вадим Скуратівський, Максим Стріха, Лесь Танюк, Рорі Фіннін (Великобританія), Борис Шалагінов

Редакція: Зінаїда Настенко (*гол. бухгалтер*), Любов Тютюнник (*коректор*),
Михайло Іванов (*комп'ютерний набір, дизайн, верстка*).

КНИГА – ВІЧНА, ЯК ЛЮБОВ!

Відколи великий Гете сформулював поняття Weltliteratur (світової літератури), не згасають дискусії навколо цього терміна й літературознавці всіх країн дискутують, у якому саме ракурсі слід розглядати національні літератури. Теоретики, починаючи від Дерріда і базуючись на більш ранніх філософських ученнях, пробували довести, що саму літературу найменше цікавлять власне читачі, що закони розвитку літератури іманентні, підпорядковуються

своїм внутрішнім типологічним і генетичним правилам, лежать в інтертекстуальних площинах. Але невідомо, чи запитували теоретики самих письменників і читачів, чи байдуже їм, прочитають їхні рядки чи ні!? Звісно ж, питання риторичне.

Звернімо увагу на читача. Я бачив у нью-йоркській підземці, як люди масово читають книжки від Умберто Еко до Бродського і Стівена Кінга (останніми роками, звісно, частіше побачиш електронну книжку), був свідком, як молоді й старі канадці масово йдуть у торонтську районну бібліотеку, щоби, сьорбаючи незмінну каву, провести кілька годин вихідного дня за книжкою. Там бібліотека виглядає як ізольована в тиші велика зона торговельного молу, на кшталт київського «Ocean Plaza» чи «Магеллана». Сидять, гортають сторінки, тихенько гомонять, підходять до стелажів з книгами, радяться з бібліотекарями. Важко виділити якусь літературну стежку, якою там ідуть читачі; бачив усе що завгодно: і греко-римську класику, і Коран, і Рушді, і європейський романтизм і французький реалізм, і Джойса, і Толстого з Достоевським, і Кавафіса і П'юзо, і Поланека вкупі з Сарамагою... В українському інституті в Чикаго спостерігав, як розходяться з бібліотеки українські кобзаріки, збірки поезій наших класиків та й сучасних авторів на чолі з Юрком Андруховичем. Однак в Чикаго було українське «село», а не торонтська «районка».

Напередодні Нового року і Різдва Христового ставимо собі запитання: що буде з паперовою книгою, з терпким ароматом її фарби й паперу, коли її розгортаємо з тихим шурхотом сторінок? Невже все це навчиться імітувати комп'ютер, а, може, скоро встромлятимемо собі в лоба чіп і будемо слухати, і бачити, й чути запах порошу й крові під Ватерлоо? Хтозна, може й так – як альтернатива для неповносправних. А тим часом з Франкфуртського книжкового ярмарку 2015 року маємо дивовижно прекрасну новину: за спостереженнями експертів, паперова книга впевнено набирає обертів і практично в усіх проведених рейтингах книжкової індустрії починає займати перші місця. Це означає, що світ потроху оговтується, повертається до своїх джерел, до першопочатку, до істини. Адже електронне безумство небезпечно зловживаннями і замість користі може принести нам вельми небезпечні виклики. Обнадіює й новина з українського Уряду: для публічних бібліотек України виділено 43 млн. грн. для придбання нових книжок і поповнення фондів на 2016 рік. Замовляти книжки вповноважені самі бібліотеки, а розпорядником коштів лишається рідне Міністерство культури України. Будемо сподіватися, що суть необхідної ініціативи не перетвориться на профанацію й імітацію бурхливої діяльності чиновників. Для того й Новий рік, щоби вірити в чудеса, які інколи справджуються.

З Новим роком, теплі наші друзі, з Різдрвом Христовим! На щастя, на добро, на здоров'я, на многая літа! Честь і слава усім нашим донорам, які допомогли нам прожити минулий рік, – дякуємо від усього серця!

«Всесвіт», Ю. М.

*Там – тіла, понівечені боєм,
Там, здається, – досі їх крик:
«Не залиште солдата на полі!..»
Ви є батько. А я – командир.*

Іварт Макінтош, «На пам'ять»

ЗАРУБІЖНА ПОЕЗІЯ ПРО ВІЙНУ
«ПЕС ВІЙНИ» ПРОСТЯГНУВ
ХУТКО РУКУ МЕНІ»

З англійської переклав Володимир Тимчук

Карл САНДБЕРГ
(1878–1967)

І вони слухались

ДОЩЕНТУ плюндруйте міста.
В порох розбийте стіни.
Руйнуйте заводи, собори, крамниці
й оселі.
У груди каміння, розвалин
і чорної сажі.
Усі ви – солдати. Виконуйте наші команди.
Будуйте міста.
Встановлюйте наново стіни.
Збирайте заводи, собори,
крамниці й оселі.
В будови життя та роботи.
Ви всі – трударі-громадяни. Виконуйте
наші команди.

Волт ВІТМЕН
(1819–1892)

В поході

Із хмарою боїв – це наступ –
Зі звукострілом, наче ляск ременю, та із залпом
раз у раз
Залізні вояки уперто натискають,
злагоджені полки
Із тьмяним блиском під палючим сонцем –
покриті порохом тверді чоловіки
В колонах піднімаються і падають, як хвилі,
на землі,
Чергуючись з розривами – колеса розриваються,

А коні? – В піні всі...
Так військо наступає, військо, ві...

Рік тремтіння та заціпеніння

РІК тремтіння та заціпеніння доконає вже мене –
крила літа, що у тебе, зігрівали досить добре, та
проте оцей ось подих заморозив мене враз,
І розпука пригнітила сяйвом світла й
захопила в темряву всіх нас.
Чи змінити пісні мушу, пісні про тріумф? –
запитаю я себе.
Чи повинен я на правду додавати ще куплети
в Реквієм?
В ці пригнічені гімни поразок?

Джордж ОРВЕЛ
(1903–1950)

В пам'ять про італійця

«Пес війни» простягнув хутко руку мені –
З ним зустрілися ми в вартовому –
Грубувата й тендітна долоні сплелись
У стисканні, міцнім як ніколи.
Ми зустрілись, а бій не змовкав ні на мить,
Але й спокій! – на мужнім обличчі:
Кожні шрам і рубець милували мій зір
Навіть більш, аніж риси жіночі.
Мене нудить давно від бруталних словес –
З його ж уст словеса – мов святині:
З молоком материнським всмоктав він усе,
Що із книг пізнавав я донині.
Віроломний артобстріл укотре тривав –
Рвало землю – нас вдвох осінило:
Хто б подумати міг, що соратник в бою
Є із золота й каменів цінних?
Хай щастить, чужоземцю, мій брате, тобі.
Та фортуна для мужніх примхлива.
Чи спроможним є світ віддавати борги
Понад те, що йому дав ти щиро?
Серед привидів, марева, в царстві тіней,
Між багряним і білим, невпинно
Поміж кулями й наклепом, в кривді, в біді –
Голові де шукати спочинок?
Де цей Педро, що звався Агуляром в строю,

Де є нині товариш Гонсалес Мігель?
Фенелозу Рамона чи нам віднайти?
Про це черви нам скажуть тепер.
Не зотліли останки під сонцем сліпим –
А ім'я – вже забуте, та й справи твої.
Смертоносну олжу погребли ще за дня
У наступнім пакунку брехні.
В тій гарячій порі ув очах я читав
Щодо рішень твоїх про безсилля потуг,
Жодна бомба з армади ворожих полків
Не розтрощить твій праведний дух.

Вільям ГОДЖСОН
(1893–1916)

Перед боями

За велич нинішнього дня
І за молитви в час до сну,
За захід сонця у полях
І за подяку цьому дню,
За світ любові та краси,
За те, чим Ти благословив,
За всі ті дні, що ними жив,
Солдата з мене Ти зроби.
За сподівання та страхи,
За дивом сповнені пісні,
За сміх в безхмарнії роки,
За прикрі й за щасливі дні,
За романтичні всі часи,
Випробування, гніт гріхів
І за безумство всіх світів,
Людину з мене Ти створи.
І на вершині власних літ
Я бачу в гіркоті своїй,
Як в'яне сотень дужих цвіт –
По жертвою вони жили,
В боях за правду полягли.
Сказати мушу «Прощавай!»
Усьому – я втрачаю рай –

Айзек РОЗЕНБЕРГ

(1890–1918)

Днини кінець у траншеях

До схід сонця. Десь щезає темрява...
Такий же древній Час друїдів...
А біля рук життя стрибає –
Нашугана уявна миша.
Прогорну парапети маків –
Аби зорити. Ось знову біля вуха
Нахабна миша – ой вони б стріляли, якби
дізнались,
Що ти – космополіт:
Ти руку протягнув британцю,
І німцеві так само подаси
Вже скоро і, я певен, радісно,
Щоб розділити в спокої зеленку.
Здається, зловтішаєшся, минаючи
Ряди очей суворих, чесних рук, атлетів гордих –
В них менше шансів залишитись в житті –
Окови заклику до вбивств,
У матрицю у нутрощах землі
Пориті Франції лани.
Що бачиш ти в моїх очах,
У звуках скреготу заліза й полум'я
Відкинутого неба?
Чому тремтиш, і в серці – жах?
Корінням маки в наших венах
І визрівають на ланах, і їх збирають...
Та вибух чути – оминуло,
Поки зариті ми в землі.

Вільфред ОВЕН

(1893–1918)

Гімн загиблій молодості

Що за тридзвін за тим гарматним м'ясом?
Лише вогнем відплата мусить бути,
Лише затворів ляск – набої надсилати –
Цим зможете їх доблесть пом'януть.
Ні молитов за ними, ні плачу, ні дзвонів,
Ні панахид – одні нехай хори:
Як скреготить залізо в обороні
І в наступ як ідуть на клич сурми.
Які свічки, в час юності останній?

Не в юнаків руках – в очах вони
Сіятимуть у святості прощання –
Краса поблідла шовком на труні.
І квіти від дівчат – їх так багато –
І в смутку сяйво буде віддаляться.

Іварт МАКИНТОШ
(1893–1917)

На пам'ять

Ви були загиблomu татом,
А він – тільки Ваш був син...
У вашій порожньо нині хаті.
Та й не скінчив роботу він.
У жалю та у голосінні
Дні проводите Ви, отець,
За улюбленим дійсно сином –
Не повернеться наш босць.
У листах від Вашого хлопця
Ані слова про боротьбу –
Лише вівці на сінокосі –
Це я бачу досі в рядку –
І врожаю як раду дати
В небувалі часи штормів,
...Він лежить полеглим солдатом.
І я – його командир.
Ви були лише його батьком,
Їх же в мене – аж п'ятдесят,
Я щоночі бачив в атаках –
Під розривами зрослих хлоп'ят,
А у сутінках ми повертались...
О, мій Боже! Я чую мольбу:
«Нас врятуйте!..».
До смерті ці жалі –
Їх не витягнув в хвилю тяжку.
Не забути мені мужніх хлопців –
Їх довіра – на кожен наш час –
Це – сини мої, гідні молодці!
Батьку, знайте правдиві слова.
І наївні вони, наче діти,
Й чисті в гордості. «Подивись
В очі смерті», – хто може зуміти?
На руках я тримав їх, живих!
Дійсно: юні, шляхетні, шалені!
І вже в першій своїй борні,
Мов граніт, незламні герої

У небесну сотню пішли.
Там – тіла, понівечені боєм,
Там, здається, – досі їх крик:
«Не залиште солдата на полі!..»
Ви є батько. А я – командир.

Роберт БІНЬЙОН
(1869–1943)

Поляглим

Мов мати дитяті, сьогодні слухай,
Держава складає пошану гордо
Солдатам від плоті своєї та духу –
Впали вони за свободу.
Б'є барабан: поляглим звіщає серпень
Безсмертя – та смутком лунає голос.
Сьогодні ми стали на вік самотні,
І слава сіяє крізь сльози.
Йшли з піснею в бій юнаки по дорогах,
І правда – в очах, і тримались статечно
(Усупереч шансам) до перемоги,
Усупереч страху – вперед обличчям.
До лютого ворога в миті останні –
Час їх не втомить, роки – не засудять.
Кожен світанок і сонця прощання
Про них спомини збудять.
І сміх побратима не чутимеш знову,
Ти їх не побачиш у колі сім'ї,
До праці не стануть завзято з тобою,
Бо сплять вони в рідній землі.
Всі наші бажання, надії – сталеві.
Полягли (пішли у безсмертя за обрій)
Відомі ж для кожного серця Вітчизни своєї,
Як зорі для Ночі відомі.
Як зорі, що сяють, хоч в темряві ми,
У марші звитяги в небесних рядах
Герої зірками в Руїні часи
У славі сіятимуть нам у віках.

Джон СТРИТС
(1886–1916)

Вояцький цвинтар

Траншеї нескінченні, самотні, не останні,
В які мужчини йдуть, відважні згодом гинуть,

За ними десь сакральні безіменні поховання
В покоцаній землі – вояцький цвинтар.
Лежить цвіт юності, що злегковажив вчора
Життям (померли за Свободу) у стремлінні:
Надгробки, не уквітчані декором,
Усе кричать під час гарматних стрілень.
Коли війна зупинить це самотнє поле
Паломників-солдат для їх кінця,
Засяють квіти, провістивши волю
І славу переможного вінця.
Та все ж серця, заховані в граніті,
Живитимуть печаль по їх втраті.

Альфред ТЕННИСОН
(1809–1892)

Атака кавалерії

За лавою лава, ще лава
І командир попереду –
Неслись у долину Смерти
Шість сотень вершників.
– Вперед, стрімка бригадо!
– Напоготові кріс тримати!
Неслись у долину Смерти
Шість сотень вершників.
– Вперед, стрімка бригадо!
...Зайва для них розрада,
Немає між ними солдата,
Що в паніку міг би впасти,
Вмовлянь не потрібно їм,
Відмові не буде причин –
Виконуй – і можеш померти...
Неслись у долину Смерти
Шість сотень вершників.
Правобіч від них – розриви,
Лівобіч від них – розриви,
І спереду теж розриви:
Живе намагаються стерти;
Штурм: стріли і ядра – довкола,
Неслися завзято й хоробро
Прямо у пазурі Смерти,
Прямо до пащі Пекла,
Неслися шість сотень вершників.
На сонці шаблі сяяли,
Для блиску – місця замало –
Обслугу рубали шаблями

В атаці... І духом уяву світа
 Вражали відважні та вперті:
 Кидками на ворожі позиції
 Крізь оборону пробиту
 (Тримали її казаки) –
 Повсюдно лежали забиті,
 Порубані впень москалі.
 ...Назад повертались не всі
 Шість сотень вершників.
 Правобіч від них – розриви,
 Лівобіч від них – розриви,
 Гриміли й снаряди за ними,
 Живе намагаючись стерти;
 Штурм: стріли і ядра – довкола –
 Все падали коні й герої,
 Та були і ті, хто встояв,
 Хто через горнило Смерти
 Вернулися з пазурів Пекла,
 Вернулись із бою живими
 Від сотень тих решта.
 Не зблідне героїв слава:
 Атака – шалена та вдала,
 Для світу всього – взірцева:
 В атаку – із доблестю лави.
 Із честю – кінна бригада
 Й шість сотень шляхетних.

.....

Примітки та зауваги перекладача

Карл Сандберг (Carl Sandburg), американський письменник і газетяр, славу якому принесла поезія. Учасник іспансько-американської війни. Противник війн – він їх змалював жахливими барвами, без прикрас. Поезію «And They Obey» автор написав у 1916 р., показуючи алогізм війни, яка несе руйнування та вимагає наступних зусиль для відбудови.

Волт Вітмен (Walt Whitman), американський поет, есеїст і гуманіст, вважається одним із батьків верлібру. Твори «An Army Corps On The March» (збірка «Leaves of Grass», 1891) і «Year That Trembled And Reel'd Beneath Me» (1865) є роздумами про громадянську війну. На «Рік тремтіння...» Вітмена надихнуло потрапляння в полон його брата Джорджа та становище військовополонених загалом, які страждали від голоду, холоду, хвороб і поранень. Вітмен зголосився працювати медбратом, одночасно допомагаючи пораненим відстояти їхні права. Поет у СРСР належав до «толерованих» американських поетів, його перекладали як Уїтмена, зокрема, Коптілов, Коротич, Мисик та багато інших літераторів.

Лейтенант Вільям Годжсон (William Noel Hodgson) служив у 9 батальйоні полку територіальної оборони округи Devonshire. На частину чекала участь в операції поблизу Сомме, спланована спершу на серпень, але пізніше її перенесли на кінець червня.

Через несприятливі погодні умови британці відсунули початок операції на 01.07.1916. Гадають, що Ходжсон написав твір «Before Action», передчуваючи свою загибель – стався це 29.06.1916. Його батальйон потрапив під артилерійський вогонь, живим залишився лише один офіцер (батальйон досягнув визначених рубежів, вибивши противника). Похований серед інших полеглих у полі, неподалік передових позицій британських військ. Пізніше це місце стало військовим некрополем (Devonshire Cemetery).

Початкову редакцію поезії «In The Trenches» **Аїзек Розенберг (Isaac Rosenberg)** у грудні 1916 р. відіслав на клаткиках віднайденого паперу до Великої Британії рідним і друзям на збереження. До лав королівської армії Розенберг зголосився у 1916 р., втікаючи від фінансових труднощів і, вочевидь, не прагнучи «романтики перемог». У колі військовиків був «білою вороною», рідним скаржився на прояви ксенофобії на етнічному ґрунті. Загинув від кулі під час нічного патрулювання поблизу Аррасу (Франція). Спочатку був похований у спільній могилі. У 1926 р. його останки ідентифікували та перепоховали на цвинтарі в Па-де-Кале. Ім'я поета серед інших 16 поетів I світової війни вигравіювано на Кутку поетів (Poet's Corner of Westminster Abbey). «Break Of Day In The Trenches» вважається однією з найвидатніших поезій, написаних під час I світової війни. Традиційно «зеленка» є фактором, який супроводжує бойові дії: у різноманітності флори або замасковані ті, хто може нести смерть, або полишені ті, кого вона знайшла.

Вільфред Овен (Wilfred Owen), англійський поет, більша частина творчого доробку якого присвячена прощальним процесіям за загиблими у війні. Свій гімн – «Anthem For Doomed Youth» Овен написав у шпиталі, оговтуючись після контузії. Кажуть, що цим віршем Овен напорокував власну загибель у бою: нехтуючи можливість залишитися в тилу через важкі поранення, він у липні 1918 р. повертається в армію до Франції, аби далі подавати правдиві картини з полів боїв і змальовувати трагізм невиправданих смертей. У бойових діях під час форсування водної перешкоди (Sambre- Oise Canal), за тиждень до капітуляції Німеччини, Овен загинув. Відзначений Військовим хрестом (The Military Cross) – однією із найвищих офіцерських нагород британської королівської армії.

Увечері 16.05.1916 група лейтенанта **Іварта Макінтоша (Ewart Alan Mackintosh)** і молодшого лейтенанта **Макея** із 5 батальйону морської піхоти (зі складу історичного полку британської армії *Seaforth Highlanders*) виконала рейд до траншей німецьких військ. Повернувшись з втратами – 16 поранених і 2 вбитих, серед них рядовий **Д. Сутерленд**, якому і присвячено «In Memoriam». Могили цього солдата нема – лише ім'я згадується на військовому меморіальному цвинтарі британської армії у м. Аррас (Faubourg d'Amiens British Cemetery). Лейтенант Макінтош загинув під час битви у Камбре (Battle of Cambrai) у листопаді 1917 р. Макінтош також відзначений Військовим хрестом.

Свою найвідомішу поезію **Лоуренс Біньюн (Robert Laurence Binyon)** створив у роздумах на скелі над морською пучиною (сьогодні це місце увічнене як меморіальне) в середині вересня першого року війни. На той час британський експедиційний корпус зазнав чималих втрат під час битви у Монсу (Battle of Mons), у Ле-Като (Battle of Le Cateau), у Марну (First Battle of the Marne). Як згадував пізніше автор, першими йому прийшли слова четвертого рядка майбутньої «For the Fallen» – на сьогодні їх використовують у королівському британському легіоні під час церемоній днів скорботи (Remembrance)

за полеглими солдатами. Бінйон відзначений Орденом кавалерів пошани (*Order of the Companions of Honour*). «*The Times*» надрукувала поезію 21.09.1914.

Джон Стрімс (John William Streets) добровольцем зголосився у серпні 1914 р. до батальйону територіальної оборони округи Шеффілд (*Sheffield City Battalion*). З кінця 1915 р. кілька місяців його частина дислокувалася в Єгипті, пізніше її перекинули на західний фронт. Вірш «*A Soldier's Cemetery*» автор написав у траншеях, прагнучи відчутти думки вояка в час його загибелі. Очевидно, що подій кінця вірша такий вояк міг не побачити, але Стрімс сподівався дожити до цих часів. Не судилося: 01.07.1916 сержанта Стрімса поранили під час битви у Соме (*Battle of the Somme*). Його скерували у тил, але він не дійшов, тож його вважали зниклим безвісти. Його тіло ідентифікували через 10 місяців. Поезію надрукували цього ж, 1917, року.

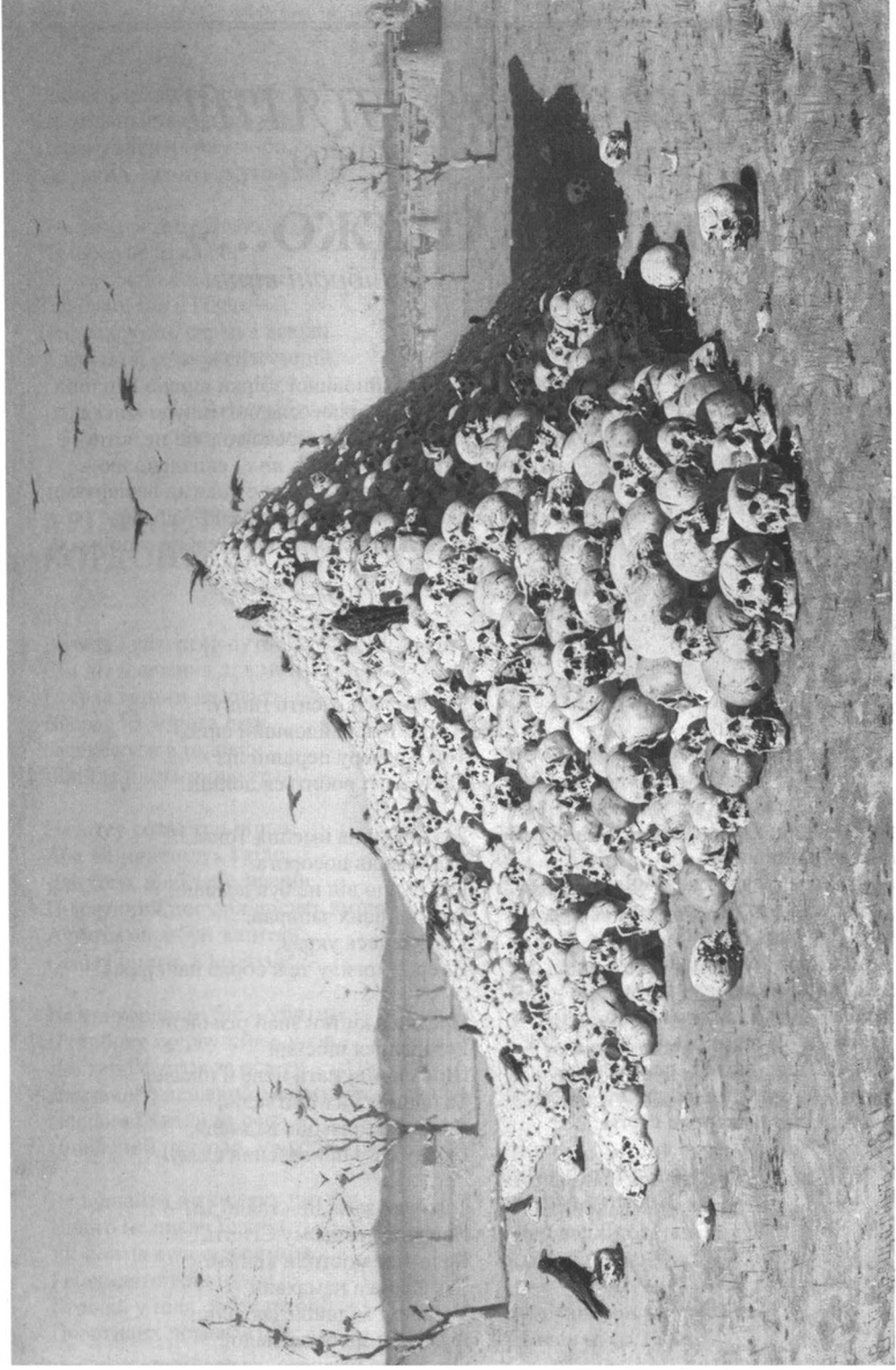
У час написання «*The charge of the Light Brigade*» лорд **Альфред Теннісон (Alfred, Lord Tennyson)** був поетом-лауреатом Британської Корони. Сам твір автор написав упродовж кількох хвилин під враженням газетної замітки про битву під Балаклавою під час Кримської війни. Після друку в «*The Examiner*» 09.12.1854 поезія стала популярною серед солдатів Кримської кампанії. В поезії вбачається вплив рядка 23 псалма – «долина тіней смерті», – який читали і досі читають під час похоронних ритуалів, щоправда, розуміють смерть і жахи, що супроводжують бойові дії. Останні рядки Теннісон сповнив ніжністю, яка була б тільки можлива після кривавої битви. Відвічне усвідомлення відмінної ідентичності різних національно-станових груп у Росії, незалежно від проголошеного устрою «государевого», розрізнив і лорд Теннісон, зазначивши противника як «*Cossack*» і «*Russian*».

Про перекладача

Володимир Тимчук — народився 11 січня 1979 року в с. Ясіня Рахівського району Закарпатської області. Освіту здобув у Житомирському військовому інституті радіоелектроніки ім. С. П. Корольова та Київському національному лінгвістичному університеті. Офіцер Збройних Сил України, підполковник. Кандидат технічних наук, старший науковий співробітник. Виконує наукові дослідження та викладає в Академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного. Голова Львівської обласної організації Спілки офіцерів України (2010–2012); член комісії з питань науки та

освіти Громадської ради при Львівській обласній державній адміністрації (2010–2011); продюсер мистецько-культурних акцій «Поетично-хорова проба «Весняні коловороти» (2009 р., Форум видавців), «Гуцульська республіка–перлина у соборній короні України» (2014 р., філармонія); учасник заслуженої хорової капели України ім. Євгена Вахняка «Боян» (2007–2014); член оргкомітетів із проведення: чотирьох наукових заходів (семінарів і форумів) із циклу «Січневі ГІСи» (2010–2013); фестивалю «XIII Велика коляда» (2012), наукової конференції «Ясіня – столиця Гуцульської республіки... і не тільки» (2012); засновник і голова ГО «ВНТС «Січневі ГІСи»

В. В. Верещагін. Апофеоз війни

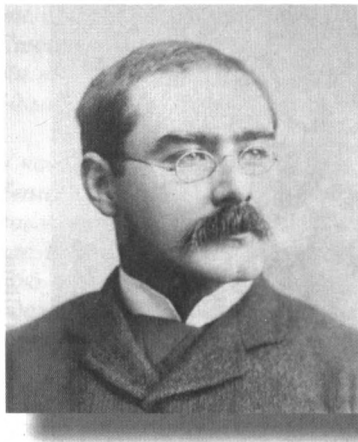

РЕДЪЯРД КІПЛІНГ

(30.12.1865 — 18.01.1936)

«ПІСНЯ БАНДЖО...»

Вибрані вірші

Від часу виходу найновішої збірки віршів Кіплінга українською «Сім морів» заледве минуло кілька місяців, а уже з'явилися переклади, які не встигли до неї потрапити. Саме з них і складено цю добірку віршів, окремих з яких є новими варіантами раніше перекладених віршів, а деякі – вперше відкриваються українському читачеві на сторінках «Всесвіту».

ПРЕЛЮД

(До «Департаментських пісеньок»)

1890

Я з тобою ділив хліб і сіль,
Твою воду я пив і вино,
Й коли ти помирав, пульс і мій завмирав –
Я й твоїм жив життям заодно.
Почуття, що свою душу їм
Я відкрив, знов тобі віддаю
І веселі, й сумні, ще незнані мені,
Тих сердець, що в далекім краю.
Я писав те, що з нами було
У житті, – й щоб людей звеселить,
Усе зводив на жарт; та як пройде азарт,
Ти збагнеш, що за жартом стоїть.

*З англійської переклав
Віктор Марач*

У СУХОМУ ПІДСУМКУ...

1886

Ми змінилися не надто
З часу, як найперші мавпи

Заходилися місити глину.
В кого був найдовший спис,
Той в печеру перший ліз –
Так у світі робиться донині.

Раз дикун на ймення Тонга
Уколошдав носорога
І за те, що він не був ледащо,
Їдло в інших забирав,
І каное десь украв,
Вмер – могилу теж обрав найкращу!

Предки з кістки знай різьбили
І старалися щосили
Щось придумати нове й цікаве.
Та один із них підгледів,
Як друг вирізьбив ведмедя,
І чужу собі привласнив славу.

Так було завжди – гляди ти! –
Навіть в давньому Єгипті,
Коли там мостили крипти.
Так Хеопса намахали –
У проект мільйон заклали,
А дверей зробили мало!
Ось тепер не знати, де гробниця...

Інший фараон по дружбі
Йосипа найняв на службу,
Порахуй тепер, ану ж-бо,
Скільки у Єгипті смуглолицих...

Ось тому я так співаю,
На чуже не зазіхаю,
Бо усе заспівано до мене.
Так було, так є і буде –
Всі шахрують скрізь і всюди.
Я зізнався, отже я спасенний.

*З англійської переклав
Володимир Чернишенко*

АРИФМЕТИКА НА КОРДОНІ

1886

Велика і славетна путь –
Сім літ навчання для мети:
І лорда гідним назовуть
Вперед на ворога піти.
Засяде куля в голові,
Відійде плоть лише траві.

На вітер сотні три пішли,
Аби зміцнити дух і тіло,
Для того, щоб тебе звалив
Підступний постріл досить вміло.
А потім спробуй запитай:
Освіту цінить Юсуфзай*?

На прикордонні бій – убитим
В глибоку прірву хтось упав.
Дві тищі фунтів за освіту
Джезайл** дешевий змарнував.
Пошани і хвали взірець –
Поцілений раптово, – мрець.

Не віднайти в книжках цитати,
Нічого не писав Евклід,
Як можна кулі відвертати
І відхиляти вбік шаблі.
Стріляй у ціль, хутчіше бий –
Простіших поважає бій.

Від шабель вкрадені шнурки
Цілком годяться для оплати
Якогось із нероб гірських,
Що літер може і не знати,
Та діло знаючи своє,
Хоч з лівої руки уб'є.

Везуть військові кораблі
Новоприбульців на борту,
Аби в чужій для них землі
Перемогти народ пушту –
«Заручників меча і лука»...
Задорога для нас наука.

*З англійської переклала
Олена Балера*

Примітки:

* *Юсуфзай* – плем'я з Афганського при-
кордоння.

** *Джезайл* – мушкет.

ГАНГА ДИН

1892

Балачки про пива бочку
Добре плести тут, в тінючку,
В таборі, де тиша, мир і спок...
Та як дійде до заруби –
Поцілуєш чорта в губи
За води звичайної ковток.

Ех, колись попряжив мізки
Я під сонцем, під індійським,
В одній з Ї Величності частин,
І в усій команді чорній
Був старий один моторний,
Полковий наш бгісті* , Ганга Дин.

Він був: – Дин! Дин! Дин!
Ти кендюх кривоногий, Ганга Дин!
Гей, хитрюго, хізерао** !
Дай води-но! Пані лао ***!
Ідоляко мокроносий, Ганга Дин!

Вбрання він мав просте –
Носив ні се, ні те,

Я знаю любов, що сильніш од віків,
Мати моя, О мати моя!

Якби мене море топило страшне,
Мати моя, О мати моя!
Я знаю, чий плач всіх глибин досягне,
Мати моя, О мати моя!

І як мої прокляті плоть і душа –
Я знаю: молитва мене воскреша,
Мати моя, О мати моя!

*З англійської переклала
Ольга Смольницька*

ТЮЛЕНЯЧА КОЛИСКОВА

(З «Книги джунглів»)
1894

Коли шість тижнів ти прожив – далеко не
пливи,
Бо втопишся на глибині, на міліні живи,
І не пірнай в бездонну даль, не знаючи
води,
Косатки там, кити, шторми – спаси і од-
веди!

Тривога лине звідусіль, сама загроза
скрізь,
То ти, малюче мій, рости і за буйки не
лізь.
Міцній, сильнішай і мужній, лиш набе-
решся сил –
Тоді побачиш, що уже ти моря справжній
син!

*З англійської переклала
Валерія Олондарь*

ПІСНЯ БАНДЖО

1895

Хіба рояль приточиш до сідла,
Або орган перекладеш на віз...
І навіть скрипка б зовсім зогнила,
Якби її у тропіки повіз.

А я – у торбі тій, де провіант,
З обох боків солдатські тарілки...
Як строєм вишиковують солдат,
То я свої заводжу пісеньки.

Лунає деньки-бреньки, деньки-дзень –
Щодня якоїсь іншої утну.
Я граю їм, коли світає день,
Я граю і тоді, як час до сну.

І перед боєм в мертвій тишині,
Коли у молитвах збігає ніч,
Я граю їм про те, що на війні,
Один на десятьох – звичайна річ.
Я мов пророк нещастя, що було,
Абсурду, що забутий до пори.
Бо сталось те, що статись не могло,
А я міняю руку й знов до гри!

Я граю тинька-тинька, тинька-так –
Нехай пустеля вперше чує спів,
Нехай в багатті сушений кізяк,
Я мов литаври наших вояків.

В дорозі наймолодшого з братів,
Що сам собі посаду й скарб шука,
В оманливім мовчанні бліндажів
Звучить мій спів, моя струна тонка.
Перевертай відро, сідай, мовчи,
Увесь оркестр вмістився у мені.
Я – місто, що вогнями зве вночі!
Я – публіка в вечірньому вбранні!

Послухай: «Тина-тина-тина-тин»ь,
Це лондонські вогні кругом горять!
Я наче тіль твоїх бажань, хотінь...
Що скликує додому всіх солдат...

На пошуки заморських див-скарбів,
До краю, де киплять чужі міста,
Зі мною разом Одісей відплив,
І за морями знов мене дістав.
Він кровію стікав на чужині,
І, доки риbam не пішов на корм,
Він замовляв нові пісні мені,
І я співав, неначе снасті в шторм.

Не більш ніж тре', щоб зад прикрити свій.
З кількох ганчірок шнур
І міх з козячих шкур –
Увесь його похідний однострій.

Лежимо весь день, бувало,
Під палючим сонця жалом,
Піт у вічі, де ж той Дин, зараза!
Був тоді не раз він битий,
Хоч старався догодити,
Та не міг служити всім одразу.

Крики: – Дин! Дин! Дин!
Гей, нехристе, де в біса ти бродив?
Швидше рухайся, слимаче!
За тобою шомпол плаче!
Наповняй шолом мій хутко, Ганга Дин!

Шкандибає цілий день,
Доки сонце не зайде,
І, здається, страх йому не знаний.
Ми урозтіч, вбік, вперед –
Та, хай чорт мене дере,
Він, як хвіст, завжди стирчить за нами.

Атакуєм знову й знову –
Він з мішком напоготові,
Доки горн «Відхід» не проголосить...
Весь брудний і обгорілий
Був нутром він сніжно-білий,
Як з вогню поранених виносив!

Кулі градом. Тільки чути: – Дин! Дин!
Дин!
Хмарки пилу під ногами між купин.

Як кінчалися набой,
Зразу гвалт з передової:
– Дай патрони! Ну, і звісно: – Ганга Дин!

Раз в одній з останніх лав
Я підкошений упав –
Не забути тих кількох страшних годин.
В животі засів свинець,
Думав, мій прийшов кінець...
Раптом глип: сопе і крекче Ганга Дин...

Ганчірку взяв стару,
Заткнув мою діру

І в горло влив зеленої бурди:
Смердюча і густа,
Зволожила уста –
Смачнющим був напій твій, Ганга Дин.

Чути: – Дин! Дин! Дин!
Ось хрипить з пробитим пузом ще один.
Сучить по землі ногами,
Шепче спраглими губами:
– Бога ради, дай водиці, Ганга Дин!

Він тяг мене, як міг
І вже біля своїх
Здригнувся сам, зустрівши смерть легку.
Тихцем мене поклав,
Останнє, що сказав:
– Надіюсь, був напій вам до смаку!..

Знаю, ще його зустріну
Там, де муштра без утину,
Де й не чули про буфет чи магазин;
В пеклі грішному народу
Він дарує прохолоду
І мені ковток уділить Ганга Дин.

Добрий Дин! Дин! Дин!
Ти немов біблійний Лазар, Ганга Дин.
Хоч я бив тебе і мучив,
Та, клянусь Творцем всесущим,
Ти стократ за мене луччий, Ганга Дин.

З англійської переклав Тарас В'єнц

Примітки:

* *Бгісті* – водонос.

** *Хізерао* – йди сюди.

*** *Пані лао* – неси воду швидко.

МАТИ МОЯ

(З роману «Світло згасло»)

1892

Якби я вгорі на розп'ятті висів,
Мати моя, О мати моя!

Ти чуєш: «Гойя-гойя-гойя-гой!»
 Ген блискавиці падають за борт.
 Ану затягуй іншої, герой,
 Співай гучніше, і не брат нам чорт!

По крутосхилах, де згинає вісь,
 Через каньйони, де смеркає день,
 Понад проваллям (краще не дивись!)
 Через долини потяг наш гуде.
 Де сірі шпали губляться в снігу,
 Де на морозі тріскає метал,
 І навіть рейки гнуться у дугу
 Співаю пісню про дев'ятий вал.

Ти чуєш: «Тинда-ринда-ринда-рид!»
 Ліси сахнулись від сокир людських!
 Сталевих коней з заходу на схід
 «Женем поїти» із озер гірських.

Я вмію так, як любиш тільки ти...
 Я вмію так, що сміх тебе пройма...
 Захочу – й на душі шкребуть коти,
 Захочу – і душі немов нема!
 Коли п'яний зайшовся у гульні,
 Чи хіттю тебе трусить, чи плачем,
 Послухай пісню, що звучить в мені,
 Й розжареним залізом обпече.

Послухай: «Ну-ти, ну-ти, ну-ти, ну!»
 Раз пощастило – не впадай у гріх.
 Хто заповідь забув бодай одну,
 Той тяжко буде каятись за всіх.

Нехай орган аж до склепінь реве –
 Я зорям квилю про жалі людські,
 Нехай труба в атаку позове,
 А я – про те, як геть біжать полки.
 Мій голос ти не сплутаєш ні з чим,
 Глузую з тих, хто надто зашкаруб,
 Буває часом, що й найвищий чин
 Потрапить цій моїй струні на зуб.

Тоді вже «трата-тата-тата=та!»
 Чув, як умію? Слухай знов тепер.
 Бо тільки я співати вмію так
 Про те, як полк женуть на вірну смерть.

В селі рибальським я родився десь,
 Бабуню ліру маю я одну.
 Подарував мені крадій-Гермес
 Дзвінки кишки та голову стальну.
 І всім, хто лиш до рук мене бере,
 Передаю премудрості століть:
 Життя прекрасне, знає кожен грек,
 А пісня – вічне диво на землі!

Тому-то «Тинька-тинька-тинька-тинь!»
 (Ну що, панове, пісня вам улад?)
 Я звук за звуком світ зберу в один
 З Лімерика до Делоса й назад!

*З англійської переклав
 Володимир Чернишенко*

ЖОНАТИЙ 1903

Іде до бою одинак –
 За себе б'ється він.
 Та жонатий вояк, той воює не так –
 За трьох стоїть один.
 Є він, вона, а в них – воно
 (Де два, там буде три!)
 Домів вернути мріє знов
 Обідньої пори.

Ось одинак зі сховку – зирк,
 Ти там ще, а чи ні?
 Та жонатий – повір, ляже й анічичирк –
 Сам покажись мені!
 Бо він, вона... (а як стрельне?
 Їх спробуй добери...)
 Він мріє, як домів верне
 Обідньої пори.

Ще одинак була пальне
 Повз тебе, йди собі.
 Зна жонатий одне: як не я, то мене.
 І ця думка веде його в бій.
 Є він, вона, а в них – воно,
 І що не говори,
 Домів вернути мріє знов
 Обідньої пори.

Опісля бою ліг та й спить
 Блаженний одинак.
 Та жонатий сидить, наслуха кожну мить,
 Чи ж щось піде не так,
 Чи там на варті вояки,
 Чи ворог не проник?
 Так слухав подих він, який
 З колиски чути звик...

На поміч скочить одинак,
 Хоч викаже свій схов.
 Та жонатий вояк лиш подать може знак,
 Аби хто підійшов.
 Твою адресу й тестамен
 Запише він, як стій.
 Затисне кровотечу з вен
 Аби ти був живий.

Бо він, вона, а в них – воно,
 (Без тебе – трьох нема).
 І ти так само хочеш знов
 Додому з усіма.
 Ага, бо він, вона, воно
 (В одне збереться три).
 Додому кожен хоче знов
 Обідньої пори.

Ось він, вона, а в них воно –
 Так є, і ось чому
 Вояк жонатий повинен спливати,
 Втонути зась йому!
 Від часу Єви та Адама
 Це – істини прості.
 Тож краще я битимусь з одинаками,
 З жонатими сяду за стіл!

*З англійської переклав
 Володимир Чернишенко*

РОМУЛ І РЕМ 1904

Навряд чи знав вовчиці син,
 Заклавши власний дім,
 Що знаменитим стане він,

Коли постане Рим.

Простий із заходу дивак
 Повз річку Тибр ішов,
 І з мулу стіну звів хлопчак...
 За що й з життя пішов.

Сварилися не раз брати.
 В цей раз сміявся один
 Із довжини та висоти
 Тих віроломних стін.

Неначе блискавка, удар
 Був швидший від думок...
 На душу впав важкий тягар,
 Убитий брат замовк.

Так Рем зустрів сумний кінець,
 Але ж якби вцілів,
 Де б Цезар свій носив вінець,
 Де б Папа Римський жив?

Пославши брата до богів,
 Знаряддя Ромул взяв –
 Й біля сусідніх берегів,
 Нову стіну заклав.

*З англійської переклала
 Валерія Олондарь*

ТРОНИ, ДЕРЖАВИ СВІТУ 1906

Трони, держави світу
 В оці століть,
 Мов одноденні квіти –
 Вік, наче мить.
 Квітка нова віта
 Нових людей,
 Так з попелища устануть міста,
 І слава знов зійде.

Квітка в красі своїй
 Квітне й не зна,
 Скільки вбива надій
 Кожна весна.

Радо бездумний вік
Вона живе
Тиждень цвітіння бутонів нових
Життям зухвало зве.

О часе, що все створив,
Дай сили нам.
Очі і нам закрий,
Як тим квіткам.
Хай, мов ті квіти, вмрем
У вірі в те,
Що наша праця, якою живем,
Без нас також цвіте.

*З англійської переклав
Володимир Чернишенко*

ВІДПРАВА ЕДДІ 1910

Едді, отець з Менхуд-Енду
(Каплиця була там така),
Почав усенічне бдіння
Для кожного мандрівника.
Та сакси Різдво святкували,
І вихор поночі штормив.
Ніхто не прийшов на відправу,
Хоч Едді у дзвони дзвонив.

«Жахлива погода для прощі, –
Була в Едді мова така. –
Та маю почати відправу
Для кожного мандрівника».
Свічки запалив він олтарні, –
І в двері віслюк зазирнув,
Запрошений ніби у гості,
І на миготіння моргнув.

А буря вривалась у вікна,
Підлогу залляла вода.
Ось віл, що в ярмі натрудився,
Уже до дверей загляда.
«Як відаю я, що найбільше,
І як би мале упізнав?
Це знає Володар Небесний», –
Так Едді-священик сказав.

«Але, як зібралися троє –
Навіщо б тепер я мовчав?
О браття, благу звістку маю!» –
Казання так Едді почав.
Волові сказав він про ясла –
Про хлів віфлеємський і дім.
Ослові – про Вершника мовив,
Що в'їхав у Єрусалим.

З гостей хлюпотіли краплини,
Та слухали – без сусти,
Неначе єпископи гідні,
Бо Едді мав Слово нести.
Коли ж вітер тванню пронісся,
Вже світлими вікна були,
І Віл і Осел поскакали,
Додому з каплиці пішли.

Ченця брали сакси на кпини –
Та відповідь в Едді така:
«Ні, я не замкну Його Храму
Для жодного мандрівника».

*З англійської переклала
Ольга Смольницька*

ПІСНЯ ЧЕРВОНОЇ БОЙОВОЇ ЛАДДІ 1910

Відштотхуйсь від берега! Стійко!
Мицніше!
На гладі дивись красвид!
Якщо вона силу відчує вправнішу,
То стане в затоці як слід.
Відплив – морок – подуви з неба –
На мило біліють хребти,
Але (знов хапай її!) – треба
Нам пана поночі знайти.

Твердо в будь-якій сутичці станем:
В бурі, битві, як підем на дно,
І Муж зі своїм буде Паном:
Присягнув-бо йому все одно.

Розрізаєм розгнівані хвилі,
Та ми бачимо рідко відплив:
Наш пан – Один в розгніваній силі,
Шал гребців – це і Одіна гнів!
Хоч тяжкі ми приймаєм удари –
Не останні удари вітрів.
Ми відторгли Богів – знайте, хмари:
Ми змагаємось з гнівом Богів!

Вона з гребеня рвучко злітає,
Порина в порожнечу діри
І, зіщулившись, недобачає,
І ламають їй щогли вітри,
Але перш, ніж тепер закричати,
Вона плине зі здійманих хвиль.
Зустрічайте! Зустріньте – й тримайте!
Витягайте з останніх зусиль!

Грім і шум в небесах калатає,
Ми розгнівали бурю саму!
Це сам Тор власний молот здіймає,
Розколовши надвоє пійт'ю!
Захуйтеся! Та вітер проймає,
Знову буря поночі свистить!
Сильний шквал її знов обертає,
Та ми втримати мусим! – Гребіть!

Слухай, о Громовержцю, о Торе!
Не для гри ми у бурі такій,
А для здобичі вийшли у море,
Виклик робимо силі твоїй.
Чиним це ми не з власної волі –
Мати рідний всі хочемо дім –
Та не вернув наш пан з риболовлі.
Уночі ми рушаєм за ним.

Твердо в будь-якій сутичці станем –
Нам Боги підказали цю путь –
Має Муж зі своїм бути Паном,
Доки хтось – чи обидва – не вмруть.

І тому треба так міркувати,
А тепер як завгодно чиніть,

Доки мусим його врятувати,
І його ви главу вбережіть!
Ще тримайте її, хай рушає,
Чи украй розіб'ється вона...
Хто сказав, що негода вщухає? –
Як би ми не дісталися дна!

Морозить, і пальці обдерті,
І ниють коліна й хребти –
Але з того що? – дню – померти,
Нам – треба у море іти!
Став щоглу, піднімемо сходні –
На гребінь – покиньмо луги –
Спочинок – це рифи підводні...
Це ніч, справді ніч навкруги!

Та в кожній ми сутичці станем
(І підтвердила все віра ця!)
Якщо зі своїм будеш Паном –
З тобою Боги – до кінця!

*З англійської переклала
Ольга Смольницька*

ПІСНЯ, СТАРІША ЗА СВІТ

*«Бо до Єви була Ліліт»
1913*

«Ти очей не любив цих ніколи,
Не любив цих розгонистих брів.
І від їхньої бігши покори,
Нащо пісню фальшиву завів?

Ти й від голосу цього не млієш,
Чом же щойно почувеш – тремтиш.
Чом від нього втікати волієш
За край світу: чимдалі, чимширш...

Ось волосся спадає на плечі,
І хоча ти ховаєшся в нім,
Це неправда. І дуже до речі
Твоя зрада затьмарить твій німб».

«Все це, люба, давно вже я знаю,
Ось чому моє серце болить.
Ця омана мені помагає
Наше щастя згадати на мить».

*З англійської переклала
Ганна Безугла*

РИБА-БЛЯШАНКА (зі збірки «Війна на морі») 1915

Ваш флот згори нас нищить,
І знизу нас чатує.
Угору, донизу, лягаємо днищем
У чреві Смерті всує.

Ваш флот очима рясно
Укритий, стежить нас,
Та слава ваша згасне,
Як влучить наш фугас.

*З англійської переклала
Людмила Анісімова*

СИН МІЙ ДЖЕК 1916

«Син мій Джек не прислав новин?»
Не з бризом цим.
«Коли, скажіть, повернеться він?»
Не з цим припливом, не з бризом
цим.

«Шле, може, звістку він ще кому?»
Не з бризом цим,
Б о що на дні – не спливти вже тому
Ні з цим припливом, ні з бризом цим.

«О, як же розраду знайти в журбі?»
Не з бризом цим,
Ні з будь-яким, –
Хіба що в тім, що нема в нім ганьби
Навіть з цим припливом і з бризом
цим.

Гордися ж ним – про що звістив
Припливом цим
І будь-яким,
Бо він був сином, що ти зростив,
Й цим бризом взятий, припливом
цим.

*З англійської переклав
Віктор Марач*

З «ВОЄННИХ ЕПІТАФІЙ» 1919

Колишній клерк

Геть жалі! З раба орла
Армія створить змогла.
В душу волі влив жагу,
В тіло – силу, в ум – снагу.
І вернулись з ними знов
Радість, дружба і любов.
Він з любов'ю й смерть зустрів –
Й має те вже, що хотів.

Сплячий Вартовий

Як міг, охороняв я склад. Він вже
відкритий.
Убитий я, бо спав – і сплю тепер, бо вбитий.
Ніхто не дорікне, що пост свій занедбав:
Я сплю, бо вбитий вже, а вбитий – бо я
спав.

*З англійської переклав
Віктор Марач*

Найпоширеніша епітафія

У нас на гробі написали:
«Померли, бо батьки брехали»...

Вбитий при бомбардуванні Лондона

Не йти служити знав відмовки хитрі,
Але війна витала у повітрі...

Новачок

В окопі в першому бою
Я впав на смерть ранений,
Бо діти з крісел всі встають,
Щоб бачити на сцену.

Батарей без набоїв

Хай пом'януть нас хлопці на заводі,
Які сказали: «Пів на шосту – годі!»
*З англійської переклав
Володимир Чернишенко*

Служник

Пліч-о-пліч на війні ми з перших днів з
цим зухом.
Прислужував мені, та панував за духом.

Роздум

Тіло і розум віддав без останку капралу –
Викроїв душу мені цей жорстокий
кравець.
От і гадаю: як смертний дощенту мене
переправив,
Чи щось існує на світі, на що не спромігся
б Творець?

Боягуз

Утік, злякавшись дивитись Смерті в очі.
В кайданках відвели до неї серед ночі.

Витончена натура

Мав я натуру тонку. Вбиральня спільна –
це жах.
Подзюрити відійшов, тут снайпер мене і
вбив.
Чи кепкувати вам слід? – Судять людей по
ділах.

Я заплатив сповна за те, що не зрадив
собі.

*З англійської переклала Галина
Михайловська*

ПІСНИ

1919

Втихають співи, ніч настає,
Розлітаються круки геть
І мудра смерть заклика гісн,
Щоб учтою славить смерть.

Хто тут поліг і за що поліг,
Чи ж комусь важливо тепер?
Одне лиш м'ясо цікавить їх,
То й нюшать за тим, хто вмер.

Бо стиска кулачки щонайменше маля,
Б'ються вівці і жалить черв'як,
Тільки бідний загиблий солдат короля
Вже себе не боронить ніяк.

Їх псяче право для них святе –
Більше жертви аби рости,
Найгірша смерть залишає те,
Чим можна набить роти.

Під лютий гавкіт зривають ґрунт,
Розгрібають лапами струп –
На білих іклах запінять бруд
За комір хапають труп.

І врешті мертве бліде лице
Відкрите для спраглих пашц...
Та тільки Богу відкрито все,
І тим, хто знайшов той харч.

Бездушні звірі кістки зжеруть
Та й кинуться навтьоки.
Але на мертвого лити бруд
Уміє лиш рід людський.

*З англійської переклав
Володимир Чернишенко*

СЯЙВА

1925

У вірі, друзях і книжках
Є вибір між людьми,
Та світло, що осяє шлях,
Не обираєм ми.

Є сонце – сяйво з-поміж сяйв,
Мов іскра золота.
Та той, хто шлях свій подолав,
До місяця зверта.

Є місяць – сяйво без вогню,
Душа його бліда.
Та той, хто злету не сягнув,
На сонце погляда.

Для тих, хто цінить супокій,
Рягтіє сяйво зорь,
Для тих, що кидаються в бій,
Є сяйво-метеор.

Є сяйва всіх небесних сфер.
Щоб кожен міг знайти
Те, що для нього відтепер
Осяє всі світи.

*З англійської переклала
Оксана Самара*

**ГІМН ФІЗИЧНОМУ
БОЛЮ**

1932

Жахливий Батько Забуття,
Що, владу беручи,
З душі стирає каяття
За гріх чи без причин.

Тоді Хробак, що сам не вмере,
Вогонь, що не згора,
Не є найтяжчим тягарем –
Коли Твоя пора.

Твої-бо очі без повік,
Коли ти свідок сліз,
Коли годинам рок нарік
На сотні років зміст.

Твоя-бо темрява густа,
Що тиском живить біль,
І Твій світанок, що настав,
Й життя іде собі.

І втома, та, яку нічим
Не втамувать, вночі
Благасш – Боже, ранок вчинь,
Уранці – кличеш ніч.

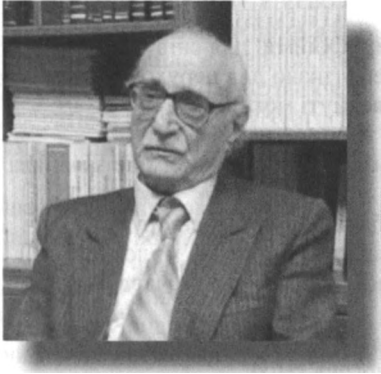
Коли ж на ласку Ти скупий,
Життя без перепон –
Знов повертається у стрій
Хробак, і з ним Вогонь.

Ми потай славимо Твій час,
І молимось, аби
Ти повернувся й збавив нас
Пекельної журби!

*З англійської переклала
Олександра Шевченко*

У 2016 році чекайте на спеціальний випуск журналу «Всесвіт», присвячений сучасній літературі Чорногорії. Проект буде реалізовано за підтримки Почесного консульства Чорногорії в Україні, Почесного консульства України в Чорногорії та Національного центру «Мала академія наук України»

СРЕТЕН ПЕРОВИЧ (Чорногорія, 1932) КОРІННЯ

*Із чорногорської переклали
Олексій Довгий і Наталя Бенедик*

Сретен Перович народився у 1932 році в місті Горна Гориця біля Підгориці. Навчався у Белградському університеті. Перша збірка віршів «Звуки і далі» побачила світ у Белграді 1951 року. Повернувшись 1956 року до Чорногорії, працював викладачем і головним редактором журналу «Зустрічі». З січня 1963 року працював редактором у видавництві «Графічний інститут» (Тітоград), де опікувався 80-томовою серією класичної та сучасної чорногорської літератури. У 1977 році заснував перший у Чорногорії журнал албанською мовою «Коха». Очолював видавництво «Перемога», Лексикографічний Інститут Чорногорії, був головним редактором «Енциклопедії Чорногорії». Багато років очолював ПЕН Центр Чорногорії. З 1994 року – на творчій роботі. Перекладав македонську, українську, словацьку й болгарську поезію. Має 15 поетичних збірок. Його поезію перекладено тринадцятьма мовами. Нині Сретен Перович є віцепрезидентом Дуклянської академії наук і мистецтв та іноземним членом Македонської академії наук і мистецтв; він – засновник і президент Товариства чорногорсько-української дружби.

Сонячне слово поета

Зі Сретеном Перовичем я познайомився у вже далекому 2005 році. До цього чув багато схвального про цього чорногорського майстра слова від македонських поетів Матеї Матевського, Раде Сільяна та Ефтіма Клетнікова. Але чи не найповніше представив його Ранко Кривокапич – мій чорногорський приятель. Він же й познайомив із ним. Сталося це у Підгориці, столиці Чорногорії, відомій ще з давньоримських часів.

З першого ж спілкування я зрозумів, що Перович – поет високого рангу. Академік, ерудит. Він виявив неабияку обізнаність із класичною та сучасною поезією України. Автор значного поетичного та перекладацького доробку, лауреат багатьох державних та міжнародних премій, він охоче переклав чорногорською мовою збірку моїх поезій – і вона вийшла друком у Підгориці 2006 року.

Зі збірки «Середземноморські прелюдії»

Ляні поля

1.
Ось вони
ПТАХИ З МОГО РІДНОГО КРАЮ

Не бачать мене? Не впізнають мене?
Не чують мене? Не відчувають мене?

А може здогадуються в глибині
швидкого ритму своїх сердець
про моє гніздо
на стерні
де вітер персти ламає мені

Вони з лози моїх дідів
летять і кружляють у тому звуці
А я
із їхнього шаленого танцю
не забираю ні сну ні руки

2.
Лиш всьому усміхаюсь
нанижую страждання
(погано бачу – погано чую)

крізь тунель мене на гачку
довго ведуть

Ковзаю
обмацую мокрі скелі
ДАВНІ ДУШІ ДО МЕНЕ ПРИХОДЯТЬ
гнилі сні під камінням підслуховують

не сплю а випаровуюсь

у нічному глухому звуці
відлунною
відлунною

(1996)

У морському вирі судно

Поверни до сонця ясну голову
у темних печерах затримай звук
поговори з рибами
побався з птахами
Осідлай крилатого змія
і полети у Всесвіт

Там Великі Обійми для снів
кришталеве гніздо для нерухомих птах
там перевернуті могили
і мертві і живі мотиви
перед якими душа твоя нічим не завинила

Якщо побачиш простягнуену руку
у припливі що не просить милостині
відрубаний палець чи розчавлений пер-
стень
або ж у п'ятми зголодніле око
розведи вогонь сміху
у розпеченій криниці
крижаними словами
затуманеними очима
сумирними вустами
що живуть під змореними зорями
(Бері, червень 1996)

Сретен Перович – тонкий майстер слова. Його вельми енергійна поезія – сучасна і образна. Її цікаво читати – але зрозуміти не так просто. Треба, читаючи, думати. Тож я з радістю і захопленням вчитувався у поезії мого чорногорського побратима і вдячний долі, яка поріднила мене з ним і його родиною. У нас чимало спільного у творчості і житті. Не можу не згадати про його чарівну милу дружину Гару, яка частувала нас власноруч вирощеним виноградом і домашнім вином у зеленому саду й ерудовано підтримувала наші розмови про поетичне мистецтво. Мені дуже приємно, що поезії Сретена Перовича у 2012 році вийшли в українському перекладі («Коріння: вибрані твори») і що я особисто доклав до цієї події свої праця і душу.
Олексій Довгий

Зі збірки «Коріння»

Провалля без дна

пальцями зачепитися б за повітря
 гребу по цій неіснуючій стіні
 яка картина вимальовується
 дивна і на слух і на звук
 чий це сон чи голос
 ніби черв повзе у п'їтми
 слїди сухі лишаючи на скелі
 чи це людина брат чи рак
 а може мармур лиже краплі дощові

наближається добирає в мене ходу
 до тину зі сталагмітів прив'язує
 до долу приліплює твердий крок
 зупиняюсь і чекаю на стрибок
 побратима сумирного і злого
 але не дай диявол чи не дай Бог

щербатих слів покійного діда
 піді мною ріки шлях снують
 де ви люди чи були вже тут
 гомоніли я тримав вас за руку
 від подиху подих але де ви тепер
 чи то вже покинули дім і слід
 чому мене ніхто з вас багатьох не кличе
 ні друзів з вологого сну
 де ви і скільки нині вас
 знову голос
 знов темрява
 і знов страх
 і новий кінець

а я любив і чекав на вас
 свій голос посилав
 й коріння кровоносне свій день і працю

ВЕЛИЧЕЗНА ЦЯ ПЕЧЕРА

а в ній я
 у мені печера трохи менша
 а в тій знову я
 і так на дні дна
 сон і темрява
 страх
 і новий кінець

(1981)

Верблюди

Два понурих брати тягнуть кожен в свій бік

один тїнь спустошеного дому
 другий темні душі батьків
 Розтягують землю
 розтягують
 хочуть вернути вкрадений час

Чи підуть долиною чи горами
 два справдешні мученики
 Чи пройдуть із піснею печерою
 крізь веселку на небі
 чи без бажання через пісок

Куди подінуться ті дві комети
 коли сонце їх не хоче і в землю не можуть зійти

Захекані
 на двох сусідніх пагорбах
 розпалюють вогонь гризуть кістки родичів
 терпляче сходять в осїнь
 на дощ чекають
 щоб їхні сльози у сіль розтопив

Немає для них вороття до рідного вогнища
 то в душі то в небі
 обгорілі тїні на осінньому стовбурі
 з воронами у холоді змарніють
 (2/12/85)

Зі збірки
«Очікування землетрусу»

Балада про минуцїсть

Прийду до тебе з усіх берегів
 що розділяють мене снами від моря
 звільнюсь від вічних пут
 стражденного часу й колишніх докорів
 до тебе прийду з усіх берегів

Руку прикладу до старих ран
 від яких ще пече і серце і розум
 скіпки розлук зберу

у надтріснуту крихку вазу
руку прикладу до старих ран

Рікою бажання роками слав
у просинь незвіданих днів
тихому сум'яттю на поріг припав
щоб не лишитись ордою обглоданою
річці бажання роками слав

Нині чую як думки злітаються
на поле битви куди вже не зможу прийти
слова що від непевності страждають
і мусять до участі моєї звикнути
нині чую як думки злітаються

І століття на уста мої опали
у молитвах непрочитаних
живі раніше за душі натомились
страх клятий ще їх не покинув,
і століття на уста мої опали

Я вже не знаю що в дереві дозріває
і снується з-під убогих гір
де немає сумніву там і тебе немає
у грудках лукавих оповзів
я вже не знаю що в дереві дозріває

Тиша вливається в голу лозу
несе мене і переливає у дивні почуття
та жадана рука у часі згине
як і мої прокляття згинули
тиша вливається в голу лозу
(1968)

Хмара на Балтиці

Ти шукала і плакала
нанизувала зелені краплі в обійми туману
принюхувалась до слідів
як птахолов до повітря повертаючи голову
прислухалась до нових звуків по берегах
і лісах
чекала затаївшись у власній мінливості
злу розкривала руки
потопала у шумовинні докірливих
зустрічей
думала про людину задумувала душу
прислухалась до кроків виплітала серце

повільно кумедно літала на вітку
собі та іншим
сохнула на вітрі і мерзнула на сонці
гналася за знайомою тінню
пороги збивала сліди витирала

голос у далекім відлунні ловила
все що хотіла собі дозволяла
але від страху і слабкості своєї
не сховалась

Упади тепер на камінь
прилинь до мурахи
увійди в землю забудь про жінку
прогрими мороком пролийся світлом
вперше перед богом і всоте перед собою
(1980)

Зі збірки «Мис доброї надії»

Весільна пісня

У камені в прісній воді
братаються і мертві й живі
у тім звуці павутиння народжується
поки поживе то й посивіє

На каштані печаль спопелилась
терня горить пальці заціпили
в осине гніздо люди влетіли
а в оцті мураха з душею бореться

Висохла кора у явора
черв у дереві насіння запліднив
змійна отрута із ока полоза
і день і ніч таємно хоровод водить

На каштані злі духи засіли
птиць прикрашають на балках крихких
сивого інею зубам піддалися
догоджують столу обважнілому

Ось корону золоторунну несуть
похмурі й невеселі
мудрі ворони пильнують очманілу корону
вовка тягнуть коні заквітчані

Впадуть дощі земля-каменище запахне
 прісний калач у хату внесуть
 може втомились оси
 мед смоктати медовуху розливати

У камені в прісній воді
 братаються і мертві й живі
 у тім звуці павутиння народжується
 поживе-поживе та й посивіє
 (1974)

Божевільні птахи

Ось і в'яз що вростає у час
 річні кільця його видні і ззовні
 з личинки бридкішої за життя
 На кожній його перестиглій гілці
 божевільна птаха
 суха жінка

Птахи тужать
 жінки помагають
 стають темні як чаклунки
 разом лякають перехожих

Сухі жінки і час жалості
 знеславлений достаток милості

Запущений в'яз навіки на роздоріжжі
 корінням завмер на ходу
 вплив пагорби рідні
 разом із божевільними птахами
 разом із сухими жінками
 на європейських промоклих дорогах
 теплого розуму
 почорнілих сердець
 страхітливою тишею гомонить
 захворів а ще ж не сохне
 капля убога в чужій душі

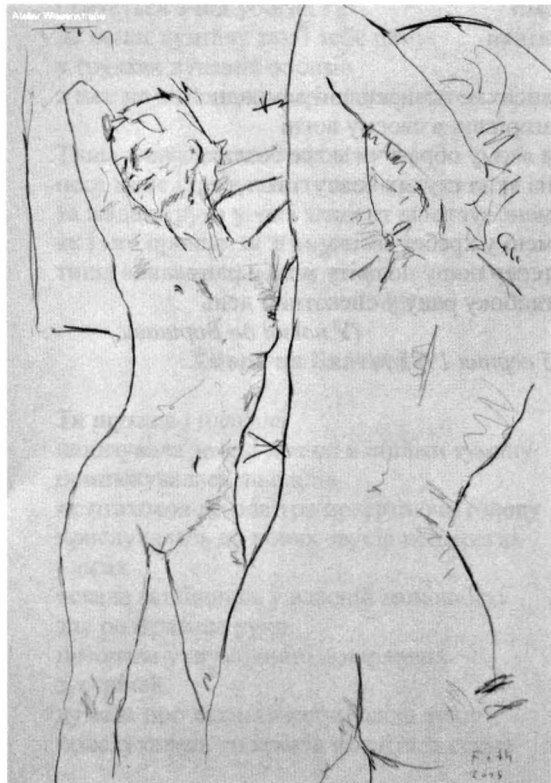
Ніби руки обважніле гілля
 ладне вогонь звеселити
 покоїться сонце
 на вітрі й дощі
 сухі жінки збожеволілі птиці
 на колінах завмирають і верещать
 і на гілля обгризене не хочуть
 (пекучі рани зливи знищать)

Мертве море біля в'яза
 чорна зібрана пшениця
 щоб божевільні птиці не знайшли зерна

А подих мій здаля сміється
 вдивляючись у жінок птахів і змії
 як на занедбаному полі
 зросло гілля в далекі дні
 і водить коло з в'язом усередині
 для ненаситних воронів і круків
 для невидимої мли і боротьби
 обраних і обглоданих
 і для мурах та інших потвор
 розкаяних і покаяних
 у безчесті і картаннях

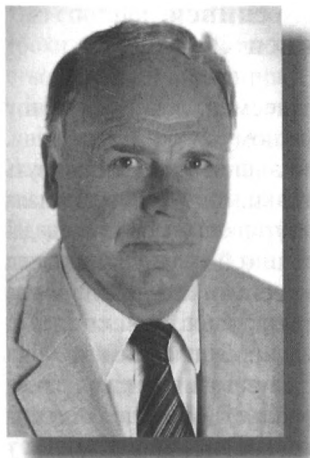
Поранена й ніжна рослино
 в мені ти навколо мене
 оповита путами душі
 засушеної
 птахи
 змії
 жінки

висихають знесилені лампади
 згорівши в своєму вогні
 в якому образі чи може безлика
 на яких глухих безпуттях
 мене зустріла ти
 мені у хребет засіла
 тепер ношу по світу мовби рану
 глибоку рану у спекотний день
 (У поїзді до Варшави,
 5 серпня 1985)

«Поступово Павло прокидався і свідомість повертала його з розкішних і сліпуче сяючих куточків французької Рів'єри до свого глухого краю, в якому в цей час панувала мерзотно-накісна погода холодного, сирого й похмурого березня. Чоловікові здалося, що його вийняли з теплого південного моря і вкинули в холодну брудну калюжу. Це, мабуть, ще й тому, що в хаті було холодно і сирі...».

*(Олександр Овсюк, роман
«Лісовий закуток»)*

ОЛЕКСАНДР ОВСЮК

(ШВЕЙЦАРІЯ)

ЛІСОВИЙ ЗАКУТОК

Роман

Від автора. Будь-які збіги імен, чи портретів персонажів і подій із реальними особами і подіями – випадкові.

.....

Олександр Михайлович Овсюк – український дипломат, письменник, правознавець. Народився 17 серпня 1939 року в місті Красний Луч на Луганщині. З початком Радянсько-Німецької війни зостав у діда в селі Мала Бурімка на Черкащині. Закінчив Інститут східних мов при Московському державному університеті. Під час навчання впродовж року працював перекладачем в Індії. Працював в МЗС УРСР, наприкінці 1960-х і на початку 1970-х років був аташе Постійного Представництва УРСР при ООН у Нью-Йорку. Восени 1973 року був членом делегації УРСР на черговій сесії Генеральної Асамблеї ООН у Нью-Йорку. Згодом – на науковій роботі в Інституті держави і права Академії наук України. З 1985 по 1999 рр. – дипломатична робота в Управлінні Верховного комісара ООН з прав людини в Женеві. З 1999 року на пенсії, мешкає в Швейцарії.

Автор художніх творів:

Олександр Овсюк. Обрії близьких і далеких світів – К.: Амадей, 2006. – 688 с.; Дорогами і континентами. Нариси, оповідання, спогади. – К.: Видавництво «Задруга», 2013. 474 с.

Чоловік без пригоди, а товариство без розваги і клопоту не живе/ Олександр Овсюк. – К.: Видавництво «Задруга», 2015. с. 402.

З 2006 року регулярно друкує статті з питань культури і життя зарубіжних країн у журналі «Всесвіт» У зазначених творах і статтях автор подає мальовничу картину життя в Україні та за кордоном впродовж десятиліть, розповідає про невмиручі українські традиції та їхнє послідовне нищення російським колоніальним режимом, про згубний вплив комуністичної ідеології і радянської влади на взаємини людей, їхню мораль і поведінку. У своїх книгах Олександр Овсюк описує маловідомі, але значущі події в Москві, Києві, Індії, Сполучених Штатах Америки, Швейцарії, Південній Африці й деяких інших країнах, в яких йому випало бути.

1. І не думав, не гадав і сон про те не снився, як у себе на печі ось так опинився

Павло Яременко, колишній процвітаючий київський бізнесмен, лежав на печі у своїй хаті в рідному селі Лісовому, що мріяло ген аж на східному кутку Черкащини. Чоловікові виповнилося тридцять сім. У такому віці більшість людей живуть собі – не тужать у розквіті сил, а в нього пішло геть навпаки. Фірма його зазнала фінансового краху і безнадійного банкрутства. Павло занурився у розпач від даремних спроб уникнути кінця, а потім шукав розради у пляшці й гулянках, що лиш призвело до передчасних хвороб і відчаю, того сутінкового стану, що його сучасна медицина називає глибокою депресією. Він стомився бачити страхітливі сни, коли до нього навідувались люті потвори, і щоразу перед важким пробудженням глибини його стомленого мозку наповнювалися фантазмагоріями і маревами. Вікна і рамки з фотографіями, на які він спрямовував погляд, то збільшувалися і навалювалися на нього, жахали і душили своєю вагою, то відлітали у далечінь і перетворювалися у невиразні цяточки. Кімната пливла разом з ними і, породжуючи тривогу, несла його в якісь примарні далі. Голова паморочилася, а тіло німіло. Коли повністю скидав з себе страхітливі сновидіння, то відчував, як тремтить і скиглить його обважніле хворе тіло. Найбільше дошкуляли болі в печінці й тривожили гулки удари серця, що билось немов у загнаного коня. Цей стан викликав болісні муки, почуття розпуки та безнадії. Щоб якось розвіятися, зліз на підлогу, одягнувся, вступив у теплі черевики і почвалав до сіней.

Надворі був огорнутий густим тьмяним туманом і застелений сірим брезклим снігом березень. У цю холодну, нудьгуючу і всеохопну сірість темними плямами впиналися дерева. Все подвір'я заросло молодими акаціями і ясенами. Просто за ними виднівся критий вхідний погріб, ліворуч – повітка, а ще зліва – хлів. В одній частині повітки, переобладнаній під майстерню, стояв верстак з інструментом, а в іншій, де колись тримали корову, лежали дрова. Нарубав він їх ще для матері так щедро, що і йому залишилося. Акацієві полінця наполовину перетрухлявіли, а соснові врятувала живиця.

Стежкою між повіткою і хлівом вийшов на город. З лівої руки лежали інші городи, а прямо за ними темнів сосновий ліс, який завертав праворуч до його городу. Неподалік він був перерізаний дорогою, що вела до старої частини села, яка називалося Старосілля. Вони з матір'ю щороку пиляли по одній чи дві деревини, щоб не затіняли городину. Звільнену землю обробляли і знову наближали ріллю до лісу. У нього він і бігав зараз по потребі, бо поставлений колись ним відходок завалився. Павло відлив, постояв в обіймах холодної туманної ночі, подихав сирим прохолодним повітрям і відразу змерз. Проте походив ще якийсь час лісом, аж доки не відчув, що сили повністю полишають його. Після цього повернувся до хати і поліз на піч грітися. Від прогулянки і свіжого повітря в голові прояснилося, а тіло переставало боліти. Подумав: «Може, справді, у своїй хаті кути, а надворі рідна природа допомагають».

Павло поринув у стан, що нагадував лермонтовського Демона, який літав над обширом земним і днів минулих споглядання усе роїлись перед ним. Здається, так переклав ці рядки українською мовою його близький земляк Михайло Драй-Хмара. Проте, на відміну від Демона, він намагався згадати лише щось приємне і радісне.

Такі спогади, як він сподівався, мали допомогти віддалити неприємні марення і хоч трохи поліпшити його стан. Звичайно ж, найприємнішими були згадки про дитинство, навчання, кохання й успіхи. Хоча і в них вривалися спомини про важкі часи і трагічні події.

Народився він у цьому ж селі в 1967 році. Сім'я у них була невелика: мати Валентина Василівна, вчителька молодших класів, батько Олексій Кирилович, колгоспник, і його мати Настя. Дід Кирило загинув на війні. Одного літнього дня, коли Павлові сповнилося сім років, батько працював на лісозаготівлях. При падінні дерева одна величезна гілка відчахнулася і, вдаривши батька по голові, вмить убила його на смерть. Після цієї трагедії баба Настя занедужала і невдовзі померла.

Так і залишилися вони з матір'ю одні. Правда, у неї були батьки, прості селяни, які мешкали неподалік на Полтавщині. В одному селі з ними жила їхня молодша дочка і рідна сестра матері Людмила з двома дочками, молодшими за Павла на три і чотири роки. Це були милі й кумедні дівчатка, з якими він залюбки грався, будучи у них у гостях чи приймаючи їх у себе. Одного разу з ними до них приїхав і чоловік Людмили Данило. Він снідав і обідав з чаркою, а під вечір ішов до магазину, там грав у дурня і пив з місцевими неробами. А згодом дружина і її сестра тягли його, поваленого горілкою наповал, додому. Про те, щоб хоч чимось допомогти своїй родичці по господарству, яке підупадало без чоловічої руки, він і гадки не мав, адже приїхав сюди відпочивати, тобто пити і грати в карти. Пропивши за якийсь тиждень гроші, він відбував додому, випросивши в матері добру чарку на дорогу.

Час від часу їх провідували батько матері Василь і мати Тетяна. Зокрема, щороку восени вони наймали вантажівку і привозили їм овочі, фрукти, м'ясо. Павло особливо радів фруктам і не міг ніяк наїстися великих і смачних груш, яблук і слив-угорок. Адже у них на піску та і на болотистому чорноземі вони визрівали миршавими і несмачними. Коли йому виповнилося чотирнадцять років, дід і баба померли, спочатку дід, а за кілька місяців і баба. Її дочка Людмила вмовила свою матір перед смертю переписати на неї будинок і заповісти всі заощадження, бо доглядала їх аж до смерті.

– Дай Боже, щоб і батьківська садиба, і гроші пішли їм на користь, а ми з тобою якимось переб'ємося.

Незважаючи на втрату чоловіка, а згодом і батьків, мати трималася мужньо і час від часу говорила синові:

– Я в тебе залишилася одна і не маю права ні хворіти, ні руки опускати, доки ти не зіпнешся на ноги.

– Чому ж це ти одна? Он же через дорогу живуть дядько Дмитро, батьків рідний брат, і його жінка Марфа. Вони нам зараз допомагають. То невже вони мене не доглянуть коли що?

– Доглянути то доглянуть та чи направлять на вірний шлях.

– А як це, мамо, направляти на вірний шлях?

– Важко, сину. Потрібно підмічати те, чим ти цікавишся, до чого здатний і розвивати ці здібності та і навчатися послати на те, що тобі найбільше до вподоби і чим ти міг би заробити на хліб.

Коли то ще буде те справжнє навчання, думав хлопець, а ось зараз потрібно було багато допомагати матері по господарству. Раніше корову пасла баба, а тепер припинали її на лужку біля хати, а після уроків Павло до вечора пас її у лузі та сосно-

вому лісі. Всі літні канікули випасав її з ранку до вечора, хоч так хотілося інколи полишити це остогидле пасіння і пограти з хлопцями в футбол. Багато допомагав і на городі. Та найбільше йому дошкуляла та ненависна скотина, яка, як він вважав, повністю позбавляла його дитячих, а згодом і юнацьких втіх. Тому час від часу він просив матір:

– Мамо, давай продамо корову! Вона ж нам жити не дає.

– Е ні, сину, не можна, бо, як мовиться, корова у дворі – харч на столі. Та і як же нам її не держати, коли навколо стільки трави. Ти ж любиєш молочко, сирок і сметанку. Хто в нас любив приговорювати, що сметаною вареників не зіпсуєш?

– Баба Настя.

– А тато що казав?

– Забув.

– Коли його запитували, як він живе, то він відповідав: «Живу добре : сало їм, на салі сплю, салом укриваюся». Так що без корови і свині в селі не проживеш.

– А домашня птиця?

– Теж нам пригодиться. Але з неї харчу все-таки мало.

Послухавши мамині докази, Павло ще погоджувався доглядати за худобою і допомагати по господарству на канікулах, а під час навчання аж ревів та не хотів нічого робити. Тут мати не лише переконувала, а інколи й гримала, а то й лозиною було відшмагає. Це були дієві засоби переконання. Та мати, хоч бувало і покарає, то і пожаліє. Тому її фізичні засоби виховання швидко забувалися. А домашній праці сприяло те, що пам'ять у хлопця виявилася відмінною, то уроки забирали не багато часу. Адже більшість нового матеріалу запам'ятовував на заняттях.

Стосовно здібностей, то їх Павло знайшов у собі сам. Одного разу, будучи учнем четвертого класу, він крутив середньохвильовий батьків радіоприймач. З нього линули то музика, то незрозумілі слова іноземними мовами. Раптом якась мова притягнула його, немов магнітом. Вона йому так сподобалася на слух, що він не міг відірватися від передачі: мелодика й інтонації невідомої мови геть його зачарували. За цим зайняттям його застала мати.

– Що це ти слухаєш?

– Не знаю.

– То чому ж ти слухаєш те, чого не розумієш?

– Бо цікаво. А ти не знаєш, яка це мова?

– Боюся, що ні. Для мене що німецька, яку я вчила й успішно забула, що турецька, що ще якась, то всі звучать однаково незрозуміло.

– Ну ти все-таки послухай!

– Ну слухаю і що з того? Хоча стій, стій! Все-таки мені здається, що це – французька.

– Чому?

– А вона схожа на ту, яку вивчала моя сусідка по кімнаті в гуртожитку. Ти щось з почутого запам'ятав?

– Лише деякі слова.

– Тоді якось підемо у Великі Рогівці й запитаємо вчительку французької мови, чи слова, які ти запам'ятав, справді французькі.

Учителька підтвердила, що то були вони. Заодно в тому селі придбали підручник з французької мови для п'ятого класу. І поринув Павло у її вивчення з допомо-

гою словника наприкінці посібника. Тут хлопець із здивуванням помітив, що по прочитанні тексту разів зо два чи зо три він вивчав його напам'ять. Отже, твердо вирішив, що піде в школу у Великих Рогівцях. Але туди не було постійного транспортного сполучення, а в Малих Рогівцях, з якими Лісове було в одному колгоспі і куди дітей возили на навчання автобусом, вивчали німецьку мову. Про неї хлопець і чути не хотів. Вимушена була мати винаймати йому кімнату.

Павло легко і з насолодою опановував французьку мову. Його успіхи підносили престиж школи, бо він завойовував призові місця на районних і обласних олімпіадах.

– І звідки це в нього такі здібності до мов? – запитували матір.

– Сама не знаю. Можливо, від батька. Той який би п'ятиповерховий матюк або якийсь закрутистий вислів як чув, то назавжди їх запам'ятовував.

Зрештою послали Павла на олімпіаду до Києва, де на нього очікувала неприємна несподіванка. Ні, вправи і переклади він виконав на відмінно, а ось коли заговорив, то фахівці схопилися за голови. Вимова виявилася жахливою. Не те, що в міських школярів, які займалися з репетиторами. Як вернувся додому, попросив матір купити магнітофон. На нього він почав записувати французькі тексти з радіо і незлічиму кількість разів повторяв їх за дикторами і акторами, доводячи до автоматизму вимову, мелодику і ритміку іноземної мови. Допомогло. В останньому класі він завойовував на республіканській олімпіаді третє місце. Це вже був неабиякий успіх для сільського хлопця.

Отже, в нього не було ні найменшого сумніву, що він буде вступати або в Інститут іноземних мов або на романо-германське відділення філологічного факультету Київського університету. Тому одразу після школи зібрав усі необхідні документи, зокрема грамоти з олімпіад, і поїхав з матір'ю до свого земляка Миколи Степановича, який працював викладачем Вищої школи міліції. Повідомили його про причину приїзду і з ентузіазмом розповіли про успіхи Павла у вивченні французької мови. Земляк хлопця похвалив і тут же накрив обох мокрим рядном, заявивши:

– Хай би якими чудовими знання у нього були, вони не допоможуть, якщо у вас немає підходу до декана факультету іноземних мов в університеті чи до ректора інституту.

– Але ж грамоти з олімпіад ..., – розгублено промовила мати.

– Можете повісити їх у рамках у себе в хаті й милуватися на них, а для вступу вони нічого не варті.

– Ой Боже! То що ж нам робити?

– Є у мене в університеті знайомий викладач, друг декана. Спробую провентилувати у нього можливості для вступу.

Вони виявилися настільки ж простими, наскільки і вражаючими. За вступ потрібно було заплатити три тисячі карбованців і то лише тому, що він досконало знав мову, школу закінчив майже на відмінно і, головне, що за нього клопотав друг декана.

– Ой, та де ж їх узяти ті клятї три тисячі, – бідкалася мати. – Я тягнулася ось стільки років зі всіх сил йому на навчання, і то тисячі не назбирала. А це ж такі гроші! Може ти, Колю, позичиш?

– Не могу. Будую дочці із зятем кооператив, то сам у боргах як собака в реп'яхах.

– Ну що ж, будемо якось роздобувати ці шалені гроші.

– Їх потрібно привезти негайно, щоб встигнути потрапити до спеціального списку.

– Постараємося.

Відразу по поверненні мати продала корову і більше з двох поросят.

– Ось, сину, і здійснилася твоя мрія: ми таки продали корову, – важко зітхнула мати.

– Мамо, я вивчуся і куплю-таки корову, – палко запевнив син.

– Та ти вивчись спочатку, а без неї я одна якось обійдуся.

За неї і свиню мати виручила шістсот карбованців. Тисячу їй позичив дівер Дмитро, а ще чотириста ніде не могла дістати. А ще ж і Павлові потрібно було дати грошей на проживання під час здачі вступних іспитів, а там, дай Боже, і на початок навчання.

– Хоч іди на широкий шлях та людей грабуй, так я слабка, а ти теж ще сили не набрався.

Павло пригнічено мовчав. Йому було жаль матір і кращим залагодженням ситуації було б піти попрацювати з рік, а то і зо два, а потім уже іти навчатися. Проте всепоглинаюче бажання якомога швидше приступити до справжнього вивчення такої милої для нього французької мови переважало всі інші почуття і відсторонювало людяні порухи душі. Тим часом мати витягла зі скрині свою і батькову обручки, всі свої і свекрушині скромні прикраси, зокрема намисто, та повезла їх у Черкаси продавати. Так з горем пополам назбирала потрібну суму. Купила риби, почистила її, посолила і повезла в дарунок землякові. Той його не взяв, а порадив засмажити й повезти до друга декана. Його звали Віктор Степанович Білорецький. Мешкав він у Святошиному на проспекті Вернадського. До риби, за порадою земляка, мати ще прикупила пляшку дорогого коньяку. Прибули туди ввечері й подзвонили у двері. Вони відчинилися і з квартири вирвався гамір гучної гулянки. До них вийшов сам господар, уже сивуватий і худорлявий чоловік років п'ятдесяти, і запросив до столу. Він уже був добре напідпитку.

– Дякуємо! – відповів їхній земляк. – Ми, Віталію, у тій справі, про яку домовлялися. Це мати абітурієнта Яременка Валентина Василівна, а це і сам майбутній студент Павло. Моя землячка привезла внесок для вступу і гостинець тобі на стіл, зокрема рибу зі своїх країв.

– О, це чудово! Якраз риби нам і не вистачає. То, може, перехилите чарку за здоров'я моєї дружини? Сьогодні у неї день народження.

– Іншим разом. Коли можна зателефонувати тобі, щоб узнати про домовленість?

– Днів за три до екзаменів.

– Ну що ж, тоді до зустрічі на дроті. І не турбуйся. За Валентину я ручаюся як за самого себе і повну конфіденційність справи гарантую.

Господар провів їх коридором до своєї спальні-кабінету, взяв у жінки гроші й, не рахуючи, поклав їх у шухляду столу, замкнув її, а ключ поклав до кишені. Коли вони вийшли, мати розгублено промовила:

– То як оце зараз він уже такий п'яний та ще добавить, то хіба завтра чи післязавтра згадає про мою справу?

– Не турбуйся, Валю, я його знаю не перший рік. Він людина серйозна, до того ж доктор історичних наук. Я запевняю, що не підведе.

І справді, не лише не підвів, а ще й допоміг. Зненацька приймати екзамен з історії прислали викладачів Томського університету. Декан не мав до них ніякого підходу і повідомив про це Віталія Степановича. У того серед прибулих знайшовся добрий знайомий і справу було залагоджено. І вчасно, бо з двох питань Павло знав добре

лише одне з нової історії, а про культуру України в шістнадцятому столітті мав лише туманне уявлення. Коли ж йому поставили п'ятірку, він зрозумів, що хабарик працює і домовленість виконується. Разом з тим хлопець обурювався. Адже вступав він не на історичний факультет, а на мовний. Мову він знав чудово, а от завали чи отримай трійку та навіть четвірку з тієї ж історії – прощайся зі своїми мріями. Після кожного іспиту він завалиювався спати на півтори доби, а мати ходила по квартирі земляка, в якого зупинилися, і не могла заснути ні на мить від хвилювання.

Склавши іспити, Павло перебував на сьомому небі від щастя. По дорозі додому відразу заснув тоді в автобусі і вже тепер, при приємній згадці, у своїй хаті. І зараз сон виявився таким же міцним, як колись.

А проснувшись, згадав, як після краху фірми від нього відвернулися численні друзі, приятелі й просто добрі знайомі або численні прилипали, яких завжди багато вештається біля успішних підприємців. Тоді його охопило розпачливе відчуття самоти й усвідомлення того, що немає більшої самотності від тієї, яка настає після поразки чи гострого безталання: ні друзів, ні якоїсь справи, і ти залишаєшся наодинці зі своїм горем. Самотність здавалася вакуумом, який висмоктував останні сили. На його щастя, у нього залишився один товариш, який не тільки не полишив його, а й допомагав і намагався прищепити надію. Тим справжнім другом виявився Валерій Галка. Він і привіз його вчора в село на автобусі «Газель» зі своєї фірми. Перед цим Валерій допоміг йому здати в оренду квартиру в Києві за триста доларів. З дружиною вони зібрали його речі, завантажили якихось продуктів і наготували їжі на дорогу. Правильно англійці кажуть, що товариш у біді – це справжній товариш. До всього їстівного Валерій додав ще ящик міцних напоїв.

– Звичайно, потрібно звести до мінімуму цю справу, – сказав він і помахом руки показав на пляшки. – Але відразу ти клятву звичку не подолаєш, тим більше в селі з земляками. Проте постарайся. Ще рано списувати себе в тираж.

Товариш розвантажив з водієм автобус. А тут і дядько Дмитро нагодився з тіткою Марфою. Вони принесли борщу, печені з свинини і квашених овочів. Павло вручив їм куплені Тамарою банку оселедців, батон вареної ковбаси й українську хлібину. Тут дядькові очі загорілися і він зауважив:

– Ось що я вважаю, так це український хліб із Києва. Діти привозять його і з Черкас. Так там він не такий добрий.

Тітка накрила на стіл. Всі, окрім водія, випили потрошки коньяку. Перекусивши та пославшись на необхідність ще за світла повернутися до Києва, товариш з водієм відбули. Родичі теж подалися додому, побажавши йому відпочивати і поправлятися. Він перед приїздом написав їм про свій стан і зауважив, що про це можна всім розповідати. Адже знав, що, у випадку приховування правди, люди навидумують такого, що й на голову не налізе.

Зрештою Павло зліз з печі, проте не знав чим зайнятися. Їсти не хотілося, але ж потрібно було підкріпитися. Згадав, що після обіду залишилося дещо з харчів. Та і друзі дали йому з собою якийсь наїдки. Лише тепер він почав розкладати продукти. Дружина товариша поклала йому всього потроху: м'ясні й рибні консерви, гречану крупу й вівсяну кашу, каву, чай і цукор. Вона навіть дала клунок картоплі й вінок цибулі та мішечок квасолі. Звичайно, здавалося смішним і недоречним везти ту ж картоплю і цибулю в село. Проте друзі та і він сам не знали як воно тут уродило. Тому він був вдячний їм за таку турботу. Адже грошей у нього було обмаль, бо з

трьохсот доларів за квартиру попросив товариша сто віддавати Олі на утримання сина, а по сто щомісяця віддавати борги, передовсім самому собі. Адже більшість грошей Павло позичав у Валерія. Отже, йому на все і про все залишалася теж сотня на місяць. Хоча в селі сто доларів або п'ятсот п'ятдесят гривень були непоганими грошми. Проте невдовзі йому доведеться все купувати. Правда, апетиту майже не було, то витрати на їжу будуть незначними. Так що привезеного вистачить на тривалий час. Та й родичі принесли мішок картоплі, відро столових буряків, різної квашенини й кришеник, як говорили в селі, сала. Було б лише здоров'я все це споживати.

Вирішив пройтися по лісі в надії нагуляти апетит. Але навіть після прогулянки серед зелених сосен він не з'явився. По поверненні розтопив грубу. І тут після свіжого, насиченого запахом живиці і соснових голок повітря відчув, що в хаті стояв якийсь нежилый дух, зокрема від стін доносився спертий запах старого клею, а постіль на ліжку тхнула, як залежане ганчір'я. Лише зараз він побачив, якою малою й убогою була ця хата. У дитинстві він звик до неї, і вона йому подобалася. А коли студентом приїжджав на канікули, її прикрашала материна охайність і освітлювала її посмішка, а його самого зігрівала її ласка. Тому ця доволі скромна домівка поставала дорогою і рідною. Тепер же вона здавалася відстороненою і чужою. Навіть обкладена цеглою та перекрита шифером, вона залишалася невеликою сільською хатою, побудованою ще дідом Кирилом у важкі й злиденні тридцять роки. І ось тепер після його розкішної п'ятикімнатної та навіть і просторої двокімнатної квартири хата здавалася маленькою комірчиною з двома запічками замість кімнат. Меблі стояли старі та і все навколо було допотопне, сіре і неприглядне. Згадав популярний вислів «Мій дім – моя кріпость». Йому власний будинок здавався не фортецею, а лазаретом у тюремній лікарні, з якого потрібно було спробувати вибратися живим.

За такої затхлої атмосфери й убогого оточення їсти не хотілося, проте потрібно було підтримувати своє животіння. Тут він згадав про смачний дядинин борщ, або, як вона сама про нього говорила, «добрющий-роздобрющий». Відразу виникло бажання полачувати ним. А ще більше тягнуло випити чарку. Хоча знав, що після неї прийдеться вгамовувати тахікардію валокордином. Тому вирішив протистояти непереборній спокусі хоч вранці. Настояний за добу борщ здавався ще смачнішим, і він із задоволенням його доїв. Глянув на годинник. Була восьма година ранку. Не знав, чим себе зайняти. Щоб скоротати час, приліг на ліжку і включив старий середньохвильовий радіоприймач. Знайшов якусь французьку радіостанцію і почав її слухати. Передача виявилася цікавою. І як завжди, коли він прислуховувався до чогось привабливого, воно неодмінно заколихувало його і присипало. І чим більше він намагався вникнути в цікаву розповідь чи п'єсу або насолодитися чарівними звуками музики, тим міцніше огортав його сон. Це було завжди: коли він був здоровий і зараз у хворобливому стані, за якого це виявилось корисним терапевтичним засобом. У сні під час цікавих передач навіть примари йому не снилися і почувався він після цього краще.

2. Рідня до півдня

Зі сну його вивело стукання у вікно. У ньому вгледів обличчя свого далекого родича Володимира Гордієнка. Впустив того до хати. Чоловікові було років п'ятдесят. Він був високий, чорнявий і худий з впалими щоками, що свідчило про відсутність зубів.

Привітавшись і усівшись на стілець, гість запитав:

– Що, болієш?

– Та хворію трохи.

– А чому це ти такий молодий і занедужав?

– Хвороба віку не запитує.

– Та й то так. А я ось приніс тобі молока і ще купив пляшку в магазині. То, може, полікуємося?

– Ні, дякую, не можу. Мені буде погано.

– Та давай таки вип'ємо за твоє здоров'я. Може, пронесе.

– Що пронесе, то пронесе. Цілий день сидітиму у ліску пригороді. А оскільки він рідкий, то доведеться весь час схоплюватися, підтягати штани та жухати в свій двір, коли когось побачу.

– А що в тебе нужника немає?

– Завалився.

– То я зайду іншим разом та поставимо. А зараз ти як хочеш, а я вип'ю за твоє здоров'я. Дай мені чимось загризти.

Павло поставив на стіл тарілку з привезеними бутербродами з в'яленою ковбасою і сиром та миску з квашеними огірками. Володька, як його називали в селі, навіть набагато молодші за нього люди, як був у фуфайці, так і сів у ній за стіл, випив стакан горілки і закусив огірком, а потім бутербродом з ковбасою. Він нарізав їжу маленькими шматочками і ковтав їх, майже не розжовуючи.

– Видно, що ця ковбаса з Києва. До нас така добра не попадає.

– Бо вона дорога, то хто ж її тут купуватиме? – зауважив Павло, жуючи бутерброд з маслом і сиром і запиваючи його кавою. Згодом запитав про дружину родича:

– Як там Катря?

– Та як всігди: прибирає, пере, варить та доїть корову. Біля худоби я пораюся сам. Може, ти передумав та потягнеш зі мною?

– Ні, дякую. Хоча таки постій! Тут десь залишилася чарка коньяку після вчорашнього частування.

– Кого?

– Та товариша, який мене привіз.

Павло налив собі в стакан грамів сто коньяку.

– Ну, а я доціджу цю пляшку, – сказав родич, наливаючи собі другий стакан. – Я вже попорався, то піду додому та посплю. Будьмо!

Після горілки гість почастивався кавою, і його потягло на балачки. Розповідав про службу в армії, роботу в колгоспі, сучасну працю в якогось орендатора. Павло після чарки коньяку відчував, що його тіло обважніло, а очі почали злипатися. Вибачився і заявив, що погано себе почуває, і йому потрібно полежати.

– Ага, давай лягай, а я піду.

Родич встав, засновивав по хаті, заточився і ледве не впав. Добре, що хоч Павло був поруч і підтримав його та знову посадив на лавку. Володька почав бурмотіти щось невизначне, і Павло зрозумів, що нікуди той уже не піде. Скинув з нього чоботи і поклав на ліжко. Гість проспав години зо три й піднявся у жалюгідному стані. Відразу ж запитав:

– У тебе там немає чим поправитися? А то я трішки перебрав. Думав же, що пляшку вип'ємо вдвох.

– Щось там приніс учора дядько Дмитро.

Павло не хотів розкривати свої запаси, бо знав, що Володька внадиться до нього й ходитиме доти, доки все не видудлить. Він приніс пляшку самогонки і налив з неї один стакан, а решту виніс у хижу. Гість випив, крякнув від задоволення, закусив мануфактурою, тобто втерся рукавом, і потягнувся за цигаркою.

– Е ні, – запротестував Павло. – По-перше, я не переносу диму, а по-друге, з'їж хоч ось цей бутерброд, а то не зможеш і додому дійти.

Павла не приваблювала перспектива знову слухати п'яні теревені. Гість неохоче прийнявся за їжу, час від часу пхаючи до рота незапалену цигарку. Між тим господар знайшов якийсь глечик, вимив і перелив у нього молоко. У принесений вкинув шматок хліба і віддав Володимирі.

– То я і завтра принесу молока.

– Дякую! Дядько Дмитро сказав, що він його постачатиме.

– Ага. Та воно так і треба. Адже він тобі ближчий родич. Ну, я пішов. А ти заходь, коли підчуняєш. Погломимо. А то тут немає з ким розумним і словом перекинутися.

Володька пішов, а Павло зі співчуттям спостерігав у вікно, як той, похитуючись і кривуляючи, хилив додому. Він згадав, як одного разу ранньої осені ввечері повертався додому зі школи, і його зустріли два старші за нього хлопці зі свого села і просто ні з того, ні з цього добре набили. Він їм нічого поганого не зробив, хіба що пішов у середню школу й успішно в ній навчався. Цього не витримала заздрісна і ница натура молодих односельчан, і вони помстилися йому за його успішність і своєю розумову нікчемність. Побачивши сина в синцях, мати ледве не знепритомніла. А потім усе допитувалась, хто ж то його так побив. Проте в селі вважалося останньою справою признаватися, з ким ти бився і хто тебе побив. Тому він сказав, що якісь незнайомі хлопці з Великих Рогівців зсупили його при виході з того села і побили. Зате він поскаржився на кривдників Володьці, й той суворо покарав їх, незважаючи на те, що в них були дужі батьки. Проте і парубчаки, дотримуючись сільських звичаїв, нікому не поскаржилися. Володька на той час теж був сильним і сміливим мужиком і справедливим чоловіком, який заступався за слабких і ображених. Тому він був і залишився вдячним своєму родичу.

3. Je n'ai plus que les os, un squelette je semble¹

Надвечір Павло глянув у вікно на вечірню імлу і згадав французький відповідник сутінкам, слово «*crépuscule*» та пов'язаний з ним вислів «*Au crépuscule de la vie*» («На заході життя»). Сумно зауважив, що ось і він потрапив у трагічний період заходу чи закінчення свого життя. Проте подумав, що доки воно ще триває, то нікуди не дінешся, треба його підтримувати. Тому повечеряв залишками дядині печені і заліз на піч. Було холодно, і на нього напали дрижаки. Не вистачало йому ще застудитися. У таку погоду потрібно протоплювати двічі на день. Перемагаючи в'ялість і розбитість, пішов до повітки, набрав дров і розтопив грубу. Веселі лапоті полум'я, що вигравали в пічці, підняли настрої. Як лише вони погасли, так і він упав. Ледве

¹ Здається, я вже став нічим, лише кістками і скелетом.

спромігся вилізти на піч і відразу поринув у хворобливе напівзабуття чи напівсон. У такому дрімотному стані йому на думку почали спливати рядки з вірша французького поета середньовіччя П'єра Роснара «Останні вірші».

*Je n'ai plus que les os, un squelette je semble,
Décharné, dénérvé, démusclé, dépoulpé,
Que je trait de la mort sans pardon a frappé;
Je n'ose voir mes bras que de peur je ne tremble.
Apollon et son fils, deux grands maîtres ensemble,
Ne me sauraient guérir, leur métier m'a trompé.
Adieu, plaisant soleil, mon œil est étoupé,
Mon corps s'en va descendre où tout se des semble.
Quel ami me voyant en ce point dépouillé
Ne remporte au logis un œil triste et mouillé,
Me consolant au lit et me baisant la face,
En essuyant mes yeux par la mort endormis?
Adieu, chers compagnons, adieu, mes chers amis,
Je m'en vais le premier vous préparer la place.²*

Далі у такому ж стані напівзабуття він почав визначати у вірші образні вислови, зокрема метафори, гіперболи, метонімії, перифрази, антитези й евфемізми. Так, думалося йому, «я вже став нічим, лише кістками і скелетом». Це, мабуть, метафора. А «сонна смерть» це що? Здається – антитеза. «Аполлон і його син, два світила разом» – це, певно, перефразування. На цьому визначенні Павло проснувся і втупив очі у темний простір. Ніяких видінь чи маячіння там не угледів. Поступово почав приходити в себе й гадати, що б то значив цей сон? З одного боку, приснився вірш, який описував досить близький до його стан. З іншого – він не пішов слідом за персонажем вірша на той світ, а почав аналізувати художні властивості твору. Отже, його потягнуло на живу справу, і це вселяло певну надію на видужання. До того ж, яку б зневіру і безвихідь не навівав цей вірш, йому згадався саме він, спав йому на думку, а не «Гімн смерті» того ж автора, який благав Бога послати йому смерть у разі тяжкої недуги.

² Здається, я вже став нічим, лише кістками і скелетом,
Без шкіри, нервів, мускулів і плоті,
Той, якого безжально вразила стріла смерті;
Я не смію поглянути на свої руки, бо від страху тремчу.
Аполлон* і його син, два великих світила разом
Не вилікують мене, їхня майстерність не допомогла мені,
До побачення, приємне сонце, мені заслало очі,
Моє тіло спуститься туди, де все розкладається.
Який товариш, вгледівши мене виснаженого,
Не погляне на мене сумними й мокрими очима,
Щоб утішити мене в ліжку й поцілувати моє обличчя.
Чи не витерти свої очі сонною смертю?
До побачення, дорогі товариші, мої дорогі друзі.
Я покидаю вас перший, щоб підготувати вам місце.

* Аполлон лікував хворих, а його син Ескулап був богом медицини. – Прим. автора

– То що, може, ще поживу, – подумав він, – а то так тяжко і так важко, не нажившись, помирати, – закінчив думку словами пісні.

Хоча він так низько впав у своїй очах, завинив і зганьбив себе перед дружиною, сином і друзями, що, можливо, краще було б померти, ніж жити з таким тягарем на душі. У той же час він не має права напризволяще залишити свою сім'ю, особливо сина, без підтримки. Отож будь-що треба лікуватися і повертатися до нормального життя.

Стояла глупа ніч, і до ранку було ще багато часу. Павло відчував, що зараз він ні за яких обставин не засне, навіть слухаючи щось цікаве по радіо. Тому для підбадьорення вирішив перегорнути далі приємні сторінки свого життя.

4. Навчання і кохання

Вступ до університету став, звичайно, вікопомною подією, хоча життя в Києві в 1984 році і в наступні роки було тяжким: у крамницях бракувало харчів, одягу і взуття. Проте мати надсилала третину своєї зарплати, якої разом зі стипендією невибагливому студенту вистачало. Стільки ж мати залишала собі, а ще третину віддавала дядькові Дмитрові в рахунок боргу, хоча він пропонував розрахуватися з ним пізніше.

– Не жила я ніколи з боргом за душею і не хочу жити, – відповідала вона. – Він для мене як налигач для дикої тварини.

Мати інколи передавала сільські харчі, та і сам він час від часу прискакував додому і привозив звідти важкі клунки їдженя. Так що не голодував і, всупереч важким часам, молоде життя було гарним і привабливим. А найприємнішим було те, що він здійснював заповітну мрію: вивчав свою улюблену мову. Другою мовою обрав англійську, і вона теж давалася йому легко. Тоді ще почав вивчати німецьку. І тут виявилось, що, коли перші дві мови кидалися до нього в обійми як красиві дівчата на популярного актора чи співака, то німецька повернулася до нього здоровенним задом. І як він не крутився біля неї, як не задобрював, вона залишалася холодно-байдужою. Граматика трималася в голові, бо вона була схожа на англійську і французьку, а німецькі слова вилітали як полова з ящика на вітрі. «Ну що ж, – подумав, – не вийде з мене такого поліглота, яким був Агатангел Кримський».

Тому вирішив зосередитися на двох прихильних до нього панночках: французькій і англійській. Особливо багато тренувався у лінгафонному кабінеті, де доводив до автоматизму вимову й мелодику розмови. Успіхи були наявні, й уже після третього курсу його запросили попрацювати перекладачем в Інтуристі. Він радів нагоді потренувати французьку мову з її живими носіями, а водночас боявся, що його не зрозуміють або він не зможе правильно щось перекласти. Тому взявся насамперед за переклад найповніших путівників по Києву, Каневу та інших містах, у які возили туристів. Регулярно слухав по радіо спектаклі французькою мовою, бо останні вісті й політичні коментарі він розумів без найменших зусиль. Розмовна мова сприймалася важче.

У перші дні роботи він, як сам того боявся, видав кілька ляпів. Якось ішов дощ, і всі одягнули плащі. Коли група прибула до театру, то Павло провів її до гардероба і запропонував жінці, яка стояла першою:

– *Déshabillez, s'il vous plaît!*

– Vous voulez que je me met à nu? Je suis d'accord déshabiller devant vous mais pas ici. – відповіла весела туристка.

– Non, je vous voulais proposer d'enlever votre imperméable.

– C'est bien. Mais n'oubliez pas mon accord.³

Жінка виявилася веселою і доброзичливою і все перевела на жарт.

Іншим разом туристів повели в кращу школу Києва. Директор з гордістю повідомив, що в школі створена і добре обладнана чудова система кабінетів. Павло так і переклав. Після цього він помітив, що французи переглянулися й іронічно посміхнулися. Добре, що директор почав перелічувати, які кабінети були створені, й туристи зрозуміли, що то були навчальні класи, а не туалети. Адже французькою мовою слово «кабінет» означає і «туалет». А щоб позначити якийсь конкретний кабінет, необхідно додавати його назву. Тому потрібно було сказати: «système de cabinets d'études» (система навчальних кабінетів). Отже, він дав буквальний переклад слова, який спотворив його справжнє значення.

Знову ішов дощ. Гості сиділи в готелі, й одна з туристок поскаржилася:

– Ça m'embête.

– Мені це набридло, – переклав він собі за словником і почав допитуватися, що ж їй набридло.

Виявилося, що словник подавав неправильний переклад і той вислів означав: «Мені сумно». Він зрозумів, що ще недосконало володіє мовою, і це засмучувало. Водночас дивувало те, що французька мова віками культивувалася в Російській імперії, нею, зокрема, розмовляла владна еліта, а укладачі словників усе ще включали в них недолугі переклади окремих слів і фраз. Подумав і про те, що та ж російська еліта жорстоко русифікувала завойовані народи, насаджувала їм свою культуру, мову і звичаї, зокрема ту ж «обшину», безпробудну пиятику і мат, а сама в той час плазувала перед французькою культурою і послуговувалася мовою чужої країни.

Практика допомагала уточнювати значення слів, а через них і ставлення французів до різних речей і понять. Так, слово «commun» означало «суспільний», а заодно і «посередній, звичний». Це, як на нього, принижувало поняття «суспільного». Разом з тим слово «bien» (власність, майно, корисність, благо, цінність) містило лише позитивні значення поняття власності, і його не могли спотворити навіть численні революції.

Та промахи траплялися і надалі. Якось одна пара вирішила окремо від групи оглянути деякі архітектурні пам'ятки Києва, зокрема Софіївський собор, і запитала його, як туди проїхати.

– Allez vous en! – показав він рукою напрям.

Подружжя здивовано поглянуло на нього. Він зрозумів, що бовкнув щось не те. Зазирнув у словник і з жахом зрозумів, що замість того, щоб сказати: «Ідьте туди!», він їм сказав: «Забирайтеся!» Випало вибачитися. Проте це не допомогло і ображене подружжя поскаржилася на нього керівництву Інтуриста. Це був не перший

³ – Роздягайтеся, будь ласка! (Вираз, який пропонує роздягатися повністю. – Прим. автора).

– Ви хочете, щоб я роздягнулася наголо? Я згідна роздягнутися перед вами, але ж не тут.

– Ні. Я хотів вам запропонувати зняти плащ.

– Гарзд. Але не забувайте про мою згоду.

і не останній випадок таких скарг, за якими слідувала нагінка від начальства. Такі випадки залишали неприємний осадок.

Одного разу його послали працювати з групою канадських туристів з Квебеку. Мова в них була французькою, а вимова виявилася такою, що випадало напружуватися, щоб зрозуміти їх. Зустрічалися й деякі відмінності у значенні слів і висловів. Так, якось група прогулялася одна по місту, і, повернувшись, хтось сказав йому:

– Nous sommes rendus.

– Ми віддали, – переклав Павло про себе цю легку фразу, дивуючись, що співрозмовник замість допоміжного слова «avons» вжив «sommes».

– Що? – спантеличено запитав він, не розуміючи, кому і що вони віддали та ще й повідомляють його про це так, немовби він був у курсі справи. Тоді одна молода жінка засміялася і пояснила, що квебекською французькою мовою це всього-навсього означало:

– Nous sommes arrivés. (Ми прибули).

Незважаючи на деякі труднощі розуміння, робота з цією делегацією виявилася приємною. Квебекці були досить доброзичливими і жартівливими людьми. Якось розмова зайшла про періоди розвитку людського суспільства. З цього приводу хтось зауважив:

– Au temps jadis, il y'avait l'age des cavernes et maintenant nous avons l'age des tavernes. (У стародавні часи був вік печер, а зараз ми маємо вік таверн, тобто корчем).

Інший додав:

– A l'age des cavernes des gens avaient utilisé des pierres et nous utilisons de la bière. (У часи печер люди вдавалися до каміння, а ми зараз вдаємося до пива.) В обох фразах обігралося звучання ключових слів, яке збігалось, і передавалося іронічне ставлення до сучасного життя. Павлові сподобався такий доброзичливо-гумористичний настрій канадців і він працював з ними легко і залюбки. Чи то такі гарні люди потрапили в цю групу, чи то справді французи, потрапивши на широкі простори Канади, змінилися на краще? – гадав він.

Поступово розмови з французами і франкомовними канадцями, швейцарцями, бельгійцями і навіть африканцями пішли легше, поліпшувався й переклад. Це не могло не приносити задоволення від того, що він таки опанував таку складну і тонку річ, як усний переклад. Проте подразнювали і гнітили труднощі й непорозуміння, а інколи і скандали на інших відтинках, за які він не відповідав, але, як перекладач, повинен був втручатися і допомагати їх вирішенню. Зокрема, система Інтуристу діяла за принципом: ви заплатите нам гроші, а все інше нас не обходить. Тому часто в готельних кімнатах було брудно, не подавалася гаряча вода, невчасно прибували автобуси, страви готували несмачні, а туристів обраховували. І що для нього було найдивовижнішим, то це те, що майже всі працівники готелів очікували одержати чайові. І це за таке недолуге обслуговування! Павло був радий, що уклав договір на роботу лише на один місяць, бо більше не витримав би, залагоджуючи неподоланні труднощі радянського сервісу. До того ж перед роботою з кожною групою з ним зустрічався співробітник з органів і примушував писати звіт по закінченні роботи.

– Та про що ж тут писати? – дивувався Павло. – Це ж прості туристи, а не якісь там відомі державні діячі чи військові.

– Це загальноприйняте правило під час роботи з іноземцями, особливо з капіталістичних країн. Тому хочете працювати і гроші заробляти, то дотримуйтеся його, – наполягав він.

– Ну що ж, якщо всі так роблять, то куди мені діватися, – подумав про себе Павло і погодився. Проте це морально пригнічувало.

Грошей заробив небагато, але ж він харчувався з групами безплатно, так що на додаток до зарплати ще й дві підвищені стипендії зекономив. Отже, купив матері гарного плаща і поїхав додому щасливий. Радості матері не було меж. Адже її син уже почав заробляти власні гроші, до того ж працюючи з іноземцями, які для неї були, як і для інших селян, майже інопланетянами. Ну хоча б у розумінні того, що ні з тими, ні з іншими вони не мали ані найменшої нагоди поспілкуватися. Отже, її син піднявся на небачені обрії.

З четвертого курсу Павла почали частіше запрошувати працювати перекладачем навіть під час навчання. На факультеті не заперечували, позаяк то була справжня практика. Одного разу його запросили перекласти ділові перемовини. Він до них готувався, зокрема взяв документи, переклав їх і зробив відповідний глосарій та вивчив його напам'ять. Проте цього виявилось замало і дещо він перекладав в описовій формі, а не чіткою діловою мовою. Йому заплатили добрі гроші, але порадили краще оволодіти професійною лексикою. Він зрозумів, що лише вивчення одних термінів не допоможе. Потрібно досконало знати сам предмет. Тому за клопотанням деканату факультету почав відвідувати лекції з приватного і цивільного права на юридичному факультеті й відповідні предмети – на економічному. Це згодом значно підвищило його професійний рівень, відповідно зросли й заробітки. З великим задоволенням він повністю відмовився від матеріної допомоги та ще і їй інколи надсилав грошові перекази, компенсуючи поступово витрачені на своє навчання гроші. Зрештою Павло заробив гарні гроші, поїхав до матері й почав наполягати, щоб вона купила корову.

– Я вже не здужаю її тримати. Здоров'я не те, – відповідала й погодилася взяти лише третину запропонованих їй грошей.

Після закінчення університету отримав кілька пропозицій на роботу. Та вирішив вступити в аспірантуру на своєму факультеті. Тема дисертації давно вже визріла. Це був аналіз економічної і правової лексики ділових відносин. Він уже добре оволодів нею, склав словник, а тому залишилося її систематизувати, проаналізувати і підвести під це відповідну науково-теоретичну базу або науковий блуд, як висловлювалися про неї його товариші по аспірантурі.

Захистивши дисертацію, пішов викладати французьку мову на юридичний факультет. Там угледів студентку третього курсу Олю, яка відразу ж заповонила його душу своєю чарівною вродою, привітною посмішкою і жартівливими висловами. Якось вони розгадували кросворд і Павло запитав:

- Який звір найшвидший?
- Курка, яка вискочила з клітки на ринку.
- Чому ти так думаєш?
- Тому що її кинуться ловити сотні голодних і, щоб втекти від них, вона змушена включити космічні швидкості.
- Але ж курка не звір.
- А хіба не озвірієш від перспективи бути прирізаною?

Іншого разу він запросив її до університетської їдальні пообідати.

– Ну, там же готують помії та ще мало їх і дають.

– Звичайно, після домашніх страв тобі не хочеться їсти помії.

– А от і неправда. Я, мов той збалуваний домашній собачка, який вискакує надвір і мчить мерщій до смітника, аби щось ухопити. Ходімо! А ти сам як до тих страв ставишся?

– Уже звик. Куди ж мені діватися. А як ти їх наважешся їсти?

– Я люблю все домашнє, смачненьке, але мені вдома не вистачає дружньої товариської атмосфери нашої столовки. До того ж, якими б не були смачними домашні страви, а й вони приїдаються. А коли пообідаєш хоч раз у цій харчевні, то від своїх страв за вуха не відтягнеш.

– Отже, вдома є що їсти, є що й пити та нема з ким поговорити.

– То ходім в їдальню поговоримо! Тільки не французькою, а то я відразу шматком вдавлюся.

Своїми веселими жартівливими розмовами Оля створювала дружню доброзичливу атмосферу. Павло запрошував її до театру, в кіно, музеї і на різні виставки. Кохання бурхливо запалало, і вони вже не стільки дивилися фільм, як цілувалися протягом усього сеансу. Зрештою дівчина прийняла запрошення Павла повечеряти в його аспірантській кімнаті. Хлопець скромно накрив на стіл і поставив на нього по пляшці білого і червоного вина. Запитав:

– Якому вину ти віддаєш перевагу?

– Обом по черзі.

Під салат випили біле вино, а під ковбасу – червоне. Після вечері із задоволенням танцювали під записану на магнітофон музику і пристрасно цілувалися. Коли Павло схопив її на руки і поніс до ліжка, дівчина не опиралася і віддалася йому з усією пристрасстю закоханої. З того часу Оля регулярно відвідувала Павлове миле для їх обох помешкання або, як вона його називала, кубельце. Молоді ніяк не могли вгамувати свою пристрассть. Наречена невдовзі завагітніла.

Потрібно було негайно справляти весілля, і тоді Оля познайомила Павла зі своїми батьками. Її батько Анатолій Іванович працював якимось начальником у митній службі при Адміністрації президента, а мати Марина Андріївна – у відділі постачання чи забезпечення в Раді Міністрів. Батьки прийняли зятя привітно і виділили молодим простору кімнату в своїй розкішній квартирі в центрі міста. Так Павло перестрибнув із скромної кімнати в гуртожитку в елітну квартиру високих державних посадовців. Весілля справили в ресторані. З боку нареченої гостей було чимало, а з Павлових родичів із села приїхали лише мати, дядько Дмитро і ще зовсім юна сестра Зіна. Матері невістка сподобалася, а ще вона була безмежно рада тому, що її син потрапив у заможну сім'ю з просторою квартирою, дачею, автомашиною і холодильником, набитим смачними наїдками. Це мало неабияке значення на початку дев'яностих років, позначених шаленою інфляцією та хронічною нестачею товарів і харчів. Мати милувалася всім цим добром і з великим задоволенням відзначала, що її турботи і гроші поверталися синові сторицею.

Згодом народився син, якого на честь батька Олі назвали Анатолієм. Народився він восьмого серпня, тобто за чотири дні до того, коли Павлові мало виповнитися двадцять вісім років. Оля жартома зауважувала:

– Тепер будемо вам разом відзначати день народження. Проте як ви, два леви, зможете житися в одній клітці. Та і як я, німа риба, буду справлятися з вами.

– Та ти така риба кит, що з тобою нам буде страшно й говорити.

Доглядала за сином тещина мати, а молодята продовжували навчатися і працювати. Жили душа в душу, відвідували театри, читали книжки і жваво їх обговорювали. Ще уподобали відгадувати перед сном кросворди. З сином гуляли лише у вихідні в батьків на дачі. Взаєморозуміння між ними було дивовижним і, здавалося, підтримувалося з допомогою телепатії чи біострумів. Вечорами Оля грала на піаніно, а Павло сидів з книжкою в кріслі. Якось йому захотілося послухати свій улюблений Другий угорський танець Брамса. Він лише розкрив рота попросити її зіграти його, як Оля раптово переходила на перші акорди твору німецького композитора.

– Як ти здогадалася, що я саме зараз хотів тебе попросити зіграти цей танець? – дивувався чоловік.

– Інтуїція, мій любий, інтуїція. Хіба ти не знаєш, які жінки чутливі до бажань своїх коханих?

– Так. Але щоб отак відчути моє бажання посередині виконання іншого твору!

– Мабуть, наші почуття і думки вібрують на одних і тих же хвилях і легко передаються одне одному.

За пристрасним коханням, одруженням і народженням сина вони так і залишилися осторонь бурхливих суспільних і політичних подій: Революція на граніті з голодуванням студентів на Хрещатику, розвал СРСР, здобуття Незалежності, президентські перегони – спершу одні, потім – інші... Пізніше, роздумуючи над цим, Павло доходив до висновку, що, може, він, хто не мав досвіду політичної діяльності, правильно робив, що не брав участі у тих подіях. З кожними новими виборами прості люди все більше зубожіли, а олігархи все більше збагачувалися. Хоча багато з тих, хто голодував, потім на хвилі тієї акції прорвалися до владного ситога корита, ставши депутатами всіх рівнів і отримавши тепленькі місця у владних структурах. Піднявшись же нагору, вони вже й гадки не мали проводити подібні акції.

Павло продовжував перекладати ділові переговори і навіть двічі злітав з бізнесменами до Парижа. Коли він ще був один, то вважав би відвідання цього знаменитого міста вікопомною подією у своєму житті. Проте зараз усі його думки і помисли поверталися до своєї родини, яку він прагнув якомога швидше побачити і приголубити. Відволікся він дещо від думок про дружину і сина лише тоді, коли пішов до Лувру та ще коли його з українськими бізнесменами запросили пообідати в «Максимі», – найдорожчому ресторані Парижа. Це для колишнього сільського хлопця означало майже те, що для Попелюшки – потрапити на бал до короля.

За пару років тесть запропонував зятеві створити торговельну компанію. Вирішили заснувати фірму по імпорту побутової електроніки. Справи пішли настільки успішно, що й увяйти було важко. Павло закуповував за кордоном магнітофони, телевізори, приймачі, аудіосистеми. Оформляв їх з допомогою тестя як вентилятори, світильники та інші дешеві господарчі речі. Прибутки були настільки вражаючими, що через три роки молода сім'я купила собі неподалік від центру велику п'ятикімнатну квартиру, у якій перед заселенням зробили справжній європейський ремонт. Ну і, звичайно, упорядкували її найкращими імпортними меблями.

На новосілля прийшов його товариш Валерій Галка, який мав юридичну консультативну фірму поблизу їхнього помешкання. Він оглянув квартиру і промовив:

– Ну що ж, шик, зноси та в краще вберися!

Сам він мав чудову квартиру на вулиці Тарасівській. Проте вона хоч і була просторою, але лише трикімнатною, що його і дружину повністю задовольняло. І все ж таки п'ятикімнатна квартира молодих Яременків справила неабияке враження на них і на інших гостей. Всі насолоджувалися вишуканими делікатесами, принесеними батьками Олі з буфетів Адміністрації президента і Кабміну. Тоді Павло на радостях уперше в житті напився. Запитав когось, як звеселити компанію, бо боявся, що при такій багатій закускі ніхто не захмеліє. Йому порадили швидко один за одним проголосити перші тости і спонукати гостей їх випити. Так і вчинів. Проголосив перший, і тільки випили, як тут прийшов хтось із запізнених гостей. Павло побіг їх зустрічати. Так сталося і після другого і третього тостів, доки всі не зібралися. Та ще після третьої чарки йому хтось підлив у стакан замість води спирту. Суровий і злий виявився народ, хоч усі присутні й ходили в його друзях. Так він набрався, і Валерій узяв у свої руки турботу про гостей, а йому вже не наливав. Новосілля вирувало далі: гості пили, горлопанили пісні й несамовито дригали ногами в танцях. А оскільки рухи було важко координувати, то попсували меблі. Це справило неприємне враження на Павла, а Оля кипіла від обурення і твердила:

– Це вони спеціально від заздрості лупили ногами по наших меблях.

Прикрість від цього доповнилася глибоким похміллям у Павла і страшною втомою в Олі, яка готувала і подавала на стіл, а потім ще й прибирала. Наступного дня вони страждали від гулянки. Перед обідом до них нагодилися Галки. Валерій іронічно відреагував на їхній вигляд.

– Поглянувши на вас, я одразу згадав слова Тараса Шевченка: «Чорніше чорної землі блукають люди ...» Давайте поправимося! Я ось прихопив пляшку марочного коньяку.

– Та ти що!? Від одного його вигляду в мене виникає нестримна тяга гайнути до Риги, – відмовлявся Павло.

– А ти не дивися на нього, заплющ очі, затули носа однією рукою, а іншою вилий стакан коньяку в горло. Поглянь як я це зроблю.

Вийшло і в Павла. Так він за допомогою простого народного засобу швидко прийшов до тями. Згодом подружжя знайшло майстра, який привів до ладу побиті частини дорогих зарубіжних меблів. Відтоді вони не скликали у себе великої, дикої і заздрісної компанії.

5. Неперевершений Париж

Після обіду дядько Дмитро заніс молоко. Він повідомив, що в суботу приїде дочка Зіна з онукою Оленкою і зятем Грицьком.

– То заходь та посидимо з ними! Ти як, зможеш?

– Спробую. А коли це в нас буде субота?

– Та ще за чотири дні. Сьогодні тільки вівторок.

Дядько пішов, а він далі поринув у спогади.

Невдовзі після купівлі квартири Павло запросив до себе матір, яка тепер з великим задоволенням і радістю доглядала за онуком. Вона виявилася делікатною особою і з невісткою ладила. Коли у 2002 році Анатолію виповнювалося сім років, батьки взяли його з собою у подорож і на відпочинок до Франції. Зупинилися на кілька

днів у Парижі, в якому хлопець не те що сумував, а просто нудився і не знав, куди себе подіти, особливо в музеях. Тому побували всього у двох з них, а то гуляли по місту, відвідуючи дитячі майданчики з гойдалками, гірками і різними лабіринтами. Коли зайшли до Лувру, то Павло передусім повів своїх подивитися картину «Мона Ліза» Леонардо да Вінчі. Її на місці не виявилось. «Невже її реставрують чи повезли кудись на виставку», – подумав з прикрістю. Запитав про неї чергову по залу.

– А вона зараз висить у третьому залі праворуч, – відповіла жінка.

І тут до Павла дійшло, що цю безцінну картину переміщують по різних залах з метою безпеки. Прославлене творіння геніального митця не справило на Олю великого враження. Зате вона не могла відірвати погляду від картини Рафаеля «Вродлива садівниця» (*La belle jardinière*). У неї викликала здивування назва картини, адже на ній явно була зображена Мадонна з маленьким Ісусом Христом й Іваном Хрестителем. Поділилася своїми сумнівами:

– Павлуша, адже це не садівниця, а Мадонна?

– Молодець! Запросто перекладаєш з французької мови, – іронічно зауважив він, бо й перекладати було нічого. – І сутність полотна схопила правильно. Виходячи з неї, у нас її назву перекладають як «Мадонна-садівниця». Це ближче до змісту творчості художника, який намалював більше десятка картин із зображенням мадонн, тобто богоматері. Ще його сучасники говорили, що він писав їх зі своїх коханок, які, як сама розумієш, за своєю суттю і поведінкою не могли втілювати образ святої Марії. Потрібний був геній митця, щоб наповнити картини неземною красою й наділити жінок на них вищою духовністю.

– І це йому блискуче вдалося. Поглянь лише на блискучі й водночас тонкі переливи світлих фарб і гармонійне поєднання одухотворених ликів святих з прозорістю далеких казкових обривів! Як мені здається, це підносить усе зображене на ній до неосяжних висот небесної краси. Це ж потрібно було мати такий талент, щоб простих земних жінок перевтілити в недосяжну за своїми духовними устремліннями святу! Та й інші його полотна здаються мені взірцем вищого мистецтва.

– Художником Рафаель був від Бога, а ось поведився як людина, якій ніщо земне не було чуже, – відповів Павло і, нахилившись до її вуха, прошептав: «Він навіть помер на своїй учениці-коханці від серцевого нападу, втішаючись з нею у свій день народження».

– Отже, отримав у знаменний для себе день вище земне задоволення.

– То так.

Анатолію сподобалися лише картини з батальними сценами, і він допитувався у батька чи справді колись воїни були такими дужими.

– Загалом у стародавні часи люди були набагато меншими від нас. Дужими їх зображали для того, щоб показати величність славетних битв, гідними мали бути й воїни.

Картини художників імпресіоністів у музеї Д'Орсеї приворожили Олю настільки, що вона раз за разом поверталася до уже бачених і знову милувалася ними. Вона відходила від них на різні відстані, потім наближалася, і намальовані на них пейзажі, люди й окремі портрети переливалися все іншими барвами, а зображення мінялося залежно від відстані, а разом з цим мінялося і її враження від баченого. Оля була в захопленні від такого мистецького чуда.

– Коли був заснований цей музей? – запитала вона.

– Точно не знаю. Наскільки я пам'ятаю, його створили на основі вже існуючого Люксембурзького музею, в якому виставлялися твори живих ще художників, щоб сприяти продажу їхніх картин.

– Високо ж цінили їх, що передали їм цілий музей.

– Навпаки, їхні твори зустріли в штики. Ту ж картину «Сніданок на траві», яка тобі так сподобалася ...

– Та мені всі їхні картини страшенно подобаються.

– Так ось, її Едуард Мане написав у 1863 році й тримав у своїй студії близько двадцяти років не в змозі ні виставити в якомусь художньому салоні, ані продати. Іншим художникам також відмовляли у виставках. Тому їх і називали «відмовниками». І лише імператор Наполеон III дозволив їм виставити свої картини у кімнатах, що були суміжними до знаменитого на той час Салону.

– То хоч він оцінив їх.

– Також ні. Він з них знущався, відвідував саме Салон з виставками художників, прихильників традиційного мистецтва, і демонстративно купував саме їхні картини.

– А як же публіка і критика?

– Люди їх майже не розуміли, а критика накинулася на них, як спущені з цепу гончаки на зайця. Один критик навіть зло обізвав їх імпресіоністами, гостро критикуючи всіх, а особливо картину Клода Моне «Враження. Схід сонця». Ти ж знаєш, що ...

– Французькою «враження» означає «impression», тобто імпресія. Так ось звідки пішла назва цієї художньої школи.

– Швидше художнього напрямку чи течії. Отже, в той час у художньому житті відбувалося те, про що французький філософ Огюст Конт сказав, що мертві керували живими. Тобто старі традиційні й уже мертві митці не давали дороги молодим.

– Або, як кажуть у нас, мертві хапають і не відпускають живих. Але як же мені хочеться знову і знову приходити сюди і милуватися цими прекрасними, дивовижними картинами.

Згодом оглянули центр міста, зокрема Єлисейські поля і Place de la Concorde (Площу Згоди). Відкритий і широкий майдан вабив їх. Толі сподобалися скульптури коней при в'їзді на Єлисейські поля, а Оля захопилася Луксорським обеліском.

– Чому це тут стоїть єгипетська колона? – запитала вона.

– А ось на ній написано, що це подарунок єгипетського віце-короля. Установлена вона тут у 1836 році. А до цього близько трьох тисяч років обеліск стояв у Єгипті й не змінювався. А тут, коли з'явилися автомобілі, то кислоти від їх вихлопів роз'їли камінь і написи на ньому.

– І що там написано? – поцікавився син.

– Прославляються тодішні єгипетські правителі, які називалися фараонами.

– Тобто міліціонерами по-нашому, – пожартувала Оля.

– Чому міліціонерами? – допитувався малий.

– Та то в нас міліціонерів називають фараонами.

– Мабуть, тому що кожний із них на своїй ділянці почував себе царем, а то й богом. Так колись і єгипетських фараонів вважали царями і водночас богами, – додав Павло.

– А чому цю площу назвали «Площею Згоди»? – запитала Оля.

– Мабуть, для парадоксу. Адже на ній стратили стількох відомих людей, зокрема короля Людовіка шістнадцятого, його дружину Марію Антуанетту, революціонерів

Дантона, Робесп'єра та кількох їхніх прибічників, що про якусь згоду годі й говорити.

– Може, вирішили, що достатньо розбрату. Мовляв, давайте вже жити у згоді. А щодо парадоксу. Я читала, що десь років сорок тому в одному американському місті з в'язниці втекло багато арештантів. Муніципалітет обговорив цю подію і вирішив перейменувати вулицю, якою вони тікали, з вулиці президента Лінкольна на вулицю Свободи.

– Чого лише не зробиш, щоб привернути до себе увагу інших та заманити туристів.

З площі дуже сумної Згоди Павло повів їх на вулицю Рояль поглянути на ресторан «У Максима». Була неділя, і він та різні розкішні бутіки не працювали. У ресторани навіть вікна були завішені щільними гардинами. Не було також і меню. Коли Павло називав ціни страв, то Оля лише ойкала. Потім згадала, що її чоловік обідав у ньому.

– То за які гроші ти сюди потрапив?

– Запросили бізнесмени, з якими наші фірмачі вели переговори.

Павло повів їх ще до одного схожого ресторану, який називався «Ляспезж». Він був відкритий, але меню теж не було виставлене у вітрині. Павло пояснив, що його подають лише за столиком. При цьому в меню, яке дають жінці, не зазначаються ціни. Нехай вона спокійно вибирає. Кавалер, якщо вже привів її сюди, розплатиться. І все одно мало який чоловік утримується, щоб не жажнутися, коли чує, що замовляє його партнерша. Тут одне суфле з авокадо коштує близько двохсот доларів.

– Ой Боже, які жажливі ціни!

– Ціни тут захмарні не лише в ресторанах, але й у бутіках. Тому всі вулиці в цьому районі, незважаючи на різні найменування, мають ще й одну спільну назву «Ох! і Ах!».

– А весь цей район можна було б назвати по-японськи «Охаха». Від одної такої ціни те суфле застряло б у мене в горлі. Нехай сюди ходить Ротшильд та інші багатії.

Незважаючи на дорожнечу, Павло завів своїх до бістро на Єлисейських полях. Він з Олею випили по сто грамів коньяку, а Толя – кока-коли, всі з'їли по бутерброду з червоною рибою, і дорослі запили все це кавою. Заплатили за скромне полуднання пристойну суму, але цей захід був запланований, бо саме перебування в Парижі без відвідання якогось дорогого ресторану чи кав'ярні вони вважали б неповноцінним.

– А чому ця кав'ярня називається бістро? – запитав син.

– Кажуть, що коли росіяни після розгрому Наполеона відвідували ці заклади, то, замовивши їжу і випивку, наказували офіціантам подавати все «Быстро!». Хоча я не вірю в це. Російські офіцери знали французьку мову, а прості солдати в них не бували.

Павло вважав, що огляд Парижа буде неповним без відвідання таких відомих районів, як Монпарнас, Бельвіль і Монмартр, тому повів своїх до них. Оля була вражена оригінальністю знаменитих кварталів і зазначила, що кожний із них – це як своєрідне місто в місті. А про той же Монмартр та багатьох прославлених письменників, митців і акторів, які там мешкали, Павло розповідав безліч цікавих історій.

6. Зваби полуденної Франції

До міста Антиб, що на Лазоревому березі, вирушили ввечері потягом. По дорозі вирішили зупинитися на кілька днів у Марселі, побратимі Одеси. Прибули туди о

четвертій годині ранку. Син, на подив батьків, проснувся без проблем. Готель вони замовили на цей же день, але виявилось, що зупинитися у ньому можна було лише з дванадцятої години дня. Отже, потрібно було десь убити час до обіду. Залишили речі біля чергової й о четвертій годині тридцять хвилин вийшли до центру міста, на широку магістральну вулицю Ля Канеб'єр, на якій були розташовані банки, різні установи, магазини і кафе. Нею попрямували до площі Генерала де Голля, на якій зеленів сквер, названий на честь російського царя Олександра I, і маяла якась скульптура. Павло називав місця, мимо яких вони проходили.

– То ось яким був той російський цар! – вигукнув Толя.

– Ні, то пам'ятник не царю, а відомому скульптору П'єру Пюже, уродженцю міста.

– Така велика честь для скульптора стояти в царському сквері та ще й на площі славетного де Голля. Проте вони тут усе так змішали, що збивають усіх з пантелику, – зауважила Оля.

– Поки що вражаємо всіх ми. Поглянь! Рідкі перехожі дивляться на нас, як на пришепелуватих, які вивели дитину ні світ, ні зоря гуляти.

– То давай десь сховаємося! Може, вип'ємо кави?

Кав'ярні вже відкрилися, але кавові автомати лише включили, а місцевих булочок-круасанів ще не привезли. Так вони й ходили теплим липневим ранком по місту, аж доки не вгледіли, як в одне кафе занесли булочки. Відразу зайшли до нього і замовили собі каву, а синові – молоко. Кава була запашною, а круасани ще теплими й хрусткими. Згодом замовили ще по каві й цідили її повільно, убиваючи час. Потім Павло повів їх до порту. Підійшли до стоянки човнів, і він почав розповідати синові про те, як із цього порту лицарі відпливали у хрестові походи. Це мало не зацікавило. Тому батько вимушений був вигадувати різні історії про піратів, які немовби розбишакували неподалік і нападали на місто. Це хлопця захопило. Він розпитував, чи не залишилося поблизу піратського корабля. Почали його шукати, доки не натрапили на якийсь старий вітрильник, який Павло і подав як піратський корабель. Син був безмежно гордий з того, що йому вдалося таки побачити справжній піратський човен, про який із задоволенням розповість своїм друзям.

– А пірати завойовували це місто?

– Ні. Для того щоб вони та інші вороги не змогли захопити його, тут побудували он ті два укріплення – Сен-Жан і Сен-Ніколя, – Павло вказав рукою на дві фортеці, які охороняли вхід до гавані старого порту.

Часу було ще вдосталь, тому відвідали Музей образотворчих мистецтв у палаці Лоншан. Похапцем пробігли по головних залах і зрештою повернулися до готелю. Зайшли до свого апартаменту і замовили обід прямо в номер. Павло з Олею випили пляшку вина й від недосипу охмеліли. Невдовзі всі залягли спати і з невеликими перервами проспали до самого ранку наступного дня. Ще два дні до обіду купалися в морі й засмагали на пляжі, а після обіду оглядали місто і його пам'ятки. Вирушали до Антибу також потягом. А поки що замовили обід у вокзальному ресторані. І тут у малого як якийсь бісик вселився: він ганяв по ресторану, заскочив на кухню, схопив ножа і з криками: «Я пірат!» накинувся на кухаря. Павло догнав його, відібрав ножа і поволік до свого столу. Хлопець вирвався і підскочив до сусіднього, за яким обідали трое чоловіків і якого обговорювали англійською мовою. Раптом один із них піднявся і, схопивши малого, звернувся до нього українською мовою:

– Ой заберу я тебе з собою, заберу, якщо будеш і далі бешкетувати.

Малий укляк не так від загрози, як від здивування. Ось уже скільки днів всі навколо нього, окрім батьків, розмовляли чужою мовою. Та й батьки з усіма розмовляли нею. А тут тобі хтось заговорив його рідною мовою. Ним виявився викладач математики Київського університету Володимир Заєць, який працював за контрактом в університеті Барселони. Зараз він зі своїми американськими колегами поверталися з Італії з якогось математичного конгресу. Познайомившись, Оля зауважила:

– Приємно все-таки, що нашого цвіту є по всьому світу.

– А мені ще приємніше, що наш цвіт розцвітає не лише спеціальними знаннями, а й знанням іноземних мов, – додав Павло. – Адже ви викладаєте в Барселоні іспанською, а зі своїми колегами розмовляєте американською англійською.

– А ви чим займаєтесь?

– Дружина штурмує юридичну науку, а я кручуся у сфері бізнесу. А це їдемо відпочити на пару тижнів до Антибу.

– Видно, непогано крутитесь, що маєте змогу відпочити на Лазоревому березі.

– Та й ви ж не пересічний вчений, раз вас запросили викладати математику у престижний західний університет та ще й на міжнародні математичні конгреси їздите.

Після обміну компліментами і візитними картками запросили одне одного в гості та й роз'їхалися.

В Антибі зупинилися в чотиризірковому готелі, в якому черговий адміністратор ніяк не міг повірити, що Павло не француз: так чисто він розмовляв їхньою мовою. Оля теж намагалася спілкуватися з французами. Почали і малого привчати до цього, посилаючи його то взяти ключ, то замовити якусь страву. Толя залюбки це робив і пишався, що його розуміють. Те, що він не розумів співрозмовників, його мало обходило. Головне, щоб розуміли його і виконували його забаганки.

Місто зустріло їх справжньою бурею, але вони, одягнувши легкі курточки, пішли оглядати його. Зі старих пам'яток у ньому залишилися форт Карре й укріплення Фронт де Мер. Останнє підходило до самого моря, і вони споглядали з безпечної висоти, як потужні хвилі розбивалися об міцні укріплення. Деякі хвилі були настільки могутніми, що бризки від них долітали до людей на майданчику, заповненому старовинними гарматами і ядрами до них.

– Тату, а чому деякі хвилі такі сильні, що вода з них долітає аж до нас?

– Молодець, що помітив. Хвилі бувають різні за своєю силою. Найпотужніша називається дев'ятий вал. Ось зараз він розбився, а тепер рахуй, коли він знову примчить.

На здивування Анатолія, наступна дев'ята хвиля також виявилася найсильнішою. Хлопець захопився їх підрахунком і зрештою запитав:

– А чому вона називається дев'ятим валом?

– Не знаю, але існує легенда, що дев'ятий вал, як найсильніша хвиля, несе смерть людям, які попали в шторм на морі.

– Тепер я починаю згадувати і розуміти картину Айвазовського під цією назвою, – сказала Оля.

– А ти її бачила?

– Лише на численних ілюстраціях.

Поруч був Музей сучасного мистецтва Гримальді, в якому експонувалася велика колекція картин, малюнків, літографій і кераміки Пабло Пікассо. Поруч з його творами скромно примостилися невеликі експозиції інших митців, представників

сучасного мистецтва. Оля і Павло відвідували музей по черзі. Павло пішов першим і дивувався з недолюбих, як на його думку, витворів геніального майстра, а мати в цей час водила сина по оборонних спорудах. Він також попросився до музею. Повернувшись, Оля зауважила:

– Тату, ми можемо привітати одне одного з тим, що і в нас у цю мить з'явився видатний художник.

– Як це?

– А ось так. Побачив Толя малюнки Пікассо і рішуче заявив, що і він таке намалював би запросто. А справді, чому цей художник та й інші так примітивно навіть з викликом до художньої форми тоді малювали? Що вони були нездатні намалювати щось путне?

– Та Пікассо чи Далі за якісь години малювали чудові портрети.

– То чому ж вони опускалися до такої мури?

– Тому, що реалістичне мистецтво у їхній час всім набридло, і вони шукали нові образи, ідеї, символи і техніку їх втілення в життя.

– Як на мене, то краще вони не займалися б цим.

– Як же не займатися, коли їхні картини продавалися за мільйони доларів.

– Можу лише допустити, що твори таких ненормальних художників купували такі ж божевільні невіглахи багатії.

Після прогулянки при шквальному вітрі всі добре промерзли. Тому повернулися до готелю.

– Ну то що, відпочинемо й знову підемо оглядати екзотичні місця, – запропонував Павло.

– Ви як хочете, а для мене найприємнішою втіхою в цю холодюгу в розпал літа та ще й на півдні Франції буде гаряча ванна.

Оля рішуче попрямувала до неї.

Наступного дня знову було холодно, і вони вирішили майнути в Канни. Там малому найбільше сподобалася старовинна в'язниця, в якій, як запевнив його батько, в давні часи утримували піратів. Вони навіть побачили опудало пірата, який пробивався крізь ґрати з підвалу на волю.

– Тату, а це так колись було насправді, що тут тримали піратів, а вони тікали.

– Було, сину, було. І пірати тікали, і розбійники, а їх знову ловили і повертали сюди.

– От жаль!

– Чому ж жаль. Якби вони залишалися на волі, то перебили б усіх, а потім і самі себе знищили б, то і людей на світі не лишилося б.

– Та то, може, й так, а все-таки їх шкода, адже вони були такими сміливими і багатими. А в кіно я бачив, що вони могли випити стільки горілки і не лягати відразу так, як ти, спати, а ще воювати цілими днями. Таких героїв тепер немає, – гірко зітхнув Анатолій.

На третій день відвідали князівство Монте Карло і його столицю Монако. Почали огляд із замку князя. Він стояв на крутій горі й не справив особливого враження. Зате Анатолій не міг відвести погляду від яскраво і пишно одягнених гвардійців. Сподобалися йому і безліч старих гармат, які грізно нависали з крутих укріплень. Він запитав:

– А чому це тут скрізь так багато укріплень і гармат?

– А тому, – відповіла Оля, – що колись телевізорів та різних приставок з іграми до них не було, то князям, графам та іншим правителям було сумно, і вони для розваги воювали один з одним.

– А потім ці війни перенесли на електронні ігри, і ти можеш знову повоювати за них та ще й перемогу здобути, – додав батько.

Вони ще помилувалися садом екзотичних рослин, в якому їх особливо вразило надзвичайно багате зібрання кактусів. Проте знаменитий океанаріум відвідати не встигли. Тому згодом звозили Анатолія в Акватичний парк, який був неподалік Антибу в містечку Бйот. Не лише дитина, а й батьки із захопленням розглядали китів, акул, морських моржів і тюленів і дивилися виставу за участю останніх. Усім сподобалися і макети військових кораблів, виставлених у цьому ж парку. Анатолій також насолодився безліччю атракціонів, які розташувалися поруч. Сина аж розпирало від вражень і насолоди.

– Ну, Толю, сьогодні ти одержав усі сто двадцять задовольень, – зауважила мати.

– А чому сто двадцять? Ти їх що, рахувала?

– І не рахувала, і не знаю, чому так кажуть. Нехай тато пояснить. Він, якщо і не знає, то щось вигадась.

– Як не знаю, то і не вигадась. Проте впевнений, що ти отримав велике задоволення, тому що атракціонів було багато і різних.

– А я ще не на всіх побував.

– Ми маємо багато днів попереду, то й на інші сходимо.

Передчуття майбутніх розваг теж приносило втіху не меншу від тієї, що він одержав сьогодні.

Зрештою наступний ранок привітав їх чудовою сонячною погодою і ні про які атракціони та екскурсії не могло бути й мови. Проте Анатолій наполягав, але батьки і слухати не хотіли про це.

– Ти що, хочеш, щоб ми повернулися додому такими ж білими, якими приїхали сюди? – запитала мати, а батько додав:

– То дід і баба подумують, що нас тут весь час тримали у Каннах у в'язниці для піратів.

Отже, потягли сина до моря. Прийшли туди доволі рано і відпочивальників було небагато. Батько почав навчати сина плавати. Вода була теплою, ласкавою і дуже солоною та добре тримала хлопця на поверхні. Тому навчання просувалося успішно. А ще він ставав батькові на плечі й стрибав у воду. Море приваблювало Анатолія так, що він забув і про атракціони. Народ навколо збирався негаласливий. Набридали лише чорношкірі продавці, які носили з собою різну біжутерію, окуляри від сонця, хустки та різні речі для купання і засмагання. Коли наші відпочивальники кілька разів відмовилися від їхніх послуг, ті до них уже не приставали.

Після купання ніжилися на сонці й милувалися вітрильниками, які швидко рухалися вдалині з допомогою потужних дизельних двигунів. Поближче до обіду весь пляж густо покривався відпочивальниками. Переважна більшість із них майже безперервно розмовляла по мобільних телефонах, і Павло з Олею лише дивувалися, як же це вони, купаючись, так довго могли обходитися без них.

Наступного дня їх здивував один молодик років двадцяти. Він сів майже біля моря на гарне махрове простирадло, вийняв і включив невеликий магнітофон і під звуки досить приємної музики майже безперервно дудлив вино. Їх вражало те, скільки

він міг його випити. Дивлячись дещо зверхньо на навколишніх, молодик не купався, щоб освіжитися і, лише випивши кілька пляшок вина, зникав. Наступного дня вони пішли перекусити в місто і на розі двох великих вулиць побачили його. Він сидів, зігнувшись і вдаючи з себе каліку, просив милостиню. Його спите обличчя справді скидалося на змордовану пику каліки. Помітив і він їх, почервонів і вже більше на пляжі перед ними не виникав.

Через кілька днів знову зчинилася буря, і вони поїхали до Ніцци. Місто вразило їх своїми палацами, церквами, музеями і неперевершеним квітковим базаром. Та й багато сучасних будинків виявилися справжніми палацами і нагадували красиві архітектурні пам'ятки. Недалеко від вокзалу знайшли одну з найкращих російських православних церков за кордоном – Собор святого Миколая. Звідси пішли до Музею образотворчих мистецтв, де, зокрема, оглянули кілька портретів своєї землячки Марії Башкирцевої: її автопортрет, портрети її брата Павла, мадемуазель Коен, молодої жінки і циганської дівчини. Там же довідалися з проспекта про трагічну долю молодої художниці, яка захворіла на сухоти і померла в двадцять чотири роки. Звичайно ж не могли оминати музеї Марка Шагала і Анрі Матісса. На місцевому кладовищі знайшли могили кількох французьких знаменитостей і Олександра Герцена. Анатолія прив'язали до себе обіцянками купити цікаві іграшки. Він мужньо тримався і лише по обіді наступного дня, коли Павло захоплено показував і розповідав про стародавні римські арени, амфітеатр і терми, малий благально запитав:

– Тату, а чи немає тут десь поблизу якогось стародавнього римського туалету? А то я попісять дуже захотів.

– Ви ідіть шукайте туалет, а я сідаю ось на оцю лавку і кілька годин ви мене з неї не зрушите. Я вже знаходилася так, що ноги не лише гудуть, а й підгинаються. Тому ніякі дивовижі мене вже не обходять. Баста! – запротестувала Оля, на що Павло відповів:

– А ми можемо запросто все владнати. Пішли ось до цього кафе, що поблизу. Зайдемо до туалету, поїмо і потім ...

– І потім я вже нікуди не піду!

– А я і не збираюся вас нікуди вести. Тут поруч зупиняється автобус, який їздить по мальовничих куточках міста. На ньому ми зробимо тривалу мандрівку, а там подивимося. Якщо будемо не в змозі далі оглядати місто, то повернемося до себе.

Після легкої перекуски і прогулянки на автобусі Павло заявив:

– Знаєте, побувати в Ніці й не подивитися парку мініатюр буде злочином перед Толею. Ми візьмемо таксі, – швидко запевнив він дружину, перехопивши її докірливий погляд.

Парк мініатюр, в якому в дуже зменшених формах стародавніх і новіших пам'яток була представлена історія міста й околиць протягом чотирьохсот тисяч років, оглядали батько з сином, а мати сиділа на лавці в тіні дерев і відпочивала до їх повернення. Парк дуже сподобався Анатолію, і він не переставав дивуватися:

– Навіщо було ходити так багато по місту, коли все можна було побачити у цьому парку?

– А картини видатних митців, зображені на поштових листівках, можна було купити в кіосках і не ходити по тих музеях, – додала Оля.

– А ось знаменитий рибний суп буйабес можна скоштувати лише в місцевому

ресторані. В проспекті запевняється, що в Ніцці його готують найсмачніше. Тож завершимо нашу мандрівку відвіданням рибного ресторану! – запропонував Павло і побіг до стоянки таксі.

Зупинив його на відстані в шістсот-сімсот метрів від вулички з ресторанами. Він не міг оминати цю чудову частину міста, яка заворожувала своїми пишними казковими готелями й палацами, які сяяли і вигравали фантастичними барвами у променях яскравих вогнів теплого літнього вечора. На Променаді дез Англе влилися в потік інших відпочивальників. Зліва вирізнялися своєю помпезністю готель класу люкс Негреску та інші пишні готелі й палаци. Справа мерехтіло і переливалося бірюзовими відтінками море. Від більшості шикарних готелів підземні переходи вели до їх пляжів. Купальників уже майже не було. Подекуди за столиками сиділи вишукано одягнені гості, яким офіціанти приносили страви з ресторанів. Павло і Оля вдивлялися в незнайоме і недоступне їм життя відпочиваючих мільйонерів. Анатолій скиглив чи скоро вони дійдуть до ресторану. Тато посадив його на коня.

Невдовзі дійшли до великої площі з красивими водограями, з якої завернули на невеличку вуличку, заповнену столиками від ресторанів. Вибрали один із них. У ньому готували два сорти буябесу: королівський і рибацький. Замовили обидва. Офіціант пояснив їм, що порція кожного розрахована на двох осіб і порадив взяти один з них. Вибрали рибацький, а з холодних закусок замовили салат по-ніціанському. Його принесли одразу з пляшкою білого вина, водою і кока-колою. Він був приготовлений з помідорів, цибулі, різних сортів перцю, сардин і варених яєць та щедро политий оливковою олією. Порції були такими великими, що одним салатом можна було вгамувати голод. Згодом принесли спиртівку і поставили на неї казан з буябесом. У ньому була лише юшка, а зварені в ній риба, різних сортів їстівні ракушки, мідії, лангусти і креветки лежали в окремих тарілках. Сир, соус і сухарі з білого хліба також подали окремо. Мандрівники жажнулися від такої кількості їжі.

– Ну що ж, бачили очі, що вибирали, їжте, хоч повилазьте, – зауважив Павло.

– Та хоч і не бачили, а їсти доведеться. Добре, що хоч Толі нічого не брали. Цієї юшки вистачило б на чотирьох дорослих.

Хлопець попробував салат і одразу від нього відмовився, а різні морські продукти і сухарі вмочав у соус і сир і запивав юшкою. Наминав він усе це за обидві щоки і вселяв батькам надію, що рибацьку юшку в королівській кількості вони таки споживуть. Для підняття апетиту взяли ще одну пляшку вина і з їжею таки впоралися. А потім декілька днів обмежувалися лише легкими закусками, чаєм і кавою. Опісля вони спробували буябес в Антибі та по дорозі додому в Марселі. В обох містах це були невеликі тарілки рибних супів зі скромними добавками інших морепродуктів, а в Ніцці вони отримали насолоду від справді благородної страви, хоч і називалася вона рибацькою. Який же то був королівський буябес? – гадали вони і сподівалися іншим разом скоштувати і його.

Поступово Павло прокидався і свідомість повертала його з розкішних і сліпуче сяючих куточків французької Рів'єри до свого глухого краю, в якому в цей час панувала мерзотно-пакісна погода холодного, сирого й похмурого березня. Чоловікові здалося, що його вийняли з теплого південного моря і вкинули в холодну брудну калюжу. Це, мабуть, ще й тому, що в хаті було холодно і сире. Він змерз і дрижав під ковдрою. Разом з тим відчув, що за приємними спогадами про закордонні ласощі йому захотілося їсти. Таке відчуття голоду з'явилося вперше за багато місяців і

надихнуло на приготування вечері. Вирішив підсмажити картоплю з тушкованим м'ясом.

7. Чарівна і потрібна гостя

Розпалив грубу і заходився чистити картоплю. Постукали у двері. Гукнув, щоб заходили. У кімнату ввійшла і привіталася сільський фельдшер Світлана Черинько. Згадав, що вона на два роки раніше за нього закінчила школу, а отже була на два роки старшою. Проте зі свіжим і рум'яним від прохолоди обличчям жінка була свіженькою і привабливою. Не те, що він, спитий і виснажений глист у корсеті, як його називали останнім часом. Гостя заявила:

- Я почула, що в мене з'явився новий пацієнт, то вирішила провідати. Що з тобою?
- Може, не будемо говорити про неприємне при першій же зустрічі.
- І все-таки?

– Депресія, тахікардія, хвора печінка, розлад шлунку, ну і повний занепад сил. Це – основне. А побічних болячок і не перелічити. Так що їх вистачає, щоб невдовзі зіграти в ящик. То оце й прибув додому помирати.

– Не поспішай на той світ. Кожна людина, якщо її не діймають страшні болі, думає про життя. А ти ще молодий і повинен отримати всю насолоду від нього. Ліки, звичайно, приймаєш?

– Та приймаю по пригорщі на день. Проте правильно кажуть, що пішов на ліки та й пропав навіки. Щось вони мені не допомагають, навпаки, з кожним днем стає дедалі гірше.

- Ну, а як щодо куріння і випивки?
- Палити кинув, а пити – ніяк не можу.
- Після випивки сердечко тьохкає?
- Ще й як!
- Гаразд!
- Що ж тут гаразд?

– Ну те, що я взнала про твій стан. Не панікуй! Передовсім потрібно заспокоїтися і постаратися не згадувати про свої болячки і негаразди. Ну і, звичайно, треба звести до мінімуму, а потім і зовсім кинути пити горілку.

- Легко сказати. Адже французи кажуть: «Qui a bu boira».

- Французької я не вчила, то скажи, що це значить?

– Дослівно це перекладається так: «Хто пив, той і питиме», а по суті це означає: «Горбатого могила виправить». Так що і в прямому, і в переносному розумінні кинути пити я не зможу і скоро мені буде каюк.

– Ну ті французи нехай кажуть, що хочуть, а ми за тебе ще поборемося. Тим більше, що я у цій справі руку добре набила. Проте, на жаль, у нас майже неможливо відлучити п'яницю від горілки. А там теж, хто почав пити, то не може кинути?

– Загалом французи п'ють в основному вино і від цього мало страждають. Я завжди дивувався, як це вони можуть щодня випивати за обідом, а обід там увечері, половину пляшки вина.

- Як половину?

- А так, що іншу половину залишають на інший день.

- Ну це вже не по-нашому, щоб на сльози щось залишати.

– Так. Ми з дружиною, коли відвідували ресторан у нашому готелі, то випивали пляшку вина повністю, а наші сусіди французи залишали половину на наступний день. Ось ми й дивувалися один з одного. Я їм пояснював, що ми на сльози не залишаємо.

– А вони що?

– Дивувалися, що я так гарно вивчив французьку, а традицій їхніх так і не перейняв. Так що, як бачиш, вони п'ють часто, але у більшості своїй помірно.

– Ну і вина там, мабуть, хоч залийся.

– Звичайно, але вони смакують ним і не зловживають. А взагалі вино займає важливе місце в їхньому житті. Тому і наведений мною вислів, і багато інших пов'язані з ним.

– Ой, як цікаво! Назви ще хоч один.

– Ну ось вони кажуть: «Le vin est tiré, il faut le boire», що дослівно перекладається так: «Вино налите, його потрібно випити», а по смислу це означає: «Взявся за гуж, не говори, що не дуж».

– А пиття вина, мабуть, сприятливо впливає на їхнє здоров'я.

– Звичайно. Вчені встановили, що французи п'ють набагато більше вина, ніж американці, а тому набагато менше від них страждають на серцеві та інші недуги. Ті ж німці споживають набагато більше пива від американців і менше хворіють. А шведи п'ють набагато більше горілки від американців, але також менше хворіють від них на різні хвороби. Ті ж японці п'ють набагато більше sake, ніж американці віскі, а живуть набагато довше від них. Отже, американцям пиття будь-чого виходить боком.

– А як щодо нас і росіян?

– Ось тут усі попередньо викладені закономірності летять шкереберть, бо українці і росіяни і п'ємо значно більше всіх, і помираємо у набагато більшій кількості.

– Оце вже, що правда, то правда. Тому будемо стримуватися.

– Чому ж. Я запрошую тебе випити і перекусити.

– А що це ти надумав готувати на вечерю?

– Картоплю з тушкованим м'ясом.

– Почекай! Ось мені одна жінка, яку я лікую, дала каструльку котлет з картоплею. То ти їх підігривай, а я принесу чогось квашеного. Горілка в тебе є?

– Та привіз цілий ящик, – здивувався Павло з цього запитання після рішучої заяви Світлани про необхідність кинути пити.

– Тоді зачекай.

Невдовзі жінка повернулася. Поставила на стіл миску з квашеною капостою, заправлену цибулею і политу олією, і попросила принести всю горілку. Павло приніс чотири пляшки. Вона відкоркувала їх, вийняла невеличку пляшечку з аптечною етикеткою і розлила її вміст по пляшках. Закоркувала їх принесеними з собою пробками.

– Що це ти додала до горілки?

– Настойку кореня елеутерококу.

– А для чого?

– Ось вип'єш чарку, то забудеш де в тебе і те серце знаходиться.

– Та не може цього бути! Цей же корінь є збуджувальним засобом, то тахікардія ще посилиться.

– Він збуджує тільки те, що потрібно, а серце заспокоює. Що ти так недовіжливо дивишся? Це вже перевірено. Я прийшла ж тобі допомогти, а не ухоркати.

– Ну ухоркаєш чи ні, а головне, що дозволяєш випити чарку. Таке лікування мені до вподоби.

– Почнемо з приємного, а потім перейдемо на гіркі настоянки.

Випили по чарці й взялися до їжі.

– Наливай ще по одній! – запропонувала згодом Світлана.

– А не буде забагато? – дивувався Павло.

– Перевіримо. Для чистоти експерименту потрібно випити дві, а то і три чарки. Я ось майже не п'ю, а для того, щоб заохотити тебе, як бачиш, хилю на рівні з тобою.

– Ну заохочувати мене до цього не потрібно. Сам хилю із задоволенням. А може, ця суміш мені й потенцію поверне? – підбадьорений випитим і вже дещо захмелілий, запитав Павло.

– Допоможе і в цьому й іншому, але не відразу. Ти ще хлопець молодий, то скоро вичухаєшся і будеш бігати за жінками, як молодий півень за курками.

– Не знаю як буде надалі, але ти підняла мені настрій і вселила надію. А надія, як казали древні римляни, є останньою втіхою в нещасті.

– Приходь завтра зранку до мене в медпункт. Я тебе огляну і приготую лікарство з наших трав. Я впевнена, що настойка з них, наші чисті продукти і свіже повітря тобі допоможуть, а заодно і виведуть з організму всю ту хімію, якою тебе нашпигували київські лікарі. А зараз відпочивай. Сердечко як?

– Мовчить. А може б ти дала мені якогось настою з трав, щоб я кинув цю звичку, яка таки зведе мене в могилу.

– Це не важко. Можна дати суміш полину і чебрецю.

– То такий настій буде гіркий до безтями.

– А горілка не гірка?

– Гірка та пити її солодко.

– Ще можна приготувати напій з любистку. Після нього тебе потягне в Ригу, але він точно допоможе.

– Ти диви! А я гадав, що його використовують для чарів.

– Ти маєш на увазі слова пісні: «Гандзю моя, Гандзю мила, чим ти мене обпоїла? Чи любистком чи чарами, чи солодкими речами?»

– Саме це.

– Пісня – то одне, а життя – інше. Проте найкраще спробувати кинути пити самому.

– А як це зробити?

– Передовсім не зловживай випивкою, а як випадє випити, то пий лише цю, заправлену мною, горілку. А ще спробуй перейти на сухе червоне вино, яке, якщо його пити в помірних кількостях, як це, за твоїми словами, роблять французи, сприяє лікуванню алкоголізму. У 1903 році у Тифлісі навіть брошура була надрукована на цю тему.

– А ти звідки знаєш?

– Читала її в Центральній науковій бібліотеці в Києві. Я цією нагальною для села справою займаюся серйозно.

– Я сам багато читав про цілющі властивості червоного вина.

– А що саме?

– Французи вважають, що якщо пити його помірно, то воно виведе з організму солі важких металів, шкідливий холестерин, уповільнить процес старіння і запобігатиме захворюванню на рак. Проте я боюся, що в моєму стані воно допоможе мені як мертвому припарка.

– Лягай відпочивати і не бери дурного в голову. Я ще ось принесла пучок материнки. То ти її заварюй як чай і пий. Ця травка-муравка лікує багато хвороб, зокрема печінку. Чай з неї заспокоює також нервову систему і поліпшує сон. Отже, спокійного тобі сну!

Чаю з материнки він того вечора не пив, але на превелике його здивування, сердечко мовчало, і він гарно спав усю ніч і навіть проснувся, лежачи на лівому боці.

Пішов до фельдшерського пункту десь годині о десятій, знаючи, що в селі люди встають вдосвіта і йдуть до лікаря зі своїми болячками рано. У своїй кімнаті-кабінеті Світлана була вже одна, одягнена в білий халат, а на голові – біла хустина. Лікарська уніформа підкреслювала її зосереджений вигляд. Він пильніше вдивлявся в неї при денному світлі. Це була чорнява жінка середнього зросту з ладним станом. Покрите невеличким ластовинням продовгувате обличчя сьогодні було зосередженим, і лише променисті карі очі надавали йому привітності. Прослухавши чоловіка та вивчивши принесені ним результати аналізу, вона заявила, що у нього немає серйозних негативних органічних змін в організмі.

– А що вони означають ті негативні органічні зміни?

– Ну коли, наприклад, від пиття настає цироз печінки або тебе будь-якої миті може схопити серцевий напад, або ...

– Ой, уже і так достатньо. Більше не лякай.

– Гаразд! Спробую поставити тебе на ноги, козаче, своїм зіллям. Що від тебе потрібно, то це – воля.

– Та де ж її взяти, як я її давно втратив?

– Послухай! Ти ж освічений чоловік і знаєш, що у людини є свої, лише їй властиві ознаки. Серед них чи не найголовнішою є саме воля. Без неї людина стає ганчіркою, якою інші користуються як їм заманеться. Отже, хочеш знову стати справжньою людиною, бери свою волю в кулак і за її допомогою повертайся до нормального життя.

– Легко сказати.

– Проявиш волю, то вилікуєшся, станеш здоровим і будеш насолоджуватися всіма приємними втіхами життя.

– А що ще потрібно робити, крім пиття зілля і загнuzдання волі?

– Починай потроху ходити, збільшуючи відстань прогулянок. А потім переходь до повільних пробіжок. З настанням тепла розпочнеш обтиратися теплою водою, поступово знижуючи її температуру. Ну і спробуй звести випивку до мінімуму і пий лише заправлену мною горілку, якщо вже неможливо буде відмовитися від чарки. І ще одне. Це вже може здатися тобі вигадкою сільської чаклунки, але спробуй і це робити. Піди в сосновий ліс. У ньому ростуть де-не-де дуби, берези та інші листяні дерева. Бажано знайти якесь дерево, яке тобі найбільше сподобається. Роздягнися зараз до сорочки, а по теплі і до трусів і, притулившись до нього, постій так хвилин двадцять. Воно передасть тобі частину своєї сили, почерпнутої з глибин рідної землі.

– Ну це вже точно, якщо хтось побачить мене у такій позі, то назве пришелепуватим та ще й по селу рознесе цю новину.

– А ти пошукай дерево десь у гушавині. А хтось набреде, то скажеш, що втомився і прихилився до дерева перепочити. І заходь, якщо будуть якісь проблеми. Та й так приходь! Ще не забув, де моя хата?

– Та ні. А ти одна живеш?

– Одна. З чоловіком вже давно розлучилася, а мати глядить дітей у свого сина, а в мого молодшого брата, на Донбасі. Ну а батько помер.

– Ну що ж, у цій глушині нам сам Бог велів спілкуватися. А то я один скоро здичавію, завию і подамся в ліс.

– Хіба до тебе ніхто не заходить?

– Інколи дядько Дмитро. Скаже пару слів та і йде. А то заходив Володька Гордієнко. Ну його цікавить лише чарка та теревені.

– Нічого, ось поправишся, то знайдуться нагальні справи і потрібні люди, з якими ти їх робитимеш. То й веселіше стане.

Павло попив кілька днів зілля і йому стало ще гірше. До того ж і примарні сни почали тривожити частіше. Якось приснилася йому часто бачена раніше по телевізору реклама. Починалася вона з гучного оголошення: «Війну з випадінням волосся виграно!» Далі рекламувалася якась «Плацент формула», яка спричиняла ріст на голові товстого гумового волосся з білим сердечником. Йому привиділося, що він прокинувся і злякався, бо все його обличчя заросло тим гумовим волоссям. Коли проснувся, то провів по обличчі рукою і з полегкістю переконався, що нічого на обличчі не було, крім своєї непоголеної щетини, якій він по-справжньому зрадив.

Коли прийшов до Світлани на прийом і повідомив про свої нічні сни-жахи, вона вислухала його досить спокійно, а згодом відповіла:

– Я забула тебе попередити, що при лікуванні травмами попервах хворий відчуває себе ще гірше. Це зумовлено реакцією організму на виведення з нього токсинів та різного хімічного сміття. Щодо тієї реклами, то вона настільки настирлива, що від неї і в здорової людини з'являються глюки. Ну а жучки привиджуються багатьом п'яницям. Це вже я добре знаю, а ти вже вибач мене за те, що й тебе до них зарахувала.

– Та що там вибачатися. Воно так і є.

– Але не панікуй і продовжуй пити настойку. Я впевнена, що з часом вона тобі допоможе. Передусім пройде розлад шлунку, нормально запрацює печінка та інші органи, а за ними зникнуть і тривожні сни.

– Чому це так?

– Тому що нетравлення шлунка і розлади печінки негативно впливають на психіку. Звідси й неприємні сни та різні галюцинації.

Павло із задоволенням посміхнувся.

– Що це ти так приємно посміхаєшся? Переконала?

– Не знаю, але мені приємно чути, що ти так вільно оперуєш медичними термінами українською мовою.

– Ну я ж сільський інтелігент, то повинна бути на висоті.

– І коли ж мені стане краще?

– Лікування травмами потребує певного часу.

– Скільки?

– Це залежить від стану організму. Але моє зілля і фізичні вправи допоможуть тобі вилікувати і тіло, і психіку. Я впевнена.

- Мені б твоя впевненість. Проте діватися нікуди, то питиму.
- Нічого, тримайся! Як говорять, важко в лікуванні – легко в гробу.
- Ти що, знущаєшся з мене?
- То ти ж надумав помирати, то хоч заспокою тебе гарною перспективою.
- Дякую! Але тепер, коли почав спілкуватися з тобою, то те бажання пропало.
- Спасибі за комплімент! А в тебе все буде гаразд, адже ти ще молодий, а молодий організм нестримно прагне стати здоровим і стає, якщо його штучно не вбивати тією ж горілкою.
- Ну що ж, буду йому допомагати твоїм чарівним зіллям.

8. Близька рідня і сусідка

Настала субота, а вона, як мовиться, – не робота. Та він і так щодня байдикував. Проте сьогодні зустріч з родичами означала приємну зміну у його сумному існуванні. Він уже й не пам'ятав, коли востаннє бачив сестру Зіну, зятя Гришу бачив лише на їхньому весіллі, а небогу Лену ще взагалі не бачив.

Павло подався до магазину купити цукерок небозі та хліба, масла і ковбаси собі. Було близько десятої години ранку. Вперше за час його перебування вдома світило яскраве сонце і омивало щедрими променями село. Воно лежало в широкому видолинку й тягнулося вздовж однієї довгої вулиці. Та її частина, на якій він мешкав, була зараз по правий від нього бік. Вона піднімалася метрів на сім-десять над дорогою і була піщаною. Грунт на городах також складався з піску, і ніяке угноєння не могло перетворити його на чорнозем. Всюдисущий пісок і городина безжально поглинали гній. Далі праворуч за городами на піску ріс сосновий ліс, а вже за ним розкинулися невидимі звідси неосяжні луки, помережані ріками і поцятковані озерами.

Ліва частина вулиці спускалася до болота. Перед садибами теж стояли невеличкі болітця або калюжі. Через них господарі проклали містки з щепеню. Хати та інші будівлі побудували на насипаних з піску пагорбах. За ними лежали городи з масним чорноземом. Далі за болотом виднілися тьмяно-коричневі від торішньої трави луки, а вже за ними чорніло пасмо листяного лісу. Поділене дорогою село лежало в різних зонах ґрунтів, лісів і навіть клімату. Бувало так, що на піщаному узвишші стояла сонячна погода, а навпроти ішов дощ. Отже, можна було за кілька хвилин перетнути вулицю і потрапити в іншу кліматичну зону.

Магазин відстояв від його хати на відстані якихось шестисот метрів і містився в зоні піщаних земель, соснового лісу й сухого мікроклімату. Перед ним виднілася життєрадісна весняна картина, якій так не вистачало жанрових сцен, тобто присутності людей. Вони вже попоралися і займаються хатніми справами. Павло знав це, однак його вразила безлюдність села, яка особливо впадала в око у цей теплий сонячний день. Тому все навколо нагадувало сюрреалістичну картину якогось поселення, яке вразила нейтронна бомба. Коли ж, як не в цей час, думав він, потрібно виходити надвір і отримувати насолоду від щедрого весняного дарунка сонця, веселого дзорчання струмків і теплого прозорого повітря. Тим паче, що це був перший такий світлий і радісний день.

Довкола багато чого змінилося на гірше від часу останнього його перебування тут, і все ество Павла не могло примиритися з цим гнітючим проявом поступового і невпинного занепаду. Село лежало від Києва на відстані якихось двохсот кілометрів,

а здавалося, що знаходилося на іншому континенті. І він сам немовби попав із сучасної привабливої міської цивілізації у давнє минуле застою й руйнації.

– А чи варто було взагалі рипатися в інший світ, вступати в інститут, навчатися і займатися якоюсь справою, – далі розмірковував чоловік, – коли все так рухнуло і безжалісно зруйнувало здобуте. Жив би собі в селі, тримав би добре господарство і не страждав би як зараз. – І тут же відповів собі: – Ні! Людина створена для того, щоб прагнути і досягати якихось висот, і він багато чого здобув у своєму житті. Одне те, що він вивчив мову і культуру іншої країни й отримав неабияку насолоду від близького ознайомлення з нею, було неабияким досягненням, заради якого варто жити. А тепер потрібно спробувати повернутися, хоч уже не до такого, але хоча б до цікавого і повноцінного життя.

Зрештою дійшов до магазину. У ньому зустрів ту ж продавчиню Валю, яка тут працювала стільки, скільки він її пам'ятав. Зараз їй було років шістдесят. Вона вешталася одна, впізнала його і запитала:

– Надовго до нас завітав?

– Та ось, сподіваюся, підлікуюся та й назад до Києва подамся. А як ні, то тут навіки і залишуся.

– Ну ти ще молодий, то поправишся. А що ж у тебе таке?

– Та всіляких болячок навалом, а разом – одна важка хвороба. А як ви поживаєте?

– По-різному. Ось магазин приватизувала, то копійка крутиться. Молоді безробітні п'яниці не здатні на якусь допомогу, а старі випивохи пенсії отримують і все тут пропивають. Так що доход є і жити було б можна. – І далі, тяжко зітхнувши, добавила: – Якби ж то не свій п'яниця.

– Що, все спускає?

– Еге ж, так би я йому і дала спускати! Так як нап'ється, то й ганяє кругом хати.

– То виженить його. Він же у вас, здається, в приймах.

– Та так. Хата моя. Проте із-за дітей не виганяю. Вони в Лубнах працюють. То він, бісова душа, як діти приїжджають, то такий тихий та сумирний, що хоч до рани прикладай. А діти за поріг, то він – за палицю. Правду люди кажуть, що з п'яницею жить, то – свій вік загубить.

Павло поспівчував жінці, яка мешкала недалеко від нього – біля Гордієнків, і зробив замовлення. Коли Валя викладала покупки на прилавок, він здивувався, настільки той був подряпаний.

– Це ви ножем так його пошкрябали чи він такий старий?

– Ні те, ні друге.

– А що ж?

– Та то п'яниці так жадно здачу хапають, що нігтями подрали.

Він час від часу поглядав через вікно на будинок родичів, який стояв наліво навскоси через дорогу на чорноземній частині вулиці. Зрештою угледів, як гості підкотили до нього легковиком. За півгодини подався і він, прихопивши цукерки, горілку і вірменський коньяк. Привітався з усіма і розцілувався з сестрою. Зіна була пізньою дитиною і мала двадцять сім років. Лені було чотири роки, а Гриші років тридцять два. Дядькові й дядині було уже за шістдесят. Дядько був невисоким колесом кремезним і чорнявим, а тепер уже сивим, але ще міцним чоловіком. Дядина Марфа теж була сивою, смуглявою і худю. Павло згадував свого високого русявого батька і дивувався, якими різними виявилися рідні брати, немовби були дітьми від різних батьків. На відміну від батька, який багато часу проводив на рибалці чи

полюванні, а вдома за книжкою чи біля радіо, дядько завжди порався біля господарства, майстрував і будував. Ось і цей будинок перебудував недавно, і велика кімната світилася білими стінами, чистими рушниками і меблями у яскравих променях сонця, що лилися через широкі вікна.

Павло віддав Оленці цукерки і поставив на стіл коньяк і пляшку своєї заправленої Світланою горілки. Гриша взяв коньяк у руки.

– А, армяшка, – зневажливо кинув він, немовби цей коньяк уже давно набрид йому. На горілку він і не поглянув.

– Льовкий напій цей коньяк. Спасибі, небоже, що приніс, то й ми його кой в який раз покоштуємо, – спробував згладити недолуге зауваження зять дядько, розглядаючи етикетку на пляшці.

– Як працюєтесь? – поцікавився Павло у прибулих. – Безробіття не загрожує?

– Мені ні, бо я ж бухгалтер. Навіть, коли завод не працював, то якийсь облік вести потрібно було. А Гриша помучився у пошуках роботи. Якби не мої батьки, то сутужно прийшлося б.

Зіна нагадала йому про добре укорінену в сільській місцевості традицію допомагати дітям у місті харчами.

– А ти, Гришо, де зараз працюєш?

– Механіком в автомайстерні, то ось і собі сяку-таку машину зліпив.

Жінки накрили на стіл. За звичаєм всі страви поставили відразу. Тут була смажена риба, капуста, печена зі свинини. Все було з печі й парувало у товстих глиняних мисках, які довго тримали тепло. Гості привезли шпротів, оселедців і різних ковбас. Ну і, звичайно, тут же стояли квашені огірки, капуста і помідори. Хліб був білий, домашній.

– Ну, при такій закусі можна, як казав той батюшка, пити до безкінечності, – із задоволенням потирав руки зять.

– Ти дивись мені не дуже розганяйся, а то ще батькам потрібно допомогти. Хоч дров з батьком нарубаєте, – зауважила дружина.

– Це ми зробимо завтра, а зараз будемо рубати все на столі.

Зять потягнувся за чайником із самогоном. Налив собі, батькові у стакани, а жінкам у невеликі чарки. Павло наповнив свою чарку принесеною з собою горілкою. Дядько і дядина накладали свіжов'яленої риби і варену ковбасу, а діти і Павло налягали на домашні страви. Оленка їла все підряд. Їй особливо подобалося приїжджати до села: тут їй і смачну домашню улюблену страву приготують і на санчатах вона досхочу накатається, і домашню худобу та птицю погодує і сама перебувала в центрі уваги. У своєму віці вона була для всіх розвагою. Ось і зараз Павло запитав, як їй там у садку.

– Гарно. Там ми гуляємо, танцюємо і співаємо ось таку пісню: «Танцювала риба з раком, а петрушка з пастернаком, а цибуля з часником, а дівчина з козаком».

– А ти з ким танцюєш?

– З Славком.

– Він добре танцює і гарний хлопець?

– Танцює він непогано, але то така зараза: тільки що, так і б'ється.

– Ти їй питай, питай, то вона таких слів наговорить, що і в селі на вулиці не почуєш. Міські діти приносять з дому в садок багато чого поганого, що чують від батьків. А що при дітях сказано, те сказане для всіх. І пісні пам'ятає не ті дитячі, що розучують у садку, а принесені – розгульні, – пояснювала Зіна.

Ввійшли чоловіки і всі сиділи за обідом ще так довго, що можна було й вечеряти починати. Та вже не залишалося місця ні на випивку, ні на закуску. Павло поцікавився, чому горілку наливали з чайника.

– А то у нас такий звичай пішов з виряджання хлопців до армії, – пояснила дядина. – Були часи, коли за пиття карали і навіть до тюрми саджали. То наливали горілку в чайник, підкрашували її чимось і пили як компот, особливо на дорогу на зупинці автобуса.

– Тобто гладили рекрутам дорогу, – уточнив дядько і запропонував: – Давайте подивимося телевизор, ще трохи поговоримо та й ляжемо спати, щоб завтра таки щось зробити.

Павло послався на втому, подякував за пригощання і подався додому. Нашвидку протопивши грубу, поліз на піч. Заправлена Світлою горілка діяла навдивовижу позитивно і серце не нагадувало про себе.

Згадав, як колись читав, що Шаляпін, син Толстого і Рахманінов один час дуже гуляли. Могутнім мужикам Толстому і Шаляпіну від тієї пиятики не сталося нічого злого, а Рахманінов допився до білої гарячки і ніякі лікарі не могли допомогти йому. Тоді він зібрався і поїхав до себе в маєток помирати. Там його й вилікував травками простий сільський фельдшер. То, може, й мене Світлана також вилікує своїм зіллям, – сподівався Павло.

9. Біда одна не ходить, а з собою й горе водить

Надія і випите швидко і міцно його приспали, але прокинувся рано і не знав, чим себе зайняти. Спробував читати французьку, а потім українську книжку. Незважаючи на те, що обидві були цікавими, читання невдовзі втомило його, і він облишив його. Наявність книжок є заміною їх читання, виринуло в пам'яті чимсь висловлювання. Намагався згадати, хто це сказав, та так і не зміг. Пам'ять зраджувала його, і це у поєднанні з поганим фізичним станом навіювало розпуку і невеселі спогади.

Після повернення з Франції на них чекала новина. Батька Олі посилали співробітником Постійного представництва України при Відділенні ООН та інших міжнародних організацій у Женеві. Їхати треба було десь за місяць. Проте вже зараз він нічим не міг пособити зятю у дешевому розмитненні його електронного імпорту. Тепер потрібно було давати хабарі, на рівні з іншими постачальниками боротися за ринок. Необхідно було проявляти справжнє підприємництво, тобто вміння крутитися, полагоджувати справи і проявляти при цьому справжню винахідливість і хоробрість. Недарма ж французьке слово «entrepreneur» означає не лише підприємливий, а і «заповзятий», і «хоробрий». Як не гірко йому було це усвідомити, але у нього таких якостей не виявилось. Нависла загроза втрати будь-яких прибутків. Думали, гадали з тестем, чим би зайнятися таким, щоб можна було і надалі заробляти, та так нічого й не придумали. Бізнес Павла почав занепадати, а його заробітки звелися нанівець.

Проте, як кажуть, біда одна не ходить, вона з собою і горе водить. Якось сидів він з матір'ю біля телевизора і вів з нею неквапливу розмову, не відриваючи погляду від цікавої передачі. Раптом йому здалося дивним те, що мати перестала підтримувати розмову. Глянув на неї і обімлів. Вона схилилася на бильце дивана, а з її рота текла слина з кров'ю. Кинувся до неї і схопив за руку. Пульс не відчувався. Лікарі швидко зафіксували смерть від інсульту. Він відвіз її у Лісове і поховав поруч із батьком.

Про похорони повідомив тітку Людмилу. Вона приїхала одна. Сказала, що чоловік її теж помер, а дочки вивчилися в Полтаві на кравчинь та там і залишилися. Обидві вийшли заміж і старша має сина, а молодша – дочку. Вона не так побивалася за втратою сестри, як розповідала про важке життя своїх дітей та онуків і просила Павла допомогти їм. Павло на її прохання ніяк не відреагував.

Із втратою матері все в нього покотилося ще швидше вниз похилою площиною. На кордоні вантажівку чи трейлер не пропускали без доброго хабара. Причин затримки на митниці було небагато: неправильно оформлені документи або несправність автомобіля. І те й інше встановлювали самі митники без найменшої можливості іншої незалежної експертизи. Пробував розмитнити товар уже в Києві. Там також чіплялися до документів, а коли він підтверджував їх точність, то справляли таке додаткове мито, що про прибутки годі було й думати. Вислів «не помажеш, не поїдеш» став всеохопним законом створеного в Україні корупційного капіталізму. Давши хабарі, Павло пробував продати свій товар дорожче, щоб мати хоч якийсь прибуток. Проте його ніхто не хотів брати за таку ціну.

Бізнес завдавав збитків, а він тримався за нього з одержимістю, хапаючись за продаж то одних, то інших товарів. Останнім, чим він займався до повного банкрутства, був продаж шкільних зошитів і канцелярських товарів. Його товариш Валерій Галка пропонував йому ще раніше все кинути і повернутися до викладання та перекладів. Адже висококваліфікованих перекладачів не вистачало. Та він уже не був упевнений, що з цим зможе справитися, бо через невдачі почав пити і був не в формі. На одну зарплату Олі прожити було неможливо. Вони не повідомляли батькам Олі про його невдачі й ніякої допомоги не просили. Та й соромно було її просити, адже зарплата у нього була невисокою. Всі відвернулися від нього, і лише один Валерій ще позичав гроші. А оскільки він не міг їх віддати і тратив їх не на справу, а на випивку, то невдовзі й товариш перестав позичати. Павло ж продовжував топити своє горе в горілці, а щоб роздобути на неї гроші, то почав цупити і продавати прикраси дружини і монети сина з колекції, яку він сам і започаткував. Знав, що чинить як останній негідник і злодій, але бажання випити і забутися перемагало всі інші почуття.

Якось у Олі на роботі була вечірка, і вона вирішила почепити на себе деякі прикраси. Відкрила шкатулку і побачила, що їх залишилося як кіт наплакав. Кинулася до колекції монет сина. Вона також розтанула. Негайно зібрала жалюгідні залишки ювелірних виробів та монет і відвезла їх до подруги. На його здивування, бучної лайки не вчинила, а лише запитала з гіркотою в голосі:

– Як же ти міг таке вчинити?

Він лише мовчав від сорому і ніяк не міг зупинити своє падіння і деградацію як особистості. Оля, хоч і переживала, проте трималася стійко і все ще вірила, що він таки знайде в собі сили і повернеться до нормального життя. Павло час від часу знаходив якусь роботу, але вже не міг перестати пити, а отже і цупити з дому речі: книжки, привезені з-за кордону сувеніри, які дружина не віднесла до подруги. Зараз йому це згадувалося і пекло вогнем розкаюння і сорому. Крадіжка у своїх була остаточним ганебним падінням і одним з найбільших гріхів. Хоча те, що він крав десятками тисяч у держави, а отже і в своїх людей, було не лише загальноприйнятною практикою, а й розглядалося як нормальне ведення бізнесу. А ділки, які вдаються до цього, вважаються почесними людьми. Оскільки він часто пив, то не міг втриматися ні на одній роботі.

І ось вони пішли на день народження Валерія. Той не полюбляв гучних відзначень і запросив лише ще одну пару. Стіл був багатий, але з міцних напоїв стояло лише дві пляшки горілки. Господар знав згубну пристрасність свого товариша до неї і обмежив випивку. Тієї кількості горілки при гарній закусці виявилось замало і перед прощанням Павло затягнув пісню, яку вони жартівливо співали один у одного в гостях:

Що то за господар, що то за Хома? Гості йдуть додому, випити нема.

Переглянувшись з дружиною, Валерій вийняв з бару пляшку коньяку. Налив по чарці й поставив пляшку назад до бару. Перед поверненням додому Павло зайшов до туалету. Коли зробив свою справу, то угледів на полиці почату пляшку технічного спирту. Інстинктивно схопив її і приклався до неї. Відразу ж йому стало зле: його виривало, а живіт проймали нестерпимі болі. Всі бігали навколо нього і запитували, що з ним сталося. Від сорому він не міг признатися, незважаючи на те, що в очах дружини і сина застиг переляк. Та і господарі не на жарт перелякалися. Покликали знайомого лікаря, який мешкав поблизу. Лікар оглянув його і сказав, що за всіма ознаками, у нього харчове отруєння.

– Та не може цього бути! – вигукнула з обуренням господиня. – Я все приготувала із свіжих продуктів. Та і їли ми усі разом одне і те ж.

Стан Павла різко погіршувався. Викликали швидку допомогу. В лікарні зробили аналізи і встановили, що він отруївся технічним спиртом. По поверненні з лікарні Оля зустріла його осудливим поглядом і заявила:

– Я вибачала тобі все і могла б ще вибачити. Але те, що ти не сказав нам правди і так перелякав мене і сина, я тобі ніколи не пробачу. Я подаю на розлучення.

Це вдарило його як обухом по голові. Проживання з Олею він вважав даністю на все життя, що б з ним чи з нею не трапилося. І ось така її заява. Від несподіванки він на якийсь час навіть перестав пити. Благов дружину вибачити його і клявся, що виправиться і таке інше. Та Оля була неблаганною, і вони невдовзі розлучилися та розміняли квартиру. Олі дісталася трикімнатна, а йому – двокімнатна. Саме тоді й схопило серце. Так що і речі в нове помешкання йому перевіз Валерій з товаришами. Він же влаштував йому обстеження у гарній клініці. Терапевт сказав, що в нього порушені функції майже всіх органів. Виписав ліки і порадив змінити звичне середовище і спосіб життя. Кращого місця, ніж його глухе і Богом забуте село і придумати було важко. І ось він тут.

10. І знову гості

Ще було темно, як до нього заскочила Зіна. Запитала про здоров'я.

– Та так собі, – відповів.

– Ну, до нас дійдеш?

– Хіба що з твоєю допомогою.

– Допоможу. Я зі своїм коханим набула доброї практики тягати п'яного. Ну а немічного, гадаю, водити легше.

Павло дійшов сам. На столі стояли ті самі холодні закуски, що і вчора. Лише посередині шкварчала засмажена на салі яєчня.

– Ну що, поправитесь? – доброзичливо запропонував господар.

– Само собою, – відповів зять.

Павло промовчав, хоча випити страх як хотілося. Зіна grimнула на чоловіка, щоб той не напивався, бо, мовляв, ще ж дрова потрібно пиляти і рубати. Випили по парі чарок коньяку і гарно закусили. Зіна поставила чайник закип'ятити воду на чай і каву. Дядько і тітка від них відмовилися, а Павло попросив кухоль кисляку. Один Гриша спробував каву і поскаржився, що вона якась різка і неприємна.

– Та то тобі з похмілля, – відповіла Зіна і налила й собі чашку кави, розколотила її і попробувала, а потім зойкнула:

– Ой Боже мій, що ж це я наробила!

– А що? – запитали всі в один голос.

– Та це ж я поставила і скип'ятила самогонку.

– Ну тоді сама будеш пиляти і рубати дрова, а я пішов відпочивати, – заявив її чоловік.

– Нічого. Надворі хміль швидко пройде. Та і випив ти небагато.

Всі посміялися з такої її необачності. Павло вибачився, що не в змозі допомогти і зібрався додому. Дядько, дячина і сестра співчутливо і з жалем подивилися на нього. Цей жаль до нього, як до каліки, боляче кольнув його в серце і біль довго не вщухав.

Перед вечором зайшли Зіна і Грицько попроситися. Він хотів був накрити на стіл, але вони відмовилися. Мовляв, тільки що перекусили на дорогу. Пригостив їх кавою «Nescafé: Gold de lux». Кава настільки їм сподобалася, що Грицько просив залишити йому ще хоч трішки на майбутні відвідини. Павло пообіцяв. У нього було ще дві невідкриті банки, але він не став дарувати одну з них. Гадав, що коли вона є в Києві, то, напевне, продається і в Черкасах. А подружжя так і не запитало його, а чи не купити йому щось у місті. Тому сам попросив привезти два батони ковбаси «Московська». Він попросився з ними і, згадавши пораду Світлани, похилив поволі на прогулянку до лісу.

Ідучи городом, згадав, як вони з матір'ю вибирали картоплю, а ввечері пекли її. Потім виносили з хати маленький столик, хліб, малосольні огірки і сіль, рвали цибулю і вечеряли. Було так приємно після важкого трудового дня розслабитися і поїсти неймовірно смачну картоплю вприкуску з огірками і цибулею. Правильно, такі люди кажуть, гірко поробиш – солодко з'їси. Навіть ту ж цибулю.

У сосновому лісі ще блукало проміння вечірнього сонця. Під ногами шерхотів наполовину розталий сніг, а вгорі виспівували якісь пташки і каркали ворони. На свій сором, він не міг згадати назви пташок, які зараз супроводжували його своїм співом. Наткнувся на галявину з дубами, акаціями і березами. Згадав, що Світлана радила вибрати якесь дерево і, роздягнувшись, притулитися до нього. Акації взагалі не вважалися в селі корисними деревами. Так собі, колючки та й годі. Хоча для палива вони й були підходящими, бо, як і соснина, горіли сирими. Берізки виглядали ошатними і привабливими, але ж дуби були міцними і статечними. Тому вибрав молодого дуба і, розстібнувши куртку, притиснувся до нього передньою частиною тіла. Постояв декілька хвилин, зняв куртку й притулився до стовбура ще спиною. Від цього тіло пройняло холодом та і тільки. Ніякого полегшення не відчув. Подумав, що для цього, мабуть, потрібно довго пригортатися до дерева, можливо, так, щоб і зростися з ним. Тоді, може, й станеш здоровий як дуб. Проте дубом навряд чи варто ставати, навіть міцним, бо що не говори, а дурня називають таки дубом.

Повернувшись додому, згадав, що вони з мамою завжди прибивали до стовпа чи дерева підкормку для птахів. Хоча зима вже відходила, але ще лежав сніг і пта-

шок потрібно було підгодовувати. Зайшов до майстерні й знайшов стару годівничку. Прибив її на високому стояку для умивальника прямо напроти вікна. Пішов до хижі у пошуках зерна. У невеликій діжечці знайшов трохи проса.

Пташки налетіли на підкормку відразу, як тільки він зайшов до хати. Лише ворони трималися осторонь і сиділи на верхівках дерев та гойдалися на них, віщаючи вітряну погоду. Вони не наважувалися скористатися дармовими харчами. А горобці настільки призвичаїлися, що на кормушці жили, влаштували ігрища, бої і змагання з того, хто гучніше зацвірінкає. Коли ж він забував вчасно підсипати зерна, то вони підлітали до вікна і, дзьобаючи шибки, немов говорили:

– Ти що там забарився? Хіба ж не бачиш, що у нас немає чого їсти.

Це стало для Павла приємним спілкуванням з живим світом, яке відволікало його від болячок і сумних роздумів і переносило в гамірливе середовище веселого птаства, що утверджувало життєдайність і оптимізм.

11. Світлана

Наступного дня віщування ворон підтвердилося. Дув доволі сильний і холодний північно-східний вітер, але світило яскраве сонце, яке з'їдало залишки снігу, звеселяло все навколо і утверджувало приход весни. До хати зайшла сяюча, як сонечко, Світлана.

– Ну як, хворий поправляється?

– Та так собі. Не дуже. За твоєю порадою постояв під дубом, то сил не набрався, а лише змерз і подурнів.

– Не все відразу. Поки що лежи і відпочивай.

– Та у мене скоро спина до черені приросте.

– Не бійся. Ти ж знаєш, що дівку гріє не кожух, а бадьорий теплий дух, тобто піч. Вона є оберегом від різної нечисті та недоброзичливості. Тож вигрівайся та поправляйся. А як у тебе з випивкою?

– Був учора у гостях у дядька, то випив з ним і його дітьми.

– То це ти з ними будеш щотижня киснути?

– Навряд чи. Совість же треба мати, щоб людей не обпивати і не об'їдати. Проте хоч раз потрібно було зустрітися. А випити мене і без гостей тягне. Може б ти мені якихось травок таки дала, щоб збити охоту?

– А я тобі додала в настій навар із золотого кореня. Він дуже знижує тягу до випивки, лікує стравохід і печінку. Проте потрібно, щоб ти сам поборовся і подолав бажання випити. Ти по скільки зараз випиваєш?

– Якщо не в гостях, то лише дві чарки під час вечері, бо як не вип'ю, то не засну. Правда, вночі прокидаюся і не сплю. Випив би чарку, як раніше це робив, то відразу заснув би. Але тримаюся.

– Це вже щось. Тепер попробуй замінити горілку чи коньяк келехом чи двома сухого червоного вина.

– А воно тут є в магазині?

– Якщо немає, то днями привезу тобі з райцентру.

– Дякую! Скажи, коли будеш там і коли повернешся, то я зустріну. Скільки воно коштує?

– Яке вино, така й ціна. Візьму краще, а розрахуєшся потім. Іще пий на ніч чай з материнки, як я тобі вже радила. Вона заспокоює. Проте якщо і після нього не спа-

тиметься, то візьми на ватку декілька капель валокордину і понюхай. Так лікарство швидше дійде до мозку, заспокоїть і навіть сон. Я ось принесла пляшечку.

– Дякую. А зараз я запрошую тебе пообідати.

– А чим ти мене пригощатимеш?

– Тим, чим хотів пригостити останнім разом: підсмажу картоплі й заправлю її тушкованим м'ясом, підсмаженим з цибулею.

– Звучить привабливо. Тобі допомогти?

– Ні, дякую. Посидь і відпочинь від біганини по селу.

До картоплі поставив принесені дядиною квашені помідори.

– То що, може пропустимо по чарці коньяку?

– Е ні. Мені ще треба зайти до кількох хворих, а ти теж для мене хворий, якому потрібно утримуватися від цієї отрути. До того ж і без чарки страва дуже смачна.

– Але ж ти загнула, назвавши коньяк отрутою.

– Для мене все, що згубно діє на організм, є отрутою.

– Але ж ...

– Знаю, що це чудовий напій і може бути дуже корисний у помірних дозах. Проте для тебе це – отрута і все.

– Слухай, Света, а як тобі вдалося поступити в медичне училище? Там же, кажуть, конкурс більший, ніж в який-небудь інститут, – перемигнув він тему.

– Коли я закінчила школу, мама лікувалася в обласній лікарні й так сподобалася завідуючій, що та взяла її до себе домашньою робітницею та ще й однокімнатну квартиру їй вибила. Та лікарка викладала в училищі і мене влаштувала в нього.

– А ти була заміжною?

– Та була. Краще б і не згадувати.

– Що, чоловік бив?

– Може, було б і ліпше, якби бив. А то зраджував на кожному кроці. Проте з красивими стрибати у гречку не було за що та і сам красенем не був, то волочився за такими покидьками, що я все боялася, аби не підхопити через нього якусь страшну заразу. Той же невиліковний СНІД. А потім, уяви собі, яка нахабність – почав водити шльондр додому. Яюсь застала його в нашому ліжку з однією курвою, то вже після цього до себе його не підпускала й подала на розлучення. Продала мамину однокімнатну квартиру в Черкасах і переїхала сюди, бо там він майже щодня ходив за мною і благав зійтися, то вимушена була тікати.

– Не жалкуєш, що потомством не обзавелася.

– Я бездітна. Можна було б серйозно полікуватися, та з тим гулякою не хотіла і дітей заводити. А так багато моїх хворих для мене як діти. Ось, може, з часом і тебе усиновлю.

– Ти ж знаєш, що малі діти не дають спати, а великі – жити. То побережися. Краще давай просто підтримувати дружні стосунки.

– Згідна! Проте ти зараз потребуєш догляду як мале дитя.

– Спробую сам себе доглянути, хоч і з твоєю допомогою. А скажи, спочатку в тебе з чоловіком все було гаразд?

– Та гаразд. Проте мені щось підказувало: не поспішай з дітьми. Я тоді ще не знала, що у мене не може бути дітей. Тому пішла до гінеколога і запитала, як мені берегтися. Та порадила сприскуватися розчином молочної кислоти. І я помилилася у співвідношенні води і кислоти. То в нестримному бажанні оволодіти мною відразу

ж по весіллі мій милий швидко впорався. Але розчин був настільки насиченим, що після цього він стояв всю ніч під душем, а я сиділа в тазу з водою, час від часу міняючи її. Ти вже вибач мене за такі медичні подробиці, але ж я медик. Ну, а після того випадку я неймовірно ретельно займаюся дозуванням при підготовці ліків.

– Уявляю, який то був наглядний для тебе урок, а весільна ніч закарбувалася вам у пам'яті назавжди.

– Та так. А потім у мене таки з'явився материнський інстинкт, і я вирішила народжувати, але тоді дізналася, що дітей у мене не може бути. Ой, та я ж у тебе так довго засиділася. Треба вже йти.

– Не поспішай! Ти з людьми часто зустрічаєшся, а я тут один як палець. То для мене поспілкуватися з приємною людиною все одне, що полити бальзам на рани.

– Буде тобі ще бальзам, а зараз вибач. Я побігла. Приходь коли-небудь до мене ввечері. Подивимося телевізор.

Коли Світлана пішла, Павло подумав, що приймати запрошення майже сорокарічної жінки означало погодитися спати з нею. А чи був він здатний на це? Упевненості не було. Ще до розлучення з Олею він жив з кількома жінками, головним чином із співробітницями. виправдовував це необхідністю підтримки здорового корпоративного духу. Вже по розлученні він приводив до себе кількох жінок, але був далеко не на висоті. А з останньою у нього взагалі нічого не вийшло. Та жінка виявилася мудрою й делікатною і сказала, що то, мовляв, твоя дружина закодувала тебе так, щоб ти ні з ким не зміг жити. Він був їй вдячний за таке виправдання його чоловічого безсилля, проте невдача настільки пригнітила його, що на інтимні стосунки він більше не наважувався. Ці невтішні спогади не надихали його на близькі стосунки зі Світланою, привітною і симпатичною жінкою, і він утримувався відвідувати її.

Павло з нетерпінням чекав на її відвідання. Його напівтемна й убога хата з приходом милої жінки відразу ж світлішала, наповнювалася доброзичливістю, теплом і смачними приємними запахами страв. Він помітив, що навіть його родичі у її присутності починали дивитися з фотографій привітніше і прихильніше.

12. Новий цікавий сусід

Через пару днів Світлана і син лісника Геннадій занесли йому ящик вина. Саме нагодився і дядько Дмитро з молоком. Павло відразу ж запропонував зняти з вина пробу, але всі відмовилися. Геннадій заявив, що він спиртного майже не вживає, а дядько сказав, що колись попробував його, то і в голові не зашуміло. То для чого його і пити.

– Ну що ви ото кажете, – рішуче заперечила Світлана. – Червоне вино поправляє здоров'я. А воно нам потрібне для того, щоб ...

– Пити горілку, – докінчив її фразу дядько, і чоловіки засміялися.

– Самі додумалися до цієї нісенітниці?

– Ні, почув по радіо.

Жінка махнула на них, як на безнадійно хворих, рукою і майнула у справах. Дядько теж пішов, а Геннадій залишився.

– Чому це ти в селі? – запитав його Павло. – Я чув від земляків, що ти працюєш охоронцем у банку в Києві.

– Працював. Та якось пізно повертався додому і на мене біля мого будинку напали троє. Не знаю, як треба було вчинити, а я зірвався і врізав одному так, що той відразу

копита відкинув. Я ж був колись професійним боксером. Ну а другий виявився добре натренованим і махав перед моїм носом то ножом, то черевиком. Третій нападав з ножом ззаду. То я мусив вертїтися як дзига, поки один з них не встромив мені пірце під праву лопатку. Я, звичайно, кричав, і один собачник кинутися мені на допомогу. То і йому розпанахали навпіл щоку. Проте він все-таки прогнав їх і викликав швидку допомогу, то мене врятували. Я нібито вилікувався, а поїду до міста, то рана і відкривається. Тому тут і кантуюся.

– А тих бандитів знайшли?

– Уяви собі, що міліція мене переконувала, що то було просте хуліганство, і радила не подавати заяви, щоб їх знайшли і засудили.

– Ну й ну. А ти?

– А я сказав, що ви хочете, щоб ті бандюки і далі різали людей, можливо, і ваших рідних. Наполїг на відкритті справи. Хоч і було вже темно, а нападників я запам'ятав. Сусід з собакою теж. Дали їх опис, зробили фоторобот і швидко визначили двох з них. Невдовзі їх піймали. То один з їхніх батьків продав квартиру, а інший – дорогою іномарку і підмазали так, що обох випустили на підписку про невиїзд.

– То їх відразу і слід пропав?

– Звичайно. Проте можна було їх знайти, якби міліція була зацікавлена. А її ж підкупили.

– То ти махнув на все рукою?

– Ні, не махнув. У нашому банку працює відповідальним за безпеку колишній генерал міліції. Зайшов я до нього, а він мене звів з високим начальником з міської міліції. Ну той почав нудити про те, що людей і коштів у них жадливо не вистачає. Потім прямо сказав, що якщо я готовий понести витрати по додаткових заходах по розшуку бандитів, то міліція постарается. Уявляеш, не пообіцяв зловити, а постаратися. Ну і суму назвав неймовірну для мене.

– Тобто він запропонував тобі включитися в змагання з багатими батьками розбійників по постачанню грошей міліцейським чинам.

– Саме так.

– А ти що?

– Спробую сам знайти тих нападників.

– Як?

– Ще не придумав. Приходь у суботу попаримося в нашій бані, а потім повечереємо.

– Дякую! Прийду. Батьки твої ще нічого?

– Та зараз більш-менш оклигали. А то після мого поранення дуже були підупали.

– Мені щось з собою взяти?

– Якщо з випивки, то ні. Батько майже не вживає. Я також. Ну а матері просто діватися нікуди. Не буде ж вона одна в сім'ї пити. Так що до зустрічі в суботу. Давай так приходь десь годині о четвертій.

13. Неочікувана пропозиція

У суботу рівно о шістнадцятій годині Павло зайшов до лісника Росенка Івана Петровича, батька Геннадія. Це був невисокий, непоказний і худорлявий чоловік років під шістдесят. Його дружина, Тетяна Сергіївна, була на кілька років молодша за нього. Її стан був округлий і міцний. Він відзначив, що налитим тілом Геннадій

завдячує матері, а ось худорлявим обличчям пішов у батька. Те, що Іван Петрович одружився на Тетяні Сергіївні, Павло вважав закономірним, адже худих чоловіків завжди приваблювали у жінках пишні форми. Та і працювала вона вчителькою, тобто на престижній, як для села, роботі.

Лазня уже топилася і з розчервонілих облич господарів гість зрозумів, що вони вже попарилися і помилися. Іван Петрович показав свій двоповерховий будинок з трьома спальнями нагорі й великою вітальною та кухнею внизу, а потім повів показувати гостю своє господарство.

Напроти будинку стояв гараж, а біля нього під навісом – колісний трактор, далі виднівся льох. За будинком розташувалися майстерня з лісопилкою, повітка, хлів і клуня. За нею ріс невеликий садок. Садиба стояла на чорноземній частині села, але на доріжках лежав гравій, присипаний піском. Тому двір був ошатним і сухим.

– Ну, прямо-таки куркульське господарство! – вигукнув із захопленням Павло.

– Та мене люди не поважали б і не зрозуміли б, якби я всього цього не побудував. Мій батько був лісником, і я теж лісникую, то просто не маю права не скористатися цим. Це все одно, що швець ходив би без взуття, а кравець – без одягу.

– Або у пічника не було печі, а у покрівельника дах протікав.

– Авжеж, хоча інколи й таке трапляється. У нас у селі колись був швець, то він інколи допивався до того, що пропивав свої останні чоботи і ходив по холоду босий. А лісу навколо стільки, що вистачить на всіх нас і на наших дітей і онуків, якщо не розкрадуть.

– А що, тягнуть добре?

– Та цупили так, що я нічого з тими злодіями не міг вдіяти, поки не приїхав Геннадій. Та він ще тут тренує хлопців на бокс. То разом віднадили крадіїв від лісу.

– Вам не набридло за ними ганятися? Здається, ви вже скоро можете піти на заслужений відпочинок.

– Так, але ж мені платять непогану, як для села, зарплату та й з лісу дещо маю, то буду трудитися, доки здоров'я дозволить.

Підійшли до кінця городу. Там замість колишнього пам'ятного Павлові болота на всю ширину лісного і сусіднього городів виднівся обнесений колючою проволокою і поділений невеликою дамбою пополам гарний ставок. Перед ним метрів на двадцять стирчала висока стерня з-під отави.

– І давно ви привели ставок до ладу?

– Та ото як доточив Совишин город годів шість тому, то й зайнявся ним. Вичистили з Геннадієм, прокопали стічний рівчак до нижніх боліт, а з них вода стікає у став, а той тече вже в Сулу. У протічну воду й рибу запустили. А ще ось тут біля берега насипали піску, то і свій пляж маємо.

– Невже тут така чиста вода, що можна купатися?

– Чиста, бо поглибили ставок до джерел.

– А он там далі озерця і ями від торфу. У них теж є риба?

– Авжеж. У них вона і так водилася, та я ще запустив мальків карася, лина і в'юна.

– А навіщо?

– Е, в мене особливе ставлення до них. Вони у великий голод, вважай, наших людей спасли. То мої батько і дід наказали мені їх у порядку держати. Мало що може статися. Наш народ не може ж без колотнечі жити.

- Воно то так, – погодився Павло і запитав: – А зараз у них рибу ловлять?
- Хто не лінійвий, то може в них порибалити.
- Проте щось не видно біля них рибалок.
- Та лінуються ж. Наші люди кидаються й хапають рибу, коли вона іде на нерест або ловлять її сітками. А бігати з вудкою, підсакою чи ставити верші, коли не знаєш чи впіймаєш що чи ні, то не для них.
- З двору їх погукав Геннадій. Пора було іти до лазні. У ній Павло залюбувався накачаною спортивною статурою хлопця. Той підійшов до стояка, що підпирав лежак, взявся за нього руками і, піджавшись, застиг паралельно до землі. Дужий був чоловік. І це у його ...
- Гено, скільки тобі років?
- Тридцять два.
- Ну що ж, похвальна сила як для твого віку. Це, мабуть, ще й тому ти її зберіг, що не одружувався. А справді, чому ти й досі холостякуєш?
- Та знаєш, за спортом було ніколи. А потім у моєму колі охоронці водилися з такими розгульними дівками, що й дивитися на них було противно, не те, що женилися.
- І так нікого й не зустрів, кого міг би покохати?
- Чому ж, зустрів, коли лежав у лікарні. Там працювала одна симпатична, добра і ласкава медсестричка. Коли виписався, то зустрівся з нею і невдовзі запросив за місто на шашлики. Насмажив їх, поставив коньяку. Вона глушила його як воду і, розправившись майже сама з пляшкою, почала хлистати вино. Випивши і його та добре закусивши, задерла спідницю, зняла труси і покликала мене. Мовляв, давай, вже пора приступати до справи. Я був настільки ошелешений, що заляк на місці. А вона так набралася, що невдовзі заснула із задертим подолом. Я зібрав свої речі, прикрив таки її соромне місце, залишив її і, звичайно, й гадки не мав більше з нею зустрічатися.
- А тут чи в сусідніх селах ні одна дівчина так і не припала до душі?
- Після того випадку я на всіх дивлюся з підозрою. Та й дівки зараз настільки розношені, що бігають за тим, у кого більший, а мене, як бачиш, природа цим обділила.
- Та як кажуть, п ... а не вулиця, як п ... ш, то стулиться.
- Тепер баби такі розгуляні, що не стулиться. Хоча я розумію, що це не лише у мене така проблема. Нам тренер по боксу казав, що коли запитали дружину колишнього чемпіона світу з важкої атлетики Валерія Власова, яке у неї враження від такого могутнього чоловіка, то вона відповіла: «Коли він на мені, то у мене таке відчуття, що на мене поклали трьохстулкову шафу з маленьким ключиком».
- Я можу це підтвердити. Колись я бачив по ящику передачу про Олімпіаду в Токіо, то на її відкритті радянський прапор ніс однією рукою саме Власов. Ширинька в нього була розстебнута, трусів він не одягнув і всі мали змогу милуватися спершу його малюсінким хріном, а вже потім – прапором. Тож і малий стирчак за певних обставин може привернути до себе увагу і навіть стати сенсацією.
- Годі дурні анекдоти травити, хлопці! Скажи краще, чи тобі якісь лікарняні банк виплачує? – змінив тему розмови Павло.
- На лікування виділив незначну суму і все. Так що сиджу у батьків на шії і все гадаю, де б роздобути грошей.

– Щось надумав?

– Є одна задумка. Тут при в'їзді до Старосілля справа поселилася якась підозріла парочка. Садибу огородили як фортецю і нікого до себе не пускають. Ну я за ними ось уже деякий час стежу. Вони ніколи разом нікуди не виходять. Все по одному. І псюру такого здоровенного, як бичок, тримають. Здається мені, що вони або самі десь добрі гроші роздобули або ж утримують злочинський обшак чи якусь партійну касу.

– Мабуть, то не їхні гроші, якщо вони справді у них є. Чому б це вони сиділи на своїх грошах у такій глушині?

– Так ось я і вдень з боку сонця в бінокль, а вночі з допомогою прилада нічного бачення поглядаю за ними і нічого не можу помітити. Вдень все ховається за щільними гардинами, а вночі – ще і за віконницями. І все-таки мене їхній будинок притягає, як магніт залізо. Може, займемося ними? Я тут навчаю боксу кількох молодих хлопців і придивляюся до них, то когось і з них можна залучити.

Павло був спантеличений таким відвертим запрошенням взяти участь у пограбуванні. А чи не лише для того, щоб втягнути мене в злочинну справу, Геннадій і покликав мене в гості? – промайнула неприємна думка, а хлопець далі переконував його:

– Та ти не хвилюйся і нехай тебе не мучить совість. У них, вірогідніше за все, нечесно нажиті гроші.

– Ти хочеш поступити згідно з гаслом Леніна: «Грабуй нагробоване!»

– Я його не чув, але, якщо воно є, то попадає в саму десятку. Отже, думай, голова. Може, ми такі роздобудемо якихось грошей.

– Вони тобі так потрібні?

– Ще й як! Без них я не можу взнати в міліції навіть імена моїх нападників. А вони моє взнали, бо колись погрожували мені по телефону. Саме тоді, коли я скаржився в прокуратуру на бездіяльність міліції. Та я так розумію, що і ти на міліні сидиш.

– Розорився доценту.

– Ви що тут і ночувати надумали? Давайте збирайтеся хутко до хати вечеряти! – пролунав знадвору голос лісника.

Коли зайшли до вітальні, то стіл уже був накритий. На ньому парувала варена картопля і стояла велика сковорода смаженої риби. В'ялений лящ і потрушене чимось сало теж лоскотали ніздрі своїми пряними запахами. Тут же стояли миски з квашеними овочами. З питного шумував лише домашній квас. Запросивши до столу, господиня Тетяна Сергіївна зауважила:

– Ну, хіба ми оце при такому рідкісному гості й багатому столі і по чарці не вип'ємо?

– Ну, скажи вже, мамо, прямо, що тобі хочеться хильнути.

– А я і не заперечую. А щоб нікому погано не було, то пропоную неперевершений трунок, настояний на звіробії та інших корисних і запашних травах, які дала Світлана.

Невдовзі вона повернулася з бутлем настояної на травах горілки.

– Ну що, Гено, вип'єш?

– Ні, мамо, всього не подужаю.

– Допоможемо, – сміючись запевнила мати.

Випили по чарці. Павло насолоджувався запашним вудженим лящем і надзвичайно ніжним салом. Далі не втримався й запитав:

– Як це ви, Іване Петровичу, готуєте такі смачні лящі і сало?

– Сало купили в одного чоловіка, а лящ готуюю і копчу сам. Щоб його м'ясо було ніжним і добрим, треба, тільки витяг рибину з води, викинути нутрощі й тут же вкинути її в розсіл.

Свіжа риба була засмажена з цибулею і залита томатною пастою. Вона нагадала Павлу давно забутий її приємний домашній смак. Випили всього по дві чарки: першу за зустріч, а другу за здоров'я хлопців. Розмова точилася навколо небагатьох сільських новин, з яких основними були ті, хто помер, хто покинув село, а хто і повернувся. З останніх Іван Петрович згадав учителя хімії Федора Федоровича Федоренка, який кинув вчителювати у Черкасах, повернувся додому і зайнявся фермерством. Саме він і готував це духмяне сало.

– Сподіваюся, він готує його без хімії, – зауважив Павло.

– Лише на травах, якими ще багаті наші ліси і луки. Адже ми живемо далеко від міста, то тут орди відпочиваючих не витоптують і не нищать трави, гриби і ягоди.

– Так, це велика перевага жити в такому глухому закутку, – дещо іронічно зауважив Геннадій.

– А мені наші місця подобаються, – сказала господиня. – Ні тобі шуму, ні гаму, ні метушні. Живи в своє задоволення. А де ви ще знайдете такі буйні луки, майже дикі ліси і чисті плеса. Тому я ці місця ні на які інші не поміняла б.

– Ну що ж, мамо, ти мене вмовила. Залишаюся тут з вами.

– От і добре, от і гаразд, – раділа мати, що син буде під її крилом.

14. Бери кохання, коли його дають

Павло повертався додому в сутінках. Прозорий весняний вечір поступово переходив у тиху ніч, яка огортала все навколо світлим від місячного саява туманом. Він легко плив у ньому як самотній птах у річній заводі. Почувався чоловік непогано. Коли проходив повз будинок Світлани, з шпаринок віконця якого пробивалося світло, в його уяві постала привітна жінка у теплій домашній обстановці біля телевізора. Його нестримно потягнуло до неї. Підійшов до будинку і постукав у двері. Господині довгий час не було. Подумалося, що вона могла бути з кимось. Тому повернув до хвіртки. Аж ось клацнув засув і жінка запитала:

– Хто там?

– Та це мене нечиста сила носить, – відповів.

– То вже краще ти з нечистою силою, аніж виклик до хворого в цю пізню годину. З тобою щось сталося?

– Та ні, все гаразд. А захотілося, щоб стало ще краще, то вирішив тебе провідати.

– Тоді заходь до хати! Ти вже вечеряв?

– Іду з гостей від Росенків.

– Ну тоді Таня тебе добре нагодувала різною смакотою. А я ось ввечері грубки не протопила, а лише помилася в лазні та й дременула на піч. То й тебе запрошую у свій затишний куточок.

Світлана зняла пальто і залишилася в одній коротенькій нічній сорочці, принадно відкривши наліті, немов виточені, стегна. Павло стояв зніяковілий.

– Роздягайся, раз прийшов у таку пору провідувати молодичку.

Павло ще більше розгубився, але роздягнувся до трусів і подався за Світланою. На печі вона глибоко вдихнула повітря і сказала:

– Вітаю тебе в своєму куточку, мій дорогий копчений лящику.

– Що так відчувається запах? Я ж ретельно помив руки з милом.

– Як ти їх не мий, а запах триматиметься ще довго, особливо коли лящі коптив лісник. Та не нітися! Цей запах приємний, особливо для нас, людей з рибного краю. А тепер давай спробуємо ще один засіб лікування, лікування любов'ю!

Жінка вимкнула настільну лампу, зняла сорочку, пригорнулася до нього і впилася в його уста довгим поцілунком. Він поклав руки на її груди, і вона повільно похилилася на подушку. Незважаючи на таке доволі несподіване зближення, чоловік збудився і ввійшов у неї. Його понесло на солодких хвилях кохання, і невдовзі він досяг вищої насолоди. Світлана лежала у напівзабутті й згодом почала ніжно його погладжувати і пестити. Це збудило його знову. Цього разу вони втішалися довго, і Павло із задоволенням відзначив, що чоловіча сила повернулася до нього.

Згодом він подумав, що по селу піде поголос про їхню близькість, але людям потрібні якісь новини для складання на їхній основі пліток і поширення різних чуток. Без них не можна уявити їхнє життя. Тому плітки є одним з основних жанрів народної творчості. Зараз її джерелом стануть їхні стосунки, приправлені всілякими вигадками. Немов читаючи його думки, Світлана сказала:

– Ну тепер люди виллють на нас не одне відро помий.

– Та як би нас не обливали, а у нас найчистіша любов. Адже Вірменське радіо значало, що найчистішим є кохання після бані. А ми сьогодні гарно в ній помилися. Тому ліпше не звертати на людей уваги і невдовзі вони будуть перемивати кістки комусь іншому.

– Щоб там про нас не говорили, а нам з тобою добре, то це і є головним. Ми маємо право на якусь частку щастя.

Світлана ще щось говорила ласкаве і приємне, але Павло вже поринув у обійми міцного сну. Спав довго і без ніяких сновидінь.

Проснувшись, побачив, що жінки вдома немає. Коли одягався, то помітив на столі записку.

«Мій копчений лящику! – писала вона. – У мене розпочинається прийом, то мушу поспішити. Зніми з плити суп і грінки до нього та поснідай. На цей раз без мого зілля. Але я сподіваюся, що курс любовної терапії пішов тобі на користь і ти відчуваєшся добре. Чайник теж на плиті, а кава, чай і цукор – на столі. Смачного і почекай мене!»

Павло ще раз перечитав приємну записку, зробив ранковий туалет, умився і поснідав. Потім підійшов до книжкової шафи і почав оглядати книги. Окрім української і російської класики, дві полиці займали книжки сучасних українських письменників, жодного твору яких він не читав. Подумав, що часу має багато і ще прочитає їх. В окремій шафі стояли книги з медицини, зокрема з гомеопатії. На підвіконнях стояли кімнатні квіти і деякі невідомі йому рослини. Безперечно, вони вирощувалися для лікарських цілей. Він поснідав і став чекати.

Невдовзі клацнула клямка і до кімнати зайшла усміхнена жінка.

– Хочу тобі сказати, що надворі чудова весняна погода, а в моїй душі теж усе розцвітає. Ти вже поснідав?

– Еге ж. Якби знав, що ти так скоро повернешся, то почекав би.

- Я сама ніколи не знаю, коли звільнюся.
- Роботи багато?
- Коли як. А взагалі то людей в селі меншає, а лікуються вони все більше, бо здебільшого залишаються старі та недужі.
- І чим ти в основному займаєшся?
- Майже всім. Я тут і лікар-терапевт, і психолог, і гінеколог, і знахар. Лише на операції, до дантиста й окуліста посилаю людей у Великі Рогівці. Ну ще даю направлення туди на лікування тяжко хворим.
- А такі алкоголіки, як я, часто до тебе звертаються?
- Таких вистачає. Адже я добре лікую цю хворобу травами, то слава про це пішла і по сусідніх селах та і по всій окрузі.
- То добре заробляєш на них?
- На кому? На п'яницях? Та вони ж звертаються тільки тоді, коли вже все пропивають до нитки. То я, крім лікування травами, запроваджую і трудову терапію. Тому вони заготовляють мені дрова, косять сіно, ремонтують будівлі.
- А що ти мені загадаєш робити?
- Лише любити мене. Ти, мабуть, здивований, що я так рішуче зійшлася з тобою?
- Та трохи здивований.
- Ну потрібно ж було мені перевірити дію своїх ліків.
- Як на мене, їхня дієвість вражаюча. Чи ти так не вважаєш?
- Не напрошуйся на комплімент.
- Я безмежно щасливий, що знову відчув чоловічу силу, а з нею і безмежну насолоду з тобою.
- Я рада за тебе, та й за себе теж. Але тепер ти, мабуть, скоро повернешся до міста. То для чого ж даремно втрачати час, коли ти мені так подобаєшся. Та й лікування любов'ю повинно додати тобі сил.
- Сьогодні вперше я почуваю себе повністю здоровим і щасливим. А як ти лікуєш прибулих? За ними потрібно ж наглядати.
- У мене у лікарні є три кімнати: для прийомів, для родів і для алкоголіків.
- Ну і як результати? Пацієнти задоволені?
- Результати то є, але майже всі залишаються незадоволеними.
- Чому? Мабуть, породіллі їм заважають.
- Та їх якщо й набереться кілька на рік, то це вже досягнення. Ні, алкоголіки заявляють мені такі претензії: «Що ти мене лікуєш так, щоб я не пив. Ти мене полікуй так, щоб я після цього пив і мені нічого не було. Бо коли навколо всі п'ють, а ти ні, то що то за життя». А так вилікувати, щоб знову пити і здоров'ю не шкодити – неможливо.
- Але ж я колись пив і хоч би тобі що.
- Бо був молодий.
- Ти що, вважаєш мене уже старим?
- Судячи з цієї ночі, ні. Але те, що ти міг собі дозволити десять чи більше років тому, тепер буде лише приносити шкоду.
- Сам у цьому переконався. А чоловіка продавщиці Валі ти пробувала лікувати?
- Лікую весь час. Полікую, то він протримається якийсь місяць, а друзі по нещастю глузують, що він, мовляв, зашитий і вже й чарку, як нормальний чоловік, перехилити не може, то він і зривається.

- Та чорт з ним, нехай би й пив. А то ж дружину б'є і всіляко знущається з неї.
- Уже недовго залишилося їй терпіти. У нього цироз печінки.
- То ти вже його і не лікуєш?
- Ну як тобі сказати. Даю для підбадьорення женьшень і наркотики під виглядом ліків. Коли він їх вип'є, біль проходить, а він тішиться надією, що ліки допомагають. Але годі про хвороби! Ними у мене і так голова забита з ранку до ночі. Як далі жити будемо?
- Так, як почали вчора ввечері. Тільки як люди на це подивляться?
- Ти знов за рибу гроші. Як на людей зважати, то потрібно збирати речі й тікати світ за очі. Хоча щоб я тобі швидко не набридла, то давай зустрічатися не дуже часто. Я сама зайду до тебе на тому тижні.
- Гарзд! Але на початку. Буду з нетерпінням чекати, любя.

Павло повертався додому в чудовому настрої. Він був безмежно вдячний Світлані за те, що добре почувався, а головне, що знову став повноцінним чоловіком. Як кажуть: «Нове місце – нове щастя». А він на старому місці в своєму селі знайшов нове щастя.

15. Сюрприз від родича і новий знайомий

Повернувся додому під обідню пору. У дворі на лавці на нього очікували сестра Зіна з чоловіком. Грицько тримав у руках пакунок.

- Де це ти пропадав? – запитала Зіна. – Ми і вчора заходили і ось зараз прийшли з ковбасою.
- Учора був у гостях у лісника, а сьогодні ходив до Світлани порадитися про подальше лікування.
- Ну і як вона, льовко тебе лікує?
- Ти знаєш, непогано. Сподіваюся, що невдовзі поправлюся так, що займуся господарством.
- Гляди не підвередься. Бачиш, як все навколо позаростало.
- Дасть Бог здоров'я, то справлюся. Так, а чому це ми стоїмо посеред двору? Заходьте до хати, перекусимо і кави вип'ємо.

Грицько розгорнув на столі пакет з ковбасою і чорним хлібом. На здивування Павла, ковбаса була не тією, яку він замовляв.

- А що, «Московської» не було? – запитав.
- Чому ж, була.
- Я саме її замовляв. Ти що забув?
- Ні.
- То чому ж не купив?
- А я її не люблю.

У Павла відвисла щелепа. Це ж треба так себе любити, щоб наплювати на його замовлення і купити саме те, що самому до вподоби. «Так, – подумав чоловік, – недаром кажуть, що простота гірше воровства». Проте ж не опускається йому до рівня цього самовдоволеного і егоїстичного бовдура. Нарізав хліба, любимої Грицькової ковбаси і запропонував випити. Грицько схвально хмикнув, а Зіна з ходу відмела цю пропозицію під приводом того, що попереду в чоловіка багато роботи. Відвідувачі поїли, попили кави і пішли. Павло, скуштувавши жирної несмачної ковбаси, нічого

вже не замовляв і відмовився від запрошення на обід. Він більше не хотів сидіти за столом з цим жлобом.

Незважаючи на сонячний і теплий день, у хаті було прохолодно. Але вирішив за раз не топити, а піти до чоловіка, який готував смачне сало.

Неперевершеним фахівцем з національного продукту був Федоренко Федір Федорович. Поважали в цій родині ім'я Федір. А в селі їх називали Федоряками. І не лише за відданість цьому імені. В душі старих українських притч розповідали таке: ще до революції їхній предок, також Федір, віз до вітряного млина хуру лантухів. Під'їхав до гори, а на неї воли були не в змозі витягнути воза. Тоді він їх випряг і витягнув воза сам, а потім звернувся до худоби:

– Бідні мої бичечки. Як же ви могли витягнути такого важкого воза, коли я сам ледве випер його на цю кляту гору.

У той час з млина поверталися люди. Побачивши, як він один витягнув воза на гору, вони в один голос вигукнули:

– Та хіба це Хведір, це ж справжній Хведоряка.

Так і пристало це прізвисько до нього і його нащадків.

Сучасний його нащадок жив за великим вигоном, побіля якого зліва на чорноземній частині села розміщувалася сільська рада і пошта, садиба лісника, лікарня і будинок Світлани. Далі за цими будівлями лежало велике болото. Колись там простягалася поділля, заселене людьми, але їх виселили звідти при будівництві Кременчуцької ГЕС. Тут завжди буяла зелень, і цей куток назвали Зеленою Руткою. За нею земля піднімалася, і на ній стояло кілька ошатних будинків. Біля деяких з них метушилися люди. Першим у їх ряду стояв дід Федора. Господар вештався на подвір'ї. Він хоч і був досить міцним, років під п'ятдесят мужиком, але воза нагору навіть по вже прокладеній асфальтованій дорозі не випер би. Вони привіталися, і Павло сказав про мету свого приходу.

– Отже, ти вже десь його скуштував. Ну, заходь в хату, гостем будеш. Таких людей, як ти, тут рідко побачиш, та й поговорити цікаво.

– Та й таких, як ви, не лише тут, а й по інших селах не зустрінеш. Що це ви кинули роботу в місті й перебралися в село?

– Називай мене на ти.

– Так старші ж і учитель.

– Та й ти ж був не простим смертним, а, кажуть, високо літав.

– То і гепнув звідти так, що й досі боляче.

– Нічого, ти молодий, то ще піднімешся. А називаючи мене на ви, ти немов підкреслюєш мою старість.

– То що ж таки тебе спонукало переїхати в село?

– Та ось вирішив по смерті матері повернутися в наш давній і дорогий мені спосіб життя і обробляти землю та поратися біля худоби.

– То ти лише цією любимою справою і займаєшся?

– Не виходить, бо потрібно і собі більше заробити і синові у місті допомогти. Тому використав нестачу учителів по селах і прилаштувався читати хімію у Малих Рогівцях. А дружина влаштувалася зубним лікарем, або, як її називають, зубодером у Великих Рогівцях. Часу для невеликого господарства вистачає. Слава Богу, є ще сили і, головне, – бажання.

– А де ж ти навчився вирощувати бекон і готувати з нього такий смачний харч.

– Це ще мій дід навчив нас з батьком його готувати.
 – Цікаво, як же ти це робиш?
 – Ну, спочатку бекон робив досить просто. Місяців за три до того, як заколотити свиню, два тижні годував її комбікормом, а два – буряками, картоплею та бур'яном. От і наростало від зерна сало, а від овочів і трави – м'ясо. А тепер купив у Лукашівці справжніх беконних свиней. Їх там ще за радянської влади вирощували. Пішли поглянеш на них.

У просторій повітці стояли три загорожі. В одній з них лежала свиноматка з шістьма поросятами кілограмів по вісім. У двох інших було по троє свиней сімдесяти і сорока кілограмів у кожній.

– То що, возиш свиню парувати в Лукашівку?
 – Ні. У селі є великий орендатор, який має свиноферму, то в нього позичаю кнура.
 – А «Таврію» за сало купив?
 – Ні. Ще до переїзду сюди я років десять збирав на неї з мамою і дружиною. Так ось сало, чи пак бекон, обробляю спеціальними травами і спеціями. А якими і як, то вже вибач, – секрет фірми. Ну а потім копчу он у тій коптільні, – чоловік показав рукою на невисоку будівлю за повіткою.

– А не крадуть?
 – Ще й як поцупили б таку смачну закуску. Тому на ніч прив'язую біля коптільні вовкодава. Зараз я його зачинив у клуні. Ну і ще тримаю рушницю і ходжу час від часу з нею на полювання. Чи встрілю щось чи ні, а люди знають, що я при зброї.
 – То тут же клієнтів не дуже багато.
 – Авжеж. Вони в мене в основному в Черкасах і Лубнах.
 – А якщо поставити виробництво твого сала чи бекону на потік: побудувати великі ферму і коптільню.

– Нічого не вийде. Це те ж саме, що й дорогі автомобілі чи годинники, тобто штучний товар, який потрібно виробляти вручну.

– А твій син де?
 – Працює менеджером в якійсь дрібній фірмі.
 – Він перейме твоє господарство і фах?
 – Навряд чи. Проте як відчую, що надходить кінець, то передам свої секрети якомусь путньому господарю в селі.

– Ну дай Боже, а то було б жаль, коли б твоє мистецтво пропало!
 – Та це – ремесло, просте ремесло.
 – Е ні! Ще в Стародавній Греції багато ремісників ліпили посуд. Проте деякі гончарі виготовляли такі красиві горшки, вази й амфори, що вони й тоді й зараз вважаються мистецькими виробами. Отже, ремесло у вищій стадії свого розвитку вважається справжнім витвором мистецтва.

– Ну похвалив ти мене, так похвалив. Зроблю тобі скидку.
 – А тобі тут не сумно без звичного культурного товариства та і просто без людей, які тебе так довго оточували?

– Та вже краще бути з свинями, ніж з тими культурними людьми, які тебе завжди підсиджують, на тебе клепають і, взагалі, будь-якої миті готові з'їсти з потрухами і без солі.

Його відповідь спонукала Павла поставити ще одне запитання:

– А чому це так, що свиня така корисна тварина, а сало не лише наш улюблений

продукт, а й національний символ, а про свиню ми говоримо лише погане і знуцальне?

– А про собаку що ми кажемо? А вона ж наш вірний друг. А все це тому, що люди-на – невдячна скотина щодо братів своїх менших.

– І то правильно, – погодився Павло, відібрав бекон, заплатив за нього і попрощався з господарем.

Розтопивши вечором грубу, зварив картоплі, нарізав бекону, трішки цибулі й відкрив баночку кільки пряного посолу. Ну не пити ж до такої закуски якусь там кислятину, як каже дядько Дмитро. Тому, оглянувшись, нібито хотів упевнитися, що Світлана за ним не стежить, вийшов у хижу і взяв останню пляшку запровленої нею горілки. Після трапези поліз на піч, почитав з годину і міцно заснув.

І приснився йому дивний сон. Потрапив він на полювання на китів. Кинутий з їхнього човна гарпун пройшов мимо і лише подряпав тварину. Розлючений кит перевернув човна і скинув собі на голову Павла. Він став просити пощади, запевняючи, що вже ніколи не полюватиме на китів.

– Ну гаразд, – засміявся кит і викинув його назад до іншого човна, який дивним чином опинився біля них.

Після цього сну ніякі жахи і неприємні речі йому вже не снилися. Та й той сон не можна було назвати страшним. Адже кит вкинув його в човен нового нормального життя.

16. Мандрівка у край шкільної юності

Вранці наступного дня завітала Світлана. Запитала, чи не хоче він пройтися з нею у Великі Рогівці. Там їй потрібно взяти в аптеці ліки, а йому може цікаво буде відвідати село, в школі якого він навчався. Павло з радістю пристав на її пропозицію, а, поглянувши на гумові чобітки жінки, сказав, що спробує знайти свої старі гумовики. Із задоволенням відзначив, що мати зберегла їх, як і багато інших його речей.

За селом по дерев'яному містку перейшли гомінливу річечку. Перед ними широкою заплавою розкинулася оболонь. Вони нібито ввійшли у величезне озеро. З лівого боку його обрамляла сіро-біла вежа селянських садиб, а з правого – чорна смуга лісу, який могутнім шаром вкривав схили крутої гори. Спереду і позаду озеро губилося у далеких обр'ях. Яскраве весняне сонце пливло по голубому аж синьому небу і віддзеркалювалося у тихій воді. Все навколо було наповнене блакиттю та золотистими спалахами сонячних зайчиків на безкрайому плесі, що злегка хвилювалося під легким весняним вітерцем. Тала вода райдужними бризками розліталася з-під чобіт. Барвисті весняні кольори радували зір і піднімали настрої.

– Якби на нас хтось подивився збоку, то йому здалося б, що ми ідемо з тобою по воді як колись святі ходили, – вивела Павла із завороженого споглядання подруга. – Ти чув про це?

– Лише анекдот.

– Розкажи!

– Незручно займатися богохульством, коли навколо така божа краса і благодать.

– Та розповідай! Ми ж атеїсти.

– Ну, тоді слухай! Отож ішли святі апостоли на чолі з самим Ісусом Христом по воді Мертвого моря і не тонули. Це свідчило про їхню святість. І раптом святий

Петро, який ішов позаду всіх, почав занурюватися у воду, спочатку по коліна, потім по пояс, а потім і по саму шию. Це свідчило, що грішив святий апостол. Про його занурювання Ісусу доповідав святий Павло, який ішов за ним. Христу це набридло, він повернувся до Павла і сказав: «Передай тому бешкетнику Петру, нехай не викаблучується, а йде, як і всі ми, по камінню».

– Нам легше, ніж апостолам. Куди б ми не ступили, скрізь мілко. А як ти сам ставишся до релігії? Тепер стільки людей стали святими та божими, ходять до церкви, моляться там богу, а у щоденному житті поступають як закляті грішники.

– То так. Одних лише злочинців наскільки побільшало. І все-таки я поділяю думку французького філософа Вольтера про те, що якби Бога не було, то його варто було б придумати.

– Чому?

– Ну ось ти, наприклад, щодня маєш справу з багатьма людьми і не можеш не помітити, що багато з них, якщо не більшість, слабкі, злі, а то й розбещені. Отже, їм необхідно прищеплювати якісь загальнолюдські моральні цінності, в які вони не лише вірили б і яких би дотримувалися, але й боялися б через божу кару їх порушувати.

– Мовляв, від Бога ніде не сховаєшся.

– Так. Проте розумні люди керуються принципом: Боже допоможи, та сам не лежи! Я, як бачиш, пролежав і був покараний чи то Богом, чи якоюсь вищою силою за свою дурість і слабохарактерність.

– Не картай себе, а краще насолоджуйся неповторною красою весни, яка все пробуджує й оживляє.

– А сьогоднішня погожа днина справді неповторна у своїй красі. Завтра може бути так же красиво, але по-іншому. Отже, «Лови летючу мить життя, чаруйсь, хмільй, впивайся».

– Тому, як закликав цей поет, радійте тому, що «Весна іде назустріч вам, весна в сей час вам рада».

Чаруючі слова поезії Олександра Олеся чудово гармоніювали з хвилюючим пробудженням природи і спонукали їх до замилювання нею й отримання насолоди від її споглядання. Яскраві весняні краєвиди навівали романтичний настрій. Ближче до дороги земля піднімалася і місцевість набирала земних реальних кольорів: з-під води почала виразніше просвічуватися тьмяно-жовтуватими і коричнюватими фарбами пожухла торішня трава, яка згодом затінилася темною смугою віддзеркаленого у воді лісу. Позаду вода вигравала всіма відтінками веселки, а ями з-під торфу сяли синіми очима на обличчі променистого водяного творіння.

Назустріч їм простував такий собі дядько Прокіп. Підійшовши до них, привітався і заявив, що ходив прикупити цвяхів та іншого заліззяччя.

– А ти, Світлано, мабуть, ідеш за лікарствами?

– За ними.

– А це ти звідкілясь собі чоловіка виписала?

– Та ні, сам прибудився. Це син покійної Валентини Василівни.

– Тебе, здається Павлом звати. Чого це ти такий худий, немов з голодного краю приїхав?

– Та прихворів, то мені сказали, що кращої лікарки за Світлану ніде в світі немає, то я і приїхав до неї лікуватися.

– Оце вже що правда, то правда. Вона тебе швидко на ноги поставить своїми травками. Ну, не буду вас більше задержувать. Бувайте!

– До побачення!

17. Випадкові зустрічі з не випадковими людьми

Невдовзі вони обігнули круту гору, перейшли по містку ставок, видерлися на іншу стрімку гору і прийшли у центр села. Там відразу натрапили на однокласника Павла Гришу Косенка. Привітавшись, Павло зупинився і запитав:

– Як справи, Гришо?

Той, не зупиняючись, відповів:

– Справи – краще не треба. Ось любка приїжджає, то спішуся її зустрічати. Автобус має зараз прибути.

– То із любкою ще натішишся, а ми уже й не пам'ятаю, коли бачилися, то хоча б словом перекинулися.

– Вважай, уже перекинулися. А треба було раніше не дерти носа та перевідувати своїх однокласників.

– Я перевідував, але ...

Говорити далі було надаремно, бо Григорій швидко відійшов на пристойну відстань. Світлана, посміхнувшись, зауважила:

– Він не знає, що з тобою сталося. Тому вважає тебе успішним бізнесменом і від заздрості не в змозі й поговорити з тобою.

– А він що неодружений, що якусь жінку зустрічає?

– Був. Є в нього дочка від першої дружини. А потім розійшовся з нею, і я вже й лік втратила, скільки разів він женився. Зараз зустрічає одну гульку, з якою ще в школі жив.

– А звідки вона?

– З Черкас, де спить з першим зустрічним.

– І він не боїться жити з нею?

– Та він набув тут такої поганої слави, що ні одна порядна жінка з ним не ляже. Ото й залишилися лише такі повії, як ця, що приїжджає.

– А звідки ти все це знаєш?

– Я час від часу заходжу до промтоварного магазину, в якому працює Ніна Ільченко, то з нею інколи згадуємо про ваших однокласників, зокрема про тебе. До речі, Ніна пишається тим, що навчалася разом з тобою.

– Було б чим, – буркнув Павло.

Після аптеки зайшли до Ніни, уже огрядної жінки з пишними формами і круглим усміхненим лицем, яке сяяло як сонце в обідню пору. Він з нею міцно обнявся й розцілувався. Розповів без деталей, що захворів і зараз підліковується в селі. Ніна розповіла про себе і двох своїх синів школярів. Про чоловіка не згадувала. Тому запитав сам:

– А де зараз Володька?

Ніна здивовано поглянула на нього і в свою чергу запитала:

– Ти що, не бачиш, яка зараз пора надворі?

– А, зрозумів. Риба пішла.

– Отож, – розсміялася жінка.

Він згадав, що завжди під нерест Володька не приходив до школи і займався браконьєрством. На запитання вчителів, чому це Ільченко відсутній, весь клас хором відповідав:

- Риба пішла.
- А як наші однокласники?
- Петро Задорожний і Льоня Марченко працюють поруч у ремонтних майстернях. Льоня керує, а Петро ремонтує. До цього завідував будинком культури.
- А зараз хто там?
- Наша ж однокласниця Люба Тертишник.
- Ну що ж, я пишаюся тим, що культура вашого села весь час знаходиться в надійних руках наших однокашників.
- Важко їй доводиться, бо ти ж знаєш, яка в наших людей культура.
- А як Галя Рибалко?
- Мучиться з чоловіком-п'яницею. Оце недавно добре піддав, заліз на дзвіницю церкви, почав калатати у дзвін і закликати всіх іти в будинок культури на дискотеку.
- То далєбі таки дотепний чоловік, – засміявся Павло.

Ні він, ні Ніна не запропонували організувати зустріч з однокласниками. Кожний давно жив своїм життям. А життя іншого його мало обходило. До того ж, Павло знав про деякі неприязні стосунки між Ільченком і Задорожним. Володька, як говорили, підгулював один час з дружиною Петра. Було це, правда, ще до їх одруження, але він цим хвастася і викликав ненависть у колишньої своєї коханки й у її чоловіка. Ну не може таки наш мужик не похвастатися своїми перемогами над жінками. Вони обидва були для Павла приємними шкільними приятелями й колись кілька разів щиро приймали та гарно пригощали його. Заскакували зрідка до нього в гості і Володька з Ніною. А ось Петро, навіть перебуваючи на якихось курсах у Києві, так до нього і не завітав через свою соромливість і делікатність.

Ніна запросила його і Світлану в гості з ночівлею, бо, мовляв, чоловік прийде під вечір з рибалки, то вона підсмажить свіжої риби. Та й чарка знайдеться.

– Ось тільки ліжко в нас одне запасне, то доведеться вам удвох на ньому ночувати. Ви не проти? – допитливо поглянула вона.

Спокуса була великою.

– Ми то не проти, – прямо відповіла Світлана, всім своїм виглядом показуючи, що вона щаслива від близьких стосунків з Павлом. – Проте завтра у мене прийом, як завжди, розпочинається дуже рано, так що не зможемо скористатися вашою гостинністю.

– Мені також хотілося б побачитися з Володькою, але я тут буду ще довго, то заскочу до вас. А ви також при нагоді заїжджайте до мене.

Коли вийшли з магазину, Світлана запитала:

- Павлуша, ти не хочеш заглянути в свою школу?
- Та там за двадцять років майже всі вчителі змінилися.
- А сама школа ніяких сентиментів у тебе не викликає?
- Чому ж, викликає. Але вони не залежать від того чи зайду я в її приміщення чи ні. Вони при мені. Та й не хочеться вже в котрий раз розповідати про свої болячки і негаразди та ще й незнайомим людям.

– А ти цим би доставив їм велику приємність: у нас так полюбляють порадіти негараздам інших.

– Тим більше заходити немає чого.

Порадившись, Світлана і Павло вирішили пообідати не в сусідній чайній, а в їдальні колишнього радгоспу. Колись там дуже смачно готували. Пішли по алеї парку до неї. І тут їм назустріч з бокової стежки вискочила Ганна Семенівна, дружина Юрія Омельковича, який викладав у його класі російську літературу. Вона його впізнала і вигукнула:

– Павлуша! Яким це побутом ти до нас потрапив?

– Довго розповідати та мало про що слухати. Захворів я, то приїхав додому полікуватися. Як там Юрій Омелькович?

– Також бідний хворіє, Дуже прихопило серце, то лежить зараз у Черкасах в обласній лікарні. Але ви заходьте! Пообідаємо і поговоримо.

Говорити з нею не було про що. Тому Павло послався на те, що ще мав зустрітись з товаришем і, подякувавши, від запрошення відмовився. Тоді жінка запитала його:

– Слухай, Павло, ти ж працював переводчиком?

– Працював. А що?

– Та ось наша дочка Леся цього року закінчує школу, то ми також хотіли б послати її навчатися на переводчика. Куди б ти порадив їй краще поступити?

– Ви маєте на увазі університет чи інститут?

– Еге ж.

– А як вона навчається?

– В основному на відмінно.

– Ну що ж, намір благородний, але за вступ потрібно заплатити п'ять тисяч доларів.

– То де ж ми зможемо тут дістати такі скажені гроші? Може б ти пособив?

– Грошима чи чимось іншим?

– Ну ти ж навчався в університеті й у високих колах крутишся, то тобі варто лише подзвонити там комусь і все влаштувати.

– Немає зараз, Галино Семенівно, таких понять, як добрі знайомі чи товариші, а є лише одна річ: чистоган, притому в доларах чи євро.

– Ой Боже! То що ж нам робити? – розпачливо сплеснула вона долоньями.

– Я вам підкажу, – втрутилася у їхню розмову Світлана. – У Черкаському університеті теж є факультет іноземних мов.

– То там що, грошей не беруть та ще і в тій клятій валюті?

– Беруть. Проте там є підготовчі курси. Пошліть на них дочку. Нехай постаріється і гарно їх закінчить. Тоді її зарахують без іспитів. Так влаштували свою дочку одні мої знайомі.

– Ой, як же тепер все складно і за такі скажені гроші робиться! Та діватися нікуди. Це, мабуть, єдина можливість потрапити їй до того вишу.

– Добре, що ти не погодився на обід, – зауважила Світлана, коли вони залишилися одні, – а то поїв би, випив би чарку і діватися нікуди – плати за це і влаштовуй дочку.

– Атож. Хіба я не знаю, що наші люди задарма не пригощають.

У їдальні їх зустріли привітними посмішками дві милі жінки. Їм подали запашну телячу печінку з гречаною кашею і салат з квашеною капостою. Після довгої прогулянки страва здавалася ще смачнішою, ніж була насправді. Особливо смаковитою виявилася капуста, тому прикупив один пакет додому.

Після обіду поверталися додому парком. Вся земля у ньому була покрита фіалками. Під яскравим промінням сонця вони переливалися всіма відтінками блакиті.

Здавалося, немов хтось уміло розкинув величезний синій, як небо в цю пору, килим між деревами. Листя на них ще не було, квіти жадібно вбирали в себе сонячне тепло і буяли. Зірвав одну фіалку і понюхав. Від неї ішов ледь відчутний тонкий запах. Зате пряно пахла кора дерев, на яких уже наливалися бруньки. Від землі піднімався густий запах прілого листя. Десь неподалік діловито стукотів дятел. Вгорі співали пташки. Особливо красиво виспівувала одна з них. Павло не знав, яка саме. Тому запитав Світлану:

- Яка це пташка виводить таку чудову мелодію?
- То самець шпака приваблює своїм співом самку.
- У французькій мові є окремі назви для самця і самки шпаків. Самка називається «grive», а самець – «merle». Щось рідкісне, про яке в нас кажуть «біла ворона», французи називають «merle blanc», тобто білий шпак. А ще вони говорять «Faute de grives, on mange de merle», тобто «При нестачі самок їдять самців шпаків».
- Невже французи їдять шпаків?
- Не знаю. Цей вислів по суті означає «На безвідді і рак риба».
- А ти гарно знаєш французьку мову.
- Та ще не забув, але сумніваюся чи зміг би працювати перекладачем.
- Зміг би. Вона, я бачу, так міцно укорінилася в тобі, як он той дуб у землю.

Пологою дорогою спустилися вниз. Парк перейшов у ліс, який ліворуч рішуче здерся на круту гору. З неї через дорогу веселими струмками дзюрчали весняні води. На землі між деревами допрівало торішнє листя. Крізь нього в багатьох місцях пробивався зелений барвінок. Подекуди синіми цятками спалахували фіалки. Але їх було не так багато, як у парку. Хоча і там, і тут вони радісно віщували про нестримне пробудження природи. Праворуч ліс стояв у неглибокій воді й віддзеркалювався у її тихому плесі. Деревя виблискували під сонцем живими смолянистими, білими і зеленими кольорами, а тужаві бруньки на багатьох з них готові були вибухнути зеленим листом. Весна вже невідворотно повертала до тепла, зеленого розмаю і квітіння.

У цей час вони підійшли до найнижчої частини дороги. З правого боку ліс перейшов у луки, з яких долинали кумкання жаб. Це ще не була їхня травнева весільна вакханалія, а лише мелодійне нагадування про те, що весна вже наступила.

- А правда, що французи їдять жаб?
- Правда.
- То чому тут дивуватися, що вони і шпаків їдять. А ти жаб куштував?
- Навіть їв.
- То і які вони?
- Ну, як правило, їдять смажені чи тушковані задні лапки. Ну на смак вони ближче всього до голубиноного м'яса. А в магазинах їх продають у рибних відділах. Вважають, що жаба – то риба.
- І ти звик до них?
- Ні. М'ясо у них нормальне, а ось усвідомлення того, що це все-таки жаба, не дозволяє отримати насолоду, яка б не була смачна з них страва. Все-таки, за нашим переконанням, жаба – то гидка істота.
- Та і вислови, пов'язані з нею, негативні. Наприклад, ось ці: «Коли жаба цицьки дасть» чи ще кажуть «Жаба давить», коли задрять».

– А французи кажуть «Робити жабу», що означає кривлятися чи мавпувати. Це також передає не дуже їх схвальне ставлення до неї.

– Хоча вона і корисна для них істота, раз вони її їдять.

– І все ж і в них існує відраза до неї. Що не кажи, а в тваринах і людях нас насамперед приваблює їхній зовнішній вигляд, їхня краса.

– Що правильно – то правильно. Ми на все як дивимося. Найперше визначаємо чи гарний хлопець чи дівчина, а лише потім звертаємо увагу на все інше: розум, характер, хазяйновитість і тому подібне. І скільки не вчать нас книжки, кіно й телебачення та і саме життя, що потрібно спочатку подивитися на сутність людини, наше ставлення до неї залишається таким же, яким воно було тисячі років тому. Співається ж у пісні «Ти до мене не ходи, куций коротенький, бо до мене ходить хлопець високий, тоненький»

– Така вже наша природа, яку давно підмітили філософи і письменники. Як зауважив Вольтер, наша натура завжди має більший вплив на нас, ніж освіта. А кого б ти вибрала, низеньких Шевченка чи Наполеона, я якогось довготелесого гарнющого дилду?

– Ну це вже напевне, що не тих геніїв.

– Чому?

– Тому що народ уже давно дав путящу пораду: «Паруйся кінь з конем, а свиня з свинею». А вибрала я тебе високого й красивого і дуже задоволена тим, що так сталося у моєму житті.

Коли зайшли у своє село, Світлана занесла лікарства, взяла якийсь пакунок, і вони попрямували до Павла. Передвечірнє сонце пестило їх своїм останнім теплом, і їм хотілося ще поніжитися в його приемних хвилях. Тому, не змовляючись, сіли на лавці і, примруживши очі, підставили обличчя під ласкаве проміння.

18. Лікування коханням

До Павлової хати ступили разом із Світланою. Господар затопив грубку. Відблиски полум'я грали на їхніх розчервонілих обличчях і веселими іскорками спалахували в очах. Повечерявши, вони повели неквапливу бесіду, перериваючи її солодкими поцілунками. Нарешті почуття їх збудилися настільки, що вони вмить роздягнулися і гайнули на піч. Проте на цей раз чоловік не кинувся відразу на жінку, а ніжно гладив її, цілував у губи і груди та милувався нею. Як на свої тридцять дев'ять років жінка зберегла вельми привабливу фігуру. Особливо витонченими виглядали її стрункі ноги. А от груди були невеликі і ледь прив'ялі.

– Що так задивився на мої груди? Гадаєш, хто б це міг їх так розім'яти.

– Та ні, – розгублено відповів, бо саме про це і подумав.

– Не турбуйся! Після чоловіка їх ніхто не чіпав. А такими вони були у мене, на мое розчарування, навіть тоді, коли я була дівчиною.

– Зате ніжки в тебе і вся фігура як витончені. Ти схожа на довгий гарнюній дзвіночок, у який так і хочеться подзвонити.

– Я й сама безмірно втішаюся від того, як ти в нього дзвониш.

Її груди здіймалися від збудженого дихання. Вона лежала з наполовину закритими очима і пристрасно тремтіла під його поцілунками. Зрештою вони

повністю віддалися коханню, яке знесило їх і приспало. Проте проснулися доволі рано, і кожний, вважаючи, що інший спить, лежав тихо. Нарешті Світлана запитала:

- Як ти себе, зайчику, відчуваєш?
- Трішки втомлений, але щасливий. А ти?
- Як на сьомому небі, хоч і не знаю, що це таке.
- Мабуть, це – блаженний рай, в якому ми зараз і перебуваємо. Ні в який інший я не хочу.
- Чому б це?
- Як сказав поет, я не сумую за райськими нивами, не рвусь в небесні поля, жінок немає там таких красивих, яких дає мені земля.
- Сподіваюся, що я теж належу до них.
- Ти одна і єдина. А тепер скажи, чому ти включила кохання до одного з трьох найбільш дієвих засобів лікування?
- Підказала проста і навіть непристойна народна практика.
- Цікаво. Розкажи!
- Лікувала я одну жінку Олену, дружину Микити Кобеляцького. Мала вона сорок вісім років, весь час хворіла і танула на очах. Ні трави, ні ліки їй не допомагали. Тому направила її на обстеження і лікування у Великі Рогівці. Повіз її туди підводою Кузьма Вербицький, по вуличному Кузюрка. Поїхали вони раненько. Не знаю, як там він її вмовив, але по дорозі завернув на лісову галявину і обслуговував її раз за разом кілька годин підряд, аж поки хтось не забрів туди і сполохав їх. Звичайно, до лікарні вони не доїхали, але приїхала Олена додому веселою і, головне, здоровою. Правда, до чоловіка згодом дійшло, як Кузьма її лікував, і він її побив. Проте вона якось умудряється зустрічатися з Кузьмою і розквітла, як дівчина, а про болячки давно забула.
- То чому ж вони не одружаться?
- А в Кузьми є своя дружина, і він не хоче її кидати. Хоча в гречці любов для нього і солодша. Ну а для Олени при імпотентові чоловікові це – нове життя, здоров'я і щастя.
- Ти не одна це підмітила. Відома американська актриса Шарон Стоун якось жартома сказала: «One orgasme a day takes deaseses away», що означає «Один оргазм щодня позбавляє хвороб».
- Отож бачиш, скрізь це визнається. А оскільки я з тобою роблю це по декілька разів, то життя без хвороб мені забезпечене надовго.
- То що, займемося приємним лікуванням?
- Пізно вже, зайчику. Пліткарка баба Мокрина першою прибіжить на прийом, щоб перевірити, чи я вже прийшла чи ще насолоджуюся з тобою в постелі. То вона підніме такий лемент, якщо мене не застане.
- Гарзд! Я поставлю каву. До речі, американські вчені доводять, що той, хто п'є по чотири чашки доброї кави на день, на вісімдесят відсотків зменшує вірогідність захворіти на цироз печінки. Мабуть, я на нього тому й не захворів, що на своїй роботі каву дудлив як воду.
- Для мене це відкриття при такій кількості клієнтів алкоголіків. Тільки де вони грошей наберуть на таку кількість дорогої кави.
- Але ж на горілку десь дістають.

– Скажеш таке. Пиття горілки – це їхній спосіб життя. Тому вони щось вкрадуть, продадуть і на випивку наскребуть. А тобі навряд чи кава допомогла, бо, як кажуть, всі хвороби від нервів, один сифіліс від задоволення. А ти ж нервував неймовірно.

– Та так, нервував та глушив свої негаразди алкоголем.

– Ну все, не будемо погане згадувати, коли нам так гарно. А тепер я побігла, а ти збери свою білизну, іншу одежу і простирадла, то я заскочу, заберу і поперу.

– Та в мене цього добра небагато. Я і сам впораюсь.

– Сам то сам, а в мене пральна машина.

Він провів подругу до перелазу. Вони вийшли немов в інший світ: надворі йшов дощ зі снігом і дув холодний сирий вітер.

– Бачиш, Павлушо, який цього року квітень вдався: учора всіх радував теплом і сонцем, а сьогодні набридає холодним дощем і снігом.

– За такої погоди, як кажуть, потрібно сидіти вдома і горілку пити. Проте здоров'я не дозволяє. Тому піду почитаю.

19. Домашні турботи

Через два дні знову настала чудова погода. Павло зробив зарядку і побіг до молодого дуба, привітався з ним і підбадьорив його приходом весни, яка несла тепло та наvertsала все до буяння і розквіту. Мовляв, він теж скоро розів'ється і зашумить зеленим листом. Потім притиснувся до стовбура і злився з деревом, відчуваючи струмування у ньому життєдайних соків, які немовби вливалися і в його кровообіг і посилювали його. Це додало організму наснаги, і він повернувся додому бадьорим і сповненим сил.

Настав час зайнятися садибою. На просторому дворі за якихось десять років вигнулися вгору доволі високі дерева, здебільшого акації і ясени. Їх необхідно було викорчувати, проте з цим він і за тиждень не впорався б. Запитав дядька Дмитра, кого б покликати на допомогу. Той порадив йому піти зранку до крамниці. Там інколи збиралися мужики із села та і з Малих Рогівців присакували. Всі вони п'яниці й крутяться там у надії, що хтось пригостить або покличе щось зробити. Інколи одинокі жінки наймають їх. Розраховуються, як правило, могоричем. Отож і залишалося дядькам сподіватися на те, що, може, хтось кликне на роботу. Вони ненавиділи її всім еством своєї душі, але коли труби горять, то на що лише не підеш, щоб їх загасити.

Інколи п'яницям перепало, і таки добре, від своїх селчан, які працювали на Донбасі, в Сибіру чи якихось інших краях. Більшість із них, приїжджаючи в гості, хвалилися своїми заробітками і на доказ цього щедро пригощали земляків, а ті підлабузнювались і розхвалювали їх та хлебтали дармову горілку. Павло цього ніколи не робив. Коли його справи ішли успішно, то він не потребував підтвердження цього у людей, які опустилися. А зараз тим більше не мав ані найменшого бажання ділитися з ними своїми негараздами і заливати спогади про них горілкою.

Він пішов до крамниці о дев'ятій годині ранку. Там уже крутилися три своїх і два чоловіки з сусіднього села. Лише біля одного з них, Андрія Головатого з Малих Рогівців, лежали добре нагострені лопата і сокира. Інший його селчанин Іван чи Грицько їжак курих цигарку. Павло уже зустрічав обох братів та не міг розрізнити схожих один на одного, як дві краплі води, чоловіків. Зі свого села він узнав си-

нюшного вигляду чоловіка Валі Степана, Миколу Михайловича чи Михайла Миколайовича Лихового і ще одного чоловіка, ім'я і прізвище якого він забув. Ним виявився Михайло Скирта. Дядьки були поголені й одягнені в просту, але цілу і чисту, хоча й пом'яту, одягу. Трьом з них було десь за сорок. Степанові – за шістдесят, а Лиховому – п'ятдесят з добрим гаком. Стояли вони з незалежним, але з відтінком зацікавленості, виглядом.

Тут до них разом підійшли Павло і незнайомий чоловік, який запитав як навпростець пройти в Горошине і скільки це займе часу.

– Хто навпростець ходить, той сам собі шкодить, – зауважив Лиховий, якого таки звали Миколою Михайловичем. У цьому лісі можна легко заблукати. Тому йди до школи, а потім повертай направо на дорогу. Нею через ліс вийдеш на стежку в лузі і нею через Старик і Сулу дійдеш до села. А займе це десь годину.

Хтось сказав, що більше години, а ще хтось, що менше. Мужики засперечалися. Один Павло мовчав. Зрештою прибулому набридло слухати їхню суперечку, він повернувся і попрямував до школи. Коли він пройшов метрів сорок, його гукнув Павло. Той знехотя зупинився. Павло сказав:

- Ви дійдете до Горошиного за п'ятдесят хвилин.
- Дякую, але чому ти мені відразу цього не сказав?
- А мені потрібно було подивитися, як ти ідеш.

Чоловік посміхнувся і покрокував далі. Мужики схвально загуділи від такої кмітливості Павла. Їжак запитав:

- Сам до цього додумався?
- Ні, згадав схожу ситуацію, описану одним французьким письменником.

– Хе, хоч на щось пригодилося твоє вчення, – з сарказмом зауважив Степан і додав: «Ну ти нас хоч цим і розважив, а краще б зробив добре діло і поправив земляків. Візьми нам щось випити!»

– Так ми ж комунізму так і не побудували, коли б ви працювали за здібностями, тобто, як зараз, нічого не робили, а випивали б по потребі. Тому пропоную вам роботу за плату і за могорич. Потрібно викорчувати, попилати і порубати дерева у мене в дворі.

- Скільки заплатиш за це? – запитав Їжак.

– Дам по тридцять гривень. Зараз пригощаю легким сніданком і ставлю по пляшці горілки і білого міцного.

– Що по пляшці цього добра на брата? – землисте спите обличчя Їжака засяло. Як виявилось, то був Григорій. Іван був трохи старший. Проте у запійній справі пару років важили багато, і він допився до того, що працювати вже не міг, хіба що спробував піти інколи до когось вночі на город та щось вкрасти.

– Ні, – засміявся Павло, – всього дві пляшки разом. В обід і на вечерю ставлю дві пляшки горілки на всіх, ну і пляшку шмурдяку.

- А робити до якого часу?

– Ну ось перекусимо і попрацюємо до першої години дня. Далі до другої обід і завершимо роботу о шостій тридцять.

– Ви як хочете, а я наймитувати за такий мізер до цього київського розумника не піду, – зло заявив Степан.

– А я вас і не силую. Я назвав свою ціну, а ви як хочете чи погоджуватися з нею, чи ні. А розумник я чи ні, то не вам судити.

– А чому б і не судити. Ми ж зараз рівні. Ну скажи, яка різниця в тому, що ти став п'яницею там, а ми тут?

– Ну різниця хоча б та, що і там і тут я мав і маю за що випити, а ви ні, – дещо покривив душею Павло. Аргумент виявився вагомим. Чоловіки мовчали. Ні, вони могли б гідно відповісти йому, зокрема послати його матом подальше, проте стримувалися, щоб не втратити перспективу похмелитися, а потім ще й підзаробити та випити.

– Малувато ти даєш за таку важку роботу, та й хіба вистачить тих двох пляшок, щоб нам поправитися, – обізвався Микола Михайлович.

– Я даю те, що можу, – наполягав на своєму Павло. Він пропонував ціну, яку йому порадив назвати дядько Дмитро. Проте згодом добавив на сніданок ще чвертку горілки.

Оскільки пляшки з омріяною випивкою звабливо замаяли перед очима, то чоловіки пристали на його пропозицію. Один Степан з незалежним виглядом залишився біля крамниці, все ще сподіваючись виканючити в дружини похмелитися.

– Ну що ж, бери випивку та пішли горбатитися, – сказав Андрій статечно, приховуючи своє задоволення.

Павло прихопив спиртного, ковбаси, хліба, салатів і яєць. Виніс з хати маленький столик, пару стільчиків і прикотив з чоловіками дві колоди. Нарізвав ковбаси і хліба та відкрив салат. Ну і поставив випивку. Сам не пив, а чоловіки як за себе кинули ті пляшки і попросили добавки. Мовляв, від такої кількості випитого й настрою робити немає.

– А вип'єте більше, то про роботу нічого буде й говорити. Домовилися, то беріться! Адже домовленість – дорожче грошей.

– Е, не кажи! Немає нічого дорожчого від грошей, – відповів Лиховий. – Ми ж вступили в капіталізм, де вони є найціннішим товаром.

– Гроші як та баба. Ти весь час про них думаєш, – додав Андрій.

– А при чому тут баба? – здивувався Лиховий.

– Був би ти молодший, то зрозумів би, що трахнуть бабу хочеться так же завжди, як і випити. А як же ти вип'єш без грошей!

Павло виніс наявні у нього дві лопати і дві сокири. Від випитого настроїв у мужиків піднявся, і вони притямом взялися за роботу. Тут нагодився дядько Дмитро і гримнув на них, щоб копали глибше і викидали коріння. А то, мовляв, дерева знову скоро проростуть.

– Сам ставай і рий, – огризнувся Лиховий.

– Сам я не можу, бо Павло ж – рідня, небіж, то мені не заплатить, а ви взялися робити за плату, то робіть добросовісно.

Раптом до двору похапцем заскочив Степан зі своєю сокирою. Йому, мабуть, нічого не обломалося, а труби ж горіли, то він, переборовши гордість, мерщій взявся обрубувати гілки на викорчуваних деревах.

– Е ні, – запротестував Павло. – Відмовилися, то відмовилися, і мені вашої допомоги не потрібно. Не можу ж я експлуатувати такого поважаючого себе добродія, як ви.

– Або такого хрена моржового, який ще й штрикає чоловікові межі очі, – зло кинув Андрій.

– Та то я пожартував.

– Самі справимось, а ти іди собі й далі танцюй у жінки під лавкою, – загуділи чоловіки, які аж ніяк не хотіли ділитися випивкою.

– Гарзд, – змилюється Павло, пообіцявши додати ще чвертку горілки на всіх, а Степанові наливає шкалик горілки і дає бутерброд з ковбасою і загадав:

– Обстругуйте і складайте ось на цю ряднину кору з акацій.

Він лише тепер згадав, що Світлана просила надіти тієї кори.

– А до магазину свіжого пива привезли, – езуїтським голосом сповістив Степан.

– Ну то й що? – запитав Павло.

– То гріх було б не пригостити ним робочий люд, – зауважив Лиховий. Його дружно підтримали інші й навіть роботу припинили, здивовано дивлячись на нетямую господаря.

– Ну, гарзд, – піддався Павло їхнім благаючим поглядам і, взявши з собою наймолодшого Михайла, пішов до магазину. Принесли цілий ящик з дванадцяти пляшок, і Павло почав виставляти їх у відро з холодною водою. Мужики схопили по пляшці, збили пробки об лавку і жадібно до них припали. Він жажнувся тим, як вони обчухали лавку.

– Хіба не можна було попросити відкривачу? – обурився він.

– Та все буде гарзд, – запевнив Лиховий. – Ось докінчу пляшку і порівняю лавку сокирою, то ще рівніша стане.

– Ну хоча б почекали, коли воно охолоне, – зауважив господар і відніс відро з іншими пляшками на холод до погребу і від гріха подалі.

– А що там у тій Франції кажуть про вино і пиво? – запитав Андрій, відірвавши пляшку від рота.

– Багато чого. Я можу з ходу навести скільки хочеш висловів.

– Давай хоч один!

– Ну ось цей, наприклад: «Le vin est tiré, il faut le boire», що перекладається: «Якщо вино налите, його потрібно випити».

– Це само собою, – загуділи мужики.

– Проте це прямий переклад, а смисл вислову такий: «Взявся за гуж, не кажи, що не дуж». А ви взялися, то давайте робити далі.

– Ну не можна ж так перекручувати такі прості й зрозумілі слова, – не зважив на його заклик Андрій. – А ти знаєш, як французи кажуть, що вино на пиво – диво, а пиво на вино – лайно?

– Щось не пригадую такого вислову.

– Тепер знатимеш, – посміхнувся той, допиваючи пляшку.

Павло сумнівався, що у французькій мові є такий вислів. Скоріше за все чоловік придумав його сам і розіграє його.

На обід він насмажив ячні, нарізав вудженого сала і відкрив салат з капустою. Дядьки, здивувавши Павла, зараз пили і закушували статечно. Коли скуштували сала, їжак запитав:

– І хто ж це таке сало готує?

– А що?

– А те, що я ось більше сорока років прожив, а такого смачного сала не куштував.

– Та то Хведоряка такий бекон вирощує і потім його коптить. Він і торгує ним, – повідомив Лиховий.

Їжак продовжував захоплено:

– Ну це сало як, як ...

– Як пісня, – підказав йому Павло.

– Та я і пісні такої не знаю, щоб могла зрівнятися з ним.

– А може, та, в якій співається: «Любив козак дівчину і з сиром пироги», – допустив Андрій.

– Ну для тебе, то дівчина з пирогами, може, й переважить це сало, а я його ні на яку бабу і навіть пиріжки не проміняю, – запевнив Їжак.

Незважаючи на висловлену Андрієм сентенцію, чоловіки запивали горілку пивом, а полірували все біоміцином, тобто білим міцним вином.

Тут зайшов дядько Дмитро з макітрою вареників. Товариство їм зраділо та разом з тим і спохмурніло, адже випивка вже закінчувалася.

Павло запросив дядька до столу. Той запрошення прийняв.

– А що це ти всухом'ятку їсти будеш? – запитав Степан.

– Чому ж, я дещо з собою прихопив, – відповів дядько, виймаючи з брезентової сумки велику пляшку самогону і три пляшки пива.

Товариство задоволено загуділо від такого неочікуваного подарунка. На столі привабливо запарували вареники з сиром та ще й горілки з пивом добавилося. Ну справжня тобі скатерка-самобранка. Чоловіки смикнули самогонки і накиннулися на вареники, немовби до цього нічого не їли. Напослідок Андрій налив кожному по половині склянки горілки й розбавив її такою ж кількістю пива, щоб зрештою зашуміло в голові. Павло згадав, що в Києві вищим шиком було завершити випивку сумішшю коньяку з шампанським. Мужики хильнули суміш, і Їжак зауважив:

– Тьху, яке противне, як сциклі.

– А ти їх пив? – запитав Скірта.

– Та прийшлося.

– Що ти мелеш, щоб ото сцикля пити, – не вірив Михайло.

– Коли припече, то й гівно їстимеш.

– І що ж це тобі так припекло? – запитав, сміючись, дядько.

– А що ж, як не печінка. Так була схопила, що думав уже й кінці віддавати та такі пішов до нашої знахарки баби Ганни Шептухи. То вона мені й порадила натщесерце набурити більше половини стакана і пити. Попив тижнів зо два своєї сечі і ось уже майже рік як про печінку й забув.

Чоловіки здивовано дивилися на нього і не йняли віри.

По обіді наймані робітники і дядько задиміли. Очі у них посоловіли, а язика почали заплітатися.

– Ну все, – подумав Павло, – прикінчив дядько своєю горілкою роботу.

– Як там у Києві з політикою? – запитав Михайло.

– Ти знаєш, я нею мало цікавився.

– А так, що б'ються різні клани олігархів між собою та нас обирають, – зауважив Андрій.

– Та ні, ось ця прем'єрша Юля таки ж підняла пенсії і нам потроху виплачує по безробіттю, – не цілком погодився з ним Лиховий.

– А ціни як вирости, – не відступав Андрій.

– Вирости не вирости, а моя мати має тепер свої три сотні й може на них завжди купити хліба, сахарю і крупів, – зауважив Михайло.

– Купила б, якби ти не відбирав та не пропивав, – огризнувся Андрій.

– Та хай у мене рука всохне, щоб я у матері хоч копійку взяв. Ти менше мели язиком, а то відірву, – Михайло був високим і все ще дужим чоловіком і, здається, не по-

ступався Андрієві в силі. Чоловіки так свердлили один одного поглядами, що Павло пожалкував, що в нього не було ні дощок, ні заліза, в яких потрібно було зробити дірки. Підняв би у них перед очима і враз би ті їх продріявили.

– Гей ви, півні! Зробіть роботу, а потім уже будете чубитися, та не тут, а на вулиці!
– прикрикнув на них дядько Дмитро.

Всі неохоче потягнулися за лопатами і сокирами. Лише Головатий підійшов до Павла і попросив плату за весь день.

– Так ще ж роботу не закінчили.

– Та мені треба до одного чоловіка заскочити і борг йому віддати.

– Можу дати лише те, що ти заробив, тобто п'ятнадцять гривень, а ввечері після роботи все віддам.

– Так я винен всі тридцять.

– Та нікуди до вечора твій чоловік не втече, – кинув Лиховий.

– А ти мовчи, зараза, і не встрявай не в своє діло!

Миршавий Микола Михайлович принішк. Андрій продовжував вимагати заробіток за весь день, проте Павло вручив йому лише половину суми. Той матюкнувся, взяв гроші і зник, як виявилось, назавжди.

На його здивування, незважаючи на велику кількість випитого, хлопці до вечора викорчували всі дерева, порізали їх і розрівняли землю. Навіть найслабший Їжак, хоч спочатку і похитувався, але згодом втримував рівновагу, уміло і вправно обрубав сокирою гілки акацій. Набуті досвідом і працею навички ще міцно сиділи в чоловіках. Повечерявши і отримавши плату, робітники гомінким гуртом похилили додому. Крамниця вже не торгувала, так що вони ще й гроші додому донесуть, а Їжак доведе, бо невдовзі мав піти останній автобус. Отже, всі залишилися задоволеними: господар тим, що упорядкував двір, а мужики тим, що гарно пригостилися та ще й підзаробили.

Знову зайшов дядько Дмитро, оглянув двір і залишився задоволений.

– Гарно мужики попрацювали, – зауважив Павло, – і майстрами виявилися вправними. Ось тільки я, коли був у Малих Рогівцях, то дивувався, яка занедбана хата в Їжаків.

– А хата в Головатого така обшарпана і так похилилася, що ось-ось впаде.

– То чому ж вони не полагождать їх?

– А хто ж їм за це заплатить та ще і могорич поставить. Ні, за так вони робить не будуть, хоч і загинуть під завалами своїх халуп.

– Проте ж у Лихового і Сирти будинки доглянуті.

– Та то тому, що у першого дружина, а в другого мати заставляють їх за ними доглядати. Тобі також потрібно було б свою хату поремонтувати.

– Не все зразу, дійдуть колись і до неї руки.

– Ну то й гаразд. Відпочивай, а я також піду перепочину.

Павло заніс кору акації на горище і розтрусив її на двох ковдрах. Потім відкрив віконце з іншого боку, щоб вона сушилася не лише в тіні, а й на протязі. Далі пішов у сад. Там росло по парі яблунь, груш, абрикос і вишень. На деяких гілочках абрикос і вишень білили й рожевіли рідкі квіти. На яблунях і грушах не виднілося навіть квіткових бруньок. На всіх деревах тирчало сухе гілля. Чоловік узяв драбину й ножівку та й почав його пиляти, аж доки повністю не стемніло.

20. Все ті ж турботи і ризиковані помисли

Рано-вранці наступного дня до нього хтось постукав. Вийшов у сіни і відкрив двері. Перед ним стояла бліда і змарніла Ліда Безугла. Запросив її до хати. Жінка тримала якийсь пакунок. Вона, ніяковіючи, промовила:

– Я ось чисті простирадла принесла, то, може, ти їх купиш у мене?

– Та в мене їх достатньо. А тобі що, гроші потрібні?

– Дуже.

– А як із здоров'ям?

– Та ти ж бачиш по мені, що не дуже.

– А полоти ти зможеш?

– Якщо не цілими днями, то зможу.

– Тоді працюватимеш стільки, скільки зможеш. Ось тобі завдаток у шістдесят гривень, а далі платитиму залежно від виполотого.

– А можна почати полоти завтра?

– Та ти що не бачила, що я ще навіть город не зорав. Поління почнеш десь за місяць – півтора.

Жінка болісно посміхнулася, подякувала за гроші й попленталася до лавки, купила там горілки і повернулася додому поправляти здоров'я й заливати своє горе і сором перед людьми.

Сьогодні Павло збирався взятися до обробітку городу, аби вирощувати та споживати свою городину. Адже вчені стверджують, що плоди саме з тієї землі, на якій ти народився і виріс, найповніше постачають організм необхідними, але втраченими в процесі життя речовинами. Лише подумав іти до Геннадія, щоб домовитися про трактор і знаряддя, як хлопець сам зайшов до нього з якимось паунком у руках.

– Добре, – подумав Павло, – що вони хоч з Лідою не зустрілися, а то обом та зустріч була б неприємною.

– Ну то що, допоможеш мені у пограбуванні награбованого? – напрямки запитав товариш.

– Відверто кажучи, боюся.

– А чого тут боятися. Ми ту пару не будемо грабувати. Якщо я не помиляюся, то вони переховують гроші, які їм то привозять, то забирають два молодики. Гадаю, що ще мають приїхати. Ось тільки вгадати б чи з грошима, чи за грошима.

– А тобі як би хотілося?

– Хотілося б, щоб за ними, бо ми не зможемо засікти їх, коли вони їхатимуть сюди, щоб перехопити десь на дорозі.

– То, може, ти сам справишся?

– Я не зможу стежити за будинком і водночас спромогтися перестріти їх у потрібному місці. Отже прошу твоєї допомоги.

– У чому вона полягатиме?

– Я хотів би, щоб ти приглядав за будинком.

– Як саме?

– Твій двір виходить на дорогу, що веде до їхнього будинку. Отже, постарайся весь час вештатися надворі. Це зараз, під час весняних робіт, не важко зробити. Коли побачиш, що мимо проїде якась чужа машина чи мотоцикл, бери, я ось приніс, бінокль і біжи через ліс до їхнього двору перевірити, чи не до них приїхали гості. Потім даю

тобі ще радіотелефон, щоб ти мене повідомив про це. Далі – то вже моя справа.

– Ну, ти добре оснастився, – зауважив Павло.

– А зараз без цього лісникові, як солдату без зброї, аж ніяк не обійтися. Злодії враз прикінчать. Тому й дістав усе це. Коли я когось застаю за крадіжкою лісу, то дзвоню батькові, він негайно під'їжджає і хтось із нас підходить до крадіїв, а інший його прикриває з рушницею.

– На війні, як на війні, – зауважив Павло.

– Атож. То що ти робитимеш у дворі?

– Та там роботи ще до біса. Насамперед потрібно добре полагодити тин, викопати і збудувати відхідник. Та матеріалів немає.

– Будемо сподіватися, що цим ранком ніхто до твоїх сусідів не приїде, тому давай проскочимо на мотоциклі до головного лісництва у Великих Рогівцях. Там ти випишеш по якомусь складометру дуба і сосни. А зріжемо стільки дерев, скільки буде потрібно. Лиш би був документ для виправдання. Гроші в тебе є?

– Та дещо ще залишилося.

У сусіднє село змоталися за півтори години.

– Але ж дерева потрібно зрізати, попиляти, а дошки висушити, то це займе стільки часу, що нічого вже буде і тин городити.

– Сухі дошки і штахетник візьмемо зараз у мене, а виписане тобою дерево згодом попиляємо і залишимо у нас. Отже, пильнуй! Іще одне. Гляди, щоб тебе хтось не засік за підгляданням.

– А хто це знічев'я буде бродити по лісі. Грибів і ягід ще немає.

– Є такі. Ось кілька днів тому пішов я з однією молодницею до лісу й почав її обробляти, а тут звідки не візьмись баба Мокрина з хмизом. Добре, що я почув її кроки і накинув на обличчя молодиці хустку. Так стала та клята баба і стоїть, витріщившись. І стояла б так не знаю скільки, бо така ж дивина для неї. Ну я послав її матом і сказав, що, мовляв, зараз встану, хмиз відберу і оштрафую. Тим її і здихався.

– А хто ж була та молодиця, якщо це не таємниця?

– Для тебе ні. Ми набагато більшим секретом пов'язані. Це Маруся Гайова. Хоч і старша за мене, але тіло в неї ще звабне. Кращу тут навряд чи знайдеш. Хіба що Світлану. Так ти її уже захопив.

– Послухай, Гено, а може, мені для прикриття зробити шпаківню і бігати з нею та молотком на розвідку?

– Та про цю піонерську романтику вже ніхто не згадує. Роби так, як усі роблять. Хапай сокиру і вирубай там, допустимо, стовп для тину.

– Чи буде з цього якийсь толк?

– А це вже як фішка ляже.

На тому й розпрощалися.

21. Здобич

Стояння на «шухері» виявилось необтяжливим. Час від часу повз нього проїжджав орендатор більшості паїв у селі Леонід Васюта. Він вітався з ним через вікно легковика, але не зупинився і на близьке знайомство не йшов. Якось Павло висловив Світлані своє здивування з цього приводу.

– Не хоче до тебе заходити, бо й тебе довелося б запрошувати.

– Ну то й що? Не так уже й багато в селі цікавих людей.

– А те, що в нього жінка з сином-студентом у Дніпропетровську живуть, а тут він найняв домробітницю, дуже гарну молодицю, та й живе з нею. То не хоче, щоб люди зайвий раз на це звертали увагу.

– А що ж дружина?

– А нічого, бо ніхто ж над ними свічки не тримав і не докаже. А буде язиком плескати, то наживе запеклого ворога. У нього грошей до біса, то може хоч кого найняти, щоб закрити рота базіці.

У кількох чоловіків у селі були мотоцикли. Павло знав тих людей і не переймався, коли вони проїжджали мимо. Аж ось за три дні до Великодня, який збігався з Першим травнем, мимо його садиби промчав мотоцикл з двома невідомими чоловіками. Негайно схопив радіотелефон, бінокль і помчав до загадкової садиби. Підійшов до неї. За парканом біснувалася собака. Заліз неподалік на дерево і помітив у дворі мотоцикл. Господар і двоє чоловіків зайшли до будинку. Собака затих. Штори у вікні світлиці були привідхилені, й Павло побачив, як господар відкрив двері масивної шафи й вийняв звідти коробку і почав діставати та лічити гроші. Один чоловік рахував їх і складав до невеликої валізи, а інший щось записував до блокнота, мабуть, суму отримуваних грошей. Отже, прибулі прибули за грошима для якихось своїх обгородок. Його вразило те, що господар і приїжджі почувалися настільки впевнено, що навіть не завісили щільно вікно.

Павло спустився на землю, відійшов на безпечну відстань і зателефонував Геннадію. Як і домовлялися, повідомив новину примітивною конспіративною фразою:

– Тільки що бачив крадіїв, які у лісі пиляють сосну.

– Повідом, коли вони повертатимуться.

– Гарзд!

Павло почав чекати. Прибулі затримувалися, можливо, господарі їх пригощали. Зрештою чоловіки вийшли надвір. Один з них тримав у руках валізу, яку поклав у причіпне сидіння і накрив брезентом. Вони попрощалися з господарем, викотили мотоцикл за ворота і поїхали. «Чи справиться Геннадій з двома дужими мужиками? На важливі справи слабаків не посилають», – майнула тривожна думка. Він повідомив товариша, що два чоловіки потягли спиляну сосну з лісу.

– Постараюся їх зустріти, а завтра вранці загляну до тебе.

Отримавши ще перше повідомлення, Геннадій схопив приготовлену зарані брезентову сумку з рибальськими снастями, наживкою і мотком сірої мотузки, взяв вудки і через дорогу швидким кроком попрямував до соснового лісу. За кілька сот метрів він різко звернув наліво, дійшов до іншої дороги, перейшов її і заглибився у листяний ліс, який лише почав розпускатися і служив поганою схованкою. Проте в цей час у ньому навряд чи можна було когось зустріти. Ледь помітною стежиною піднявся нагору до дороги Черкаси – Полтава. Наліво вона вела до райцентру, прямо – до сусіднього села, а направо – до Лубен. Тут він і вирішив влаштувати засідку. Був переконаний, що саме цією дорогою поїдуть посланці. Адже одного разу він уже бачив, що господар будинку Михайло, за яким він стежив, їздив мотоциклом саме нею. Він вийняв синтетичну сіру мотузку і прив'язав один її кінець до дерева на висоті своїх грудей. Інший кінець протягнув до дерева на протилежному боці дороги, зрізав ножівкою гілку на тій же висоті і почав тренуватися швидко натягати

мотузку й намотувати її кінець на сучок. Залишившись задоволеним своїми приготуваннями, ще раз поглянув на мотузку. Вона майже не виділялася у сутінках на брудно-сірому шляху.

Невдовзі до нього долинув шум мотоцикла, який натужно гудів, піднімаючись нагору. З полегшенням зітхнув, коли побачив, що він повернув саме в його бік. Мотоцикліст підвищив швидкість на рівній ділянці. Коли він наблизився, Геннадій ривком натягнув мотузку і встиг закрутити її пару разів на сучку. Водій наштовхнувся на перешкоду і полетів назад, машина перекинулася і відкинула його супутника далеко в бік. Разом з ним вилетіла і покотилася валіза. Геннадій якийсь час очмарілий стояв, охопивши дерево. Мотузка не втрималася на сучку, сильно смикнула його і вдарила головою об стовбур. До тьми його повернув крик того, що полетів вбік. Він тримався за, здається, зламану ногу і репетував. Підбігши, Геннадій сильним ударом кулака в обличчя примусив його замовкнути. Водій лежав без свідомості, але дихав.

Геннадій зібрав мотузку, схопив валізу, підбіг до мотоцикла, поставив його на колеса і спробував завести. На його подив, той завівся. Він кинув у причіпне сидіння валізу, свою сумку і вудки, а потім домчав до сусіднього села і заховав його в кущах перед в'їздом. Далі з речами помчався узліссям до Сули. Лише на березі річки під кущем верболозу зняв маску і роздягнувся. Тіло огортала прохолода, і він стояв доти, доки не відчув, що змерз. Вийняв зі своєї сумки саперну лопату, прив'язав до себе і, взявши валізу в одну руку, ввійшов у воду. Вона була ще дуже холодною, але охололе тіло швидко пристосувалося до неї. На протилежному березі розкинулися широкі луки, поцяцьковані кущами верболозу. Біля одного з них він обережно зняв дерен. Трава ще лише почала підніматися. Викопав яму майже у свій зріст, поклав туди валізу, засипав її і ретельно прикрив дерном. Та незважаючи на його старання, місце схову було дуже помітним. Залишалося сподіватися, що в таку пору тут ніхто шастати не буде. Проте вирішив наглядати. Перепливши назад, замаскував одягу і старі гумові чоботи, одягнувся у захоплений з собою спортивний костюм і взув кросівки. Потім відійшов метрів на триста по течії і почав рибалити, оглядаючи час від часу все навколо. Нікого не було видно. Риба клювала непогано, і хлопець заповнював нею сумку. Перед світанком подався додому.

22. Несподівані гості

З самого досвіта Павло очікував товариша. Уже почало сходити сонце, коли на подвір'я зайшов Геннадій.

– Ну, нарешті, – вигукнув Павло. – Я майже всю ніч не спав і зараз усе валиться з рук, бо переживаю за тебе.

– Тепер заспокойся. Все пройшло нормально. Правда, обидва хлопці, що мчали на мотоциклі, дещо покалічилися. Але ж вони повинні були знати, на що йшли. Оборудки з грошима небезпечні.

– Ну вони хоч не при смерті?

– Та ні. Один, здається, зламав ногу і довелося його відключити, бо репетував як навіжений. Інший сам відключився. Очухаються.

– А тобі хто з них набив на лобі таку гулю?

– Сам ударився об дерево, коли натягнутою мотузкою зупиняв їх. Знаєш, я від пережитого не засну, то давай допоможи тобі.

– То, може, перекусиш?

– Немає апетиту. Лише води нап'юся, а потім кави. Але спочатку занесу рибу до Світлани, бо мати уже, мабуть, подалася в школу. То попрошу Свету підсмажити її нам на обід.

Десь перед обідом, коли хлопці закінчували ремонт тину, біля двору зупинився легковик. З нього вийшли капітан і старшина міліції. Геннадій негайно натягнув на лоба кашкет.

– Боже поможи! – побажав капітан.

– Дякуємо! – відповів Павло.

– Ти господар?

– Я.

– Давно надворі?

– Та з самого ранку.

– Нікого не бачив, хто б проїжджав на машині чи мотоциклі?

– Коли?

– Ну вчора ввечері чи сьогодні вранці.

– Вчора ввечері мимо двору проїхало два чи три мотоцикли і орендатор Васюта на машині, а сьогодні вранці теж.

– А хто і коли?

– Я на годинник не дивився і на мотоциклістів теж.

– А чому? У селі люди спостережливі й усім інтересуються.

– А я людина не допитлива і не звертаю уваги на тих, хто мимо мене їздить чи ходить.

– Місцевий?

– Взагалі то так, але впродовж багатьох років мешкаю в Києві.

– А тут чого окалачуєшся?

– Приїхав перевідати рідну домівку.

– А ти хто такий? – звернувся капітан до Геннадія.

– Син лісника.

– Допомагаєш?

– Та ось повертався з рибалки і вирішив допомогти товаришу.

– Зараз же ловити рибу заборонено.

– Скільки я тут живу, стільки люди не зважають на ту заборону.

– А як ми рекувізуємо рибу та ще й штраф впаємо?

– Ви її спочатку знайдіть.

– Ну, нехай. Скажи, а ти не бачив когось там у лузі чи біля річки? А на якій річці ти рибалив?

– На Сулі й на Старику. То бачив на Сулі кілька човнів. А що?

– Та пограбували недалеко двох інкасаторів. То шукаємо злочинців.

– Ми не грабували, – запевнив Геннадій і далі звернувся до Павла: – Уже обід, то я запрошую тебе до себе пообідати.

– А нас на обід не кличеш?

– А хто ви мені такі, щоб я вас пригощав?

– Ну, дивись, застुкаємо тебе біля річки, то не лише снасті й рибу конфіскуємо, а й тебе заберемо і посадимо в кутузку.

– Спробуйте!

– Що, не боїшся?

– То не козак, що боїться собак.

Геннадій різко повернувся і швидко попрямував з двору, а капітан кинув йому навздогін:

– Ну гляди, ти ще нам попадешся.

Той навіть не оглянувся.

– Від тебе можна подзвонити? – звернувся капітан до Павла.

– У мене немає телефону.

– То як же ти живеш?

– По-різному. Колись у Києві, коли займався бізнесом, то з телефоном не розлучався ні на мить. Навіть спав з ним: однією рукою обіймав дружину, а в іншій тримав телефон. Тепер із задоволенням обходжуся без нього.

– Що погорів?

– І прогорів і захворів, так що проходжу вдома, як бачите, лікування трудовою терапією.

– Ну бувай!

– Бувайте!

Він здивувався, що міліція виявилася без рації. Дивні якісь ці міліціонери та й годі.

23. Справ багато та здобич заважає до них підступитися

Павло вмився, переодягнувся, взяв пляшку червоного сухого вина і попрямував до Світлани. Біля літньої кухні поралася господиня з туго обмотаною навколо голови хусткою. Вона засяяла і запросила сідати за вкопаний у землю столик, що стояв під навісом у літній кухні. За ним уже вмістився Геннадій у насунутому на лоба кашкеті. Одна сковорода смаженої риби парувала на столику, а в іншій риба досмажувалася на плиті. На чистій клейончастій скатертині лежав порізаний хліб і стояли миска квашених огірків, круглі склянки і налитий у графин квас. У повітрі витав привабливий запах смаженої риби. Геннадій розлив вино у стакани. Світлана відлила собі трішки в інший, а решту відсунула до чоловіків.

– Мені ще треба йти одну лежачу хвору лікувати.

Жінка приголубила вино, з'їла пару рибин, помила руки, поставила іншу сковороду на стіл і відбула. Хлопці попивали вино, смакували рибою і мовчали. Першим обізвався Геннадій:

– Ти знаєш, Павло, я ніяк не можу повірити, що ми відхопили гарні гроші. Але ж це так, то що ти порадив би з ними зробити?

– А що ти сам бажаєш?

– Розумієш, у великому місті мені жити не можна, бо від загазованості відкривається рана. У якомусь маленькому містечку я й сам не хочу нидіти. У своєму селі мені подобається, але відкривати тут якийсь бізнес, то – марна справа.

– Отже, за таких обставин залишається одне – піти в міліцію з каяттям і віддати їх.

– Е ні, дзуськи! Ні з ким я ділитися здобутим не збираюся. Звичайно, окрім тебе.

– А зі мною чому? Я тобі й допоміг-то, лише повідомивши про кур'єрів.

– Багато допоміг чи мало, а й тобі добре впаяють, якщо розкриють цю справу. Як кажуть, винний і той, хто на горище ліз красти, і той, хто драбину держав. Так що

третина здобичі твоя. Тільки як їх узяти й оприходувати. Бачиш, як одразу кинулися їх шукати.

– Щось придумаємо. А ось про те, чим тобі тут зайнятися, то тільки що в мене майнула думка, а чи не вдаритися тобі в зелений туризм. Сільська школа зі спортивним майданчиком стоїть порожня. У селі також багато покинутих хат. Я сам збираюся купити сусідню й вирощувати на обох городах різні овочі й, за порадою Світлани, лікарські рослини. Хочу стати водночас виробником і продавцем. На великі обори́дки у мене хисту не вистачило, то, може, хоч з цим справлюся.

– А ти знаєш, сільський туризм – це ідея. Проте як пояснити те, що в мене стільки грошей на це взялося?

– А ти візьми кредит у банку та й берися до справи. Та позичка прикриє і захоплені гроші. Школа міцна, так що її побілити, підфарбувати та й людей можна поселяти. Хати також є різні. Рекламу в Києві я тобі організую. Лише спочатку потрібно зробити всі необхідні розрахунки, тобто обрахувати, скільки брати з відпочивальників чи туристів за проживання і харчі, щоб не прогадати.

– Еге ж, потрібно подивитися чи варта шкіра вичинки.

Після обіду хлопці оглянули школу і вибрали вісім хат. Павло сказав, що купити сусідську і теж здаватиме її, а потім додав, що хотів би перетворити на ставок болото в кінці свого і сусіднього городу.

– Почекай поки що! – ось влітку настануть спекотні дні, болото висохне, ми його вичистимо, і буде тобі ставок.

Зрештою хлопці пішли відпочивати, добре виспалися, а ввечері подалися рибалити, щоб постежити за місцем схову валізи. Вирішили її не брати. І правильно зробили. Наступного дня Володька Гордієнко, який порався біля худоби Васюти на горі за селом, сказав Павлові, що автобус, який курсував між Лісовим і райцентром, ретельно перевіряли якісь міліціонери. Це ще раз підтвердило, що у валізі була добра сума.

Напередодні Паски Геннадій взяв трактор з причіплювачем, і вони поїхали за село в напрямі Великих Рогівців. Зупинилися біля лісової галявини на крутій горі, де люди добували вапно. Вони також почали його довбати і мішками носити до причіплювача. Це була досить марудна і важка робота, бо його потрібно було накопувати у вузькій пічці. По закінченні роботи Геннадій підійшов до однієї пічки, що була на добрій відстані збоку.

– Що ти там шукаєш?

– Та дивлюся. Хтось прорив шпур у пошуках глею та так його тут і не знайшов.

– То і Бог з ним. Ми вже достатньо його накопили.

– Та не в тому справа. Давай підкопаємо пічку глибше й потім переховаємо туди валізу.

– А що в тебе іншого місця не знайдеться?

– Знайти то знайдеться та чи буде воно безпечне. Справа в тому, що в банку при перевезенні великих сум грошей почали присобачувати приховані радіомаяки. І у захопленому мною чемоданчику він теж може бути встановлений. То щоб він не подавав сигналів, його потрібно заховати глибоко в землю та ще нею і засипати.

По приїзді додому почали розкидати вапно на городі Павла, згодом мали повапнувати і сусідній. У цей час до двору зайшов батько Геннадія.

– А угноювати город ти, хазяїне, збираєшся? – запитав.

- Збираюся.
- То не можна змішувати вапно з гноєм, бо вони вступають в реакцію і дадуть аміак, який попаде в рослини і зробить їх отруйними.
- А й справді, – почав пригадувати Павло. – Мама теж їх ніколи не перемішувала. Ну гаразд, на своєму городі я вапно вже розкидав, а гноєм удобрю сусідній.
- Тоді, якщо літо буде сухим, то вродить на твоєму городі, а дошовим – то на сусідньому.
- Світлана казала, що воно буде спекотним.
- Та й за моїми спостереженнями, літо буде жарким. Проте чим чорт не шуткує. Зроби так, як я тобі порадив. Тоді не прогадаєш.

24. Тривожні свята

Святкували Великдень, а заодно згадували і Перше травня, які припадали на один день. Павла запросили родичі, батьки Геннадія і Світлана. Прийняв її запрошення. Оскільки люди зверталися до неї за допомогою, незважаючи на свята, то вирішили «відповітися» в обідній час, коли всі наминали смачні наїдки і ні на що інше не відволікалися. Із задоволенням похристосувалися. Жінка поставила на стіл борщ, голубці й домашню ковбасу, а з напоїв – червоне сухе вино.

- Звідки ковбаса? – дивувався гість. – Ти ж свиней не тримаєш.
- То люди їх тримають, а я купую в них кишки та м'ясо і готую її, заливаю смальцем і маю на свято, на гостей чи на той випадок, коли просто захочеться поласувати нею.
- Все було дуже апетитне, особливо голубці. Павло уже і не пам'ятав, коли востаннє їв їх. Він уминав за обидві щоки та нахвалював господиню.
- А ти гадав, що я зугарна лише зілля варити?
- Звичайно ні, але не міг уявити, що ти така вправна кухарка.
- Дякую! А добре, що тепер люди не такі набожні.
- Чому?
- Я читала, як колись, після великого посту, дехто так накидався на скоромне, що потім і ноги відкидав. А як з цим у Франції?
- Там ніяких проблем не виникає, бо католики і протестанти не дотримуються посту.
- То що, наші священники найдурніші, що нав'язали нам пости?
- Ні, найдурніші мулли і рабини.
- Чому?
- Тому що відрізають частину того, що потрібно продовжувати.
- Та ну тебе. А про католицьких попів що кажуть?
- Що вони найсумніші, бо їм не дозволяють одружуватися.
- То не можна ж іти проти природи.
- Звісно ні, бо це призводить до того, що католицькі священники погрузли в розпусті й віруючі вимагають суворо карати їх.
- Ну а що тоді про наших православних говорять?
- Що вони найвеселіші, бо одружуються, гуляють на весіллі, на похоронах і на всіх релігійних святах.
- Ну ти таки богохульник.

- Ні, я православний атеїст.
- А що це означає?
- Лише те, що в Бога я не вірю, але справляю більшість релігійних обрядів, як ось святкую з тобою сьогодні Великдень.
- Егоїстична і зручна для тебе позиція.
- Зате щира. А то побігли сьогодні до церкви скільки лицемірів і насамперед тих, хто ще не так давно переслідував віруючих і навіть не те, що молитов не знають, а ходять по церкві з свічками у правій руці.
- Ну й що з того?
- А те, що якщо прийшов на службу Богу, то потрібно і молитися і хреститися, а як вони це зроблять, коли тримають у правій руці свічку?
- І то правильно. А Перше травня у Франції святкують?
- Так, відзначають робітники і службовці, зокрема проводять демонстрації, на яких висувають вимоги підвищення зарплати, соціальних пільг тощо. Прочитав я ті вимоги, подивився на їхнє життя і назавжди поставив під сумнів основне пролетарське гасло «Пролетарі всіх країн єднайтеся!». У нас і в них дуже різні рівень і спосіб життя, а отже і різні цілі для єднання.
- Та до єднання закликають лише комуністи і соціалісти.
- Ось я і не можу зрозуміти, на основі чого вони закликають нас солідаризуватися з тими ж французами, тобто за що нам разом боротися. Там безробітний отримує допомогу більшу, ніж наш робітник зарплату. Ну і порівнювати наші заробітки з їхніми було б просто смішно.
- То що, у Франції нічого поганого немає?
- Чому ж, є багато і негативного.
- Ну наприклад?
- Наприклад, там порівняно з сусідніми країнами набагато більша кількість державних службовців, які домоглися багато пільг, зокрема вищої, ніж у приватному секторі зарплати. Вони нізащо не хочуть ними поступатися, а тому виступають проти будь-яких реформ.
- А в нас у селі безробітним платять сімдесят гривень на місяць та і то недавно почали ці виплати. Та Бог з ними. Давай ліпше вип'ємо за нас і за добрих людей, незалежно від того, віруючі вони чи ні.
- Після обіду Світлана закрила сінешні двері на засув і вони довго втішалися любов'ю, не переймаючись, грішно чи ні кохатися у таке велике свято.
- Вечором того ж дня Геннадій і Павло взяли для прикриття своїх намірів вудки, саперну лопатку для справи і рушили за здобиччю. Гадали, що після такого свята весь здатний до самостійного пересування люд відпочиватиме. Справді, ні в селі, а тим більше в лісі нікого не було, і лише співали пташки. Десь вдалині відряховувала їм довгі літа зозуля.
- А все-таки закувала на Великдень перший раз зозуля, – зауважив Геннадій.
- А послухай, як шпак своїм співом приваблює подругу! – похвалився перейнятим від Світлани знанням поведінки птахів Павло.
- На Старіку підійшли до стоянки човнів і сіли в човен лісника, яким попливли до місця схову здобичі. Хлопці почали по черзі відкопувати валізу. Їх аж розпирало від нетерпіння відірвати замок і заглянути в неї. Проте робили все за планом. На місці схованки закопали одержу і взуття Геннадія, речові докази злочину. По дорозі назад

Геннадій потрусив ятері й верші, й хлопці попрямували додому з рибою, яка мала свідчити про те, що вони були на риболовлі. Зайшли в майстерню лісника відкрити валізу.

- А що, як там вибухівка, – промовив злякано Павло.
- Легкувата вона для вибухівки.
- То, може, там є якийсь інший загрозовий сюрприз.
- Зараз побачимо.

Очі Геннадія горіли від передчуття гарної поживи. Він ретельно закрив майстерню і завісив вікна якимось шматтям. Собаку теж прив'язав поруч. Потім загиснув валізу у великі тиски, закрився забралом для електричної зварки і розрізав замок електричним різцем. У валізі справді виявилися гроші. Часу на їх рахування не було. Переклали їх у рюкзак, і Павло поніс його додому. Геннадій схопив порожню валізу, стрибнув на мотоцикл і повіз закопувати її у шурфі. Невдовзі повернувся до Павла. Вони залізли на піч, завісили її ковдрою і лише тоді тремтячими від нетерпіння пальцями почали рахувати гроші. Їхня здобич становила шістдесят тисяч гривнями і двадцять тисяч доларами.

– Як на мене, то пристойна сума. Так що її хазяї землю ритимуть, щоб знайти ці гроші, – зауважив Геннадій.

– Проте шукати їх доведеться у багатьох місцях, як колись тут по всій окрузі намагалися знайти скарб Наливайка та так і не знайшли.

– Так то воно так, але потрібно бути на сторожі. Вони можуть бути позначені, а номери переписані.

– Авжеж, цим дармоїдам робити було нічого, то могли їх і переписати. Скоріше за все вони так і зробили.

– Отже, потрібно їх везти в Київ і там якось оприходувати.

Так і вирішили зробити. Знову постало питання, де їх переховувати. Павло запропонував покласти їх глибоко в свою піч і закласти схованку дровами. Геннадій погодився, але попросив товариша з дому не відлучатися і, навіть ідучи у відхідник, замикати хату на ключ. Уже збираючись додому, Геннадій раптом повернувся до Павла.

– Слухай, у тебе є щось міцне випити?

– Ти правий. Без доброї чарки ми не зможемо заснути.

Павло вийняв пляшку коньяку, розлив його в два гранчаки, і хлопці залпом випили не закусуючи. По тому і розійшлися.

Павло пильнував здобич і нікуди не ходив. Через кілька днів до нього зайшла Світлана з пакетом білизни. Це був зручний привід відвідати його. На її обличчі виразно проглядалася стурбованість тим, що чоловік ось уже котрий день не приходив до неї. На своє виправдання він відповів, що закрутився то з тином, то з відхідником, а напрацювавшись уже не мав сил іти до жінки.

– Зате я так стомлювався, що одразу засинав і спав як немовля. Давай разом повечереємо!

– Гарзд! Але спочатку давай я поміняю постіль. Даремно ти так убиваєшся без звички.

– Я і сам це відчуваю, але така вже в мене натура: якщо взявся за якусь роботу, то не зупинюся доти, доки її не закінчу. Так що вибач, що через це не зміг провідати тебе.

– Вибачаю і навіть радію, що маєш сили для доволі важкої праці. Я бачу, що садибу ти вже огородив і навіть відхідник поставив.

– Та поставив, хай йому біс.

– Чому ж так? Без нього не обійтися. Чи ти звик на природі нужду справляти і не можеш призвичаїтися до нього.

– Та ні. Сьогодні зайшов у нього вранці та так гучно чхнув, що й вуха позакладало, то й досі погано чую. Хоч би не оглухнути.

– Це пройде. Головне, щоб споруда не завалилася.

– Мені уже давно пора і за город братися. Дехто вже закінчує садити, а я ще й не починаю.

– Встигнеш. До річч, ти не передумав засіяти частину городу лікарськими травами?

– Звичайно ні. А можна на них розбагатіти?

– Ну на них не розживешся, хоча якусь копійчину спробуємо заробити, особливо якщо домовишся з аптеками в Києві.

– А знаєш, це – ідея. Хоча я й зарікся більше ніяким бізнесом не займатися, але пристаю на твою пропозицію.

– Приставай. Я на почин і собі, і людям щаслива. Отже, завтра їдемо в Лубни за насінням лікарських трав.

– Та я на завтра домовлявся з Геннадієм ороти город, а післязавтра з дядьком Дмитром – копати криницю.

– Гена і сам виоре.

– Гарзд!

Павло запросив подругу на вечерю і вийшов у хижу. Там на столику сиротливо стояла одна баночка кільки в томаті, крихта сала і два яйця. Він знав, що в хаті залишився лише маленький крайчик черствого хліба.

– Оце запросив тебе на вечерю, – знічено промовив чоловік, повертаючись у кімнату, – а в мене майже нічого немає їсти.

– То пішли до мене або я щось принесу.

– Ні! Вже якщо запросив, то чимось маю пригостити. Зараз збігаю до Валі в магазин, а заодно і до Геннадія заскочу. Скажу, щоб орав сам.

Спочатку домовився з товаришем. У магазині прихопив ковбаси, яєць, овочевого салату, хліба та сухого вина, яке Валя почала завозити на його прохання. На все це витратив останні гроші.

– Де тонко, там і рветься, – подумав з сумом і згадав, що він же буквально спить на грошах, а боїться взяти з них хоч децицю.

За вечерю Світлана повідомила:

– А ти знаєш, ще якийсь чоловік приїхав сюди поправлятися.

– І хто ж це?

– Якийсь здоровий молодик. Виглядить років на тридцять. Поселився у хаті покійної вчительки Ольги Михайлівни Черінько.

– Що, до тебе звертався за допомогою?

– Ні. Я сама запропонувала йому свої послуги.

– Такі, як мені?

– Ти в мене наговоришся, копчений лящ, що трісну ложкою по лобі. Звуть того типа Сергієм. Від медичної допомоги відмовився. Сказав, що лікар прописав йому і

ліки, і дієту, і вправи, то він буде сам лікуватися.

Новина збентежила Павла і на завтра він повідомив про неї Геннадія.

– Знаю вже про нього і про те, що він сам або з тим типом, що переховує гроші, крутяться біля мене. Невже щось пронюхали гади?

– Цього не можна виключати. А що гроші шукають, то це ясно як день. Ти там на місті пригоди нічого не залишив?

– Упевнений що ні, але одну промашку таки дав.

– Яку?

– А коли той тип з переламаною ногою горлопанів, то я заткнув його чітким боксерським ударом. А хто ж не знає, що я професіонал. Ти розумієш, це якось інстинктивно вийшло.

– Так, то була прикра похибка, але всього не передбачиш. До того ж, той, хто кричав, розгледів тебе і міг дати точний опис.

– Так я ж був у масці.

– Вона не могла приховати твою фігуру.

– Ти правий. Усього не передбачиш, як би ретельно не готовився. І все-таки цього нахабного зайду потрібно приструнити. Я маю у групі по боксу трьох гарних хлопців. Думаю порекомендувати їх у свою охоронну фірму. А зараз нехай покажуть, на що вони здатні.

– Навіть не думай про це!

– То не терпіти ж нам того, що якісь прибудди приперлися до нас у село і ходять та винохують щось по дворах. Ми ж у себе господарі.

– І все-таки не будемо привертати уваги.

– Ну гаразд! Може, ти й правий. Але ж руки сверблять провчити.

– Ти їх уже й так добре провчив, відібравши у них гроші, а ще більше покараєш, якщо прилаштуєш їх у безпечне місце, і вони їх втратять назавжди.

– Ти так про це спокійно кажеш. А тут або пан, або пропав. Або ми надійно сховаємо гроші, або з нас і мокрого місця не залишиться, якщо вони на них натраплять. Страшно все це, але ж і дух захоплює. Правда ж?

– Правда. Життя без пригод не цікаве. Тому давай міркувати, як нам вибратися з цієї пригоди живими і з наваром. Лише тоді будемо пишатися собою і зможемо скористатися грошима. Гроші, як мовиться, – це ще не все щастя, але без них його не буває. Хіба що в казках.

25. Хто сіє, той ся надіє

Наступного дня Павло позичив у Світлани гроші на купівлю сусідської хати і на насіння трав, і вони подалися до Лубен. Геннадій, ставши на варту, зайнявся обробіткою городу товариша. Ідучи за село до автобуса, Павло жартував:

– Кажуть, що покликання чоловіка – це заробляти гроші, а покликання жінки – їх витратити. А тут ти заробляєш, а я їх трачу.

– Аж не мели дурниць! По-перше, я їх тобі позичила. А по-друге, я вірю в тебе, вірю в те, що ти ще станеш великою людиною. Тобі поставлять у Києві пам'ятник, а в селі відкриють музей. У ньому висітиме також моє фото, під яким буде написано, що у найтяжчі години життя цієї знаменитої людини я врятувала її від хвороб і хандри. То ради такої слави я готова потратити на тебе всі свої гроші.

– Жарти жартами, а ти насправді стала для мене як джерело для спраглого в пустелі.

– Ось під'їжджає автобус, то давай краще повернемося до буденних справ. До речі, чим ти будеш засаджувати город?

– А й справді, потрібно буде купити картоплі, цибулі, часнику ...

– Ти що, надумав усе це на своєму горбу доправляти додому?

– А що ж мені робити?

– Нічого. Мені часто платять за лікування натурою, то в мене все це є в достатку. Завтра приїжджайте з Геною на тракторі й набирайте всього стільки, скільки потрібно.

– Ну це вже я попаду до тебе навіки в боргову кабалу.

– Ну хоч цим буду тримати тебе біля себе.

– Ти і так своєю чарівністю і добрим ставленням міцно привернула мене.

– Давай обійдемося без гучних слів, а будемо віддячувати один одному просто дружнім людським спілкуванням.

– Згодний. У наш час воно настільки рідкісне, що вже через це є справжнім цінним надбанням.

З автобуса задивилися на весняні краєвиди. Деревя і куші вабили зір молодією ніжною зеленню, а озимина – відтінками соковитих смарагдових барв на контрастному тлі чорних кольорів зораних полів. Та Павло майже не звертав уваги на красу природи у її весняному пробудженні. Він пильно вдивлявся, чи вартували дорогу міліціонери. Їх ніде не було видно. Раптом ззаду до них привітався Володька Гордієнко.

– А ти як сюди попав? – здивувався Павло.

– Сів раніше за вас на повороті. Їду до одного чоловіка по ділу. А ви за чим їдете?

– Потрібно купити насіння деяких трав, – відповіла Світлана.

За неквапливою розмовою швидко доїхали до Оржиці й пересіли в автобус до Лубен. Там на автостанції пішли поглянути на розклад, щоб зорієнтуватися, коли повертатися додому. Потім Світлана підвела Павла до вікна і показала на Володьку, який стояв біля автостанції і смоктав цигарку. Поводився він так, нібито не знав, що робити далі.

– Як ти гадаєш, про що він думає?

– Не знаю. А про що?

– Про те, де б убити пару годин до відходу автобуса назад.

– То він же приїхав у справах до якогось чоловіка.

– Та він просто збрехав. Сьогодні в нього вихідний. То сказав Катрі й усім, кого зустрів по дорозі, що їде по ділу до якогось там чоловіка. А коли він заявляє, що їде у справах, то це піднімає його авторитет. Адже так він має вигляд солідного чоловіка, справжнього господаря, у якого є справи не лише вдома, а й у місті. А тут, до речі, працює і живе його син з невісткою й онуком. То взяв би клунок харчів, того ж молока, сметани, масла і завіз би їм. Так не взяв же.

– Невже він такий скупий? Про Катрю вже не кажу. Вона мені лайна пожаліла.

– Та не скупі вони. То вона просто хотіла показати, хто в домі хазяїн. А Володьці брати продукти і везти їх навіть своїм дітям означало б відволікатися від серйозних речей. А так же він приїхав у важливі справі до якогось поважного чоловіка.

– То він чинить так, як Іжаки, які приїжджають із сусіднього села до нашого, покрутяться біля магазину і повертаються, частіше, без нічого до себе додому.

– Авжеж. Вони також проскакують до нас чи в райцентр за якісь копійки, бо поїхати до Черкас чи в Лубни грошей не вистачає. І цим самим намагаються виставити себе поважними людьми, які займаються важливими справами з іншими шанованими людьми.

У цей час Володька нерішуче махнув рукою і поплентався безцільно вздовж вулиці, щоб убити час до повернення додому. А там усім говоритиме, що повернув конче потрібне для себе діло.

– А яке? – запитуватимуть його.

– Е-е..., – загадково мимритиме він у відповідь.

Побазарювали швидко, а потім Світлана запропонувала пообідати.

– Тут недалеко є чайна, в якій одна жінка готує таку смачну фаршировану щуку, що пальчики оближеш. То я запрошую тебе на обід.

– Та ти і так витратилася на мене, а тут ще й обід із щукою. Це дорого. Що тобі більше грошей нікуди дівати?

– Уяви собі, що нікуди. Раніше давала братові й невістці на дітей, то вони почали сприймати це як належне і навіть перестали дякувати. Мовляв, а для чого їй гроші. То я майже перестала це робити. А мені гроші лише тоді приносять задоволення, коли я їх з насолодою витрачаю. Обід з тобою – це саме той випадок.

Щука виявилася справді неперевершеною навіть для них, людей зі збалуваного рибосола села. За обідом випили пляшку білого вина, а на закуску поласували ще й домашніми тістечками. Це виявилось приємним завершенням перебування у місті.

Коли повернулися в село, Геннадій закінчував обробляти городи. Світлана запропонувала Павлові відразу ж піти до голови сільської ради і домовитися про купівлю сусідньої садиби.

Голова сільради Ліна Петрівна була дебелою жінкою з суворим поглядом і виглядом років на сорок.

– Ну, ця начальниця не лише може прикрикнути на когось, а і вмить звалити своїм кулаком хулігана, – подумав чоловік.

Насправді вона виявилася м'якою доброзичливою людиною, яка прихильно зустріла запитання Павла. Назвавши невисоку ціну, зауважила:

– Ну що ж, хоч ще на одну обшарпану хату і зарослий бур'янами город у селі стане менше.

– А чому це ви, мешканка Малих Рогівців, керуєте в нашому селі, а наша жінка працює головою сільради там?

– Тому що важко працювати зі своїми людьми. Ніколи і нічим їм не догодиш. Ось ми й вирішили обмінятися селами, а згодом і будинками.

– А згодом, може, й чоловіками поміняєтеся, – пожартував, як виявилось недоречно, Павло.

– Не вийде. Мій піддурив молоду дівку і махнув з нею світ за очі. За документами приходь завтра, я їх оформлю.

Дочекавшись їх, Геннадій подався додому. Світлана посяяла трави і загадала Павлові скопати грядку на квіти у дворі вздовж тину і добавила:

– Ну це ти можеш зробити наступними днями, а зараз ходімо до мене й поміємося у моїй баньці. Вона не така розкішна, як у лісника, але затишна і принесе нам задоволення.

– Не можу. До мене має зайти дядько Дмитро домовитися про копання криниці, – викручувався чоловік.

Той, звичайно ж, не прийшов. Вони нагріли води на плиті й помилися в ночвах. Повечеряли, і Світлана залишилася ночувати. Втіхи тривали так довго, що наступного дня жінка заспала і запізнилася на роботу. Нечисленні пацієнти, в основному старі жінки, бурчали:

– Утішається там зі своїм любовником, а ти тут сиди і страждай.

І страждали вони не лише від своїх болячок, а й від того, що хтось отримував щастя від любовних утіх, широї дружби і добрих людських взаємин. А для переважної більшості з них це були давно забуті стосунки. Та й чи були вони хоч колись?

Павло таки ризикнув залишити скарб без нагляду і подався до сільської ради. Голови не було. Зате він зустрів там свою однокласницю Галю Саєнко. Привітався і запитав, як вона поживає.

– А хто ви такі? – здивовано запитала жінка.

– Я той, кому ти привіт не так давно передавала.

– Йй Богу, не пам'ятаю.

– Та я Павло Яременко.

– Павло!? – очі в жінки спалахнули, і вона одразу запитала:

– А це правда, що ти спився і тебе вигнали з роботи, а жінка від тебе пішла?

Обличчя у співрозмовниці запашіло від задоволення, а очі випромінювали безмежну радість, як у того чоловіка, у сусіда якого здохло теля. Такі запитання і таке радісне збудження від його негараздів не були першими. Багато сільчан відверто раділи від його нещастя. Особливо втішались його лихом колишні однокласники та їхні батьки. Їхні погляди говорили: «Ну що, високо злетів? А ось бачиш сів ще нижче нас, бо у нас господарство, добробут, а ти повернувся додому ні з чим, і невідомо чи ще станеш статечним господарем». Запитання жінки викликало в нього неприязнь і навіть гнів до неї, а тому виникло бажання різко їй відповісти. Проте він стримався і спокійно не так запитав, як зауважив:

– Що ти так збудилася? Зраділа, що в мене негаразди?

– Та ні, а все-таки цікаво. Ми ж колись з тобою разом училися, навіть перші любовні записки одне одному писали.

– Ти уже й так все про мене знаєш. Хоча, правду кажучи, з роботи мене ніхто не виганяв, бо в мене була своя фірма, яка успішно почила в бозі. Ну а дружина пішла справді з-за того, що я почав пити. Та я чув, що і в тебе не все так гладенько в житті.

– Так, чоловік мене мало на той світ не спровадив. Не хотів берегтися.

– То тепер же тих протизаплідних засобів скільки завгодно, то чому ти сама ними не користувалася?

– Та темні ми тут і ледачі. Живемо, вагітніємо і робимо аборти. Ось і доробилася їх до того, що лікар заборонив жити з чоловіком.

– А як твої діти?

– Уяви собі, мій старший син живе у моєї тітки в Москві, а ще один – пішов з батьком до його нової жінки, ну а дочка залишилася зі мною. Всі навчаються гарно, – з гордістю повідомила про своїх дітей жінка і добавила: «Та ти заходь до мене в гості! Вип'ємо по чарці, і я розповім тобі про своїх дітей».

Про його сина не запитала. А те, як вона відверто раділа з його падіння, не надихало Павла на повторну зустріч. Тому він подякував за запрошення і непевно сказав, що загляне при нагоді. Прихід голови сільради перервав їхнє спілкування. Павло заплатив за хату, взяв документи, ключі від неї, подякував і пішов.

26. Обшук

Наступного дня Павло зайшов до товариша, і той повідомив:

– Не тільки ці дві прибуду шпигують за нами, а й мої хлопці приглядають за ними. Сергій шастає по селі, а в основному біля мого подвір'я, Михайло крутиться то біля магазину, то біля пошти десь до обіду. А після обіду, то той, то інший пристають до п'яниць біля магазину і стежать за мною. Щось таки підозрюють, собаки.

– То що будемо робити?

– Ну, мені треба їхати до Києва на обстеження. Я про це всім говорю. Подамся туди через три дні. Світлана просить мене звозити її з хворим до Великих Рогівців. Отже, візьму їх і тебе захоплю по дорозі.

– Е ні, так не вийде. В машині буде стороння людина, тобто свідок. Давай я краще піду туди в обід, коли тих типів не видно, звичайно ж, лісовими глухими стежками. Зайду до когось із своїх однокашників, погостюю і наступного дня поїду в райцентр. Вийду за нього й буду чекати на тебе в лісосмузі. Там ти зупинишся і почнеш оглядати двигун. Якщо протягом якогось часу ми нічого підозрілого не помітимо, я підійду до тебе і ми помчимо до Києва.

– А як же пояснити твою відсутність?

– Якщо хто й буде про це запитувати, то передусім Світлану, а вона скаже, що я пішов у Рогівці погостювати у друзів.

Несподівані події внесли в ці плани докорінні зміни. Наступного дня перед обідом до Павла заскочила захекана Світлана і повідомила, що у Росенків якісь невідомі їй міліціонери роблять обшук. Батько мав бути у лісництві, мати – у школі, а Геннадія ніде не видно. Павло зблід й інтуїтивно кинувся до печі, щоб вихопити з неї рюкзак і дременути до лісу. Потім так же раптово зупинився, зрозумівши, що тікати зараз, серед білого дня, з рюкзаком було б далєбі необачно. Та й доки він його дістане з-під дров, його можуть заскочити. У голові прокручувалися варіанти, як врятувати здобич, і ні один з них не підходив.

– Света, ти знаєш тих міліціонерів?

– Кажу ж, що ні. Вони не з нашого райвідділу.

– Тоді давай так. Біжи на пошту, подзвони в райвідділ і скажи, що якісь підозрілі міліціонери роблять обшук у Росенків.

– А чому підозрілі?

– Бо не наші. А зараз біжи мерщій!

Коли жінка вискочила з хати, Павло наносив ще дров і доклав ними піч. Хоча знав, що це може лише відтягнути знаходження рюкзака, але його не врятує. І все-таки сподівався, що той час може виявиться рятівним. Світлана повернулася хвилин за двадцять і повідомила, що у міліції пообіцяли негайно приїхати і розібратися.

– Чому це вони готові проявити таку оперативність?

– Тому що сам начальник міліції та інше районне та і обласне начальство не раз на рік заскакують до лісника то поживитися на рибу, то полювати.

– А, ну тоді ...

Павло не встиг закінчити фразу, як до хати ввірвалися без стуку знайомі йому капітан і старшина, а з ними чоловік у цивільному. «Мабуть, Сергій, як понятий», – подумалося. Капітан заявив:

– У нас є підозра, що в тебе може переховуватися валіза інкасаторів. Тому ми зробимо обшук.

– Ну якщо у вас є ордер на це, то робіть.

– Який ще там в х ... ордер. Сиди і не рипайся!

– То, може, хоча б при жінці не матюкалися.

– Це твоя баба? То і в неї пошуруємо, якщо в тебе нічого не знайдемо.

– Я буду скаржитися на ваше свавілля.

– На здоров'я. За роботу хлопці! Я обшукаю все в будинку, ти, старшина, іди в підсобні приміщення, а ти, Сергію, шуруй на городі.

– Так його недавно виорали, заволочили і частину засадили.

– А ти візьми в машині залізний шворень і пошупай ним.

Почав капітан зі скрині, викидаючи з неї стару материну одягу, відрізи матерії і якісь коробочки.

– От добре, що ви цим зайнялися, а то в мене руки не доходили. Світлана, розбери одягу і відрізи та роздай тим бідним жінкам, які їх потребують, – намагався хоч чимось зайняти і заспокоїти її Павло.

Жінка з виразом переляку на обличчі якось відсторонено почала розбирати речі. Далі капітан перевіряв шафи та різні закутки. Зрештою дійшла черга до печі й підпиччя. Павло також заповнив його дровами. Він гадав, з чого ж почне капітан. Той заглядав то до печі, то у підпиччя.

– А чому це тут і там стільки дров?

– Та недавно викорчував і порубав акації, то сушу.

– Так акація, як і сосна, горить і сирію.

– Горить, але далеко не так.

– Давай викидай звідси дрова!

– Е ні, викидай сам, – перейшов на «ти» і Павло.

«Помирати так з музикою», – подумав він, розуміючи, що за даних обставин нічого вдіяти не зможе. Про те, що має статися, боявся й думати, але молив Бога, щоб Геннадій не зібрав хлопців і не ввірвався до нього та не вчинив бійку. Міліціонери були озброєні. Ще він молив Всевишнього, щоб якомога швидше приїхали міліціонери з свого райвідділу. Тоді, якщо і знайдуть поцуплені гроші, то почнуть встановлювати їхнє походження, і в хлопців може з'явитися хоч невеликий шанс викрутитися. Проте свої міліціонери не поспішали, хоча минула майже година відтоді, як Світлана подзвонила. Можна було спокійно сюди добратися.

Капітан робив обшук ретельно, не виказуючи ані найменшого побоювання, що йому хтось може завадити.

– Мабуть, він таки справді капітан міліції з Лубен, – майнула у Павла думка. – Тоді навіть наші міліціонери не зможуть йому перешкодити. Хоча могли б, якщо у нього немає ордера, і він не погодив своїх дій з місцевою міліцією. Пускати чужинців на свою територію чи, як вони вважають, у свої володіння, фараони, не люблять. Та їх все не було.

Між тим капітан викидав ближні цурпалки, а потім взяв кочергу і почав діставати інші дрова з печі. Ще якісь лічені хвилини, і він натрапить на рюкзак. І тут біля садиби зупинилася міліцейська машина. З неї вийшов майор, начальник райвідділу міліції, а з ним старшина і сержант. Вони зайшли до хати. Капітан застиг біля печі з кочергою в руках і відвислою щелепою на перекошеному від страху обличчі.

– Дозвольте поцікавитися, чим ви тут займаєтеся і хто ви такі? – звернувся до нього начальник райвідділу міліції.

– Та пограбували наших людей, які везли в Лубни гроші, то ми їх шукаємо.

– Кого шукаєте, людей в печі? – майор був у доброму гуморі. Він став господарем становища і міг знущатися з прибульця так само, як до цього той знущався з Павла.

– Ордер на обшук у вас є від нашого прокурора? Ви ж таки робите його в нашому районі, – заявив він.

– Та потрібно було діяти швидко, то було не до формальностей.

– Коли сталося пограбування?

– Шість днів тому.

– То оце ви не спромоглися й досі з нами зв'язатися? Е ні, так справа не піде. Пред'явіть ваші документи!

Чоловік подав посвідчення капітана міліції з міста Лубни. Майор негайно по рації зв'язався з тим відділенням. З того, як капітан зблід, можна було допустити, що посвідчення було фальшивим.

– Та-ак, – розтягнув слово майор. – Доведеться вас забрати до району і розібратися. З вами ще хтось є?

– Ще два мордовороти нишпорять по садибі, – з готовністю підказав Павло.

– Хлопці, забирайте їх! А ви давайте свій пістолет!

Той віддав зброю, але двоє інших уже накивали п'ятами.

– А ти чого такий блідий? – звернувся начальник міліції до господаря.

– Та це вже останній вираз мого стану. Спочатку я почервонів від обурення за незаконні дії цього типа, потім посинів, згодом набубнявив від того ж, а тепер ось зблід від безсилля припинити цю сваволу.

– А може, ти справді щось переховуєш?

– Та ось прибулі вже все обнишпорили і нічого не знайшли.

– Це правда? – звернувся майор до капітана.

– Правда, – понуро відповів той, – отже він сам був зацікавлений, щоб представники місцевої влади не знайшли вкрадені гроші.

– Ну що ж, тоді поїхали в райцентр! – скомандував майор.

Коли всі залишили приміщення, Світлана запитала:

– Якщо можеш, скажи мені чесно, у що ти влип?

– Ледве не влип. А сказати тобі нічого не можу, бо переховую річ, довірену мені Геннадієм.

– Тоді постарайся якомога швидше здихатися її.

– Негайно це зроблю. А ти вибач, що примусив і тебе похвилюватися.

– Таке наше життя, що без хвилювань не проживеш. Та головне, щоб не було біди. Ходімо поглянемо, що там з Геннадієм.

Хлопець качався на підлозі із зв'язаними руками й ногами. Все його обличчя було у синцях, а рот заткнутий кляпом. Коли його звільнили, він скочив на ноги і закричав:

– Де ті гади? Я їм покажу, як наді мною знущатися.

– Заспокойся і пішли до мене в медпункт. Я оброблю тобі рани. А старшого з бандюків забрали в наш райвідділ міліції. Два інших втекли.

Геннадій крізь щілини синців допитливо поглянув на Павла. Той заспокоїв його:

– Все гаразд і все на місці.

– Ну, тоді пішли, Света! Приводь мене в більш-менш нормальний вигляд, а то мати помре з переляку.

– На жаль, у нормальний вигляд я тебе ніяк не приведу.

– Тоді чекай, Павло, на мене в гості. Буду в тебе, доки синці не зійдуть. А ти, Света, скажи матері, що я допомагаю Павлові.

Хлопці знову покидали дрова в піч, а потім засадили частину городу. Геннадій заходив додому, коли батьки були на роботі, а потім повертався до Павла, у якого й ночував. Проте хіба можна щось у селі приховати. Мати узнала про побиття сина і прибігла з плачем до Павла. Геннадій зауважив:

– Мамо, сльозами горю не допоможеш, то краще іди додому і приготуй нам щось смачне попоїсти.

– А що б ви хотіли?

– Звари капусту.

– Зараз же і приготую. А за що це ті бандити тебе так побили?

– Та впіймав одного крадія лісу з сусіднього села з Полтавщини, відібрав дерево та ще й добряче йому вривав. А він виявився близьким родичем одного міліцейського начальника в Лубнах. Той і помстився.

Хлопці пустили цю версію по селу, і тут їм дуже допомогла Світлана, яка спілкувалася з багатьма людьми.

27. У лісі вовки виють, а на печі страшно

Не лише побиття, а й необхідність брехати та неможливість помститися за фізичну наругу і моральну образу розпалювали у Геннадія неймовірну злість, яку хотів вилити у конкретні дії, але не знаходив їх. Звертався за порадою до товариша, але той не міг нічого придумати і гарячково метикував над тим, як би відвести загрозу від себе, а особливо від Світлани. Адже два злодії перебували ще на волі та й інших могли покликати, та й обшук вони так і не довели до кінця. Тому хлопці вирішили оборонятися. Вони залучили для цього і чотирьох юнаків, яких Геннадій тренував з боксу. Ті по двоє вночі чергували в сосновому гаї біля Павлового будинка. Інші два парубки спали разом з радіотелефоном Геннадія і в будь-яку мить могли примчати на виручку. Сам же Геннадій завжди тримав біля себе заряджену батькову двоствольну рушницю.

Два дні минули без пригод, на третій Павло зателефонував до Києва Валерію і попросив того пришвидшити пересилання грошей, бо, мовляв, повністю сиджу на міліні й у боргах як собака в реп'яхах.

– А я якраз збирався посилати тобі телеграму, щоб ти післязавтра прибув до мене. Є нагода три дні поперекладати і підзаробити. Ти як почувашся? Справишся?

– Гадаю, що так. Проте міг би попередити хоч за тиждень.

– Вибачаюся, але до нас звернулися за допомогою в пожежному порядку. Отже, позицй гроші й мерщій мчи до мене!

Геннадій і Павло послали двох юнаків за село розвідати обстановку. Отримавши від них повідомлення, що на дорозі при виїзді з села нікого немає, виїхали рановранці і в обідню пору благополучно добралися до Києва. Заїхали на дачу до Валерія Галки в Баришівку. Господар був на роботі, й хлопців зустріла та нагодувала його дружина Тамара.

Чоловіки взяли по кілька тисяч доларів і гривень і поїхали їх міняти. Долари на гривні міняли залюбки, а ось гривні на долари не завжди. Проте за день поміняли необхідні суми. Ввечері вони зайшли до ресторану повечеряти і обмити ризиковану, але поки що прибуткову пригоду. Випили на двох пляшку сухого вина і закусили судаком у якомусь смачному соусі. Страва їм сподобалася. Було приємно мати багато грошей і ось так запросто зайти до ресторану й замовити все, що душа бажає. Разом з тим тривога ще витала над ними.

– Оце ми урвали солідний куш, а в мене на душі неспокій і буде він доти, доки той капітан кружлятиме наді мною, як шуліка над курчам, – заявив Геннадій.

– А я не заспокоюся доти, доки не помшуся йому за те приниження, якого він вдав мені та ще й при Світлані.

– То що ж нам робити?

– Щось придумаємо. Не можемо ж ми, вважай непересічні мешканці столиці, поступитися якомусь злодію із затрушеного міста.

– Це ще не означає, що в нього кебета не варить.

– Проте і ми не ликом шиті.

– То що ж нам робити? – повторив своє запитання Геннадій.

– Ще достеменно не знаю. А поки що візьми зі своєї частини здобичі десять тисяч необмінних гривень.

– А це для чого?

– Та крутиться в голові одна задумка, але поки що не визріла остаточно. Скажу, як додумую її до кінця.

Ще до відвідання ресторану купили на Бессарабському ринку два кілограми осетра гарячого копчення і кілограм білуги холодного. Прикупили також свіжих овочів і фруктів. Коли повернулися на дачу, то Тамара сплеснула руками й запитала:

– Звідки такі дорогі делікатеси? У тебе ж і копійки немає.

– Та це Геннадій все купив. Сказав, що ви все одно плату за проживання не візьмете, то хоч цим віддячить.

– Ми добрим людям, до того ж твоїм приятелям, і так раді. Вечеряти будете?

– Ні, дякуємо, ми поїли в ресторані.

– З усього видно, багатий у тебе товариш.

– Він у Києві був охоронцем у банку, а це приїхав за позичкою, то гуляє на майбутні гроші.

– Ну що ж, гуляй, хлопче, молодий, доки не набравсь біди.

– Та біди він набрався, та ще й якої. Проткнули йому тут у Києві легені, то вдома в своєму селі лікується.

– Вибачте. Я ж не знала. І багато вас там таких нещасних?

– Поки що два, а в недалекому майбутньому їх кількість зменшиться наполовину.

– То хто це з вас збирається повернутися до міста?

– Я. А де Валера? Уже ж початок на дванадцятку.

– А наш тато живе на роботі, а не вдома, – заявила заходячи в кімнату повненька дочка господарів Таня.

– Що правда, то правда. А ти чого ще не спиш?

– Бо кіно цікаве дивилася.

– Іди і негайно лягай спати!

– Так щось так смачно пахне, то дай попробувати!

– Ти ж уже повечеряла. Завтра дам.

– Мамо, я ж не зможу заснути, не покуштувавши, та і чи долежить все це до завтра.

– От, Булочка. Ну невже ти можеш навіть подумати, що ми самі все з'їмо, а тобі не залишимо, – ласкаво виговорювала мати дочці, водночас готуючи їй гарні бутерброди.

Павло дивився на розповнілу Таню і намагався уявити, який зараз Анатолій. Він завжди був худорлявим хлопцем і мав поганий апетит. Хоча деякі страви, наприклад піцу, міг би їсти щодня. Після поїздки до Франції уподобав рибний суп і китайські страви. Їх Оля навчилася готувати сама. Відволікшись від роздумів про сина, Павло запитав:

– Що, Валерій щодня так пізно повертається з роботи?

– Майже щодня, тобто щоночі. Проте дивно. Я ж йому дзвонила і сказала, що ти приїхав. Отже, як завжди, робота не відпускає.

Господар прибув опівночі. Привітавшись, запитав, чи гості вже повечеряли.

– Повечеряли, але в місті, – повідомила дружина.

– Я також перекусив. То це ми й по чарці при зустрічі не вип'ємо?

– Завтра ж у нас відповідальна робота, то потрібно бути у формі, – заперечив Павло.

– Зустріч запланована на одинадцятую годину ранку, так що давай, Томо, що в тебе там є випити і закусити!

– У мене є свинячі відбивні, але ж ви їх їсти не будете. А хлопці ось привезли рибних делікатесів, то, може, по бутерброду з'їсте?

– Із задоволенням. Що будете пити?

– Лише сухе червоне вино і то трішки, – відповів Павло.

– То, може, твій товариш вип'є чогось міцнішого.

– Я також ні. На завтра маю ще багато справ.

Тамара принесла окремо нарізані рибу і хліб, а також овочі та фрукти. Валерій відкоркував вино і мінеральну воду. Запросив і дружину до компанії поласувати делікатесами.

– Ти що, гадаєш, що я могла терпіти, доки ти прийдеш? Я вже умняла пару-трійцю бутерів, та й фруктів поклувала. Так що смачного вам, а я пішла спати.

Невдовзі господар повів відпочивати і Геннадія.

Залишившись вдвох, Валерій запитав:

– Павло, ти там ще не озвірів у своєму селі?

– Ти знаєш, справ стільки, що лише встигай їх робити. А життям там я просто насолоджуюся. Ось ти можеш уявити своє повсякденне існування без міського гаму і гарячки на роботі? Та що там це. Чи можеш уявити себе без телефона, комп'ютера, факсів і навіть без телевізора?

– Ні, не можу, але мрію потрапити туди хоч на кілька днів.

– То приїжджайте!

– Спробуємо влітку. А тепер скажи, чи ти сам не мрієш повернутися до скаженого життя в Києві?

– Правду кажучи, хотів би.

– Тоді поправляйся і будемо думати, куди і як тебе влаштувати. А тепер пішли відпочивати!

- Та тут у мене, вірніше у нас, є ще одна справа до тебе.
- Яка?
- Мій товариш і я хотіли б залишити у тебе певну суму грошей.
- Яких грошей?
- Та це мій товариш роздобув їх дещо оригінальним способом.
- То за них можна на нарах опинитися?
- Не турбуйся! Міліція їх шукати не буде, а господарі вже спробували знайти, та зазнали невдачі.
- Гарзд! Тоді кладіть їх ось у цей перестінок, що між вашими кімнатами. Він має гарний засув і міцні двері.
- Яюсь страшнуvато їх тут залишати.
- То давай покладемо їх у мене на роботі в сейф.
- Це нам підходить.

Наступні три дні Павло перекладав на переговорах між представниками французької й української фірм. Вони виявилися для нього важкими, адже він втратив навички. Проте з роботою впорався. Він заробив за три дні триста шістдесят євро, а до того ж і отримав велике моральне задоволення від того, що виявився все-таки здатним забезпечити зі свого боку ці, як завжди складні, перемовини.

Отримавши плату, Павло вирішив, посилаючись на неї, потратити частину виділених Геннадієм грошей на подарунки Світлані, дядькові, дядині й своїй небозі. Сестру і зятя залишив осторонь. Адже і вони йому нічого з міста не привозили. Подрузі купив золотий ланцюжок з кулоном з бурштину, дядькові – набір для гоління, дядині – вовняну кофтину, а небозі – іграшку. Зателефонував своїй колишній дружині, але не застав її вдома. Оскільки була субота, то, найвірогідніше, Оля з Толею, а може і з бой-френдом, були на дачі. Тамара повідомила, що його колишня дружина жила з якимось бізнесменом, але не виходила заміж.

– Що ж, Оля залишається відданою людям бізнесу, – зауважив Павло і з гіркотою згадав, що вона не йшла ні на які контакти з ним, зокрема не відповіла на кілька його листів.

Отже, не правий був французький драматург Енрі Бекк, заявивши, що жінки завжди повертаються до своїх коханих, – подумав він, а потім спохватився: «А звідки у тебе впевненість, що вона тебе кохає ще й досі?»

Після деяких коливань зателефонував на її мобільник. Вона справді була на дачі. Сказала, що Анатолій почуває себе добре, але ніяк не може дочекатися канікул. Вважала, що ця інформація про сина була вичерпаною і хотіла завершити розмову. Павло попросив зачекати.

- Що там у тебе ще?
- Я перекладав у Валерія кілька днів, то заробив триста шістдесят євро і хотів би половину віддати Толі на канікули.
- Передай через Валерія. За додаткові гроші дякую, але якщо вони тобі самому потрібні, то залиш. Адже ми поїдемо на літо до батьків, то, сподіваюся, вони нас забезпечать.
- Ну я, може, ще попрацюю до вашого від'їзду і добавлю.
- Не старайся! Краще потурбуйся про себе і скорішу виплату своїх боргів. До побачення!
- А Толю мені можна буде яюсь побачити?

– Зателефонуй, коли ще прийдеш до Києва.

У нього спалахнуло нестерпне бажання побачити сина якомога швидше. Отже, проситиме Валерія залучити його до перекладу на інших перемовинах, щоб купити гарний подарунок синові й показати Олі, що він повертається до нормального життя і пристойних заробітків. Хоча, судячи з розмови з нею, це навряд чи приведе до виникнення у неї симпатії до нього. Він таки добре її дістав. Адже, навіть не бажаючи виходити заміж за іншого, вона майже не спілкується з ним і не дає ні найменшої надії на повернення. Ну що ж, життя не телевізійний серіал, у якому хай як би довго тривали незгоди між закоханими, вони врешті-решт сходяться.

Між тим Геннадій під заставу фірми Валерія Галки взяв у банку, який колись охороняв, позичку у двадцять тисяч гривень і документ на неї. Зі здобичі, за порадою Павла, прихопив десять тисяч необмінаних гривень, ще десять помінаних, а інші гроші залишив у сейфі Валерія. Павло зі своєї частки здобичі поклав на свій валютний рахунок, на якому ще сиротливо лежали останні десять доларів, чотирьохста доларів, відкрив гривневий рахунок і поклав на нього тисячу гривень. Він був упевнений, що злодії не доберуться до його банкових рахунків. До того ж вони були настільки скромними, що навряд чи могли б викликати підозру. Та і, в крайньому разі, Валерій підтвердить, що він заробив гроші у нього. Собі він узяв шість тисяч, з яких дві тисячі витратив на подарунки, дві тисячі мав віддати як борг Світлані, а ще дві тисячі – на поточні витрати. Це була пристойна, як для села, сума.

Уже після переговорів вони з Геннадієм відвідали декілька туристичних фірм і, заплативши за рекламу, домовилися через них залучити відпочивальників у Лісове починаючи з червня місяця. Тепер Геннадію за вісімнадцять днів потрібно було відремонтувати приміщення школи і вісім хат. За такий короткий термін це було неможливо, але хлопці були впевнені, що туристи не посунуть косяком, і буде час на поступовий ремонт усіх будівель. Павло також зайшов до двох гомеопатичних аптек і домовився про постачання їм різних лікарських трав «з чистих лісів, луків і полів далекого українського лісостепу». Він був задоволеним, адже хоч якісь навички з його попередньої підприємницької діяльності пригодилися.

Як повернувся, Геннадій негайно узявся до справ. Він придбав школу і вісім хат. Закипіла робота по їх ремонту. Працювало шестеро теслів, два муляри і ще три чоловіки фарбували та виконували різні інші роботи. Очолив усю цю бригаду дядько Дмитро. Водночас більше десяти жінок обтирали, а то й обдирали стіни і мазали їх. Своїх робітників не вистачало, і їх додатково найняли у Малих Рогівцях. Люди із задоволенням користалися можливістю підзаробити у міжсезонні між садінням, сінокосом і жнивнами. Раділа й Ліна Петрівна, поповнивши бюджет сільської ради за продане і сподіваючись ще поповнювати його податками від прибутків Геннадія.

Родичі були зворушені подарунками, а Світлана все приміряла ланцюжок з кулоном.

– За які ж це гроші ти купив мені такий красивий подарунок?

– Я їх заробив. А зміг заробити, лише дякуючи твоєму лікуванню. Так що ти повністю заслужила на нього.

– Мені ніхто в житті такого дорогого не дарував, а я сама і не мріяла про такий дарунок.

– А знаєш, у французькій мові є слово «comble», яке означає щедро дарувати, осипати подарунками і водночас – виконувати чиясь бажання.

– Та я і подумати про таку коштовність не могла.

Світлана дякувала, осипаючи його поцілунками. Невдовзі вона і родичі нанесли йому курчат, гусят й индикат. Ця живність кудкудакала, гагакала, шипіла і звеселяла господаря. Світлана принесла ще кошеня від своєї кішки зі словами:

– От добре, що ти обзаводишся своїм господарством, то є куди хоч одне кошеня пристроїть, а то моя Лукерка привела їх аж четверо.

– Я обзаводжуся господарством!? – вигукнув здивований чоловік.

– Обзаводишся, обзаводишся, – промовив, заходячи у двір, Геннадій, ведучи на ремінці цуцика віком десь три місяці.

– Ну мені ще цапа не вистачає, – заявив Павло.

– А навіщо він тобі? – запитав Геннадій.

– Щоб поставити город стерегти, – підказала Світлана.

Хай би який Павло був розгублений від живності, а господарством потрібно було займатися. Тому прикупив дошок і будівельних матеріалів і найняв Прокопа полагодити свою і куплену хати, переладнати сідало для курей і загородки для гусей та индиків. Прокіп ще не втратив навичок здібного майстра і горілкою вже не зловживав. По виконанні теслярських робіт Павло найняв мазальниць, які ретельно обстругали стіни обох хат, гарно їх порівняли, погладили і побілили, а опісля вимили вікна. Світлана їх причепурила, зокрема повісила рушники та постелила доріжки, і приміщення набули такого свіжого празникового вигляду, що Павло попервах заходив до них, як віруючий до церкви у дні свят.

Проте його настрій був далекий від святкового. Як повідомив батько Геннадія, того капітана з фальшивим посвідченням потримали кілька днів у районній буцегарні, та високі міліцейські чини з Лубен забрали його до себе і згодом відпустили. Це хлопців не здивувало, але насторожило: їхній головний противник виявився на волі й міг знову почати активні дії. Тепер, можливо, через своїх підручних. Потрібно було щось терміново вживати. Не жити ж під постійним страхом, що тебе можуть кожної миті покалічити або і вбити. Геннадій подався до Лубен розвідати обстановку. Через свою землячку вийшов на її чоловіка – лейтенанта міліції Андрія Сіромаху. Запросив його до ресторану і сказав, що його і його друга переслідує якийсь дутий капітан міліції. Змалював його портрет.

– А, знаю його. Він справді служив у міліції і навіть був моїм начальником років з чотири тому, а потім його спіймали на рекеті й вигнали з роботи. То він продовжує займатися тим же рекетом у ресторанах і деяких торгових точках міста. Звуть його Михайло Степаненко, кликуха, або погоняло, Стьопа. Рекетом на базарі займається інший злодій – Решетило, або Решето. Він там же тримає господарський магазин і кілька кіосків.

– А хто рекетує в універмазі й головних підприємствах міста?

– Спробуй вгадати за третім разом.

– Не буду, бо розумію, що і вам потрібно на щось жити.

– Ми не займаємося рекетом, а охороняємо від нього.

Вислухавши товариша по його поверненні, Павло зауважив:

– То ми таки мали справу з бандитами, і ти перехопив їхній обцак, а скоріше за все добру його частину.

– То тепер до кінця мого життя вони переслідуватимуть мене і колись таки прикінчать.

– Не панікуй! Це ж не класична організована група з великого міста, а так собі – злочинна шантрапа. Проте і вона становить загрозу.

– То що ж нам робити?

– Будматеріали ти вже закупив. А тепер склади список потрібних меблів, ковдр, простирадл і посуду.

– Я цей список склав ще до того, як придбав будівлі.

– Гаразд! Тоді я тобі пропоную ось що. Бери одного зі своїх хлопців. Поїдемо в Лубни на твоєму тракторці з причепом. Зупинимося в якомусь сусідньому селі в залишеній і, було б бажано, що стоїть на околиці хаті. Я залишуся там із трактором, а ви підете в місто на базар і закупите в господарчому магазині всі товари за твоїм списком та привезете їх на найнятій машині до тої хати.

– А для чого все це?

– А для того, щоб розплатитися за товар тими грошима, які ти не поміняв і які я порадив взяти з собою.

– Починає помалу доходити.

– Так ось, вірогідність того, що номери тих грошей переписані й деякі з них попадуть до Стьопа, мала. Проте спробуємо. Як кажуть, чого на світі не буває. Може, влучимо в ціль.

– Еге ж, попадемо пальцем у небо, аж чвіркне.

– З чогось же потрібно починати, а хатне начиння тобі так чи інакше необхідне. А якщо гроші попадуть до Стьопа або когось із його підручних, то може виникнути ворожнеча між ним і Решетом і бандитам буде не до нас хоч якийсь час. А там спробуємо ще щось придумати.

– Згоден. Я знаю в Засуллі напіврозвалену хату на узбіччі майже на березі Сули. Ось ми туди й привеземо товар. До того ж на базарі є кілька кіосків з продуктами, які утримує той же Решето. То і там отоваримося, бо своїх харчів на робітників малувато.

28. Грім гримнув – вітер стих

Хлопці зробили все так, як запланували. Тепер залишилося чекати, чи спрацює їхній, вірніше Павлів, план.

Десь днів за три після Геннадієвих закупівель у хлопців Решета була зарплата, і троє з них, як і зазвичай, пішли обмити її в ресторан. Сиділи, пили, гуділи і зрештою, розплатившись, пішли до однієї жінки, яка тримала повій. Далі вже розважалися з дівками в будинку звідниці. Спочатку кожний зі своєю повією розійшлися по окремих кімнатах. За якийсь час повернулися, знову причастилися і полізли на дівок тут же, у вітальні. Так усі ще більше збуджувалися. Цьому сприяло й те, що в процесі злягання вони мінялися партнершами. Це приносило найвищу насолоду.

У цей час Стьопі зателефонував директор ресторану й повідомив:

– Нарешті впливли наші грошики і навели на крисятника.

– Хто він і звідки винирнули гроші?

– Принесли бики Решета. У них сьогодні зарплата. Отже, ці відморозки й крисятництвом помишляють під орудкою свого хазяїна.

– Ну що ж, дякую і бувай.

Стьопа взяв двох своїх підручних, серед яких був його друган Сергій, і вони пішли на околицю міста до коханки Решета. На ганку її будинку сидів його охоронець. Стьопа підійшов до нього.

- Мені треба срочно побачитися з твоїм хазяїном
- Коли він з бабою, то нічого срочного для нього не буває.
- Ну ти ж мене знаєш. Я по пустяках бігати ночами не буду.
- А що за дело?
- Скажи, що на нас мають напасти одморозки з Полтави. Може, вже й завтра.
- А не заливаєш?
- Мені що, робити нічого, як тільки з тобою, дурнем, патякати. Клич Решета, а то я сам покличу.

Охоронець неохоче підвівся, відімкнув двері своїм ключем і пішов до будинку. Підручні Стьопи підбігли до ганку і затаїлися по боках. Невдовзі охоронець вийшов.

– Заходь! – запросив він Стьопу, пропускаючи того до будинку.

Решето, дебелий чоловік років сорока, зустрів його у вітальні.

- Дай сюди пушку! – потребував охоронець у Стьопи.
- Ще чого захотів. Вийди з хати. У нас серйозний секретний базар.
- Ну раз ти не віддаєш свій ствол, то і я свій триматиму, – Решето поклав перед собою пістолет і вислав охоронця.
- Що за срачка на тебе напала?
- Ну тобі вже доповіли. Це ми зараз обговоримо. Але сперва скажи, де ти взяв гроші, щоб розплатитися сьогодні зі своїми пацанами?
- Як де, з виручки з магазину і кіосків, ну і з продавців на базарі.
- Щось багато попало до вас тих грошей, які стібрили у моїх людей. Що, дійшов уже до крисятництва? – кричав Стьопа. Гнів заслав йому очі, й він забув про всяку обережність.

– Та зроду-віку я цим не займався, – зрозумів Решето справжню причину приходу Стьопи і схопив пістолет. Суперник вихопив свій. Вони вистрілили один в одного майже одночасно. Стьопа рухнув зі стільця мертвий, а Решето ще повзав по підлозі й репетував. Почувши постріли, хлопці Стьопи накинулися на охоронця і прикінчили того ножом, потім заскочили до кімнати і ним же добили Решета. Сергій ногою відкрив двері спальні. Там благала про пощаду напівгола коханка бандита.

- Чіпати тебе не будемо, – сказав бандит, оглядаючи тілисту і ще молоду жінку.
- Ми цих мертвяків заберемо, а ти помий усе, щоб ніяких слідів не було. Ну сама знаєш, десь тільки про це писнеш, тобі капець. Згодом завітаю сам до тебе і договоримося про твою роботу з нами.

Жінка, погоджуючись, кивала головою, не ймучи віри, що її залишають в живих. Хлопці взяли ключі від машини Решета, господиня дала їм целофанові скатерті, в які вони завернули трупи і повезли їх закопувати до лісу. Коли яму закидали землею, бандити сіли на траву перекурити.

– Отже, Петро, – звернувся Сергій до напарника, – нам цю ніч повезло. Дві акули пішли на дно. То я беру діло Стьопи, а тобі пособлю возглавити хлопців Решета. Зберемо своїх пацанів і проведемо цю операцію. І не будемо підкладати свині один одному, а то бачиш, чим це кінчається.

На цьому й порішили. Доходне місце в бандитському світі, як і скрізь, порожнім не буває.

Усе це Геннадію і Павлу розповів Андрій Сіромаха за гарним пригощанням у будинку лісника.

- Як це вам усе вдалося встановити? – здивувався Павло.
  - Ну тут нелегко догадатися.
  - У них же є свої інформатори, – зауважив Геннадій.
  - А як же без них.
  - То ви через них і злочини розкриваєте. Цей також розкриєте?
  - А навіщо? Хлопці потроху лоскочуть торговців, відстібають і нам. То нехай собі орудують під контролем. А то прийдуть якісь відморозки з інших країв, то клопоту з ними не оберешся.
  - А взагалі то ви багато злочинів розкриваєте?
  - Більше вісімдесяти процентів.
  - Як?
  - В основному через інформаторів, нерідко люди дзвонять і анонімно повідомляють.
  - А як же з методом дедукції?
  - Майже ніяк. Залишаємо його для детективних письменників.
  - Ну а вистежувати злодіїв випадає часто? – допитувався Павло.
  - Трапляється. Недавно в одному селі у двох жінок покрали курей. Так доки ми туди приїхали, баби самі вислідили крадіїв і повідомили нам. Виявилось, що два місцеві п'яниці залізли до них у курятники, поскручували курям голови, повкидали в мішки та й потягнули до себе. Так жінки по слідах крові й вислідили крадіїв, а ми їх тільки взяли.
  - Але ж часто важкі злочини не розкриваються.
  - Серед злочинців теж є розумні люди і все спланують і зроблять так, що комар носа не підточить. А все-таки не ловимо їх тому, що цілі бандитські групи кришкують самі високі начальники.
- Павло був розчарований почутим. Який же був контраст між тим, про що він читав, і що відбувалося насправді. Проте це не могло придушити почуття задоволення. Адже вони змогли помститися бандиту і відвели від себе загрозу. Хоча ще залишався дехто з підручних Стьопи, але їм зараз не до них, бо намагаються очолити й утриматися на чолі двох банд. Та й коли по гарячих слідах не знайшли грошей, то тепер і поготів їх не знайдуть.

29. Буденні справи

Потрібно було терміново засадити город. Павло хвилювався, а чи не запізно? Дядько Дмитро запевнив, що ні, а картоплю, мовляв, можна садити і серед літа. У них залишилася розсада помідорів і капусти, то принесуть. Допомогти йому прийшла дячина Марфа, яка привела з собою сусідку, дебелу бабу Наталку. Вона була міцною, мовчазною, але роботящою особою. За обідом баба вихилила чотири п'ятдесятиграмових чарки горілки, і Павло побоювався, що після них вона дасть стовбула в ріллю та там і залишиться. Однак та, хоч і розчервонілася, але працювала майже без перепочинку, а ввечері хильнула ще більше. Павло заплатив їй за роботу, і вона, задоволена, злегка похитуючись, почувалала додому.

Наступні три дні він сам досаджував городи і втішався тим, що по третині кожного з них були засіяні лікарськими травами. А то випало б ще скільки часу гнути

тут спину. А чи вродить? Вродить, якщо поливатиме. Він витягнув з льоху три діжки середнього розміру, в кожній з яких мали квасила капусту, огірки й помідори. Вони, хоч стояли у вологому місці, але розсохлися за такий тривалий час і щоранку Павло заливав їх водою доти, доки вони перестали текти.

– Нам нічого чекати милостей від природи. Взяти їх – наше завдання, – повторював він прочитаний колись вислів чи то Сталіна, чи то Мічуріна, який став теоретичним обґрунтуванням його зусиль з вирощування городини. Вона зійшла швидко і дружно. Тепер він зранку заливав діжки, а ввечері поливав город чи, вірніше, невелику його частину, на яку вистачало підігрітої за день води.

Одного травневого погожого ранку він вийшов у двір і зупинився зачарований пишним цвітом акацій, які огорнули хату вгорі широким вінком з білих і червоних кольорів. Двір був заповнений духмяним ароматом і мирним гудінням бджіл, які збирали нектар. Вдихнув на повні груди такий знайомий і приємний запах. Негайно приніс драбину, взяв велику залізну миску і вмить заповнив її квітками акації. Сівши на лавку, почав залюбки об'їдати китиці квітів, як це робив у дитинстві. Але цього разу він не лише смакував терпко-солодкий дарунок весни, а й насолоджувався його неповторним ароматом. Він наvertsав думки до дитинства і юності. Подумав:

– Точно підмітив Віктор Гюго, що ніщо так не пробуджує спогади, як запахи.

Милуючись неповторною красою, Павло разом з тим жалкував, що вона невдовзі зникне. Як би було чудово, якби акації буяли все літо. Та чи не набридло б. Адже за ними спалахують у неповторному цвітінні різні квіти, які по-своєму приваблюють і звеселяють людину. Таке чергування цвітіння і розмаю квітів і трав є виявом прекрасних і вічних змін у природі, які зачаровують і тримають людину в захопленні. А постійність, мабуть, приїлася б. Як зараз сталося з фруктами й овочами. Колись із нетерпінням чекали на їх визрівання і в сезон насолоджувалися свіжими огірками, помідорами, вишнями, абрикосами. А тепер вони та й багато інших дарів полів і садів, навіть з далеких теплих країн, майже круглий рік продаються. Це, звичайно, непогано. Але овочі й фрукти втратили ту свою неповторну принадність і смак, які вони мали у свій, відведений кожному з них, проміжок часу.

Наближалася річниця смерті батька, і Павло вирішив влаштувати поминки по ньому, а заодно і по матері, бабі й дідові. Тим більше, що через чатування біля здобичі, він так і не ходив на гробки. Лише тепер провідав могили рідних, вдячно відзначив, що дядько Дмитро і дядина Марфа ретельно доглядали за ними. Їх, Світлану, сім'ю лісника без Геннадія, який грипував, а також голову сільради Ліну Петрівну і бабу Наталку запросив на поминки. Звичайно, Ліну Петрівну потрібно було б запросити і пригостити окремо. Проте вона тут завідує і живими і мертвими, то це запрошення вважав доречним. Після деяких вагань гукнув також Володьку і Катрю Гордієнків. Усе ж таки родичі, хоч і далекі. Коли повертався від них, уледів учительку Кейду Галину Олексіївну, з якою мали підтримувала дружні стосунки. Це була вже баба сімдесяти трьох років. Проте на вигляд вона залишалася привабливою жінкою середнього віку. Цьому сприяло і чорне та густе волосся, яке вона фарбувала і яке обрамляло її кругле симпатичне і майже без зморшок обличчя.

– Живуть же на світі такі здорові люди, що і час їх не бере, – подумав з деякою задрістю. Підійшов до неї і привітався.

– А хто ви такий?

– Вгадайте.

- Серьожа.
- Ні.
- Тоді Андрій.
- Теж ні.
- Тоді не знаю. Признавайтесь.
- Та я Павло Яременко.
- Скільки ж тих літ і зим минуло відтоді, як я тебе бачила, то не дивно, що й не впізнала. І яким це чином ти завітав сюди?

Павло повідав свою невеселу історію, дивуючись, що в селі їй і досі не розповіли про нього. Виявилось, що вона лише вчора приїхала від сина і ще набагато пізніше за нього взялася садити город.

– Не хвилюйся, хлопче! Сім років тому я була так захворіла, що лікар сказав мені, що в мене лише волосся і залишилося здоровим. Злякалася я, кинула Іркліїв, де жила зі своїм сином, невісткою і внуками, та й приїхала сюди помирати. Але ж яка була хвора, а майже рачки засадила город і полоча його, а потім почала споживати свої продукти, ходити по луках, лісах і полях, і вони повернули мене назад до життя з півдороги до того світу. Так що своя земля, ліс і вода вилікують і тебе.

– Буду сподіватися. А до Світлани не зверталися за допомогою?
– Ну аякже, зверталася. Вона мені дуже допомогла. А тебе вона також лікує своїм зіллям?

– Лікує.
– Ну, тоді поправишся. Коли я в шістдесят шість років стала на ноги, то ти ще й басуватимеш як молодий лошак.

– Спасибі за добрі й підбадьорливі слова і приходьте сьогодні ввечері на шосту годину, пом'янемо моїх рідних.

– Дякую! Прийду.

На поминки родичі принесли холодцю й квашених овочів, лісники – смаженої риби, а Світлана – капуста. Павло купив горілки і вина, ковбаси і хліба, пряників і цукерок. Випили за світлу пам'ять померлих і побажали їм царства небесного. Згодом Галина Олексіївна поскаржилася:

– І як таки несправедливо цей світ влаштований. Живе людина і, не нажившись, помирає. Чому ж воно так ведеться?

– А все це іде від первинного гріха Адама і Єви, – почав пояснювати дядько Дмитро, який через відсутність у селі попа чи дяка читав на гробках молитви і списки тих, кого люди просили пом'янути. Тому він самостійно вивчав релігійні книжки й інколи навіть тлумачив їх. – Так ось, – продовжував сільський релігійний діяч, – Бог вирощував у Едемському саду дерево пізнання добра і зла. Він заборонив першим людям їсти плоди з нього. Ну а ті їх попробували і тим самим стали на бік сатани. Через те Бог покарав їх смертю. І, як писав апостол Павло, через одну людину гріх прийшов у цей світ, а через нього – смерть, і смерть перейшла на всіх людей, бо таким чином вважається, що вони всі согрешили.

– Так що ж це виходить, що Бог ще жорстокіший за кривавих більшовиків, які все-таки говорили, що діти за батьків не відповідають, – обурилася Ліна Петрівна. – То це всі люди до кінця світу так і будуть тяжко спокутувати той первородний гріх, який Бог їм так і не вибачить?

– Чому ж, Бог уже вибачив усіх нас тим, що Ісус Христос віддав своє людське життя, як викуп, за всі наші гріхи.

– То коли ж ми перестанемо помирати? – допитувалася Ліна Петрівна.

– У свій час Бог поверне вічне життя всім праведникам, які жили за божими законами і не грішили.

– То де ж ви наберете тих праведників? Це буде, як я гадаю, всього кілька десятків чи сотень чоловік, – не вщухала голова сільради.

– Ні, це будуть усі живі люди і ті, що воскреснуть.

– А чому це так?

– Бо своєю смертю люди вже спокутували свої гріхи.

– А якщо вони не встигли замолюти їх перед смертю, то що з ними буде на тому світі? – запитала Галина Олексіївна.

– Ясно що. Попадуть до пекла, – промовив Іван Петрович.

– А ми можемо, ось так поминаючи, допомогти їм на тому світі? – Галина Олексіївна прагнула встановити істину. Проте всі мовчали, бо ніхто не знав відповіді на її запитання.

– А як там у Франції вважають? – запитала вона Павла.

– Я в релігії слабкий. Звичайно, Біблію і коментарі до неї прочитав та і то лише для того, щоб розуміти в музеях сюжети картин.

– То що, вони нічого не пишуть і не кажуть про це?

– Чому ж, пишуть багато чого та я мало що з того пам'ятаю. Десь читав, що померлі проходять очищення в чистилищі. То, як твердить католицька церква, їм можна допомогти в цьому заупокійними молитвами і церковними службами. А взагалі чим більше я намагався вникнути в Біблію, тим більше заплутувався. І різні її тлумачення та літературні твори на біблійні теми не допомогли. Наприклад, католицька релігія твердить, що існують рай і пекло. Багато західних письменників писали про них, а художники зображали їх на своїх картинах. Отже, всі вони допускали, що в людини є душа, яка переноситься після смерті в ті заклади чи установи загробного світу. А ось сама Біблія стверджує, що коли людина помирає, то помирає і її душа, бо вона становить не частину людини, а всю її. Отже тіло і душа мертвих перетворюються в прах.

– То все-таки є рай і пекло? – допитувалася Галина Олексіївна.

– Одна релігійна секта Слуги Іегови твердить, що немає. Зараз і багато вчених дотримується цієї думки.

– Чому?

– Тому, – стверджують вони, – що слово «рай» потрапило до нашої Біблії внаслідок неправильного перекладу. В оригіналі на давньоарамейській мові говорилося, що Бог посадив в Едемі, тобто стародавній країні, сад і поселив у ньому Адама і Єву. Так ось, слово «сад» було перекладено на давньогрецьку як «рай» і ввійшло в її переклади на інші мови.

– Ой, як цікаво! – вигукнула Світлана. – А є ще якісь непорозуміння з тим перекладом.

– Є, і багато.

– Назви ще хоч один.

– Нам говорили про нього на теорії перекладу, але я вже забув деталі.

– Все одно скажи.

– Ну ось, наприклад, в оригіналі й, здається, в грецькому перекладі говориться, що Христа прикували до стовпа, а потім слово «стовп» замінили на «хрест», і віруючі почали поклонятися хресту.

– Хоча чому йому поклонятися, коли на ньому розіп'яли Христа, – зауважила Ліна Петрівна.

– Тут так все складно, що без півлітра не розберешся. Так що наливай, Павло! – запропонував Володька.

Випили і закусили, а по тому Тамара Сергіївна зауважила:

– Хоч як би там не розхвалювали той рай, а навіть найправедніші люди не поспішають до нього.

– А найбільші грішники не бояться пекла і творять чорт зна що, – добавила Ліна Петрівна, а Галина Олексіївна запитала:

– А що там, Павле, наука говорить і робить для безсмертя людини?

– Скільки живуть люди, стільки шукають засіб для безсмертя. Зараз учені досліджують можливості безкінечного поновлення клітин організму. Якби їм вдалося продовжити процес поділу клітин, то це дало б можливість нашому організму оновлюватися досить тривалий час, а то й вічно. Отже, теоретично і вічно жити.

– Ну, хіба таке людям під силу. Це лише Бог може зробити, – зауважила дядина Марфа.

– Людям також вдається багато чого. Ось, наприклад, старанням тих же лікарів зараз люди живуть набагато довше, ніж, скажімо, ще пару століть тому. З часом учені придумують якийсь еліксир молодості, й ви знову станете дівчиною.

– Можливо, учені щось там колись і придумують, але ми не доживемо до того, то, як мовиться, давай, куме, вип'єм тут, бо на тім світі не дадуть, – запропонувала Галина Олексіївна. – Тим більше, що, як каже Павло, на тім світі не живуть.

– То не я, а Біблія так стверджує.

– Ну то тим більше треба випити тут, – гаряче підтримав її пропозицію Володька. До них з готовністю приєдналася і баба Наталка.

Як інколи трапляється в таких випадках, поминки почали переходити в звичайну п'янку. Галина Олексіївна ні в одній чарці не залишала ні каплі на сльози. Не відставали від неї Володька і баба Наталка. Ліна Петрівна також кидала як за себе чарку за чаркою. Раптом дядько і дядина почали збиратися додому. Цим вони дали знати, що це були все-таки поминки, а не звичайна пиятика. З ними почвалала додому і баба Наталка. За ними пішли сім'я лісників і Ліна Петрівна. Світлана залишилася допомогти йому прибрати. Павло побачив, що тендітна Катря не доправить чоловіка додому й вирішив їй пособити. З ними пішла і Кейда. Не встигли вони відійти від Павлової садиби, як Галина Олексіївна своїм ще дзвінким голосом заспівала:

Зачем тебя я, милый мой, узнала,

Зачем ты мне ответил на любовь?

Катря зло шикнула на захмелілу бабу:

– Тітко, ви ж повертаєтеся з поминок, а не з весілля.

Та замовкла незадоволена, що не дали вилитися почуттям її живої душі. Проте у себе в хаті вона таки виплеснула в російських піснях свої душевні поривання. Коли Павло повертався, Кейда на весь голос співала:

Ой цветет калина в поле у ручья,

Парня молодого полюбила я.

– Згадає баба, як дівкою була, – посміхнувся про себе Павло і подумав, що зросійщене українське радіо таки забило голови пересічних українців дешевими російськими шлягерами. Але хай би то були прості люди, а то ж учителька, культурною мала б бути людиною, а напилася і горланить дешеву російську попсу.

– Хоча б вона не загнала себе передчасно в могилу своєю пристрасністю до чарки, – попри несхвалення її поведінки тривога охопила Павла і тут же йому на думку прийшло заспокійливе французьке прислів'я про те, що на вулиці можна зустріти більше старих п'яниць, ніж старих лікарів. Одначе його власний гіркий досвід показав, що п'ятика таки згубно впливає на здоров'я. Запитав про Кейду Світлану, яка пролила світло на її тягу до чарки:

– Сама по собі вона не п'є, а в компанії любить і випити, особливо на дурничку, ну і поспівати, щоб себе показати. Голос же має гарний.

– А баба Наталка?

– Та вона здорова як тур.

– Сам бачив, коли у мене працювала. Проте ж як вип'є, то стає червона як рак. Так і до інсульту недалеко. Може, не потрібно так пити?

– А що їй робити у свої сімдесят шість років. Радіо й телевізора у неї немає, книжок і газет не читас. Ото у неї і залишається єдина розвага, що випити. А як схопить її апоплексичний удар, то так і буде. Лиш би вона відразу кінці віддала, щоб не лежала і не мучилася, бо хто ж її догляне.

30. Пікнік

Наприкінці травня Геннадій запросив Павла на юшку і шашлики.

– З якого це приводу?

– Батько і орендатор Васюта пригощають міліцейських чиновників, своїх заступників і благодійників. Ну а ми потрібні як підсобна робоча сила.

– Я з охотою підсоблю. Якби не міліція, то хто знає, що ті бандити зробили б з нами.

– Еге ж. Отож приходь у суботу до нас. Поїдемо всі разом.

Місце для пікніка вибрали на мальовничому узліссі біля Старика. З трьох боків воно було оточене сосновим лісом. Далі за ним висока трава перекочувалася хвилями до плеса Старика і вливалася в нього своїми густими смарагдовими барвами. Біля іншого берега у ньому віддзеркалювалась зелень розлогих кущів і дерев, а посередині – блакить неба. А ще далі аж до обрію у мерехтливому серпанку вигравали безкраї луки, поцяцьковані кущами верболозу, поодинокими деревами й озерцями. Природа радувала яскравими веселковими барвами, заповнювала повітря запахами квітів, трави і хвої. У цей, уже по літньому теплий, день звідусіль линув спів пташок, у листі поодиноких акацій гули жуки, в траві і квітах пурхали метелики і комахи та тріпотіли крильцями оси і бджоли. Усе це створювало мальовничу картину дикої і водночас святкової природи з переливами густих, соковитих і свіжих кольорів, серед яких спалахувало і виблискувало барвистими іскорками розмаїття комах. Згори донизу і знизу догори линули дзвінки різноманітні мелодії.

Серед запрошених вирізнялися гордою поставою начальник одного з відділів міліції в Черкасах Ігор Крейда і начальник райвідділу Олег Рибалко. Біля них поштиво стояли дільничний інспектор Федір Зачіпайло й орендатор із Запоріжжя

Леонід Васюта. Останній, як зрозумів Павло, забезпечував шашлики і частину питного, а батько Геннадія – рибу й овочі. Павло також поставив по пляшці коньяку і червоного вина. Ігор і Олег були високими достойниками, Федір невисоким, але кремезним чоловіком, а Леонід був середнього зросту і нічим не вирізнявся.

Пахощі соснового лісу, лугових трав і квітів, змішані з запахами заправлених пряними спеціями шашликів, приємно лоскотали груди і збуджували апетит. Та церемоніймейстер лісник не поспішав готувати страву і накривати на стіл. Він узяв кошика і попрямував до Старика. Підійшов до плеса, наполовину зарослого з іншого берега очеретом, витягнув з козуба якусь суміш у вигляді сирої-сирої паляниці, розірвав її на частини і покидав їх під очерет. Потім вийняв якусь кашу і, закладаючи її в рогатку, також вистрілював її під очерет.

Повернувшись, він поставив розкладний столик і накрив його рожевою клейончастою скатертиною. Вона ще більше залилася рум'янцем від розкладеної червоної редиски, яка аж палахкотіла в обрамленні молодої зеленої цибулі. Вирішили розпочати з шашликів, а потім зловити риби і зварити з неї юшки та підсмажити її. На вході до узлісся запалили невеличке багаття, покривши його травою і гілками. Дим від нього заповнив узлісся і не пускав комарів, гедзів, мух і мошок. Густий сосновий ліс захищав від них з інших боків. Бризнули на вугілля в мангалі добру порцію спирту, і воно невдовзі перетворилося в жар. Шашлики вже були нанизані на шампури і швидко засмажилися. Перший тост, як і годиться, проголосив начальник з Черкас.

– Я хотів би випити за цей неповторно красивий куточок нашої рідної землі і чудових людей, які його населяють.

– І які так щедро нас пригощають, – додав Олег Рибалко.

Павло налив собі як зазвичай червоного вина, але Олег вихопив у нього стакан, рішуче заявивши:

– Ну, хіба можна пити ці сциклини до такої смачної і ситої страви!

Діяв він рішуче як начальник, який звук, що йому беззастережно підкоряються. Усі махнули по стакану коньяку і взялися поглинати неперевершеного смаку шашлики, час від часу вкидаючи до рота то редиску, то відкушуючи шматочок цибулини. Гіркі овочі ще більше збуджували апетит.

– Як це так ти умудряєшся вирощувати овець, що в м'ясі немає жодної жилки, щоб застряла в зубах? – запитав Ігор.

– Та воно просто тане в роті! – захоплено вигукнув Олег.

– Секрет простий. На такі шашлики потрібно вибирати молодих овець, а не валашків, а все інше, то – справа техніки й приправ.

Ігорю, Олегу й Леоніду було років по сорок. Вони між собою і з хлопцями перейшли на «ти». Дільничний інспектор Федір мав передпенсійний вік і тримався дещо осторонь, приглядаючи за шашликами і ставлячи на стіл пляшки коньяку чи води та забираючи порожні.

– Я був лише у Франції. Це дуже мальовнича і красива країна. Проте кращої землі від тої, на якій ти народився і виріс, немає.

– Навіть якщо ця земля пустеля? – запитав Олег.

– Уяви собі, що так. Я читав рядки, сповнені замилюванням пустелею тих, хто в ній жив.

– Як хтось сказав, де добрий край, там і під ялиною рай, – зауважив дільничний.

– А ваша сторона славна передовсім своїми людьми. Тому вип'ємо за здоров'я наших щедрих господарів, – проголосив гост Олег.

Спожита їжа й особливо добра чарка почали розморювати. Їх підбадьорив голос лісника:

– Ну що ж, хлопці, підкріпилися, то пішли рибу на юшку ловити!

Геннадій і Павло пройшлися тричі по руслу Старика з неводом. Незважаючи на теплий день, вода була ще прохолодною. Проте потрібно було ловити рибу. За другим заходом недалеко від берега з-під невода вилетіли дві невеликі щучки і, зробивши в повітрі сальто, перелетіли через невід. Павло не встиг і оком моргнути, як мимо його вуха стрілою промайнула рибина. А ось Геннадій не лише схопив, а і втримав іншу. Окрім неї, спіймали трішки дрібних карасиків, пліток і верховодок.

– То оце з цієї невірної дрібноти ви, Іване Петровичу, збираєтеся юшку варити? – Глузливо запитав Ігор.

– Не турбуйтеся. У мене в льоду лежать два гарні коропи. Але ж хочеться зварити і підсмажити тільки що спійману рибу. З неї юшка така добруща, що від неї й за вуха не відтягнеш. Тому беріть, хлопці, спінінги і гайда до Сули. А я тут за всім пригляну.

Місток через Старик був непевний. Машину через нього перевів дільничний, який взяв на себе роль камікадзе. Під'їхали до Сули. Її борознили брижі, на яких стрибали мерехтливі сонячні зайчики. Вода пливла спокійною течією, але місцями вирувала. Там з глибини річки на її поверхню виривалися швидкі струмені, нібито якісь живі істоти, що хапали повітря і знову тікали у вир. Чоловіків потягнуло у прохолоду чистої, прозорої і грайливої води. Всі роздягнулися і шубовснули у неї. Вона огортала їх ласкавими обіймами, принаджувала і не відпускала. Проте холод почав сковувати тіло і виштовхнув усіх на берег.

Геннадій насадив кожному міліціонеру на спінінг живця і розвів їх у різні боки. Сам узяв невелику вудочку, дав таку саму Павлові, й вони пішли до покатого берега, неподалік від якого вигравали зграйки верховодок, красноперок і плотви. Він чіпляв на гачок хліб чи тісто, кидав його в табунець і тут же висмикував невелику рибку. Павло не міг підчепити ні однієї рибини. Не було в нього ні хисту, ні швидкої реакції товариша. Невдовзі вони почули радісний крик Олега. Той знімав з гачка невелику щучку. Професійно закидав живця Ігор, але йому нічого не попадалося.

– Ех, немає у вас тут справжніх шук чи сомів. Не те що на Дніпрі, – виправдовувався він.

– Хіба біля Черкас ще водиться якась риба? – запитав Павло.

– Водиться й багато. А що, біля Києва немає?

– Майже всю браконьєри виловили.

– А ми з ними поступаємо суворо.

– Відбирають рибу у браконьєрів, то їм її вистачає, – засміявся Олег. – До того ж риба там неймовірно корисна. Адже в ній наявні всі елементи таблиці Менделєєва, особливо важкі метали і хімія.

Тут у Ігоря різко натягнулася волосінь, і він витягнув шуку кілограмів на чотири. Гордо поглянув на всіх, немов кажучи: «Ну ось бачите, наша контора віників не в'яже». Дільничний ловив на блешню і мав такі ж успіхи, як і Павло. Олег витягнув ще одну середніх розмірів шуку, а Геннадій насмакав з десяток різної дрібноти. Вирішили, що улову вже вистачить.

– Е ні, – такими словами зустрів їх Іван Петрович. – Потрібно ще спіймати карасів, а дасть Бог, то й коропів.

– Де ж ви їх зловите? – запитав Ігор.

– А ось тут же, в Старику.

– Та тут же, як ми бачили, окрім мелюзги, нічого немає.

– Не скажіть. Не даром же я підкормку кидав. Ідїть за мною.

Як наживку хлопці чіпляли на гачки черву, тісто і просто м'якуш хліба. Невдовзі карась почав клювати, віддаючи перевагу черві. Тіста він, мабуть, і так уже наївся, то вирішив закусити скоромним. Натягнувши відро риби, серед якої попалися і декілька линів та коропів, повернулися на узлісся. У викопаній у землі пічці розгорялися дрова. Над окремим багаттям кипів казан з водою. Федір з Іваном Петровичем і Геннадієм швидко почистили рибу і поділили її на три частини. Дві з них посолити і поклали в пакети з льодом для районного і обласного начальників. З іншої частини лісник більшу рибу порізав на шматки і кинув у казан. У гарячу сковороду поклав дрібнішу.

– А чому ви не кинете трішки карасів і в юшку? – запитав Павло.

– Ех ти, рибалка! Тому що карась полюбляє мул, заривається в нього і від цього юшка матиме запах болота. А на сковороді та ще ось з добавкою цибулі й томатної пасти і перцю цей запах зникне.

Засмажена на олії риба виявилася золотистою і хрумтливою. Іншу порцію вже більшої риби Іван Петрович посмажив з цибулею і залив томатом, і страва вийшла кисленькою, що ще більше збуджувало апетит. А тут і юшка підоспіла. Смажену й варену рибу запивали добре наперченим рибним бульйоном. Завершили трапезу шоколадними цукерками, коробку яких привезли міліціонери. Це був їхній «вагомий» внесок до пікніка, щоб ніхто не міг сказати, що вони їли і пили на халяву.

Геннадій відвів трохи вбік начальника райвідділу і заявив йому:

– Ось я надумав сільський туризм організувати, то потрібний захист від різних рекетирів.

– А скажи, то таки ти пограбував тих злодіїв з Лубен? – запитав знаєцька майор.

Геннадій одразу здогадався, до чого той веде. Ми, мовляв, тебе врятували, то віддай частку здобичі. Ділитися не було резону: гроші вже лежали далеко в надійному місці. Тому відповів:

– Якби насправді то був я, то з тобою ось так не стояв би і не розмовляв. Ти сам прекрасно знаєш, бандити народ суворий і до всього докопалися б. Та й перерили вони у мене і в Павла все на світі.

– А за що ж ти купив і ремонтуєш будинки та школу?

– Взяв позику в своєму банку. Маю на це документ.

– О, то в тебе вже є свій банк!

– Ну в тому, в якому я був охоронцем.

– І багато ти взяв грошей?

– Двадцять тисяч.

– А як не вистачить?

– Уже не вистачає, то позичаю в батька.

– А чому ж ти не взяв позику у нашому районному банку?

– А то ти не знаєш, скільки треба відстебнути йому за неї.

– Та знаю.

Майор вивідував і зважував фінансовий стан майбутнього підприємця, щоб не продешевити. Зрештою заявив:

– Ну що ж, ми згідні надати тобі захисток за половину прибутків.

Геннадій знав про непомірні апетити доблесної міліції. Як розповідав йому батько, ще за радянських часів міліціонери з Черкас попросили голову колгоспу в Лісовому виділити їм кілька гектарів землі. Той виділив. Потім міліція попросила обробити її, засіяти, засадити та зібрати урожай і завезти до міста. Так вона збирала оброк з колгоспників аж до розпаювання землі. Тепер вона здирала гроші з тих, хто їх чимало, як вона вважала, заробляв, замість того, щоб просто захищати їх від інших здирників. Геннадій відповів:

– Бачиш, як для себе, я взяв досить велику суму. А ще невідомо, як підуть справи. Борг же потрібно буде віддавати. Тому я пропоную десять процентів до погашення боргу і двадцять після його сплати.

– Та за такий мізер ми й пачкатися не будемо. Захищайся сам.

– Ну що ж, хлопці в мене є, то постараюся з ними захиститися.

– Які це ще хлопці?

– Та ось займаюся з кількома молодцями боксом.

– То чого ти до мене звертаєшся?

– Міліція надійніше, – скромно похвалив стражів порядку Геннадій, не говорячи про те, що готує хлопців на охоронців і що ті аж пишуть та намагаються дременути з села.

– Ну, гаразд! З паршивої вівці хоч шерсті жмуток.

Геннадій мовчки проковтнув образу. Повернулися до загального гурту. Там Ігор розповідав про цікаві пригоди з діяльності обласної міліції, а потім звернувся до Павла:

– Як там у вас у Києві з корупцією?

– Процвітає, як ні в одному іншому місті, адже столиця, де всі головні прибуткові справи вирішуються.

– А не знаєш, хто веде перед?

– Чому ж, знаю. Сам вертівся в тих колах. Перед ведуть чиновники, на другому місці – депутати, а міліціонери лише на третьому.

– Ось бачите, не такі то ми вже й корупціонери, а саме на нас вішають усіх собак з високих трибун, по радіо, телебаченню і в газетах. А що сталося з твоїм бізнесом?

– Прогорів я і захворів від цього, то заліковую тут рани.

– Чимось займаєшся чи просто відпочиваєш?

– І те й інше. Я виріс у цьому селі, тому робота на землі – це для мене не тільки праця, а й відпочинок.

– То ти тут і залишишся?

– Е ні. Як мовиться, привикла собака за возом бігти, то не може відвикнути. Тож і я вже прив'язався до роботи і життя в місті.

– Чим же збираєшся зайнятися?

– Ще не знаю. Але була б шия, а ярмо знайдеться.

Ігор відійшов, Павло опинився поруч з Леонідом і запитав його:

– А ти як тут опинився?

– Я агроном-виноградар. Мали ми з братом гарний виноградник на Херсонщині. Проте клімат в останні роки такий, що виноград не встигне вирости як вимерзає.

Тому ми викорчували його, і брат посадив сад і частку зайняв під городні та зернові культури. А я приїхав сюди.

– Ну і як ідуть справи?

– По-різному. Ось не можу нової техніки купити.

– Що, така дорога?

– Не те слово. Якщо сім років тому я міг купити трактора за чотири продані бички, то тепер за нього мені потрібно продати їх аж п'ятдесят голів або сто дев'яносто свиней.

– Чому ж це машини так дорожчають, а худоба дешевшає?

– Бо як ще раніше при радянській владі село оббирали на потреби індустріалізації і оборони, так і тепер його оббирають нібито на різні реформи та соціальні потреби, а насправді на своє жирування.

– То як же ти перебиваєшся?

– У цілому нормально. Ремонтую і старанно доглядаю стару техніку. Навіть ваплю за рапс і зерно заробляю. Правда, цього року засуха дошкуляє. То виручає скотина, яку випасую ось на цих луках.

– Багато їх маєш?

– Половину тут і ще половину з іншого боку села. То сонце, земля і вода дають мені чудову додаткову вартість у вигляді трави і сіна, згодом – м'яса, молока, вовни і шур, а в кінцевому рахунку маю гроші.

– Так людям потрібно ж платити за оренду.

– Плачу потроху, але це здебільшого старі, які поступово вимирають, і їхні наділи переходять до мене.

– То в тебе можна купити мішків зо два зерна, бо птиці мені нанесли до біса, а годувати її нічим?

– Завтра Володька й завезе. Готуй гроші.

– Скільки?

– Не дорого. Він скаже.

Уже стемніло, і лише вогонь освітлював людей і галявину. Останній тост на посюшок проголошував Леонід. Він від свого і лісника імені подякував міліціонерів за увагу і захист. Настав час їхати по домівках. Геннадій і Павло взяли відра і пішли по воду, щоб залити вогнище. Повертаючись, вони побачили, як вагомні клунки зматеріалізованої вдячності переміщалися з машин лісника і фермера в просторий багажник автомобіля міліціонерів. Якись чарівні незримі хвилі від тих клунків досягали облич стражів порядку, дивним чином перетворювалися в зриме світло, і їхні фізіономії палали ще яскравіше, ніж догораюче багаття.

31. Знову той же бідний родич

Початок червня порадував гарним дощем. Тепер Павлові не потрібно було поливати город. Поділився своєю радістю з дядьком:

– Тибі, бачиш, дощ в радість, а міні в збиток, – відповів той.

– А що, хіба у вас город не сохне?

– Та підсихає, але я сьогодні остався дома, щоб отаву скосити. То на тибі дощ. Як ото кажуть, не йде дощ, де просять, а йде там, де косять.

– Отава, дядьку, не пропаде, як ще постоїть кілька днів. А без роботи я вас не залишу. Спасибі, що нагадали про сіно, то поклепайте і мою косу. Я також згодом скошу траву навколо городу.

Наступного дня прояснилося, і Павло зрання пішов косити траву, яка, незважаючи на спеку, вигнала нівроку. Сосновий ліс заціняв її, так що на ній трималася роса, і зволене нею зелене руно покірно лягало чоловікові під ноги. Годині о десятій з'явився Володька Гордієнко і почав косити біля дороги. Там трава вже висохла, по ній коса лише ковзала і не стільки косила, скільки скубла. Побачивши муки родича, який лаявся, Павло не втримався і зауважив:

– Володька, ти що не знаєш приповідки: «Коси коса, доки роса?»

– Та знаю мати би її перетуди. Так поки попорався, то уже й косити ніяк. Слухай, у тебе немає чим поправитися. А то вчора перебрав.

– Де?

– Ремонтували ми одну хату Геннадія, то він увечері пригостив нас вполне достаточо. Так ні ж. Прийшов додому взяв бутиль самогону, який тримали на приїзд дітей, і поніс його п'яницям до лавки. Ну його там весь і видудлили. Жінка лає на всі заставки, то хотів хоч травою заткнуть їй пельку, то й це не виходить.

– То я тобі нагилю сітку своєї.

– Спасибі! Та це потерпить, а ось труби горять і сам почуваюся, як лантух, набитий клоччям.

Володька мав жалюгідний вигляд чоловіка, який добре перебрав напередодні. Павло пожалів його і побіг до крамниці, бо вдома вже не було ні горілки, ні вина та й їсти, окрім сала, не було нічого. Коли повернувся, Володька уже тримав помиті пучки цибулі й редиски в руках. Господар виніс маленький столик, два стільчики і поставив їх у тині акацій. Нарізав хліба, сала і ковбаси та відкрив баночку кільки в томаті. Вийняв пляшку з відра з холодною водою. Незваний гість аж засміявся від задоволення, дивлячись на цей нежданий негаданий дарунок, та все озирався по боках чи не йде хто і не бачить, як його шанують та пригощають. Та навколо не було ні душі.

– Ти мині вибач, що я ось так напросився і ввожу тебе в розходи. Я тобі принесу на вечерю вареники.

– Гарзд!

– А на що ти живеш? Ти ж ніде не робиш.

– Здаю квартиру в Києві за триста доларів. Сто даю на сина, ще сто на виплату боргів, а сто маю на проживання.

– А скільки це буде у гривнях?

– П'ятсот з половиною.

– Ого, хотів би я мати стільки грошей і нічого не робити.

– На чужий коровай рот не роззявляй.

– Та і то правда. Наливай уже!

Володька випив одним махом стакан горілки і кинув до рота відрізаний ножем маленький шматочок цибулини. Побачивши, що Павло з співчуттям дивиться на нього, сказав:

– Зубів, як бачиш, братуха, немає. Служив на Чукотці і майже всі там випали від цинги. Наших хлопців з України посилали то туди, то на Нову Землю, то ще кудись до чорта на кулички, а москалів сюди.

- А чукчі де служили?
- Та в основному там же на місці. Боялися, що якщо кудись їх пошлють, то вже додому не вернуться.
- То ти там, мабуть, анекдотів про них наслухався.
- Наслухатися то наслухався та тільки один і пам’ятаю.
- Який?
- Стоїть чукча на посту. Хтось іде. Чукча кричить: «Пароль!»
- Та пішов ти на х ...
- Чукча й каже: «Однако же стільки год стою, а пароль не міняють».
- Павло посміявся і запитав:
- То хіба вам вітаміни не доставляли?
- Може й доставляли, то начальство все забирало собі. Добре, що хоч у чукців рибу міняли та з голоду не подохли. А без зубів хоч пропадай. Ось я сало люблю, а розжувати не можу, то ріжу маленькими шматочками та цілими їх і ковтаю. Не їсти ж оцю варену ковбасу з туалетного паперу.
- То раніше її з нього виготовляли, а покоштуй цю!
- А дійсно смачна. А ще краща кілька. Її і жувати не треба.
- То чого ж ти не вставиш зубів?
- А за що?
- А й справді немає за що, – подумав Павло і налив собі вина, а Володьці горілки.
- О, ще й обід не наступив, а ці п’яниці вже дудлять, – вигукнула баба Мокрина, чимчикуючи мимо двору.
- А тобі яке діло? – огризнувся Володька.
- То може б і мені налили чарчину? – уже улесливо запитала вона.
- Ось як візьму отой дрин біля повітки, то пригощу так, що перестанеш в чужі миски і чарки заглядати, – визвірився Володька.
- Улесливий вираз Мокрини змінився на сердитий, і вона пішла далі.
- Павлові стало жаль Володьку, цього непутящого, але доброго чоловіка, і він вирішив допомогти йому. Тому запропонував:
- Ти сходи у Великі Рогівці й запитай, коли туди приїжджає протезист. Домовся з ним, щоб вставив тобі зуби. Я заплачу за це.
- А де ж ти грошей візьмеш?
- Я їздив у Київ і перекладав на одних переговорах, то мені гарно заплатили. Обіцяли ще запросити попрацювати.
- А як же я віддам тобі такі великі гроші?
- Будеш носити молоко, бо дядько грошей за нього не бере, то мені соромно його так брати.
- Гарзд, носитиму. А що там чуть у Києві. Війни скоро не буде?
- Та немовби ні. А чому ти запитуєш?
- Та ось збираюся поросю задавити. То хоч би нічого не трапилося, щоб спожити сальце й м’ясце у спокої.
- Хіба ти ще мало тих свиней з’їв?
- Та таки немало. Коли жив з батьками, то того считати не буду. А ось уже з Катрею живемо двадцять сім год. То колемо по дві свині на год. Ну дещо іде на дітей, а то майже все їмо самі. То це виходить, що я з’їдаю по кабану на год. То хіба це багато? Ні, дай Боже спокою, щоб ще хоч одного кабанчика з’їсти.

– То іди в лікарню і вставляй зуби, щоб уже як їсти, то зі смаком.

– Завтра й піду.

Далі Володька почав клювати носом, і Павло затагнув його в закуток, де поклав напівсонного чоловіка на дерев'яне, ще дідом змайстроване ліжко. Не тягнути ж його п'яного серед білого дня селом додому. Хоча це і не було б дивиною для людей, але все ж таки. Сам також приліг подрімати.

А коли прокинувся, то взяв лантух і почав згрібати, заносити та розтрушувати траву на горищі повітки. Сіно, висушене на протязі в тіні, зберігало більше поживних речовин. За граблями бігав молоденький песик, якого Павло назвав Франсуа. Кошеня Мавка залізло за Павлом по драбині на горище і ретельно його обстежувало. Нове приміщення йому дуже припало до смаку. Головне, як підказував звірятку інстинкт, на нього тут ніхто не нападе і воно буде повним господарем. Хоча колись до них була внадилася ласиця і добре пошматувала їхнього kota Сидора. Тоді він кинувся здуру на неї, як на свіжину, і поплатився. Так що будь обережною, Мавка. Частину сіна Павло зібрав у сітку для корови родича.

32. Викурювання чужих

Наступного дня Геннадій зайшов до Павла і з порога заявив:

– Ще не всіх бандитів ми провчили. Треба викурити твоїх підозрілих сусідів. Ти як?

– Я, Гена, вибачаюся, але в мене зараз вимальовується непогана перспектива на роботу в Києві, тому я не можу ризикувати.

– Я тебе розумію і все проверну зі своїми хлопцями. А збираюся я викурити звідси Михайла, щоб не совав свого носа туди, куди комар і члена не наважився б просунути. Отже, відлущуємо його і пригрозимо.

– А він що, кудись втручається?

– Зараз сидить тихо, а колись же нишпорив тут із Сергієм і за мною шпигував, то, може, й надалі приглядатиме. А я стаю тут господарем і не потерплю, щоб хтось чужий плутався під ногами.

– А Васюта?

– Ми з ним граємо на різних полях і один одному не заважаємо.

– Коли ти так поступиш, то даси бандитам гарний доказ того, хто на них напав і забрав гроші. Це буде ясно як двічі по два – чотири. Якщо вже надумав його провчити, то ти повинен його пограбувати, забравши найцінніші речі. Тоді вони, найвірогідніше, подумують, що діє якась банда, яка полює і за грошима, і за цінними речами.

– А ти таки правий. Ми так і зробимо.

Два хлопці Геннадія по черзі стежили вечорами за звичками Михайла і жінки, зокрема за тим, коли вони вечеряли, ходили перед сном до виходку і лягали спати. У цей час Геннадій саджав свою вівчарку в коляску мотоцикла, об'їжджав ліси і годував її далеко від села у покинутій хаті на стані колишньої тракторної бригади. Так і привчив собаку вечеряти лише там.

Через кілька днів розпочали операцію. Геннадій взяв свою собаку і попрямував до садиби Михайла. В цей час подружжя вечеряло. Він підійшов впритул до воріт. Зачувши сучку, пес захвилювався і почав тихо скавчати. Чоловік вийнявши

відмичку, відімкнув і відчинив ворота. Пес кинувся до сучки і почав її обнюхувати. Геннадій відпустив її з повідка. Та рвонула до далекої хати вечеряти, а за нею побіг і пес. Хлопці ширше прочинили ворота, які були добре змазані і не рипіли. Геннадій натягнув маску і шмигнув за повітку, а його підручні теж у масках – за будинок. Ще один хлопець чатував біля садиби. Чекати випало довгенько і Геннадій хвилювався, щоб його собака не втратив цноти. Хоча чому хвилюватися! Пес був породистий, так що цуценята повинні бути чудові. Нарешті Михайло вийшов з хати, присвиснув і здивувався, що пес не підскачив до нього.

– Це ж треба так десь дрихнути, – здивувався він і попрямував за повітку. Тут і зустрів його ударом дрючка по голові Геннадій. Кремезний чоловік гепнув як лантух і застогнав.

Чекали на жінку. Невдовзі вийшла і вона та почала гукати чоловіка і кликати собаку.

– Куди це їх чорти занесли? Дивно, що Михайло не сказав нічого, – бурмотіла вона дещо спантеличено.

Жінка покрутилася по двору, виглянула за відхилені ворота, подумала, що чоловік подався десь з собакою, і пішла за хату. Тут підручний Геннадія її і пристукнув. Заскочили до хати, розірвали рушник і зробили кляпи. Здерли зі стін ще по рушнику, розірвали кожний напіл і зв'язали кожного. У великій кімнаті побачили масивну оббиту стальними ободами скриню. На ній висів здоровенний замок, ще один був внутрішній. Поглянули на полицки і зазирали в шухляду стола. Ключів ніде не було. Вийшли надвір і почали обшукувати чоловіка і жінку, в якій виявили їх прив'язаними до пояса. Відкрили скриню і знайшли в ній складені в коробці гривні. В окремішій шкатулці лежали якісь ювелірні вироби. Більше нічого цінного ніде не було.

– Знімаємо ще ось ці образи! – наказав Геннадій.

– А вони нам навіщо?

– Вони мені здаються дорогими, то виручимо за них добрі гроші.

Зняли ікони і з ними, грошима і прикрасами вийшли за ворота й залишили їх відчиненими. Всі попрямували до Сули, там відімкнули чийсь човен, взяли приховані весла і попливли ним у напрямі до Великих Рогівців. Кілометрів за два вийшли біля лісу, в гушавині якого Геннадій заховав мотоцикл. Один із хлопців поплив назад поставити човен на місце, а два інші помчали з Геннадієм до хати механізаторів. Там у задалегідь приготованій схованці заховали вкрадене.

– Буде вам на що жити попервах у Києві, – зауважив Геннадій.

– То ми ж порівну поділимося.

– Порівну, але згодом. За нами можуть слідити, а тому кожний сиди вдома і сюди не рипайся.

– А як хтось натрапить на нашу схованку і забере наше добро? – стурбовано запитав один з хлопців.

– Ну я, об'їжджаючи ліси, буду частенько навідуватися сюди і пильнувати його.

Через кілька днів Павло угледів, як повз його двір проїхала заповнена речами вантажівка. У кабіні сиділа дружина чи напарниця Михайла, а сам він уместився в кузові біля скрині. Вони залишали таке негостинне для них село. Павло негайно повідомив про це Геннадія і висловив надію, що ті зайти вже не повернуться.

– І я сподіваюся на це, – відповів Геннадій. – Валя сказала, що жінка Михайла заходила у крамницю вся в чорному й поскаржилася їй, що в Лубнах убили її брата, а це і їх тут пограбували. То продають дім і спробують знайти безпечніше місце.

– А Валя не порадила їй звернутися до міліції?

– Порадила, а та сказала, що всі бандити пов'язані з міліцією, то що до неї і звертатися.

– Отже, той Стьопа переховував свої гроші у сестри. Ну що ж, дай Боже, щоб твої стосунки зі злочинцями на цьому і закінчилися.

– Я на них нападати більше не збираюся і сподіваюся, що і вони не полізуть сюди. По правді кажучи, я навіть у жакливого сні не зміг би собі уявити, що зможу когось пограбувати.

– Не картай себе! Ти відібрав награване, за допомогою якого стаєш заможною і статечною людиною.

33. Сніданок на траві

Погожого червневого ранку, коли Павло докошував траву наприкінці городу, до нього підійшла Світлана.

– Боже поможи! – побажала жінка.

– Вважай, що допоміг. Як бачиш, уже докінчую справу.

Повернувши до неї лише голову, Павло продовжував косити і не помітив, але відчув, як його коса наткнулася на щось стороннє і sprужинила. Побачив, що він перерізав навпіл гадюку. Її хвіст ще звивався, а голова піднімалася і злісно сичала на нього. Чи то з переляку, чи з жалю до все-таки живої істоти прикінчив її ударом держака по голові. Світлана спокійно спостерігала за цією сценою. Гадюка була тут звичною тварюкою. Тому їй ця пригода майже не здивувала. Вона лише зауважила:

– Бачиш, люди правду кажуть, що гадюка, хоч не вкусить, то засичить. Тепер тобі, твоїм звірам і птаству стане тут безпечніше.

– Якби ж то вона була одна.

Він вирішив пильніше придивлятися до трави. Не потрібно так різко порушувати рівновагу видів у природі. А то через відсутність гадюк і вужів жаби покривають весь простір навколо. Бридким стане пейзаж. А так ці загрозливий плазуни рятує від такої потворної навали. Хвилин через двадцять до його ніг упав останній покіс, на який, немов знаючи про зниклу небезпеку, вистригнула невелика жабка.

– Залишиш траву тут сохнути на сіно?

– Ні, збираюся перенести її на горище й зробити сіновал.

– А коли він буде готовий?

– Не турбуйся. Як тільки трава висохне, відразу запрошу тебе насолодитися її запахами.

– Ой, як чудово! А ще повісь полину на дверцята і віконечко, то комарі та мошка не залітатимуть, і добав до нього м'яти і чебрецю, щоб повітря стало ще запашишим.

– Гарзд!

– Ти вже поснідав?

– Та з'їв бутерброд з ковбасою і випив кави.

– То пішли зі мною у луки, ліс і поле зілля.

– Із задоволенням. Тоді давай і пообідаємо десь на природі!

Світлана погодилася. Павло нарвав і помив редиски і молоді цибулі, а потім захистив тіло спортивним костюмом і кросівками. У магазині він взяв пляшку червоного сухого вина, велику пляшку мінеральної води, хліба і банку тушкованого м'яса. Хотів ще купити цукерок, але подруга відрадила. Мовляв, при такій спекоті солодощі перетворюються на мелясу, а нам вдвох і без них буде солодко.

Через город Світлани вийшли у луки і попрямували ними до листяного лісу. Зліва, до самого обрію, стелилося широке зелене руно, а справа левада покрилася острівками вільх, осик, верб і кущами верболозу. Біля городів зеленими купами громадилися калина і бузина. Із заповнених водою торфових ям снопи сонячного проміння віддзеркалювалися в небесну височінь і гаптували блакитне полотно яскравими візерунками. Перед ними за луками на похилих схилах розкинулася широка діброва. Трава злегка хвилювалася і, переливаючись світло-зеленими хвилями, пливли до неї й розбивалися в її круті смарагдові береги. Розкішна краса природи, сповнена життєвих сил і соковитих барв раннього літа, сяяла навкруги. Душа рвалася виразити своє захоплення, і Світлана заспівала:

*Лугом іду, коня веду, розвивайся луже,
Сватай мене, козаченьку, люблю тебе дуже.*

Павло підхопив пісню своїм баритоном:

*Ой хоч сватай, хоч не сватай, хоч так не цурайся,
Щоб та слава не пропала, що ти женихався.*

Проте замилування чарівними краєвидами не приглушило у Світлани буденних справ, і жінка пильно поглядала на рослини, час від часу кидалася до якоїсь з них, а потім зупинялася і говорила:

– Ні. Цього добра я ще встигну нарвати і накопати, а зараз потрібно заготовити лісові і польові квіти і трави.

– А я на днях чув по радіо, що наприкінці червня настає пора збору коренів лікарських рослин.

– То справжня дурня, бо кожна квітка, трава і їхні корені дозрівають у свій, відведений їм природою час.

– Я бачу ти просто закохана в природу.

– Так. Кожна квітка і будь-яка рослина чарує мене своєю неповторною красою і захоплює здатністю давати людям здоров'я.

– Ти у когось вчилася лікувати травами?

– А в кого ж, як не у своєї мами. Вона, як ти знаєш, теж тут колись працювала фельдшером і в травах розбиралася непогано. Ну а книг про фітотерапію зараз хоч завались. Буваючи в Черкасах, іду в інтернет і знаходжу там ще якісь поради і рецепти. До речі, я знайшла в ньому рецепти з трав, які використовуються для лікування різних хвороб у Німеччині. І уяви собі, все перебрала сама, правда, зі словником. Так ось, у Німеччині депресію лікують чебрецем. Він же вдвічі прискорює виведення токсинів з організму. Тому я й добавляла його у напій для тебе.

– Судячи з себе, можу сказати, що лікуєш ти успішно. Тому спробую розширити твої знання. При першій же поїздки до Києва знайду гомеопатичні рецепти французькою і англійською мовами. Проте, я гадаю, ти не сліпо використовуєш їх.

– Ображаєш. Кожна рослина, хоч і схожа, але й відмінна в різній місцевості. Тому я, як інтуїтивний біохімік, намагаюся розпізнати процеси в організмі окремого хворого і приготувати йому відповідну суміш трав.

– І робиш свої рецепти?
– Звичайно, свої, але на основі вже існуючих. І знаєш, маю певні успіхи. Ти ж не один, кому я допомогла.

– А як ти ставишся до різних трав'яних добавок до їжі, які зараз так рекламують?
– Негативно.
– Чому?

– Тому що лікування нашими травами, корінням і корою дерев практикується з давніх часів. А зараз нашукали екзотичних рослин у тропічних країнах і підсовують їх усім без достатньої перевірки. Ну і більше цим шкодять, ніж приносять користі.

– Мабуть, ти права. Я десь читав, що коріння кави, яке широко використовувалося при лікуванні тривожних збуджених станів, викликало захворювання печінки.

– Отож. А екзотичні рослини, можливо, і підходять для лікування в жарких країнах, а в нас вони діють непередбачено і часто призводять до негативних, а то і смертельних наслідків.

– А як же женьшень?
– Женьшень він і в Африці женьшень. До того ж він належить до тибетської медицини, а вона старіша від нашої.

– А як ти ставишся до лікування власною сечею?

– А чому ти про це запитуєш?

Павло переповів розповідь Їжака. Світлана зауважила:

– Я знаю, що таке лікування рекомендує одна баба в Малих Рогівцях. Проте я ні крапельки не вірю в це. Ну посуди сам. При пияцтві печінка і нирки не в змозі переробити шкідливі речовини, і вони попадають в сечу. Тому вона стає не лікарством, а отрутою. То як же нею можнавилікуватися?

– А чому ж Їжаку допомогло?

– Гадаю, що в нього часто немає чого поїсти. А при голодуванні печінка втрачає жири і сама очищається та відроджується.

Підійшли до лісу. Він називався Байрак і відповідно до назви розкинувся в улоговині. Вона то звужувалася, то розширювалася. Колись добре витоптана і заїжджена дорога тепер заросла густою і вищою за пояс травою. З прокладенням шосе нею користувалися лише для перевезення дерева. Віти могутніх дубів, кленів, берестків та інших дерев розкинули над дорогою високе шатро, під яким люди ставали схожими на ліліпутів. Здавалося, вони потрапили в царство незайманої природи. При вході до лісу зліва стояла наполовину завалена криниця. Біля неї було волого, і в це спекотне літо бур'яни, в основному жалива, вирости навколо неї метрів на півтора. Подалі від неї росли молоді ясени, обліплені хрущами, гул яких зливався з шелестом дерев у знайому з дитинства мелодію. Павло згадав, як тут вони з мамою ламали молоде гілля клена, ясена і липи на Зелені свята – Трійцю. По дорозі з лісу на заболочених місцях мама ще жала осоку і струшувала нею хату.

– А коли це в нас будуть Зелені свята? – запитав Світлану.

– На п'ятдесятій день після Великодня. Так що через кілька днів.

– Я читав, що вони святкувалися нашими предками ще до прийняття християнства і присвячувалися літній величі та красі природи, розмаїттю квітів і трав та буянню дерев. А як зараз святкують Трійцю?

– Так, як і всі інші свята: випили, поговорили, подивилися телевизор та і розійшлися. А моя бабуся розповідала, що вони, ще будучи дівчатами, на Трійцю плели вінки і

ходили в них по селу й співали пісні. А як ти поставишся до того, що і я сплету і одягну вінок?

- Із задоволенням помилуюся тобою в ньому.
- Тоді шукаймо конвалію, васильки, чебрець, незабудки і полин.
- А полин для чого?
- Він служить як оберіг від русалок.
- Так у вінку ти сама станеш русалкою, то що, будеш сама від себе захищатися?
- Ну, я можу спробувати зіграти русалку, але нею не стану. Тому не бійся, тебе не залоскочу.

Повернули наліво й почали підніматися вгору. На узгір'ї, незважаючи на тінь, стояла задуха, обличчя наштовхувалося на павутиння і покривалося ним. Під ногами слалось щільне зелене руно з трав і квітів. Особливо багато було конвалій. Павло дивувався їх кількості. Виїжджаючи інколи в ліси під Києвом, він рідко натрапляв на них і вважав, що ці квіти уже зникли. А тут вони навіть не принишкли, побоюючись, що їх зірвуть. Їх було так багато, що їхні стебла плуталися в ногах і заважали Павлові йти. Зате Світлана, призвичаєна до густого травостою, ішла легко і швидко, а високі трави і квіти немов розступалися перед нею.

Невдовзі через чагарник з терну, шипшини і глоду видерлися на узлісся. Тут поле заходило в ліс трикутним ланом пшениці. Вона протягнулася до самого обрїю і саме починала цвісти та набиратися сил для колосіння. Щебетання небагатьох лісових пташок зливалось зі співом жайворонків. Поле було гарно доглянуте, але по його краях росло багато васильків. Узлісся заросло густою травою, материнкою і чебрецем, від яких линули духмяні запахи. Павло жадібно вдихав їх.

Вони почали рвати квіти і різне зілля. Підійшовши до куща шипшини і рвучи її квіти, Світлана зауважила:

- Бачиш, шипшина уже зацвіла?
- Бачу, то й що?
- А те, що як вона зацвітає, то починається літо. А як мовиться, бджоли раді цвіту, а люди літу. Ти не чув цього?
- Ні. Проте чув інше. Баба Настя говорила, що коли опеньки з'явилися, то літо закінчилося.
- Ну до них ще довго. А поки що літо нас погріє, полікує і погодує.

Світлана зрештою сплела, одягнула вінок і запитала:

- Ну як, схожа я на русалку?
- Схожа та не дуже.
- Чому ж?
- Ну де ж це бачено, щоб русалка була одягнена.
- Ти що хочеш, щоб я роздягнулася?
- Дуже.
- А як хто побачить?
- Ми почуємо, як хтось підходить. А дерева, які все бачать, лише помилуються твоєю вродою.

Жінка трішки зашарілася і роздягнулася, але все-таки прикрила цнотливо свої груди довгим і густим волоссям. Її соромливе місце заховали високі злаки, в які вона забрела. Вітерець повіяв сильніше і погнав хвилі пшениці прямо на неї. Ті лише добігали до неї, і застигали здивовані чи то красою жіночої вроди, чи незвичною картиною.

Жінка зайшла далі, згодом повернулася і почала повільно виходити. Її смугляве струнке тіло вигравало під яскравим промінням сонця на тлі безкрайого зеленого моря. Світлана зі зніченою посмішкою підійшла до чоловіка. Він її обійняв, поцілував і прочитав рядки з вірша свого улюбленого поета Василя Симоненка:

*Вона прийшла, завітчана і мила,
І руки лагідно до мене простягла
І так чарівно кликала й манила,
Такою ніжною і доброю була.*

Він з приємністю відзначив, як останнім часом налилися у Світлани груди. Поклав на них руки і зауважив:

– Світуня, а в тебе груди стали такими красивими і пружними, як у незайманої дівчини.

– Прошу не займатися рукоприкладством.

– Але ж мені так хочеться помилуватися ними на дотик.

– Милуйся губами та не загуби їх.

Павло цілував перса вустами, зрештою відірвався від них і з гордістю промовив:

– Це я зробив тебе такою привабливою жінкою.

– Звичайно. Від наших любовних утіх у мене не лише душа співає, а й тіло радіє і розцвітає.

Павло знову цілував її налиті перса і гладив стрункий стан, а жінка лише постогнувала від його пестощів. Далі вони злилися в солодкому екстазі. Опісля Павло запропонував:

– Влаштуймо сніданок на траві!

– То ми ж уже снідали.

– Я маю на увазі інше. Є така картина Едуарда Мане під назвою «Сніданок на траві». На ній зображені два одягнені чоловіки й одна гола жінка біля розстеленої скатертини з продуктами. Ще один чоловік видніється трішки поодаль.

– Чи не забагато трьох чоловіків на одну жінку. І чому ж це лише жінка там роздягнена?

– Ну, оголена жінка завжди була символом краси, багатства і благополуччя. Так що і ти зараз втілюєш усе це. Отже, накривай!

– Я бачу, ти не можеш прожити без спогадів про Францію і всього, що пов'язане з нею.

– Адже це частина мого життя, хоча багато в чому уже минулого. Проте й сучасне дарує мені багато радості, щастя і неймовірної насолоди з такою чарівною мавкою, як ти. Так що зараз приємні згадки про минуле поєднуються з прекрасним і реальним сьогоднішнім.

Світлані сподобалися компліменти, вірш, як і вся ця незвична і пікантна гра, і вона уже без ніякого зніяковіння прослала мішок, накрила його рушником, поклала на нього дві вигаптувані серветки і нарізала хліба. Павло швидко відкоркував вино і відкрив банку з м'ясом. Мінеральна вода, хоч і лежала в тіні, але нагрілася і вдарила фонтаном, окропивши їх бризками. Сполоснули нею руки, і Павло проголосив тост:

– Я п'ю за буяння всього живого навколо і за те, щоб і ми в унісон з ним жили і процвітали!

Згодом Світлана зауважила:

– Є повір'я, що саме в пору цвітіння збіжжя прокидаються померлі і їхні душі літають над нами. То ти уяви здивування і обурення мого батька, коли він угледить мене в ось такому вигляді.

– Ну ти ж не зовсім гола, а у вінку. До того ж, зараз ти русалка. А русалка і має бути саме такою. Не турбуйся. На тім світі люди толерантні і все розуміють. А чому це так мало пташок співають? Може, їх злякали видимі для них духи померлих.

– Ніколи їм співати. Більшість із них висиджують, а то вже й годують свої виводки.

Вино, духмяний запах чебрецю та інших трав і квітів п'янили чоловіка й жінку і потягнули їх одне до одного. Втішалися довго, а опісля Павло жартома запропонував заночувати у цьому райському куточку.

– Не видумуй! Нас тут комарі та мошки заїдять.

– Але ж у мене немає ні найменших сил, щоб рухатися.

– Тоді ти подрімай, а я ще трішки нарву зілля.

Світлана одягнулася і пішла до лісу, а Павло тут же провалився в глибокий сон. Проснувся надвечір. Світлана сиділа біля нього і відганяла комарів і мух. Тут же стояли два повні лантухи лікарських рослин.

– Ти що, також збираєшся нести повний лантух?

– Мені не звикати.

– Я розумію, що ти дуже добра людина, проте ж підірвешся.

– Не турбуйся! Я звикла до цього, тому донесу.

– Ні, ти візьмеш лише половину, а завтра заберемо іншу.

– Що, і завтра сюди прийдемо? – зраділа жінка.

– А чому б і ні. Ти скажи, чи люди хоч цінують те, що ти так убиваєшся, збираючи для них це зілля?

– Лише дехто, а інші говорять: «А чого цей бур'ян вартий? Він же росте скрізь під ногами. Хочеш топчи його, а хочеш рви».

– То таких гнати треба, а не допомагати. Ми і землю топчемо щодня, а не докладаеш до неї рук, то не вродить і не віддячить.

– Гнати я нікого не можу, адже моя професія гуманна і я вважаю себе доброю людиною, а тому відкину лише трохи зілля з лантуха.

Вони взяли ношу на плечі і похилили до села, несучи людям за одним разом два мішки здоров'я.

34. Непередбачені турботи

У червні до Геннадія завітали на відпочинок лише три жінки з малими дітьми. Він розселив їх по окремих хатах. Зате уже на початку липня з Києва приїхав цілий інтернат дітей-інвалідів з трьома виховательками. Кухарку найняли в селі. Старшу виховательку, жінку років за сорок, звали Оленою Олександрівною, а молодших – Наташею і Танею. Усі розмістилися у школі. За віком діти були від шести до десяти років. Серед них були безрукі й безногі. Замість відсутніх кінцівок були приладнані протези. Розумово відсталі виглядали цілком нормальними, бо дітей із сильним розладом психіки тримали в спеціальних закладах.

Коли Павло побачив малих калік, то щемлячий жаль охопив його. А діти звикли до свого стану і не зважали на нього та раділи новому місцю. До них уже прибігли їхні однолітки з села. Почалися ігри, передусім жмурки. Навіть кульгаві завзято бігали,

хоча часто перечіпалися й падали. Двір був великий, з кущами й деревами, то ховатися було де. Діти визначали, кому з них жмуритися за допомогою відомої лічилки:

*Котилася торба з великого горба,
а в тій торбі хліб, паляниця,
кому доведеться, той буде жмуриться.*

Згодом міські діти хором продекламували віршик:

*Вертолїт, вертолїт, забери мене в політ,
А в польоті пусто, виросла капуста.*

Один сільський хлопчик продекламував місцевий твір:

*Ой гоп та і все, Сидір паску несе,
Сидориха поросля, ще й не висралося.*

Павло, знітившись, зауважив:

– Вибачте, така вже в нас тут сільська народна творчість. А ти, хлопчику ..., як тебе звати?

– Васько.

– Так ось, Васько, це поганий віршик, і ти більше його не розповідай!

– То всі ж його кажуть.

– Мало хто що погане каже та ще й матюкається. То й ти будеш повторювати ті погані слова?

– Ні.

– Отож. Краще вивчімо ось цей віршик! Повторюйте за мною:

Йди, йди, дощику.

– Та ми всі знаємо цей віршик, – заявили сільські діти.

– А ми його ще й співаємо, – додали міські.

– Тоді пограємо в котика і мишки!

Васька вибрали «котиком», а дівчинку Свету з інтернату – «мишкою». Павло залюбки грав з дітьми в різні ігри, згадуючи, як він грався зі своїм сином, і відчуваючи, як заскучав за ним. Потім він попросив сільських дітей навчити приїжджих якоїсь своєї лічилки. Кожний з них узяв собі в напарники міську дитину і почав, плескаючи в долоні напарника, промовляти:

*Цоп, цоп, трайда брайда, рїтуумі лайда брайда,
рїтуумі чікі брікі, рїтуумі лайда.*

– Це якась древня, мабуть, ще язичницька лічилка, яка лише й могла зберегтися в цьому глухому лісному краї, – зауважила Олена Олександрівна.

– Та яка там древня лічилка. Це примітивна абракадабра.

Виховательки повідомили, що інтернат перебуває на утриманні держави, і вона платить за оздоровлення дітей. Проте норми фінансування настільки мізерні, що дітям завжди чогось не вистачає. Павло вирішив їм допомогти і поділився своїм наміром з Геннадієм. Той відповів:

– У мене самого виникло таке бажання. Та мені якось не з руки здавати приміщення і безплатно годувати прибулих. Я ж бізнесмен.

– Правильно. А я виділю на це невелику частку здобичі. Нехай вона прислугує добрій справі.

– Я теж дам грошей, але ти допоможеш лише від свого імені.

– Та незручно якось.

– Все буде нормально. А ще я допоможу водити дітей на Старик.

Можливо, як заохочення за задуману добру справу, Павло отримав від Валерія запрошення приїхати попрацювати цілий тиждень. З ним вирішив поїхати і Геннадій із двома хлопцями, щоб спробувати влаштувати їх на своїй старій роботі. Ті аж пищали та рвалися з села, в якому мали лише випадкову і мало оплачувану працю, а в Києві вони сподівалися на постійний і гарний заробіток, що піднесло б їхній авторитет у селі на неосяжну вишину. Обидва підійшли керівництву охоронної фірми з боку фізичної підготовки. Проте у банку начальник охорони заявив, що необхідно підвищити їхній загальний рівень, зокрема навчити правильно розмовляти українською і російською мовами.

– Зробимо, – запевнив його Геннадій і звернувся до Павла за допомогою. Той пообіцяв. Потім вони вдвох завезли на машині Валерія лікарські трави до аптек.

Переговори знову виявилися важкими. Відчувалася нестача практики. І все-таки Павло справився. Взнавши, що йому за переклад заплатять сімсот п'ятдесят доларів, додавив до них зі своїх ще двісті п'ятдесят і зателефонував Олі. Зустрілися з нею й Толею в кафе Макдональдс на Хрещатику. З нагоди зустрічі з сином купив йому набір Лего. Той подарункові дуже зрадив, але до батька поставився байдуже.

– Відвик він від мене, – відзначив Павло з гіркотою у серці, і звернувся до Олі:

– Я знову підзаробив у фірмі Валерія, то хотів би віддати тобі, як борг, тисячу доларів.

– Який ще борг?

– Борг, який я самовільно взяв твоїми прикрасами і монетами Толі. Ти поїдеш до батька, то прикупи дещо з втраченого. А я сподіваюся і надалі працювати, то поверну й інші втрати, крім, можливо, однієї.

– Якої?

– Твого кохання і довіри.

– *Qui vivra verra*⁴, – відповіла вона французькою і привітно поглянула на Павла. Його навернення до нормального життя, вочевидь, міняло на краще її ставлення до нього. Це вселяло надію.

– Може, до неї повертається минуле справжнє почуття до мене, – сподівався Павло. При зустрічі зі своєю дружиною (він ніколи в думках не називав її колишньою) образ Світлани згасав у його душі. Все-таки він кохав її міцніше, та і за сином скучав і побивався.

Оля запитала:

– А як там на твоїй малій батьківщині?

– У селі я полагодив свою хату і купив та привів до ладу сусідську. Так що запрошую приїхати і відпочити в одній з них.

– Дякую, але ж ми поїдемо на все літо до батьків. А ти коли збираєшся повертатися остаточно до Києва?

– Цієї осені й повернуся.

– А як з роботою?

– Поки що буду підробляти у Валерія, а там, може, знову піду викладати до університету.

– Звичайно, іди туди. Це допоможе тобі знайти молоду дружину.

⁴ Поживемо, побачимо.

– Для молодих студенток я вже старий. Та й навряд чи зможу порозумітися з якоюсь із них. А це головне у подружньому житті. Тому сподіваюся відродити наше кохання.

– Відкладемо цю розмову до осені!

– Ну що ж, курчат рахують восени. Я готовий чекати і сподіваюся, що похмура осінь принесе нам світлі дні. Ну а щодо курчат, то я розвожу їх, гусей, качок, індиків і привезу цієї птиці стільки, скільки захочеш. Пригадуєш, якими смачними тобі здавалися домашні кури й гуси?

– О, перед такою спокусою важко втриматися. Отже, до осені!

Павло повертався після зустрічі з дружиною з певною надією. І ґрунтувалася вона не лише на позитивних змінах у його житті, а й на тому, що, як йому здавалося, в Олі виникла якась тріщина у її стосунках з бойфрендом. І тут же повернулася інша думка. А як же він розлучиться з Світланою? Про це не хотілося навіть думати. Але ж вона йому сама сказала, що вони не підходять для подружнього життя. Вони насолоджуються своїм спілкуванням, проте такого взаєморозуміння, такої настроєності на одну хвилину, яка була у них з Олею, не виникало. Та і, головне, у них з Олею був син, а отже – повноцінна сім'я. Тому Света його зрозуміє і, хоча їй буде боляче розлучатися з ним, вона до цього морально готова.

Перед його від'їздом Валерій повідомив, що один із його партнерів переходить до іншої фірми і запропонував Павлові зайняти його місце.

– А чим він займався?

– У цілому ми надаємо консультації іноземним бізнесменам з питань заснування бізнесу в Україні, зокрема витлумачуємо наше податкове законодавство, правила інвестування, ввезення і вивезення капіталу. Так ось той співробітник займався питаннями податкового законодавства і забезпечував переклад переговорів французькою мовою.

– То я ж не юрист за фахом, а це законодавство у нас постійно змінюється.

– Як кажуть в Одесі, «лучше иметь среднее соображение, нежели высшее образование». А ти хлопець метикуватий, право й економіку вивчав, то повториш і справишся. Та й мені буде спокійніше вести справи з людиною, на яку я зможу завжди і повністю покластися.

– І яка працюватиме й поверне тобі борги.

– Це також вагома причина. А те, що законодавство постійно змінюється, нам лише на користь, бо дедалі частіше до нас звертатимуться за його тлумаченням.

– Коли потрібно стати до роботи і, вибач, яка в мене буде зарплата?

– Ну це залежатиме від кон'юнктури. Фірма наша вже зарекомендувала себе непогано, так що будеш заробляти десь дві, а інколи і три тисячі доларів щомісяця. А на роботу виходь через місяць.

– Не зможу.

– Чому?

– Бачиш, я засадив у селі город, і мені хотілося б його зібрати. Та й завершити там інші справи.

– Які там можуть бути справи. А город збереш восени. Ми з Томою і, може, з кимось із нашої контори організуємо суботник.

– Я налаштувався зробити в селі все сам. Для мене це як завершення якогось святого ритуалу у віруючих.

– Ну, гаразд. Півтора чи два місяці спробуємо обійтися без тебе, а вже в середині вересня закінчуй свої сільські обряди та приїжджай.

– А де ж я житиму?

– До березня наступного року поживеш з нами на дачі, а там можеш повернутися в свою квартиру чи, може, і в квартиру Олі.

– Якщо прийме.

– Прийме. Зараз непитущі мужики та ще й з гарними заробітками на дорозі не валяються.

35. Благодійництво

Одразу по поверненні до Лісового зайшов до Світлани, віддав їй гроші за продані лікарські рослини і запросив на вечерю.

– Так ти ж з дороги, то залишайся вечеряти в мене. Я до твого повернення приготувала печеню зі свинки.

– Постав її поки що в холодильник. Завтра поїмо, а зараз сходимо до мене. Я привіз таке, що його потрібно швидко спожити, бо зіпсується.

Спочатку Павло помив привезені стиглі помідори, які в селі ще не дозріли, додав до них свої малосольні огірки, молоду цибулю зі свого городу і зробив салат. Нарізвав дорогих ковбас і поставив пляшку грузинського червоного вина «Сапераві». Ну а вже цілком шокував подругу осетром гарячого копчення і стиглим кавуном, які купив на Бессарабському ринку. Вони довго смакували апетитні наїдки, запиваючи їх вишуканим грузинським вином. Після приємного пригощання сказав про запрошення на роботу на середину вересня.

– Ну що ж, колиш це має статися. Я, правду кажучи, мріяла про те, щоб ти тут довше побув. Проте у тебе свої справи. Не для того ж ти навчався, щоб загрузнути в цьому забутому Богом лісовому закутку.

– Цей закуток для мене не лише прекрасний, а й рідний. А ти зробила його для мене й милим. Проте мене кличе моя робота.

– Та, мабуть, і сім'я. Що ж, готуйся до повернення. А тепер я сама напрошуюся до тебе в гості на сіновал, бо через тиждень приїжджає моя мама, то ми не зможемо бути часто разом.

Павло одразу по поверненні в село купив у складчину з Геннадієм у Федора Федоровича порося, попросив його заколотити, посолити і завезти м'ясо і сало до інтернату. Виховательки були зворушені до сліз. Разом з тим вони поцікавилися, де ж він узяв гроші. Відповів, що перекладав тиждень на ділових перемовинах, то зробив непогано.

– Скільки? – запитали вони в один голос.

– А це вже комерційна таємниця. Вистачило не лише на порося для дітей, а й на мої скромні витрати.

– Мабуть, заробили не мало, раз так запросто змогли підсунути нам свиню, – пожартувала Таня.

– І давно ви благодійництвом займаєтеся? – запитала Наташа.

– Ніколи не займався і, мабуть, і не зайнявся б, якби не побачив ваших дітей.

– То, може, і надалі нам допомагатимете? – кинула пробний гачок Олена Олександрівна.

Павло подумав і відповів, що спробує. Потрібно запропонувати Валерію взяти шефство над цим інтернатом. Може, і в нас, як у західних країнах, гроші, потрачені на благодійні цілі, не будуть оподатковуватися.

Дві молоді виховательки дивилися на нього з неприхованою зацікавленістю. Хто не хотів би мати чоловіка з добрими заробітками. Та й вигляд у нього був уже непоганий. Проте вони його не цікавили. Йому просто було приємно зробити таку послугу. А ще приносило задоволення відчуття наявності грошей. Хай їх було набагато менше, зовсім мало порівняно з тими прибутками, які він мав у часи найбільших своїх успіхів. Проте ці гроші стали для нього не менш значимими, а можливо і більш цінними, ніж ті великі доходи, які досить легко йому давалися. Виявляється, що і в грошах щастя і не лише його. Хоча воно не завжди залежить від їх кількості, а часто від того, як ти ними розпоряджаєшся. Робити з їх допомогою добро людям справді приносить, хай і не щастя, а моральне задоволення. Це вже напевне.

Наступного дня він заніс гроші на протезування зубів Володьці. Гордієнки були настільки вдячні, що не знали, де його посадити і чим пригостити. Зрештою запросили назавтра вранці на свіжину.

– Дякую! Із задоволенням прийду, але якщо ви колете порося не спеціально задля мене.

– Та ні, – запевнила його Катря, – завтра діти прийдуть у гості.

Павло повертався додому і згадував, що, як правило, кожна сім'я вигодовувала по двоє свиней щороку, а забивали цих тварин на Різдво і влітку. Різання свині чи кабана було значущою подією. Вона знаменувала собою завершення важливої справи селянина, наяву демонструвала його спроможність щодо підвищення свого рівня життя і в кінцевому рахунку була певним ствердженням його людської гідності. Тому така, в цілому буденна справа, набувала стримано піднесених форм, майже поганського ритуалу. І залучали до нього найближчих людей. Коли ще мама тримала свиней, то запрошувала на свіжину лише дядька Дмитра, тітку Марфу і їхню дочку. Отже смакування свіжиною у селі рівнозначним відзначенню сімейного свята.

Хоча, згадав він, і у французів ритуал споживання смачної страви тісно пов'язують із великими радостями життя. Недаром же слово «régal» означає «бенкет, пишній обід, пригощання, улюблену страву», а разом з тим і отримання великої насолоди. А слово «delice» означає «делікатеси, солодощі», а ще «насолоду, відраду, втіху». Мабуть, майже у всіх народів світу споживання смачних страв викликало велику радість і втіху та ототожнювалося зі святом. Це і не дивно, позаяк переважна більшість людей колись насолоджувалася ними лише у дні великих свят.

Павло згадав, що в деяких місцях України гуляння з нагоди цієї події розтягувалося на тривалий час. Якось він зі своїм однокурсником Сергієм із села з-під Умані вирішили провести зимові канікули разом. Спочатку поїхали до Сергія. У нього також була одна лише мати. Вона відразу ж зарізала порося і запросила на свіжину людей майже з усієї вулиці чи, як мовиться, з усього кутка. Павло здивувався і запитав її:

– А що ви самі будете їсти? Люди ж прикінчать всю свиню.

– А я тримаю ще одну вже для себе, яку невдовзі заколю.

Їли ту свіжину протягом трьох днів, а на четвертий їх запросили на іншу до сусіда. Так за півтори тижні вони смакували її у кількох сусідів і врешті так наситилися нею, що й дивитися не могли на ту смакоту. Коли прибули до Павла, то мати відразу заявила:

– От добре, що ви приїхали. Завтра і свиню заріжемо.

Хлопці в один голос відмовилися від цього, заявивши, що в них уже весь стравохід забився свинячим жиром і вони не в змозі більше споживати свинини.

– То чим же я буду вас пригощати?

– Діставай, мамо, квашені огірки, помідори і капусту, а до них вари одну картоплю ну і ще пісний борщ.

– Е ні, так не піде, – запротестувала мати. – У місті живете впроголодь та ще й тут будете голодувати. Я тримаю кількох півнів, то хоч їх заріжу.

– Гаразд, мамо. Але вари з них такий холодець, щоб і крихти жиру в ньому не було.

Так багато приємних спогадів нахлинуло, коли він згадував, як вдома і в гостях смакував свіжину, а потім свинину і сало. Недаром же його вважають головним національним продуктом, який, як стверджують вчені, не піддається ніяким загрозливим вірусам, які зараз так лякають споживачів інших м'ясних продуктів.

З цими спогадами і пляшкою запровленої елеутерококом горілки рано-вранці зайшов до Гордієнків. Оброблені м'ясо й сало уже лежали на чисто вимитому столі, а в печі шкварчала свіжина. Її в його селі готували так: підсмажували на салі м'ясо з цибулею, а потім все це заливали кров'ю і досмажували все разом. Катря вийняла свіжину. Овочі й нарізаний хліб уже стояли на столі.

– Що це ви так рано все поробили? – здивувався Павло.

– Видно, що ти вже давно з села і забув, що порося треба різати і обробляти ще до сходу сонця, щоб на м'ясо і сало не сіли мухи чи інші комахи і не зіпсували його, – пояснив Володька. Він сам різав як своїх, так і сусідських свиней.

– А я цього і не міг знати. Ми ж кололи свиней лише взимку, здебільше на Різдво.

Повертаючись додому, він чомусь подумав, що при своїх попередніх заробітках він міг би допомогти стільком людям у своєму селі. Проте чи оцінили б вони його турботу про них? Навряд чи. Ті, хто отримав би його допомогу, заздрили б його статкам, дехто був би незадоволений, що йому мало перепало, а інші просто сердилися б, що їм нічого не дісталось. Тому Павло зрозумів, що допомагати потрібно лише тим же дітям – калікам чи родичам. Якби всі багаті допомагали бідним, то земля вже давно стала б раєм для бідних і комунізмом для комуністів навіть без існування радянської влади. Але хто тоді захоче ставати багатим і не користуватися всіма приладами своїх статків, а все добро роздавати.

36. У ролі вчителя

Павло почав навчання з хлопцями. Їх звали Андрій і Сергій, а згодом до них долучився Валентин. Це були юнаки по двадцять одному року. Два були чорняві, а один – русявий. На першому зайнятті він заявив:

– Я не примушуватиму вас так глибоко вивчати літературу, філософію чи музику, щоб ви могли відрізнити Гегеля від Бабеля, Баха від Маха, а їх обох від Оффенбаха. І все ж таки я розповім про деяких відомих письменників, композиторів, художників і сучасних політичних діячів. Само собою, що ми повторимо українську і російську мови та спробуємо навчитися розуміти й відповідати на найпростіші запитання англійською мовою. Усе це знадобиться у вашій роботі й, сподіваюся, у вашому подальшому кар'єрному зростанні. А в разі чого, то й іншу роботу буде легше знайти.

Хлопців не надихнули його слова. Вони сиділи ошелешені незнайомими іменами і налякані тим, що декого з названих «ахів» він таки примусить вивчати. Заняття з Павлом вони вважали недоречною забаганкою начальника в Києві та і його самого. Адже головне в охоронців це – сила мускулів, а не вміння молоти язиком.

Сергій заявив:

– Ми українську і російську мови вивчали в школі, то багато чого пам'ятаємо. А більше начальник і не загадував нічого вивчати.

– Без англійської мови невдовзі вас ні на яку роботу не візьмуть, а вивчення мов без знання відомих письменників, які на ній творили, недостатньо.

А ми їх знаємо, – наполягав той же Сергій.

– Тоді скажи, ким був Єсенін?

– Не знаю.

– А Андрій Малишко?

– Він і зараз є хазяїном продовольчого магазину у Великих Рогівцях. А чим же ми платитимемо за наше навчання?

– Допомогатимете мені по господарству.

– Так у нас самих роботи вдома до біса.

– Та ви вдома і за холодну воду не беретеся, то і тут хочете байдики бити, – гримнув на них наспілий на розмову Геннадій.

Юнаки принишли й одразу погодилися допомагати Павлові. Геннадій був для них незаперечним авторитетом. Адже саме він може влаштувати їх на роботу. Та попри їхню згоду, Павло розумів, що з хлопцями випаде добре поморочитися. Проте діватися було нікуди. Він вважав себе боржником Геннадія, адже той щедро поділився з ним здобиччю і завжди допомагає йому по господарству.

Найважче хлопцям давалася англійська мова, тому Павло вдавався до методу навчання папуги, тобто повторював безліч разів одні й ті ж фрази: «Здрастуйте», «До побачення», «Як поживаєте?», «Як мені знайти такого то працівника?», «Дякую», «Другий поверх, кімната номер ...». Він був задоволений, що його підопічні засвоювали ці фрази не згірше папуги.

Наодинці Павло повторював і вивчав нові норми приватного права й економічні відносини, що також часто мінялися, особливо зі зміною складу парламенту та уряду. То в західних країнах правила гри на ринку залишалися в основному стабільними, а в нас кожний високопосадовець пристосовував їх під свої потреби та інтереси олігархів, яких він обслуговував. Ось і встигши не лише простежити за всіма змінами, а ще й спробувати їх запам'ятати. Це давалося важко, і йому здавалося, що він уже не здатний засвоювати новий матеріал. Поділився своїми тривогами із Світланою. Вона його покартала:

– Що ж це ти, як навіжений, накинувся на навчання. Після такої перерви це треба робити поступово, особливо зараз, коли від спекоти мозок і без розумової праці розтоплюється. А ти ще його своїми вправами добиваєш. Займайся дві, від сили, три години щодня і роби вихідні дні. І не турбуйся, все в тебе буде так же гаразд з головою, як це сталося з чоловічою силою.

– Так, ці два органи є моїми найслабшими місцями.

– Не прибідняйся. Одне у тебе уже в повному порядку, а друге теж скоро ввійде в норму. А ось якби тобі випало вибирати між тим, що лише щось одне в тебе буде гарно працювати, що б ти вибрав? – іронічно посміхаючись, запитала жінка.

- Без сумніву, чоловічу силу.
  - Не поспішай! Вона не вічна, а розум може ще довго знадобитися.
  - Ти знаєш, коли я стану нездатним як чоловік, то мені й жити не захочеться.
  - Не зарікайся! Багато в житті є такого, заради чого варто жити. Ось, наприклад, заради благополуччя і щастя твого сина. Кохання – дуже солодка річ, але на одних солодошах не проживеш. Лише діабет схопиш. Кожному щодня потрібний хліб та інша проста їжа. І взагалі нормальна людина просто так від життя не відмовляється.
  - Може, це й правда. Адже ще Аристотель сказав, що людина чіпляється за життя, навіть коли їй випадає долати великі напасті.
  - У тебе їх уже немає, тому вище носа, козаче! Веселий настрій – то ще одна запорука здоров'я. А здоров'я нам потрібне не для того, щоб горілку пити, як дехто каже, а щоб насолоджуватися всім тим приємним, чим обдаровує нас життя.
- Вони отримували велику насолоду не лише від любовних втіх, а й від таких бесід, інших людських стосунків та прагнення допомогти і принести радість одне одному. Проте їм випадало спілкуватися і з іншим людьми, що приносило інколи гіркоту й розчарування.

37. Сюрприз від баби Наталки

- У жнива до Павла завітала баба Наталка.
- Павле, пішли викосиш мені жито! – попросила вона.
  - Так я ж не вмю косити з лучком. Попросіть дядька Дмитра або Володьку.
  - Так Дмитро ремонтує хату у Гинька, а Володька пасе скотину Васюти. Та ти не бійся, я тобі покажу. Я б сама викосила та швидко дух спускаю при цьому. Ось полола б цілий день, не розгинаючись, а тут ніяк не вдужаю. Пішли!
- Павло неохоче поплівся за бабою. Та винесла косу з уже приладнаним лучком і показала, як нею косити. У неї жито легко лягало в ошатний покіс, з якого зручно було в'язати снопи. Павло взяв косу і спробував косити так же. У нього це ніяк не виходило. Проте, якщо взявся за гуж, то не говори, що не дуж, повторював він про себе і вперто намагався класти покіс у рівний рядок. Та густа і підступна стіна хліба з усіх сил противилася цьому: затягувала косу то вгору, то вниз, або встромляла її в землю чи намотувала соломі на скісся. Він гострив косу, намагався то швидше пускати її, то повільніше, а вона, як заклята, не слухалася. Так він і мучився доти, доки почув якийсь шум за спиною. Оглянувся і вгледів, що у дворі стояли баба Наталка, Микола і Галька Плахоти, а ще дядько Дмитро. Всі дивилися на його косіння і потішалися. Особливо його незграбність веселила завжди мовчазну бабу Наталку, яка, взявшись руками в боки, аж заливалася від сміху. Від душі реготали й інші. Павло був настільки зосереджений на косінні, що навіть той регіт не відразу почув. Вгледівши веселу компанію, він матюкнувся, кинув косу і пішов додому. Коли він проходив мимо, дядько Дмитро перестав сміятися, але його обличчя аж пашіло від задоволення, як і обличчя інших спостерігачів, яких баба кликнула потішитися над тим, як він косить. Їх погляди не лише випромінювали неймовірне задоволення, а й відверто промовляли: «Хоч ти там у Києві й навчився багатьом наукам, а наше просте селянське ремесло тобі не під силу».
- Хоча, правду кажучи, він до пуття так і не навчився сільському ремеслу. Батько загинув рано, тому й не встиг навчити його майструвати. Різні теслярські роботи

виконував дядько Дмитро. Жито у них косив і молотив колгоспний комбайн. Якщо потрібний був прямиий і гарний околiт, то мати жала декiлька снопiв серпом, i Павло акуратно iх молотив.

– Ну все, – зарiкся Павло, – бiльше я ту клятву бабу полоти нiколи не покличу. Це ж треба виставити його на таке посмiховисько. Тепер лише Лiда Безугла полотиме його городи. Зайшов увечерi до неi i покликав на завтра на роботу. Наступного дня та прийшла з матер'ю, i обидвi жiнки випололи гарну дiлянку. Удень вiн пригостив iх обiдом, а до вечерi налив ще i горiлки. Жiнки приходили доти, доки не випололи обидва городи. Якось мимо його садиби пройшла баба Наталка, поглянула на працюючих жiнок i глибоко зiтхнула, усвiдомивши, що i заробiток, i смачна їжа з гарною випивкою iй урвалися.

Одного дня забiг Геннадiй i заявив з порога:

– Хочу тобі нагадати про наш базар, де люди продають вiдпочивальникам м'ясо, овочi й першi вишнi та полуницi.

– Менi вони не потрібнi.

– Так ти зi своїм товаром там потрібний.

– Це з яким?

– Ну з тiєю ж картоплею. Вона майже у всiх вигорiла, а в тебе он яка зелена аж смiється. Та й насадив ти її до бiса, то навищо тобі стiльки.

– А ти що, пропонуєш менi стати поруч з сiльськими бабами i перетворитися на базарного торговця?

– Ну то й що. Он той же Федоряка торгує салом, м'ясом i ковбасами. А ти як не як був бiзнесменом, то тобі й карти в руки.

– Знущаєшся чи жартуєш?

– Я кажу зовсiм серйозно. Ось моя мама хоч i вчителька, а продає рибу й рiзні овочi. Так що iди! Свiжа копiйка нiколи не завадить. Та i, головне, ти зробиш людям велику послугу.

Останнє його переконало. Рано-вранцi наступного дня вiн накопав повну тачку ранньої картоплi й повiз її на базар. Її невдовзi розкупили. Навiть свої сeльчани, у яких вона вигорiла, купували. Наступними днями завозив на базар ще цибулю, часник i огiрки. Хоч спочатку йому було й соромно, але коли вiн бачив, що люди залюбки купували овочi, то це почало приносити йому задоволення не менше, нiж коли вiн збував великi партii побутової електронiки. Та й собою пишався, бо не лiнувався i поливав город. Похвастився цим перед дядьком Дмитром, який, нарештi, завітав до нього. Той його похвалив, але посмiхнувся i зауважив:

– Ну, нiхто не спорить, що ти молодець. Проте врахуй i те, що земля багато год була пiд паром.

– Що вiрно, то вiрно. А я вже зарахував себе до неперевершених фахiвцiв сiльського господарства, який тiльки косити i не навчився.

Дядько почервонiв, згадавши як вони зничев'я пiдняли його на смiх, але не вибачився. Сiльчани не звикли перепрошувати.

38. Свої хлопці та сiльські туристи

Свiтлана таки вгадала, що лiто буде спекотним. Висохло болiтце на краю двох городiв, i Павло вирiшив перетворити його на ставок. Покликав хлопцiв, яких на-

вчав, і вони, взявши совкові лопати і тачку, пішли до улоговини. На її сухому дні лежали мертвими два невеличкі карасики і один линок. Почали вибирати мул і возити його на город. Глибше лежав пісок, який виймали і сипали з боку городу, створюючи пляж.

– І довго нам тут рити? – запитували хлопці.

– Доки не докопаємося до джерела.

– Та вони зараз усі пересохли, – заявив Андрій.

– А тільки підуть дощі, вони наповняться водою і будуть бити з усіх боків і з дна, – запевнив Валентин.

– І все-таки копаймо глибше!

За два дні вирили доволі глибоку і широку ковбаню, з дна якої просочувалося хирляве джерельце. Павло обніс ставок густою дротяною огорожею, щоб якась дитина чи п'яниця не впали в нього. З трьох боків залишив трішки заростів верболозу, рогозу, осоки й очерету, щоб риба в них нерестилася. Лишилося заповнити ставок водою і запустити рибу. Декілька годин носили відрами воду та вона швидко входила в пісок. Тоді хлопці побігли до лісника і невдовзі привезли повну бочку води. Возили її довго, але ставок заповнився всього на метр. Проте й цього було достатньо, щоб риба в ньому трималася.

Хлопці запропонували піти по інших ставочках і болотах, які ще не цілком пересохли, і наловити там риби. Ловили вони її голими руками досить вправно. Навіть в'юни вихоплювали. Павло спочатку кидався на рибу як ведмідь на горобців, але згодом дещо при звичаївся і теж щось спіймав. Накопав у саду черви і вкинув її на корм.

Із вдячності хлопцям за тяжку працю підсмажив на вечерю куплені у Федора свинячі відбивні й зробив салат з редиски і цибулі та поклав малосольні огірки. Від горілки хлопці відмовилися, що було неймовірним для села випадком.

– А тепер, хлопці, беріть виделки у ліву руку, а ножі – в праву і їжте так, як я їм. Павло відрізав невеликі шматочки м'яса і неспішно клав їх до рота і так же повільно розжовував, не розкриваючи його.

Хлопці накинулися на смачну страву як вовк на здобич: шматували відбивні на великі шматки, запихали їх до рота і, плямкаючи як свині, жадібно мололи їх міцними зубами і поспішно ковтали.

– Е ні, добродії, так не їдять у культурному товаристві. Ріжте м'ясо невеликими шматочками і ретельно пережовуйте його. Та не плямкайте так, що скоро сюди всі свині з села позбігаються.

Хлопці старалися, але невеликі ножі їх не слухалися і раз від разу випадали з рук або ж скрипіли під натиском на тарілках так, що ті мало не розліталися. Наскільки вони вміло орудували лопатами, відрами і тачкою, настільки їм було важко вправлятися з легкими столовими приборами. Це ж треба, дивувався Павло, що юнаки так вправно хапали рибу в озерцях і з такою натугою і незграбністю шарпали котлети. Та вони не знітилися з того і насолоджувалися смачним свіжим м'ясом.

– Так, хлопці, багато випаде мені перевести на вас м'яса, щоб ви навчилися культурно його їсти.

– Та ми готові вчитися скільки завгодно, – відгукнувся Сергій.

Наступного дня привезли з Геннадієм керамічних труб з Великих Рогівців і проклали їх з хлопцями до ставка. Тепер щодня вранці і ввечері замість зарядки Павло

заливав його водою. Це виявилось марудною і невдячною справою. Він заповнювався на якусь децицю, але вода швидко спадала чи випаровувалася. Її в криниці в цю посушливу пору було мало, і чоловік вибирав її майже до дна.

Увечері завітала Світлана. Павло саме заливав ставок. Вона запитала:

– І як довго ти його заливаєш?

– Щоранку й щовечора та ніяк не заллю. Вода іде таки ж у справжній пісок.

– У тебе так, як у тій казці про Буратіно: ще потрібно витягнути дев'ятсот дев'яносто дев'ять відер води, і ключик буде в кишені, а тобі ще налити стільки ж відер води, і ставок буде заповнений.

Павло подумки вибачався перед Васютою, який саме жнивував, і просив у Бога дощу. Така вже людська натура – дбати насамперед про свій інтерес. Вища сила змилювалася над ним і послала зливу з грозою і бурею. Вона була короткою, але заповнила ставок більше, ніж на половину. Водойма лежала в улоговині, й вода стікала до неї з усіх боків. Павло відразу побіг до лісника за мальками коропа, бо карасями, линами і в'юнами він уже зарибнив ставок з допомогою хлопців. Ні лісника, ні Геннадія вдома не було. Вони заготовляли дерево. Повернулися додому пізно ввечері брудні та втомлені. Однак Павлові кортіло зарибнити ставок і коропами якомога швидше.

– Ну що ж, охота гірше неволі, – посміхнувся Іван Петрович і виніс невеликий невід з густими вічками. Вони з Геннадієм пройшлися ним по ставку. Невдовзі у відрі плескалося кілограмів зо два дрібних карасів, коропів, в'юнів, линів і навіть кілька явдошок. Останні були дрібною рибкою, але їм раділи, бо не потрібно було чистити і, лише помивши, можна було кидати на пательню. Відібрали лише коропи і явдошки.

Павло подякував за рибу і висловив жаль, що повертається восени до Києва і не зможе поласувати нею зі свого ставу.

– Не турбуйся! – заспокоїв його лісник. – Уже наприкінці літа ти спокійно зможеш ловити рибу в ньому. Вона росте, особливо в жарку погоду, не по днях, а по часах. Лише не забувай її підгодовувати. Завтра я підкину тобі підкормку.

Наступного дня Геннадій привів до Павла на постій дві молоді подружні пари. Чоловікам було років по двадцять сім, а жінки на вигляд були дещо молодшими. При них були хлопчик і дівчина років чотирьох. Обоє чоловіків звали Петром, одну жінку – Валею, а іншу – Ірою. Хлопчика звали Павликом, а дівчинку – Людою. Чоловіки працювали на будівництві, а жінки – у ЖЕКах. Приїхали поправити легені дітям та й самим відпочити. Павло поселив їх у сусідньому будинку, видав ковдри, подушки, постільну білизну і посуд.

– А городину можна рвати? – запитала Валя.

– Звичайно. Вона входить у плату за проживання. Лише прошу вас рвіть її на городі біля вашої хати.

– Як це вона у вас виростає такою великою в таку спеку? – запитала Іра.

– Я її регулярно поливаю.

– Та хай би вона пропала, щоб я на неї тратила стільки сили і часу! – вигукнула Валя.

– А я роблю це залюбки. Особливої ж роботи у мене немає.

– А ти що, не працюєш? – перейшов відразу на ти один з Петрів.

– Ні.

– То за що ж ти живеш? – запитав інший.

- Здаю квартиру в Києві.
- А, то ти земляк. А чому сюди переїхав?
- Почекайте! Не все відразу. Облаштовуйтеся! А ще я вам раджу ходити до лісу і дихати настоящим на хвої і живиці повітрям.
- А що то вдаліні блищить? – запитав один з Петрів.
- Ставок викопав.
- О, то в ньому можна і рибу половити?
- Лише вчора запустив мальків.
- А...а...а, – розчаровано потягнули чоловіки.

Настав вечір і прибулі гучно святкували початок відпочинку. Невеликий галас переростав у крик, а потім чоловіки загорланили:

Нас ра, нас ра, нас радує весна.

І ти ху, і ти хуй, і тихую пісню веде.

Далі вони заспівали російську частівку:

Возле тещиноного дома просто так не прохожу,

То ли свисну, то ли пердну, толи х...я покажу.

За ними не так заспівали, як заверещали жінки:

Полюбила капітана, лейтенанта хочется,

Говорят, у лейтенанта по земле волочится.

Потім вони всі разом співали сучасні російські та українські естрадні пісні. Довго Світлана і Павло слухали цей імпровізований безплатний концерт на сіннику й дивувалися тому, що батьки не давали вчасно заснути своїм дітям. Обурювалися ще й тому, що постояльці співали таких непристойних і хуліганських пісень при них. Лише після опівночі товариство вгомонилося.

Наступного дня пізно вранці дорослі у купальниках підійшли до ставка. Чоловіки вже встигли похмелитися і були у доброму гуморі. Павло підійшов до них і зауважив:

- Як ви можете співати такі мерзотні пісні при дітях?
- А ми їх поклали в іншій кімнаті й співали вже після того, як вони поснули.
- Ну а на людей, які живуть тут, вам наплювати?
- А, аборигени. Так вони, як ми чули на одній сільській свадьбі, співають ще й не таке, – заявив чоловік Валі.
- Так то ж на весіллі і то в певний його момент перед тим, як молоді підуть до спальні. У цей час дітей кудись відправляють.
- Та хто там їх і куди відправляє. Співають при них.
- Тут купатися можна? – перебила запитанням дискусію Іра.
- Можна, але води ще мало. Я згодом поведу вас до Старика і Сули. Там чудові пляжі.
- Та коли це ще ті діти проснуться, – промовив чоловік Іри і засунув їй під ліфчик руки. Інший Петро підсунув руки під ліфчик своєї дружини. Відпочивальники почувалися розкуто і вели себе немовби нікого, крім них, поблизу не було.
- Дружини не зважали на те, що їх мацали при сторонньому, а лише задоволено попискували і сміялися. Павло поспішив до хати, побоюючись, що пари ще почнуть злягатися при ньому. Адже на їхнє убоге розуміння, вони заплатили гроші за постій і вважали, що гуртом заплатили й за те, аби поводити себе так, як їм заманеться. Головним було відтягнутися на повну котушку, тобто вести себе по-

скотському. Невдовзі вони познайомилися з іншими відпочивальниками свого рівня, зустрічалися з ними вечорами і, напившись, ходили допізна гуртом по селу та горлали босяцькі пісні й непристойні частівки. Відпочивали тут і пристойні люди, але ті жили собі тихо і нікому не заважали.

Зрештою вся ця творчість йому набридла, і він згадав про запрошення Світлани послухати у неї платівки. Зайшов до неї під вечір і сказав, що вже оскаженів від «народної творчості» й прийшов почути щось приємне і симпатичне.

Послухали «АББУ», потім – записи Дмитра Гнатюка, особливо були зворушені його неповторним виконанням простої і разом з тим сповненої надзвичайної краси і любові до рідного краю народної пісні «Чом, чом, чом, земле моя». Завершили свій музичний вечір піснями у виконанні української капели бандуристів з Америки. Обоє отримали справжню естетичну насолоду від славної капели і вічно живої народної творчості у виконанні неперевершених виконавців. По тому Павло запропонував:

– А чи не спробувати нам організувати концерт художньої самодіяльності, щоб повернути людей на нашу пісенну творчість та й просто зробити їм і собі приємність. Чи вже в селі не залишилося нікого, хто б умів гарно співати, грати чи танцювати?

– Та дехто ще є, але сподвигнути їх на таке майже неможливо.

– Ну, Света, більшість же з них певною мірою завдячують тобі своїм здоров'ям, то хіба не підуть тобі назустріч?

– Я сама з радістю все це організувала б, проте як подумаю ...

– А ти не жайся зарані, а давай спробуємо.

– Гарзд! Спробую. А ти поговори з Федорякою.

– А він що вміє?

– Та він співає таким гарним басом, що зараз і серед артистів рідко на такий натрапиш.

– Ну це вже ти загнула.

– Сам послухаєш і тоді скажеш. До речі, зараз у Великих Рогівцях відпочиває твій однокласник Сергій Левченко з дружиною. Я пам'ятаю, як вони колись приїжджали зі своєю сільською самодіяльністю до нас і танцювали якийсь кавказький танець. То немов не люди рухалися, а вогонь пломенів на нашій маленькій сцені.

– Гарзд! Поговорю з ними. А танцювали вони грузинську «Лезгінку».

Після цього вони повечеряли і поспішили у свій чарівний куточок на сіннику. Стояла світла і тепла літня ніч, яка огорнула їх прозорою павутиною місячного сйва. Воно ласкаво омивало їхні тіла і вливало в них потужну наснагу неба. Згодом ночі стали темними, і тоді перед ними у всій своїй красі й загадковості розкривалося засіяне зорями небо. На горіщі стояв духмяний запах сіна та розвішаних по кроквах чебрецю, любистку, материнки і м'яти, який п'янив, а разом з тим заспокоював і надихав. Терпкі й густі пахощі підстьобували їхнє кохання, робили його солодким і неповторним.

Павло інколи дивувався тому, як при Олі він прагнув її, а поринаючи у втіхи з Світланою, надовго забував свою дружину. Кожна з жінок була дорогою і привабливою для нього по-своєму. «Хоч приймай магометанство й живи з обома», – маяла грайлива думка.

– Правда, поки що ні одна не погоджується зійтися з ним як дружина.

39. Концерт

Павло запитав Федора чи він візьме участь у концерті. Той відразу пристав на його пропозицію. Наступного дня чоловік подався до Сергія Левченка. Сергій, кремезний білявий чоловік з продовгуватим обличчям, крутився із сином-підлітком біля свинарника і заміняв там підпорки. Він здивувався і зрадів гостю.

– Що це тебе, Павле, занесло в наші краї?

– Ти маєш на увазі до тебе чи взагалі?

– І те, й інше.

– Та прихворів, то лікуюся у своєму селі.

– Ну і як, підлікувався?

– Ти знаєш, настільки добре, що ось вирішив з однією жінкою організувати концерт і порадувати чи засмутити наших людей. Це вже як удасться. А щоб вдалося, то запрошую тебе з Шурою затанцювати «Лезгінку», яку ви так чудово колись танцювали.

– О, коли це було. Я вже й забув.

– Та не вірю я, щоб на якихось гулянках ви не згадали молодість і не врізали того ж «Козачка» чи «Лезгінку».

– Інколи буває.

– То тренуйтеся!

– Де? Хата у матері мала, а затанцюємо серед двору, то люди затюкають як навіжених.

– Тоді приїжджайте до нас завтра на репетицію. Транспорт же є, – кивнув Павло на Таврію під навісом. – А заодно повечеряємо у мене.

– А я запрошую тебе пообідати!

– То ще ж рано.

– Еге ж, рано. То давай, підсоби, бо у нас з Серьожею не виходить. Малий він ще для такої роботи.

Чоловіки взяли підпору і почали підбивати її під балку. У цей час вийшла Шура і розцілувалася з Павлом.

– Що відпочиваєш, як і ми, в своєму селі?

– Так, та трішки не так.

– А як?

– Серьожа розповідь. Я йому вже доповів, – далі запитав: – Як у вас там, у Ватутіному?

– У нас без особливих змін, – відповів Сергій. – Я продовжую добувати угольок на посаді гірського майстра, а Шура як почала тут роботу перукарем, то й там ним працює. Син тягне на чавунну медаль.

– А як у вас із заробітками?

– Сергій приносить небагато грошей, а я обслуговую жінок начальства на дому, то і сім'ю утримую і на машину он заробила.

– Ну що, визнаєш нашу однокласницю? Якщо ніхто її не похвалить, то сама похваляється та ще й як. Ну тоді і я похвалюся, що ось цими руками побудував свій будинок та ще й матеріал на шахті взяв безплатно, а, попросту кажучи, вкрав.

Павло поглянув на свою однокласницю. Вона залишалася високою, стрункою, чорнявою і красивою жінкою. Можна було сказати, що гарну дружину знайшов собі

Сергій, якби Павло не знав, що вони одружилися вже після того, як Шура перегуляла з кількома хлопцями. Причому гуляла конкретно, раз по разу «залітаючи» і роблячи аборти. Проте, як говорили, жили Левченки навидовижу дружньо, і ніхто з них у гречку не стрибав. Сергій взагалі не був гулякою, а Шура, мабуть, була вдячна йому за те, що підбрав її тоді, коли вона вже нікому не була потрібна.

Наступного дня розпочалися репетиції. Організували невеличкий хор. У ньому співали Галина Олексіївна, Світлана, Галя Саєнко, один із хлопців Геннадія Андрій, один з постояльців Павла і ще дві жінки-відпочивальниці. Керувала хором вихователька інтернату Таня, яка закінчила музичну школу і грала на гітарі. Всіх вразив спів Федора Федоровича. Його густий і могутній бас заповнював простір навколо як великий чоловічий хор і нагадував Павлові відомого казахського співака, якого він колись слухав у Києві й ім'я якого ніяк не міг пригадати. Попробували включити до хору Федора, так за його могутнім голосом не було чути не лише інших чоловіків, а і спів жінок здавався якимось комариним писком. Заштовхали туди і Павла, незважаючи на його протести стосовно того, що він мав поганий слух. Музичний супровід забезпечував Геннадій на баяні. Він грав не дуже вміло, проте поступово при звичався до співу і танців і навіть один виконував вальс «Амурські хвили» й попури з українських мелодій. Таня виконувала кілька українських і російських романсів у своєму супроводі на гітарі. Сергій і Шура таки не втратили навичок і літали по сцені вогняним вихором.

– Ну що ж, – зауважив після репетиції Федір Федорович, – репертуар і виконання у нас таке чудове, що хоч їдь з концертами по району і гроші заробляй.

– Про що ти кажеш. Це ти так гарно співаєш, що хоч в Київській опері виступати – то не страшно. А ми поки що тягнемо як сліпі блиндарі, – заперечив Павло.

– Не панікуй! Ще зіспіваєтеся. Проте чогось у нашому концерті не вистачає. Ага, ось чого – декламації. Може, ти, Павле, щось прочитаєш? – запропонував Федір.

– Хочете, щоб люди порозбігалися після моєї декламації?

– А ти спробуй!

Павло почав пробувати виразно читати вірш Василя Симоненка «Задивляюся у твої зірниці».

– Ну як? – спитав він після того, як прочитав його на сцені.

– А тобі самому подобається? – запитав Федір.

– Ти знаєш, так.

– Оце і є головним. А інші нехай не вередують, а дякують. Концерт же безплатний. Проте читай вірш повільніше.

– Федоре, а чому ти з таким голосом не поступив до консерваторії?

– Хотів, та не вийшло.

– Чому?

– Тобі скажу, але це строго між нами. Зібрався я до Києва і поїхав на станцію у Золотоношу. А там вгледів потяг, який ревів, гудів, пихтів і гуркотів. То я так злякався, що дременував мерщій додому. А що ти хотів від молодого дикуну з глушини?

– Ну, потім же вступив у Черкаський педінститут.

– Та то вже батько мене туди відвіз. З ним не було страшно.

Через кілька днів запросили людей на концерт. Їх прийшло близько сотні чоловік, серед яких вирізнялися міським одягом відпочивальники, а чимало сельчан сиділо вдома біля телевізора, переживаючи за героїв якогось мексиканського чи бразильсь-

кого серіалу. Це дивувало учасників концерту, адже серіал повторювався наступного дня вранці, а коли останній раз давали в клубі концерт, то ніхто і згадати не міг. Багато глядачів уже підняло настрій доброю чаркою горілки. Так що сама публіка була готова затягнути пісню чи піти у танок. Люди старіші посідали спереду, а молодь розмістилася позаду. Напідпитку кілька хлопців вели себе нахабно: хапали дівчат за груди й лізли їм під спідниці. Ті весело реготали й пищали, так що гамір стояв неймовірний. Ніхто не звертав на них уваги. Геннадій гримнув на бешкетників.

– А ти хто тут такий, щоб нам вказувати? – запитав один хлопець.

– Ти ж навіть не зав клубу, – додав його сусід.

– Зараз виведу і покажу, хто я такий.

– Ти ж професійний боксер і не маєш права нікого бити. А вдариш, то подамо на тебе в суд.

Молодики нахабно дивилися на нього. Їхня поведінка могла зірвати концерт. Публіка і серед неї голова сільради ніяк не реагували на зухвалу поведінку молодиків, немовби шум і гам їм не заважав і їх не обходив. Геннадій схопив того, що сидів ближче, за руку й потягнув до себе. Той іншою рукою схопився за спинку стільця, а його сусід охопив його руками і тримав. Тут наспіли два хлопці Геннадія і потурили зухвальців з приміщення. Вивівши їх на двір, хлопці врзали їм по фізіономіях так, що ті покотилися по траві. Далі, похитуючись і тримаючи руками побиті місця, пішли від клубу. Тепер уже можна було розпочинати концерт. Почали з хору, який виконав віночок українських пісень. Йому дружньо підспівували глядачі, які тільки й чекали, щоб і самим поспівати. Задовольнивши їхнє бажання і душевний поклик, перейшли до інших номерів програми. Павло продекламував вірш і здивувався, що йому дружньо поаплодували. Це він відніс не стільки до своєї вправності як декламатора, а здебільше до глибоких і проникливих слів поета. Лінується народ читати, а почує гарний вірш, то зворушується.

Сергій із Шурою з молодим завзяттям станцювали «Лезгінку» і викликали бурю оплесків. Глядачі просили повторити її, але вони вдарили гопака. Запальні танці збудили публіку, але сольна гра Геннадія і ліричні романси у виконанні Тані заспокоїли її. Коли Федір і Світлана заспівали дует Одарки і Карася, до залу ввірвалася жінка, яку всі називали Никонка, бо вона була заміжжю за Никоном. Сам же Никін, дебелий чоловік роком за сорок, будучи добре напідпитку, сидів з іншою молодницею і залюбки мацав її. Та вдавала, що уважно слухала спів і не помічала його старань. Його дружина кинулася до нього з лайкою і вимогою негайно йти додому. Наші співаки на сцені дещо розгубилися, але продовжували співати. Та, незважаючи на могутній бас Федора, їм було важко заглушити репет розлюченої жінки.

– Ану давайте слухати щось одне! Чи дует на сцені чи сварку Одарки і Карася тут у залі! – закликав Лиховий.

Співаки замовкли. А пара продовжувала сваритися. Тоді до них підійшла голова сільради і зичним голосом попросила їх залишити зал. Никонка потягла чоловіка до виходу під регіт присутніх.

– Ось вам і непередбачений, але такий потрібний для розваги гумористичний номер, – зауважила Галина Олексіївна.

Зрештою зал заспокоївся, проте Федір і Світлана ні повторювали, ні доспівували дует, бо це викликало б лише сміх від згадки про недавню сцену в залі.

На завершення Федір Федорович заспівав «Дивлюсь я на небо», «Чорнії брови, карії очі» і романс «Клубиться волною». Своїм співом він знову повернув слухачів у світ прекрасного і водночас приголомшив їх своїм чудовим голосом і майстерним виконанням. Його викликали на сцену і просили повторити те, що він виконував, і заспівати інші пісні. Він був безмежно вдячний за таку високу оцінку свого таланту і з задоволенням співав. Павло, який вів концерт, побоявся, що той зірве голос і зрештою рішуче звернувся до глядачів:

– Дорогі земляки! Привітаймо ще раз оплесками нашого славного співака. Проте пожалійте і приходьте послухати його іншим разом. Наступний концерт відбудеться через тиждень, але він буде уже платним. Усі гроші, які ми зберемо, підуть на допомогу дітям з інтернату, які зараз у нас відпочивають.

Павло ні з ким не радився про це, але виконавці не лише не гнівалися на нього, а й привітали його ініціативу. На їхнє здивування на платний концерт людей набився повний клуб. Гарний поголос про перший їхній виступ прислужився цьому. Виконавці віддали дітям більшість виручених грошей, а на їх частку організували вечерю, відзначивши таким чином відродження художньої самодіяльності в селі.

Підбадьорені цим успіхом, аматори ще виступили в кількох сусідніх селах і на зароблені гроші купили деяке начиння для зали.

40. Нові знайомі

Зайшла Світлана і повідомила, що має їхати до матері.

– Чому? Ти ж говорила, що вона до тебе приїде.

– Брат зі своїми гайнули на море, а мати захворіла.

– Сподіваюся, щось не загрозливе.

– Та ні. Спекота надворі, а вона повідкривала всі вікна та й простудилася на протязі. При дітях бережеться, а без них сама поводить як мала нерозумна дитина, хоч і медик.

– А хто ж за господарством твоїм пригляне? Може, я?

– Та ні. Тетяна Сергіївна. У мене того й господарства, що кури, качки та гуси, то за ними влітку того й догляду, що випустити вранці та впустити ввечері в повітку.

– Ти довго там пробудеш?

– Тижнів зо два, бо через десять днів повертається брат із сім'єю, то і з ними потрібно поспілкуватися.

– Ой, як же довго. Я тут знидію без тебе.

– У тебе стільки турбот, що за ними час промайне швидко.

Павло вирішив викопати в дворі басейн для гусей і качок. Двір був просторий і покритий густим зеленим моріжком. За порадою подруги і з її допомогою він по всьому його периметру насадив і насіяв квітів: айстри, матіолу, чорнобривці, півники, безсмертник і навіть кущі троянд. Тепер щоденно поливав їх, і вони милували зір чарівними переливами різнобарвних кольорів та насичували повітря тонкими приємними пахощами. Особливо неповторний аромат розносила далеко навколо ввечері й уночі матіола. Він досхочу насолоджувався добре призабутим ароматом домашніх квітів і трав.

– Добрий день! – почув як до нього привіталися. Біля хвіртки стояли чоловік і жінка, а біля них вертілася маленька дівчинка років чотирьох. Чоловік невисокий, смугля-

вий, товстий і майже квадратний. Жінка була вища за нього на півтори голови з добре збитим витонченим тілом. Дівчинка схожа на батька: така ж чорнява й округла.

– Здрастуйте! І скажіть, хто ж ви такі?

– Ваші сусіди. Купили он ту хатину, – чоловік показав у напрямі, де за деревами проглядався великий будинок Михайла. – Ми приїхали години дві тому, а це пройшлися до магазину за пальним і не змогли не зупинитися й не помилуватися такою гарною, веселою і переливчастою смугою квітів. Вони просто виграють на смарагдовому тлі густої трави. Це, мабуть, ваша дружина їх так привабливо підбрала і розмістила.

– Один я тут. А допомогла мені так гарно уквітчати двір місцева фельдшерка. А ви про квіти говорите як поет.

– Художник я, Михайло Левінтов. А це моя дружина Стелла і наша дочка Маша.

– А я Павло Яременко, тимчасовий безробітний з Києва.

– О, то ми – земляки! Цікаво було б поспілкуватися. Та не будемо вам зараз завжати, а запрошуємо вас і ще хто там у вас є, сьогодні ввечері, скажімо, годині о восьмій, до нас на новосілля. Пальним ми ось запаслися, а закуску привезли з міста.

– Дякую! Проте я тут один.

– Отже, чекаємо на вас. А що це ви ристе? Могилу для своїх нездійснених планів?

– У духовному розумінні так, а в фізичному – басейн для гусей і качок.

– О, що може бути смачнішим від тушкованої гуски чи качки! Проте й ми привезли дечого такого, що пальчики оближеш. Приходьте!

– Ще раз дякую і звітаю до вас із задоволенням.

Новим сусідом виявився єврей Миша, як він сам себе відрекомендував. Це відразу викликало у Павла симпатію до нього, бо, як правило, знайомі йому євреї видавали себе за українців чи росіян. Дружина сусіда походила з Харківської області, а в Києві працювала менеджером у якійсь дрібній фірмі. Цей розкішний будинок з багатьма кімнатами вони купили за оголошенням з усіма меблями і навіть холодильником, у який Павло попросив поставити пляшку своєї запровленої елеутерококом горілки. Він ще прихопив купленого у Федора сала та редиски і цибулі зі свого городу. Нові знайомі особливо зраділи свіжим овочам, бо город у них не був засаджений.

Готували обід усі разом. Стелла нарізала київських ковбас і смажила яечню. Павло приготував салат, а потім пошинкував сало. Миша нарізав рибний балик, відкрив шпроти і баночку червоної ікри.

– Ти там, Стелько, не пересмаж яечню, але дивися, щоб і шмарклів у ній не було! – розпоряджався господар.

– А то я не знаю, як її смажити. Ти краще постав чарки.

Нарешті все розставили на продовгуватому столику, який винесли на веранду. Малу погодували раніше і включили їй записані на відеомагнітофон мультики.

– А чи не буде Маші сумно одній? – потурбувався Павло.

– Та вона за мультики батька і матір продасть. Та що там батьків. Вона за них Батьківщину зрадить, – запевнив батько.

Проте виявилось, що мультики мультиками, а смачні делікатеси все ще приваблювали уже нагодовану дитину. Вона вискакувала раз по раз, хапала якийсь бутерброд і невдовзі поверталася за іншим.

Миша приніс із холодильника дві пляшки горілки і вино «Біле міцне», тобто біоміцин. На здивований погляд Павла господар відповів:

– Це наш джентльменський набір. А то при такій багатій закускі навіть пляшка горілки на брата випивається непомітно. А щоб хміль ударив у голову, бо чого ж тоді й пити, то потрібно додати щось таке запаморочливе, щоб ...

– І кінь брикнувся з копит, – прийшов йому на допомогу Павло.

– Не бідно жив чоловік, – подумав він, оглядаючи просторе помешкання. – Та й нинішні господарі не бідняки, коли змогли купити його, мають автомобіль і подають до столу такі делікатеси. Ну а проста горілка і біоміцин свідчать лише про те, як не легко, а то й неможливо облишити пролетарські звички і перейти на елітний етикет.

– Ну, за зустріч! – проголосив Миша. Стелла хильнула з хлопцями чарку горілки і навіть не скривилася.

Після кількох випитих чарок Миша запропонував:

– Давайте трохи передихнемо і перекуримо!

Гість не курив, а господарі задиміли у дві труби.

– А тепер познайомимся ближче, – запропонував господар. – Давай, Павлушо, розповідай про себе.

Вони вже перейшли на ти.

Павло переповів свою невеселу історію.

– Ну що ж, це – звична справа. Адже ще в Біблії сказано, що ті, хто вирішив розбагатіти, впадають у спокусу і в пастку, і піддаються багатьом нерозсудливим і згубним бажанням, які призводять людей до погібелі. Бо корінь усього злого – любов до грошей. Ось і ти піддався цій спокусі.

– Ну ти молоток! Я розумію, що художник повинен знати Біблію, але щоб так. Проте в тому біблейському тексті, як я його розумію, засуджуються не самі гроші й багатство, а надмірна тяга до них і прагнення будь-що розбагатіти.

– І ти молодець! Правильно зрозумів смисл. Біблія не виступає проти грошей як таких, що дають можливість підтримувати заможне життя. Проте навчає, що тут потрібно бути дуже стриманим.

– Ну, ваша стриманість може викликати лише захоплення, – іронічно зауважив Павло, показуючи рукою на гарний будинок і машину.

– Я художник. Проте на вільних хлібах на життя не заробиш, ну я маю на увазі на пристойне життя, то розмальовую офіси, крамниці й різні інші ділові приміщення. За це платять непогано, то не лише на прожиття, а й ось на такі покупки вистачає. Стелка працює менеджером у фірмі, яка ледве зводить кінці з кінцями, то її заробітків лише й вистачає на проїзд на роботу і з роботи. Ну ти ж знаєш, що тепер менеджерами називають кого попало. Ось, наприклад, продає жінка взуття в магазині, то її називають не просто продавчиною, а менеджером із продажу взуття.

– Це як колись усіх підряд називали інженерами. Так, в інституті, в якому працює моя колишня дружина, в канцелярії було чотири співробітниці, які мали посади інженера, старшого інженера, молодшого і ще якогось там інженера. Таким чином споганили назву колись такої почесної і благородної професії.

– А саме це слово у перекладі з грецької означає «той, хто думає». Добре, що хоч мою дружину не називають інженером, бо слова «Стелла» і «думати» є несумісними.

– А ти багато думаєш, займаєшчись мазнею по різних конторах?

– А де ви познайомилися? – перебив Павло їхнє шпинання.

– У спільних знайомих у Харкові. Він на мене так накинувся, що я не встигла й схаменутися, як він мене за одну ніч і окрутив.

- Тобто трахнув, – уточнив чоловік, а дружина промовчала. Господар налягав на сало та розхвалював його.
- Де ти таке смачне сало роздобув?
- Купив тут в одного фахівця. Якщо хочеш, завтра познайомлю.
- Просто мрію купити його якомога більше. Ти ж знаєш як євреї люблять сало. Тому й говорять: «Коли вже його споживати, то їсти треба так, щоб по бороді текло».
- Чим тут збираєшся займатися?
- Ну передовсім відпочити, а ще хочу намалювати кілька етюдів і пару картин. Відпустка – це єдина можливість зайнятися творчістю.
- І що ти робиш з картинами?
- Виставляю у виставковому залі в Будинку профспілок. Деякі з них там же і продаю. А знаєш, давай я намалюю твій портрет!
- Ні, дякую. Не така я знатна особа, щоб мати свої портрети.
- Та ти не хвилюйся. Я намалюю його безплатно.
- Навіть і в такому разі.
- Чому?
- Бо, як сказав відомий письменник, «Every portrait that is painted with feeling is a portrait of the artist, not of the sitter».
- I know. It was said by Irish-born English writer Oscar Wilde in his novel «The picture of Dorian Gray». Now it is clear to me that you are afraid of having my mug instead of your portrait.⁵
- Павло був вражений ерудицією свого співрозмовника і тим, як він вільно розмовляв англійською мовою. Перейшовши на українську, бо відчувалося, що Стелла не розуміла, про що вони говорять, він запитав:
- І що ж хотів показати чи сказати Уайльд у тому творі?
- Як нам говорила викладачка іноземної літератури, письменник розвінчав декадентське уявлення про красу, якій чужа мораль.
- Гість дивувався тим, як глибокі знання й освіта господаря контрастували з його вульгарними звичками, як то з тим «біоміцином». А Миша залпом вихилив повного гранчака, Павло перед тим відмовився. Гість кинув:
- Це щоб цукор у крові краще розчинився, а то одна горілка не повністю допомагає.
- Що, є проблема?
- Так. Страждаю діабетом ось уже кілька років.
- Як жаль! Тут у селі є чудова фельдшерка, яка вилікувала мене травами. Упевнений, що і тобі допомогла б.
- А де вона зараз?
- Поїхала до матері й брата на Донбас.
- Нічого. Поки що будемо розчіпляти цукор міцними білими напоями, а там і її діждемося.
- Дякую за гостинність і запрошую до себе наступного тижня.
- Якого ще там наступного тижня! Завтра потрібно буде поправитися, то завтра і зустрінемося у тебе ввечері. А хочеш, то і вдень.

⁵ – Кожний портрет, намальований з почуттям, є портретом художника, а не того, хто йому позує. – Я знаю. Це сказав народжений в Ірландії англійський письменник Оскар Уайльд у своєму романі «Портрет Доріана Грея». Тепер мені ясно, що ти боїшся отримати мою морду замість свого портрета.

– Та ліпше вже ввечері, – розгублений від такої настирливості відповів Павло.

Наступного дня він зварив на вечерю молодій картоплі, потрусив її кропом, нарізав сала, поклав малосольних огірків і почав готувати оселедця. Він його ніколи не обробляв і бідна рибина все вислизала з рук і намагалася втекти. Чоловік знову міцно хапав її, і вона аж пищала, але не піддавалася. За цим заняттям і застали його Левінтови. Стелла побачила його муки і хотіла допомогти.

– Нічого ще й тобі бруднити руки. Та й не можу ж я визнати свою поразку перед якоюсь нікчемною і до того ж неживою рибиною.

Нарешті він здер з неї шкіру, порізав і заправив олією, цибулею і оцтом. Виніс на двір маленького столика, стільчики й поставив їх у тіні акацій.

Стелла зауважила:

– Я бачу, у тебе добра городина, а в наших сусідів усе посохло.

– Бо я поливав її. Якби знав, що в мене будуть такі добрі сусіди, як ви, то насадив би всього і поливав би і у вас. Хоча й зараз ще дещо можна посадити. Я ось поклав вам у кошик трішки ранньої картоплі, цибулі, часнику і насіння огірків. Все це ще встигне вирости.

Мала Маша відразу схопилася на ноги і потягнула матір додому.

– Мамо, пішли посадимо огірочки та цибулку, щоб і в нас вони були такі гарні, як у дяді Павла.

– Посадимо, дочечко, але згодом. Поки що їж ось ці, бо доки ми садитимемо свої, то тато і дядя все смачне тут з'їдять.

Мала знову накинулася на їжу. Апетит у неї був нівроку. Тож не дивно, що вона була кругленькою як колобок.

– Хоча б ти трішки перемінилася і стала схожою на свою вродливу матір, – подумки побажав їй Павло.

– Ну що ж, господарю, наливай ще по одній, – попросив Миша.

– То ти ж завтра збирався йти на природу пейзаж малювати, – зауважила дружина.

– І піду. А що з нами станеться від цих двох пляшок.

– Руки не труситимуться?

– Не патякай! Завжди під руку якусь пакість скаже. Може, мені перед творчим злетом потрібно розслабитися і набратися натхнення.

Стелла промовчала, а Павло запитав:

– А ти не хотів би поїхати до Ізраїлю і спробувати там творити?

– Я вже їздив туди. Там же мої батьки живуть.

– Ось як! Ну і що?

– Не сподобалося мені там. Вся земля – якийсь суглинок і пісок, часто дмуть піщані курні бурі. А гостював я в батьків узимку, то вночі намерзся. Уяви собі, температура вдень більше двадцяти градусів тепла, а вночі всього сім-вісім. Будинки не опалюються, тому мерзли ми як цуцки.

– То можна поставити калорифери.

– Ага, електрика там така дорога, що вилетиш у трубу.

– А чому це Бог, зробивши євреїв обраним народом, поселив їх на такій бідній землі, а тих же арабів розмістив на землях, з яких нафта і газ просто б'ють фонтанами?

– Бог передрік нам багатіти і добувати багатство своїм розумом.

– То що тобі з твоїм розумом там і місця не знайшлося, мабуть, серед ще розумніших?

– Майже так. Там, куди не плюнеш, то не лише в єврея попадеш, а і в якогось митця. Тому таким, як я, пропонують іти працювати у їхній колгосп, тобто кібуц. Ну а це – не для мене.

– Чому ж, – зауважила дружина. – Фізична праця була б для тебе лише корисна. Кажуть, вона сприяє лікуванню діабету.

– Я тобі скільки разів казав, що розчеплю цукор біленькою.

– А як же батьки себе там почувають?

– Не дуже. Мама у мене соціолог і дуже здібна до мов. Доволі швидко вивчила іврит і працює за фахом. А батько хоч і кібернетик, тобто дуже розумна людина, а мову ніяк не опанує, то розвозить канцелярське обладнання і обслуговує офісні комп'ютери в обчислювальному центрі.

– За домівкою не скучають?

– Ще й як.

– То чому вони там сидять?

– Пенсія там у них вища, ніж тут. А ще батьки кажуть, що у нас тут нестабільно, і якщо що, то є куди драпонуть. Це вже що правда, то правда, бо при найменшій заворушці в Україні Стелла першою мені горло перегризе.

– Ну, чим-чим, а стабільністю Близький Схід теж не може похвалитися. Дивно якось виходить, що в найсвятіших місцях світу спостерігається і найбільша ворожнеча-колотнеча.

– Бо там багато несправедливості. Одне те, що євреї вигнали стількох арабів з їхніх земель, є постійною причиною конфлікту. Проте я тебе запевняю, що якби бог перемістив кудись Ізраїль, то араби цього і не помітили б, а продовжували б гризтися між собою.

– А ось твоє ім'я – Стелла. Як для України, то воно рідкісне, – переминив Павло тему розмови.

– У мене батьки вчителі, то випендрилися і назвали мене так, як люди собак називають.

– Бо одразу відчули, що ти сучка і є, – кинув чоловік.

З кожною випитою чаркою він ставав все агресивнішим. Проте дружина майже не реагувала на його неприязні закиди.

– Не переймайся своїм іменем, – заспокоїв її Павло. – Адже воно і звучить красиво і означає зірку. Отже, гори, прекрасна зоре, і радуй усіх нас своєю красою! Вип'ємо за те, щоб ти ще довго сіяла!

Стелла з вдячністю поглянула на нього. Чоловік не зреагував на його доволі відвертий комплімент. Після пива, яке Павло взявся цмулити до риби, гостя розвезло повністю. Павло з Стеллою взяли його, добре розслабленого і, таким чином, гарно підготовленого до майбутньої творчості під руки й потягли додому. Дома він схаменувся і запропонував випити на коня. Павло відмовився.

– Ну, тоді завтра вечеряємо у нас.

– Дякую! Не так часто. До того ж, я і так уже зірвався. Тому горілки і в рот не візьму. Питиму лише червоне вино.

– Ну, а я ще чарку перехилю.

– Я тебе перехилю! А ну ступай до спальні й не ганьби себе!

Павло попрощався і пішов додому. До нього якийсь час ще долинала лайка, з допомогою якої дружина вклала спати п'яного чоловіка. Той у відповідь крив

її матом. Це, мабуть, були нормальні стосунки сучасних інтелігентних людей, позначені ще і властивостями творчої натури художника. Поглянувши на нього збоку, Павло вирішив, що відтепер він знову стримуватиметься від пиття міцних напоїв, адже, як хтось правильно зауважив, чим довше п'єш, тим коротшим стає твоє життя.

41. Несподівана пригода

Декілька днів подружжя не з'являлося. Мабуть, таки засів художник десь у мальовничому куточку і творив. Його поселенці притихли. Судячи з усього, вони вже пропили гроші й тепер перейшли на вегетаріанську їжу з його городу. Така діста мала сприяти схудненню дебелих жінок.

Одного спекотного дня Павло подався до Сули скупатися. Перетнув сосняк і вийшов з лісу біля Старика. Щедре літнє сонце нагріло пісок, і від піску теплі повітряні хвилі, насичені запахами придорожніх трав, напливали на нього. Він з приємністю пірнав у них.

Коли перейшов місток, то вгледів ліворуч Володьку, який пас телята Васкоти. Десь за півкілометра попереду угледів якусь жінка, схожу на Стеллу. Проте подумалося, що то не вона. Чому б це їй одній тут шастати. Підійшов до родича і запитав у нього:

– Ти не знаєш, хто то пішов?

– Ні, не знаю. Якась жінка пішла до Горошиного.

Цікавість розібрала Павла, і він, кинувши родичу «Бувай!», попрямував за нею. Наздогнав її вже біля річки. То виявилася Стелла.

– Що це ти бродиш одна по цих диких місцях?

– Миша пішов малювати пейзаж, і Маша ув'язалася за ним. А мені так захотілося побути одній і відпочити від них.

– Так мене чорти принесли.

– Я із задоволенням побуду з тобою. Ти ж не мій чоловік і мені ще не набрид.

Павло перевів її через ручай, і вони опинилися на пологому березі річки, захищеному майже з усіх боків верболозом. Стелла зняла сарафан, потім, грайливо зирнувши на Павла, відвернулася від нього, різким жестом зірвала ліфчик і повільно зняла плавки. Її зад був тугим і вражаючих розмірів.

– Oh, quelle lune au plein jour!⁶ – вигукнув Павло фразу, яку вживають французи, коли хтось світить перед ними великою голою дупою.

Жінка її не почула. Вона повернулася і продемонструвала не менш вражаючі груди і доволі вишуканий стан, потім повільно побрела у воду.

– Quelle pulpeuse!⁷ – промайнула у нього в голові ще одна французька фраза. Ошелешений чоловік не міг відвести очей від її розкішного тіла.

– Ну що ти так витріщився на мене? Голої баби не бачив?

– Такої красивої ще ні.

– Ну то можеш підійти до мене ближче і помилуватися. Іди!

⁶ О, який місяць серед білого дня!

⁷ Яка м'ясиста/ яка сексуально приваблива!

Нестримна сила потягла його до жінки, і він побрів до неї, хоча зняти плавки не наважився, Вона схопила його в обійми, штовхнула у воду і, схилившись, впи-лася своїми вустами у його уста. Чоловік розгублено відповідав на її поцілунки. І тут Стелла зідрала з нього плавки і викинула їх на берег. Потім взялася за його інструмент і почала його злегка пестити. Павло збудився, і жінка зверху сіла на нього. Вона схопила його руки, притисла до своїх здорових грудей і, опираючись ногами в дно, почала рівномірно коливатися на ньому. Павло настільки збуджувався, що міг би відразу й закінчити, якби вода не охолоджувала його тіло. Та невдовзі він викинув всю свою пристрасть всередину жінки і все ще, наполовину збуджений, гладив її розкішне тіло, стискаючи у своїх руках то її наліті груди, то міцні стегна.

- Давно не тримав у руках таких повних і тугих грудей і попи?
- Точно ніколи не тримав.
- Давай перекусимо. Я прихопила з собою бутерброди і пиво.

Розіслали рушники і голі посідали на них. Жінка розстелила серветку, розклала на ній бутерброди з ковбасою і поставила дві пляшки пива. Воно було ще холодне. Після бурхливого кохання і купання їжа смакувала як ніколи, а пиво гарно тамувало спрагу в цей спекотний день.

- Ти немов знала, що ми зустрінемося, і взяла їжі на двох.
- А я розраховувала провести тут цілий день.

Перекусивши, вона запитала:

- Ну, як тобі сніданок на траві?
- Ти знаєш картину Едуарда Мане? – здивувався Павло.
- Ображаєш. Я ж дружина художника і цікавлюся живописом. Тепер можеш переконатися, що я краща за ту жінку на картині, – заявила Стелла без зайвої скромності, потягуючись і виставляючи груди.
- Безумовно, набагато краща. Ти мені скоріше нагадуєш образ з його картини «Блондинка з голими грудьми». Фахівці так і не встановили, хто ж був моделлю для тієї картини. То, можливо, йому у сні прийшов образ ідеальної жінки, яка народиться через століття, тобто тебе.
- Взагалі то ми не схожі. Вона там якась меланхолійна і відчужена, а я, як бачиш, жива, виразна і ... доступна.

– Для всіх?

– Лише для дуже вибраних. Радій, що ти потрапив до них.

Сонце виглянуло з-за куща і почало припікати. Вони перейшли у тінь. Там Стелла послала рушники один на один і, простягнувшись на них, почала лоскотати себе руками по грудях, ребрах і животі та звиватися, як кішка під час гону, потім схопила Павла за руки і потягла на себе. На цей раз вони втішалися довго. А був ще і третій раз, після якого скупалися і пішли додому. Після таких вправ чоловік ледве тягнув ноги від втоми. Проте по всьому тілі перекочувалися хвилі задоволення.

- Ти, мабуть, здивований, що я враз затигла тебе на себе?
- Правду кажучи, так.
- І думаєш, яка ж я похітлива жінка та осуджуєш мене.
- Було б просто свинством отримати таке задоволення та ще й осуджувати тебе.
- Я хотіла б сказати кілька слів у своє виправдання. Михайло справді завоював мене за одну ніч, а невдовзі ми й одружилися. Завагітніла я лише через три роки.

Чоловік, – сказала вона про судженого таким тоном, як про когось стороннього, – почав гарно заробляти, а заодно і добре пити.

– Це мені дуже знайоме, бо сам пройшов такий шлях.

– Невдовзі у нього з'явився діабет, а заодно він почав втрачати потенцію. Проте разів зо два на місяць мав зі мною справу: було проснеться вночі чи вранці, згребе мене в обійми, встромить і через кілька секунд спускає. Та це його миттєве задоволення призвело до вагітності й аборту. Я попросила його берегтися, а він ні в яку. Каже, що поки він натягне резинку, то в нього і впаде. Тому я почала приймати протизаплідні засоби. І заради чого? Заради тих рідкісних миттєвостей кохання? То що мені було робити?! Хоронити себе як жінку в повному розквіті сил з такою фігурою, такими налитими грудьми, задком і стегнами. Ти ж сам у цьому переконався? Скажи!

– Тіло в тебе незрівнянне. А стосовно грудей, то кращих я не бачив навіть на картинах. Ти що, не годувала ними дочку?

– Ні. Влаштував мене чоловік по благу в кращій, як нас запевняли, пологовий будинок на Севастопольській площі. А там виявився стафілокок. То доки лікували, то й молоко пропало. А він і радий, що вони залишилися такими налитими. Адже я йому постійно і безплатно позую як модель ню.

– То ти вирішила не залишати такий чудовий божий витвір, як твоє тіло, на поталу, а доставляти йому повну насолоду.

– Йому і собі. Я і моє тіло неподільні.

– От би в це тіло та ще вставити розум і душу, ціни тобі не було б, – подумав Павло про жінку, яка розхвалювала свою плоть як циган кобилу на базарі. – Проте, – зізнався він собі, – ніяка сила не в змозі буде відірвати його від її пишних форм.

– Тому я й завела собі коханця. Не могла ж я поховати себе в такі молоді роки.

– То чому ти не розійшлася з чоловіком і не одружилася з тим, хто тебе задовольняв?

– Так він одружений і не хотів кидати дружину і сина. Та по правді кажучи, і я не мала наміру розлучатися. Як чоловік Миша мені в усьому іншому підходить. Він гарно заробляє, дуже розумний і Машу любить як ніякий інший батько свою дитину. А те, що він інколи визвіряється на мене, коли нап'ється, то – несерйозно. Тому і тримаюся його, а задоволення знаходжу на стороні. Ти мене розумієш?

– Звичайно.

– Ось тільки зустрічатися тут нам буде важко, але щось придумаємо, – Стелла була певна, що Павло ніколи не відмовиться від такої молоді і звабливої жінки. – Отже, до наступної зустрічі завтра пізно ввечері.

– Але як?

– Давай спробуємо так. Мій чоловік лика не в'яже десь о десятій годині вечора, а об одинадцятій вже спить мертвим сном. На той час і Маша спить міцно. То давай будемо зустрічатися у цьому лісі на півдорозі між нашим і твоїм будинком.

– А як він усе-таки проснеться і почне тебе шукати?

– Скажу, що живіт схопив і сиділа в туалеті.

– А як він і в нього загляне?

– То пошлю його подалі. Ти вибач, що я така прямолінійна.

– Передовсім цинічна, – подумав чоловік.

Проте не міг встояти перед тією насолодою, яку він отримав від близькості з нею.

Так і зустрічалися вони вночі крадькома і віддавалися солодким втіхам. Та ось мала повернутися Світлана, і він не міг так просто залишити її, зробити їй боляче. Хоча б за все те добре, що вона зробила для нього. Адже це вона вилікувала його, і він отримує неземну насолоду завдяки цьому. Павло розумів, що пристрасть у нього є суто плотською, але все його єство тягнулася до розкішного тіла Стелли, і він уже не міг відірватися від цієї жінки. І все-таки їхні стосунки треба буде перервати, коли приїде Світлана. Пояснив це Стеллі. Та вигукнула:

– І чому це ми повинні пожертвувати нашими солодкими втіхами через ту фельдшерку! Хіба вона може зрівнятися зі мною? До того ж я на чоловіка не зважаю, а бігаю до тебе.

– Я не беруся вас зрівнювати, але я її дуже вдячний за те, що вона поставила мене на ноги, і не хочу завдавати їй болю.

Нарешті Стелла погодилася почекати.

– Гарзд! Не будемо ризикувати. Володька – лопух, але та може нас вистежити та й йому доповісти. Отже, до зустрічі в Києві!

– Згоден.

Він дивувався з того, якими рішучими зараз стали жінки у завоюванні чоловіків. Навіть делікатна Світлана не стала дотримуватися якихось встановлених правил загравання і зближення. А Стелла взагалі, просто згвалтувала його. А що робити бідним дамам, якщо навколо стільки чоловіків п'яниць та імпотентів. Ні поговорити з ними по-людському, ні переспати. Ось вони й накидаються на нормальних здорових чоловіків.

42. Останні сільські турботи і від'їзд

Павло подумав, що, за правилами етикету, уже пора відвідати Левінтових. Прихопив їм різних овочів і завітав до них. Жінка качала насосом воду і поливала город. Поглянула на нього байдуже, нібито між ними нічого й не було.

– Що ти робиш?

– Як бачиш, поливаю овочі.

– Та хто ж їх поливає холодною водою.

– А якою їх поливати, гарячою?

– Підігрітою на сонці. А холодною ти їх доконаєш. Ти ж говорила, що виросла в селі, а не знаєш цього.

– А в нас мама городиною займалася.

– Що за гвалт, а бійки немає? – гукнув з будинку господар.

– Та ось Павло вчить мене, як овочі поливати.

– Що ти цю дурьоху вчиш! Це ж без толку, – вийшов на ганок хазяїн.

– Та пішов ти на х... Теж, знайшовся мені спеціаліст хрінний!

Господарі лялися міцними слівцями, але незлобливо. Це була їхня звична манера спілкування. Павло запитав Михайла:

– Як просувається малювання?

– Нормально. Приходь поглянеш! Я за сільською радою малюю.

– Навідаюся, але чи не переб'ю тобі творче натхнення?

– Коли я вже створив у голові образ, то його ніхто з неї не виб'є. А щодо техніки, то руки самі все автоматично роблять.

- Якщо не трусяться з перепоею, – додала дружина.
- Вони в мене трусяться лише тоді, коли я хапаю тебе за деякі місця.
- Та ну тебе!
- Павле, давай перекусимо і обговоримо засоби досягнення високих врожаїв овочів. Вони в тебе вродили нівроку. Мабуть, все-таки тут не в одному поливанні справа. То в чому ж?
- Як зауважив фінський письменник Мартті Ларні в романі «Четвертий хребець», він дивувався з того, що чим дурніший фермер, тим добріша у нього росте картопля. Мабуть, у мене саме цей випадок.
- Молодець! Як говорять англійці, найкращий жарт – це жарт над собою. Ну а все-таки, як ти цього добився? – запитав Михайло.
- Дуже просто. Щоб земля краще родила її пускають на один рік під пар. Ну а в мене так вийшло, що вона залишалася під паром добрий десяток років. Ось вона гарно відпочила і на славу вродила.
- То перекусимо?
- Дякую, але мушу поспішати. До мене заїде чоловік за картоплею.
- А жаль! Відварили б твоєї картопельки, а в нас ще є смачненька солоня риба. З морозилки вийняли б пляшечку біленької зі сльозинкою.
- В очах Михайла з'явився солодко-маслянистий вираз від такої перспективи.
- То в тебе ж є свій напарник.
- А, ця стерва. Справді, вона дудлить як мужик.
- Ти скажи спасибі, що не даю тобі все випивати самому, а то давно вже був би закінченим алкоголіком.
- Павло залишив самотнє подружжя. Він ще раз пересвідчився, що Стелла є не-далекою і вульгарною особою і розум підказував, навіть наполягав залишити її, а плоть нестримно тягнула до неї. Тваринні інстинкти виявлялися сильнішими від доказів розуму.
- Наступного дня пішов подивитися на роботу художника. Той сидів на стільчику у тіні під кущем калини. На мольберті було натягнуте полотно десь на півтора метра у висоту і два – в ширину. Пейзаж, що розкинувся перед ним, уже майже повністю був перенесений на полотно. Привітавшись, Павло побажав успіху і запитав:
- Чому саме цей куточок привернув твою увагу?
- Мені здалося, що саме за допомогою цього неперевершеного за красою пейзажу я зможу виразити своє розуміння прекрасного в природі. Над цим билися всі пейзажисти, і кожний досягав певних успіхів, відповідно відображаючи і трактуючи це прекрасне по-своєму.
- Павло розглядав чудовий краєвид і його зображення на картині й намагався знайти у них схожість і відмінності. В цілому Михайло тонко вималював пейзаж. Водночас на полотні з'явилися виразні контури майже невидимої тепер дороги.
- А для чого ти домалював тут дорогу?
- Щоб показати, що життя і природа, якими б красивими вони не були, тут не закінчуються, а прямують далі.
- Павло спостерігав, як художник наносив на полотно різнобарвні штрихи, спрямовані в різні боки, з допомогою яких він передавав мінливий стан лісу і луків, їх мерехтіння і полиски в зримих потоках нагрітого повітря погожого літнього дня. Накладаючи сіру та сріблясту фарби, він майстерно створював напівпрозоре

повітряне середовище, яке все об'єднувало і разом з тим відтіняло красу живої природи. На місці неба ще біліла незафарбована смуга.

– І коли ти закінчиш цю картину?

– Сподіваюся, до кінця відпустки. Що, подобається?

– Дуже.

– Можу продати.

– За скільки?

– Ну в салоні такі картини коштують десь сім тисяч. Їм також потрібно мати навар. Тому без нього беру шість тисяч. Купиш?

– Найвірогідніше, куплю. Та остаточне рішення – після закінчення.

– Що, боїшся що під кінець схалтурую.

– Можливо, можливо. Тому твори і не розслабляйся!

– Стараюся.

Повертаючись додому, Павло все ще дивувався майстерності художника, зокрема вправності його рук. Здавалося, що той і не пив до цього. Хоча він був не першим, та й не останнім митцем, які безмірно пили. Скільки тих українських, та й західних художників вимушені були припинити свою творчість, а потім і піти раніше з життя через непомірну пиятику. Хоча, слава Богу, частина з них не піддалася цій злій спокусі.

Павло з тривогою подумав про приїзд Світлани і про те, що Стелла настільки оволоділа ним, що з Світланою у нього нічого не вийде. Першої ж ночі жінка залізла до нього на сіновал. Як і побоювався чоловік, він виявився не на висоті.

– Що це з тобою сталося? Перетрудився? – не могла приховати свого здивування подруга.

– Та ось нові сусіди приїхали, то пиячив з ними.

– Ну ти як дитина. Я за поріг, а ти вже й берега пустився. Мало того, що пив, так, мабуть, і не їв. Похудав як.

– Та ще і як пустився, – подумав про себе, а вголос, промовив: – Ну тепер усе гаразд. Кинув пити з ними.

– Дивися мені, тримайся! Адже так легко зірватися і так важко потім лікуватися і поправлятися. А з кожним разом буде все важче.

Світлана більше не картала його. Вона була настільки делікатною, що він лиш дивувався, як такі люди ще могли існувати у наш суворий і цинічний час. Сама жінка певну втрату уваги і пристрасті до себе вважала закономірною. Вона добре пам'ятала, з якою жагою накинувся спочатку на неї її чоловік. А через кілька місяців охолов і почав тягатися з потаскухами. Не було у них спільного міцного стрижня, який тримав би їх разом. Немає його в неї і з Павлом. До того ж вона бачила його дружину і визнавала, що та була і молодшою, і красивішою та, певне, і розумнішою. Тому і не комплексувала, задовольняючись його дружнім ставленням і скромною насолодою, яка ще випадала на її долю.

Липень закінчувався зливами, нерідко з буревієм і градом. Якось Павло вийшов вранці надвір і був уражений шаром чогось білого, що покривало все навколо. Взяв те біле непорозуміння в руки, відчув холод і все зрозумів. З тривогою побіг на город. Град посік листя рослин, пооббивав частину помідорів. Таки ж неспроста його називають стихійним лихом, а французи ще й кажуть: «Лихий, як град». Дещо заспокоїло те, що інша городина, хоч і була пририта, але в цілому вистояла.

Зате сильний дощ освіжив і очистив повітря. Яскраво засяяло сонце, і його промені світилися, як у вакуумі.

Липневі зливи нарешті заповнили ставок. Павло спостерігав, як на його поверхні вигравали легкі завихрення, які були явною ознакою джерельних струменів. Тепер і вони регулярно поповнювали водойму. Щоранку він із насолодою купався, а його постояльці з розгону шубовстали у воду і цим та своїм верещанням і вигуками лякали рибу. Заспокоювало те, що вони від'їжджали через кілька днів. Він вирішив більше не брати відпочивальників, адже плата з них невелика, а незручностей вони створюють багато.

Після теплих дощів з'явилися гриби. Пішов до лісу і назбирав маслюків і білих. Підсмажив їх у великій сковороді. А тут і дядько Дмитро нагодився.

– Сідайте обідати! Я ось грибів назбирав і підсмажив.

– Я вже пообідав, але грибів давно не їв, то не одкажуся.

Павло поставив пляшку і налив по чарці. Коли випили, він кинув до рота ложку грибів і вирішив ще накришити сала. Пішов у хижку і невдовзі повернувся. Дядько сидів дещо спантеличений, а перед ним стояла порожня пательня від грибів. Таки до смаку вони йому припали, і він їх кинув як за себе. Павло запросив його ще поїсти сала і випити ще по чарці. Проте дядько подякував і хутко пішов додому. Він пообідав салом, а наступного дня знову назбирав грибів і вже сам поласував ними.

Його постояльці зрештою поїхали, і Павло відчув, як затишно і комфортно стало в його двох садибах.

Повільним теплим потоком приплив серпень. Це був у всьому прекрасний, а для нього й рідний місяць. Восьмого серпня був день народження Анатолія, а дванадцятого – народився він сам. Павло вирішив не відзначати його. Запросив повечеряти одну Світлану. Сходив до Федора і купив у нього жбан залитої смальцем ковбаси, частину її посмажив з яйцями, а частину поламав і поклав на тарілку холодною. Наварив картоплі, приготував салат і виставив дві пляшки дорогого «Сапераві», які привіз із Києва. Жінка принесла пиріжок з яблуками і, поглянувши на стіл, здивувалася:

– З якої нагоди така розкішна вечеря?

– З нагоди дорогої гості.

– Стривай, стривай, так це ж у тебе день народження. То що ж ти не нагадав. Я купила б якийсь подарунок.

– Я святкую лише круглі дати. А сьогодні мені тридцять вісім років. Та ти немов догадалася і принесла пиріжок. Я ще пам'ятаю, що у нас справляння дня народження називають «Пиріжок».

– Так. І кличуть в гості не на день народження, а на пиріжок.

– А коли твій день народження?

– І не питай, а то ще більше жажнешся, яка я стара.

– То все-таки.

– Четвертого лютого.

– Головне не те, коли людина народилася, а те, щоб вона доброю вродилася. Тому випиймо за нас! Ми ж добрі люди.

Сказав це і мало не почервонів, згадавши, як зрадливо поведився щодо неї. Та що він міг удіяти, якщо зараз Світлана приваблювала його лише як людина, а він, як чоловік, не міг відірватися від іншої розкішної і звабливої жінки. Душею він за-

лишався зі Світланою, а тваринний інстинкт хоті кидав його на пишне і ненаситне тіло іншої.

Крім цього скромного святкування, всі дні були наповнені буденною працею. Наприкінці місяця потрібно було вибирати картоплю. Це для нього найважча сільська робота, і він зі страхом готувався до неї. Виручила Світлана. Вона привела двох жінок, які охоче взялися вибирати її за третій мішок. Адже на більшості городів вона вигоріла. Оскільки проходили дощі, то Павло простелив у майстерні брезент і висипав картоплю на нього, щоб та просохла і не гнила в льюху. До нього забіг Миша Левінтов і повідомив, що отримав вигідне замовлення в Києві, а тому вони терміново залишають село. Попросив поливати городину, за якою вони прийдуть пізніше. Павло пообіцяв це робити, попрощався і не пішов їх проваджати.

Настав вересень. Пишна чарівність ранньої осені приваблювала своїми пастельними кольорами, ще літнім теплом і насиченими запахами городини, дозрілих трав і буйних квітів. Павло милувався мерехтливим серпанком, що вигравав на зелені дібров і лук та з гордістю поглядав на город і ставок. Здобутки його діянь були наяву. Не хотілося залишати таку красу. Проте потрібно було покидати цей милий край у такий прекрасний час.

Постало питання, що робити з численним птаством, собачкою й кицькою. Він до них дуже привернувся, але ж не брати їх до Києва! У Валерія були свої собака і кішка. Тому Франсуа віддав Світлані, а кішку, за її порадою, залишив. Приставив деревину до горища у повітці, щоб вона могла залазити туди в негоду. Жінка пообіцяла доглядати за нею. Таким чином хоч одна жива душа залишилася в садибі, яку буде оберігати від мишей і надавати їй видимості жилого помешкання.

Тітка Марфа, Катря і Світлана порізали більшу частину птиці. Іншу він поділив і віддав їм. Федоряка підвіз купленого Павлом зарізаного і обробленого кабана. Володька приніс по бутлю м'яса і сала. Він посвіжішав і навіть помолодшав і залюбки посміхався двома рядами поставлених зубів. Доки жінки обробляли птицю, Геннадій і Павло забрели кілька разів з неводом у його ставку. Риби виявилися чимало. Відібрали більшу і жінки почистили та присолили її, щоб не зіпсувалася в дорозі. Дрібну запустив назад у ставок і попросив Геннадія ставити в мороз на ньому духи, щоб риба не задихнулася. Аж ось прибули автобусом Валерій з водієм.

Почали завантажувати овочі, м'ясо, сало і рибу. Автобус постогнував під їх вагою, а Валерій лише потирав руки від задоволення, отримуючи таку кількість свіжих сільських продуктів.

- От лихо, що не всю птицю і городину можеш забрати! – бідкалася тітка Марфа.
- Та яке ж це горе, коли він зароблятиме стільки, що зможе купувати все це в місті, – заспокоював її Валерій.
- Та дай, Боже! Але ж домашнє краще.

Нарешті все завантажили, і Павло ще раз оглянув свою садibu. Нещодавно скошений моріжок уже підріс і переливався світло-зеленими барвами, які переходили в темно-зелені кольори дозрілої м'яти. За нею вигравали всіма відтінками веселки осінні квіти: айстри, жоржини і хризантеми. Між ними сяяли сонячними кольорами чорнобривці, а позаду них милував зір своїм ніжним світло-голубим тоном безсмертник. Квіти навівали світлий сум за своєю домівкою, минулим літом і теплом. Здавалося, не було сил відірватися від цієї краси. І все-таки інша потужніша сила, передовсім робота, вабила його до Києва.

– Тобі не жаль залишати свій дім? – запитав Володька.

– Жаль, але так потрібно.

– Чому?

– Бо справжня домівка кожного там, де його сім'я і робота. Тому вона у мене в Києві.

Запросив усіх до столу, і всі гарно випили і закусили.

Світлана теж поїхала з ними, захопивши мішки з лікарськими травами. Окремо невеликі пучки зілля вона приготувала для дружини Валерія. Прибули на місце пізно ввечері. Тамара аж руками сплеснула і засвітилася від задоволення, побачивши стільки продуктів.

– Ти руками не плещи, а краще подумай, як їм дати раду, – зауважив чоловік.

– Ну розпорядитися ними – я зможу. Овочі несить до підвалу. На вечерю підсмажу рибу і стушку дві курки, а гуску приготую завтра. Одного індика, Валера, віддай водію, а все інше я закручу в банки, так що поласуємо цими дарами ще не один день.

– Почекай! – втрутився Павло. – Поклади гуску й дві курки в морозилку. Я обіцяв їх Олі.

– А вона їх приготує своєму любчику, – ушпигнула Тамара.

– Якщо це їй принесе задоволення, нехай готує.

– Багато ти втрачаєш, переїжджаючи сюди, – зауважив господар, відкушуючи здровенний шматок птиці за вечерю.

– Та й не лише харчів, – добавила Тамара, поглядаючи на Світлану.

Та зашарілася.

– Ну я ж не повністю пориваю з селом, – запевнив Павло передовсім її, хоча сам мало вірив у це.

Перед сном Тамара запитала Павла, чи стелити їм разом зі Світланою.

– А ти хіба не догадуєшся?

– Ну, я думала, що, може, окремо, щоб жінку не нїтити.

– Та кого ти в наш час цим знітиш.

– Ну я ж по їй бачу, що вона не з нинішніх розбитних жінок.

– Все одно стели разом.

Наступного дня Павло зі Світланою поїхали до аптек і здали лікарські рослини. Потім він повів її показувати місто. Жінка була в ньому уже давно і з приємністю оглядала старі й нові пам'ятники, дивувалася новим назвам вулиць і тому, що монумент червоному царю Леніну, ще нахабно бовванів у центрі міста. Її приємно вразив Андріївський узвіз, де вона купила привітний пейзаж і помилувалася скульптурою героям п'єси «За двома зайцями». Пообідати завів її у китайський ресторан, а наступного дня ввечері вони подивилися улюблену Світланину виставу «Мартин Боруля» в театрі на лівому березі Дніпра. Чудова постановка і талановита гра акторів принесли їм велику насолоду. Вранці Павло провів подругу до автобуса.

– Ну що ж, прощай, мій дорогий копчений лящику.

– Чому прощай?

– Тому, що в тебе тут розпочнеться нове життя, і я в ньому буду зайвою. Я вдячна тобі за те, що ти приніс мені стільки приємного і світлого. А наші, сповнені втіх, солодкі ночі я ніколи не забуду.

– Я також. А особливо я вдячний тобі за те, що ти повернула мене до справжнього життя.

– То твій організм ожив у рідному краї, а я лише допомогла йому.

Він запросив її приїжджати, але не наполегливо. Тому жінка відповіла невпевнено, що спробує якось прискочити, можливо, з Геннадієм. А в цілому Світлана тримала хвіст пістолетом, була веселою і не виказувала ніякої розпуки. Він був вдячний їй за це.

43. Важка робота і солодкі втіхи

Павло ще раз переконався, що Валерій був справжнім товаришем. Він організував розпорядок дня таким чином, щоб у той час, коли Павло приймав клієнтів, побути з ним і переконатися, що в нього все гаразд. Коли ж він проявляв невпевненість, то Валерій брав на себе відповідальність за консультації і проводив їх уже англійською мовою. Адже майже всі бізнесмени світу добре володіють нею. Отже, натаскував товариша, як старий мисливський пес молодого. Можна було самому навчити молодого собаку навичкам полювання. Та на це потрібно багато часу. А коли він проведе день на полюванні з досвідченим собакою, то лиш за день всього і навчиться. Так і Павло з допомогою товариша швидко осягав новий для себе фах бізнес-консультанта. Валерій також ганяв його по кодексах і окремих законах та підзаконних актах. Так вони міцніше осідали в голові.

Невдовзі йому зателефонувала Стелла.

– Ти де пропав?

– Та вхожу в нову для себе роботу, то про все інше і не згадую.

– Навіть коли це все інше – я?

– Ні ти в мене завжди на думці. Але ж...

– Ніякого але. Давай у цю п'ятницю зустрінемося у моєї подруги після обіду. Приходь до неї о третій годині. Запиши адресу.

Павло не призначив ніяких зустрічей на цей час і помчав на побачення. Якось жінка сказала йому, що полюбляє вишневий лікер. Тому він прихопив пляшку лікеру і пляшку червоного вина для себе, а також коробку цукерок. Коханка чекала на нього в наполовину розстебнутому коротенькому халатіку. Він кинувся до неї, миттєво скинув єдину одяжину і підніс до ліжка. Там похитнувся і впустив її на покривало.

– Ну що це ти мене схопив і кидаєш як ломовик?

– Вибач! Голова запаморочилася від твоєї краси.

Він був збуджений настільки, що невдовзі досяг полегшення. Жінка сама всіляко допомагала, щоб уже скоріше за іншим разом і самій отримати справжню насолоду. Другий раз не забарився, і наприкінці Стелла забилася в конвульсіях від довгого небесного оргазму. Після цього вона запитала:

– Ти там, здається, щось приніс?

– Так, випивку й цукерки.

– То ходимо поновимо сили!

Жінка накинула халатик і поставила на стіл келихи. Вона сиділа, закинувши ногу на ногу. Халатик лише трішки прикривав їх, а на грудях не був загорнутий, і її великі й пружні перса випиналися назовні. Стелла поводила то рукою, то плечем і оголювала або прикривала свої зваби, подражняючи чоловіка. Він запитав:

– А як тобі вдалося вирватися з роботи?

– Подруга підстрахувала. До речі, Миша тримає картину, яку ти збирався купити.

- Куплю одразу, як отримаю першу зарплату.
- То ти йому подзвони і скажи про це, а то він віднесе її на виставку і продасть.
- Гарзд! Мені не лише хотілося б купити картину, а й зробити тобі якийсь подарунок.
- Який?
- Ну, на гідний тебе у мене грошей не вистачить, а якусь прикрасу купив би. Але як ти поясниш чоловікові те, звідки вона в тебе взялася?
- А я скажу, що фірма повернула одну вигідну справу, то і мені від неї дещо перепало, і я купила собі коханій ось такий подарунок.
- Я виділю тобі гроші з наступної зарплати, бо ця вся піде на картину, сина і на харчі. Скільки б ти хотіла мати?
- Ну доларів двісті.
- Так мало! Я дам вдвічі більше.
- Ой, як здорово! – вигукнула захоплено Стелла, кинулася його цілувати і потягла до ліжка. Цього разу вона була неперевершеною, вправно відгукуючись на його ритми, цілуючи і погладжуючи збуджуючі місця, і, зрештою, подарувала йому невимовне задоволення.

Так дні важкої праці вінчалися годинами безмірної, хоч і втомливої насолоди наприкінці робочого тижня. Прибувши до друзів, він наштотував на осудливий погляд Тамари, який немов промовляв: не встиг з однією, до того ж пристойною жінкою розстатися, як відразу на іншу кинувся. Валерій при цьому лиш хитро посміхався.

44. Зустріч з художником і незнайомцем

Після отримання другої зарплатні Павло зателефонував Миші й підтвердив свій намір ще раз оглянути уже закінчену картину і, найімовірніше, купити її. Він поводить себе з художником так, як ділові партнери на переговорах. Тобто не приймав остаточного рішення доти, доки не був упевнений у вигідності контракту. Домовилися зустрітися в суботу о шостій годині вечора.

Павло прихопив джентльменський набір, як його називав Миша, тобто пляшку горілки і пляшку білого портвейну. До них додав кілограм вареної ковбаси, дві скумбрії гарячого копчення і буханку чорного хліба. Для себе взяв пляшку «Сапераві». Виклав усе це на стіл. Миша гукнув, щоб Стелла подала щось із їхніх запасів. Вона принесла баночку шпротів та банку переданих батьками консервованих огірків.

Проте як йому не хотілося випити, Миша вирішив закінчити справу з картиною. Вона висіла у вітальні навпроти вікна і висвічувалася всіма своїми барвами. Тепер на ній з'явилося блакитне небо з невеличкими хмарками, що віддалялися в обрій. Павла знову вразила талановито передана гаммою сірих, світлих і зелених фарб палітра гармонії пейзажу й повітря, яка вгорі природно переходила у блакить неба. Усе це надавало реалістичному пейзажу романтичного забарвлення, виражало щасливу причетність людини до вічної і неповторної краси природи, їх гармонійне єднання. Намилувавшись твором, Павло рішуче заявив, що купує полотно. Це було вже зроблено не в дусі ділових перемовин, а під впливом раптового імпульсу від позитивного враження, і Михайло відразу скористався цим, заявивши:

- Ну що ж, бери за сім тисяч гривень.

- Але ж ми в селі домовлялися за шість.
- Я тоді не врахував того, скільки мені над нею випаде помучитися.
- Більше шести я зараз дати не зможу.
- А потім?
- Залежатиме від моїх заробітків.
- Ну, хрін з тобою, бери! Ми ж уже стали друзями, та й замочити генделя давно пора.

– Досить своєрідними друзями, – подумав Павло, маючи на увазі свої стосунки з його дружиною. – Проте що ж тут такого. Класичний французький трикутник: чоловік, жінка, коханець. Це цілком природно і походить, мабуть, од вічних законів всесвіту, зокрема побудови нашої галактики, яка є трикутною за формою.

Найпривабливіший із цих кутів Стелла трималася підкреслено нейтрально і накривала на стіл. Їхня дочка Маша гостювала у діда й баби. Павло віддав гроші й Михайло професійно загорнув картину. Сіли замочити покупку. Лише Павло розкрив рота привітати художника з творчим успіхом, як той гримнув на дружину:

– А ти чого це лізеш за стіл, коли ти до цього не маєш ніякого стосунку? Що, будеш на дурничку хлистати нашу випивку?

- Я вас не обіп'ю? До того ж я накрила на стіл.
- Ми на тебе не розраховували.
- Я багато пити не буду, то вам вистачить.
- Еге ж вистачить, коли я вирішив перед вихідним розслабитися і добре налісабонитися.

– Ану годі себе перед гостем ганьбити! – прикрикнула на нього дружина, і Миша покірно налив собі та їй по чарці горілки. Павло налив собі вина і промовив:

– Дякую тобі за прекрасно переданий чарівний куточок мого рідного краю. Зичу тобі подальших творчих успіхів!

Подружжя спорожнило півкварти горілки і, коли Миша взявся за портвейн, Павло піднявся й, посылаючись на те, що в нього ще попереду далеко і небезпечно (бо, мовляв, везе з собою шедевр) дорога у Баришівку, залишив їх.

Наступної п'ятниці знову зустрілися на квартирі подруги. Цього разу Павло помітив у поведінці Стелли якусь поспішність, особливо коли вона намагалася якомога зменшити перерви між зляганнями. Коли наприкінці третього разу відхекалися і випили, Павло запитав:

– Слухай, люба, а ти б змогла перейти жити до мене?

Він не стільки робив пропозицію, скільки бажав узнати її реальний погляд на їхні стосунки.

– Ні, – з ходу відповіла вона.

– Чому?

– Бо, по-перше, навряд чи ти мені це серйозно пропонуєш. По-друге, знаючи наші з тобою стосунки, ти все життя будеш мені не довіряти і підозрювати, що я гуляю з іншими. І, по-третє, мене повністю влаштовує життя з чоловіком. Він дуже прив'язаний до Маші, гарно заробляє і дає мені можливість відтягнутися з іншими.

Останні слова неприємно різонули слух, хоча вони чітко передавали суть їхніх стосунків, але ж культурна людина мала б виражатися розважливіше. Він хотів зробити їй зауваження і запитати, який зараз статус «інших», але Стелла почала підганяти його:

– Давай, давай, швидше збирайся! Скоро прийде Ніна зі своїм кавалером, то нам потрібно до їхнього приходу залишити квартиру.

А він, як навмисне, то не міг знайти краватку, що впала під стілець, то не знав, куди у поспіху поставив свій портфель. Так що врешті-решт жінка майже виштовхнула його в плечі. Виходячи з будинку, він нашттовхнувся на високого імпозантного чоловіка. Той поспішав. У голові одразу майнула здогадка: це, мабуть, він мчить до Стелли. Квартира подруги була на третьому поверсі. Павло зайшов у ближній під'їзд будинку, що стояв напроти, і піднявся на четвертий поверх. З віконечка в коридорі проглядалася спальня, але світло там не горіло й нічого не було видно.

За якийсь час з-за цього будинку визирнуло вечірнє сонце і освітило спальню навпроти. Через негусті фіранки він угледів як чоловік, якого він нещодавно зустрів, миленько собі торохкав жінку, яка стояла на ліжку, що називається, раком. Тією жінкою була Стелла, а не її подруга. Ну що ж, ані вриватися у квартиру, ані чекати її, щоб влаштувати їй сцену ревнощів, не буде... Проте який же він був лопух, що не зміг розпізнати її вкрай розпусної натури. А якби і розпізнав, то чи зупинився б? Навряд. На такий ласий шматок неможливо було не клюнути. Ну то й хрін з нею, якби не побоювання, що ця шльондра не причепила йому якусь поганючу, а то й смертельну хворобу. Таких курв треба обходити десятою дорогою, а він накинувся на неї, не задумуючись ні на мить.

Наступного дня зателефонував їй на роботу.

– Що ж це ти, суко ненаситна, трахасься з усіма підряд!

– Що, підгледів, ревнитель?

– Особливо як він тебе, сучку, поставив раком і дер у весь ріст!

– То чому ти заздриш? Я ж тобі також дозволяю ставити себе у таку позу. Та й живу я не з усіма, а лише з вами двома.

– А чоловік?

– Того імпотента можна не враховувати.

– Проте ти могла нагородити мене якоюсь страшною заразою.

– А що ж ти хотів: отримувати неабияку насолоду з такою розкішною жінкою, як я, і без ризику? Це, мій дорогий, як поїхати на гоночному боліді: дуже приємно, лоскоче нерви, а разом з тим можна врізатися й копита відкинути. А взагалі, якщо хочеш ще більшого кайфу, то ми можемо побалуватися утрюх.

– От, сука похітлива! – обізвав її Павло вкотре і кинув слухавку.

Після цього випадку він намагався забути в праці. А у вихідні лежав з книжкою у ліжку, але нічого не розумів з прочитаного. Одна і та ж тривожна думка свердлила мозок: а чи не підхопив він якусь заразу. Адже був упевнений, що Стелла зустрічалася не лише з двома чоловіками, а віддавалася багатьом. Не втішало навіть те, що тепер йому не потрібно буде давати цій шльондрі гроші на подарунок.

Так, задоволення нерідко призводять до прикрощів, а великі задоволення – і до смертельної загрози. Згадав, як відомий французький письменник Гю де Мопассан подорожував річкою Сеною. На її берегах він злягався з молодими дівчатами і жінками й отримував велику насолоду. Він ласкаво називав їх жабками. Проте деякі з них виявилися отруйними і заразили його невеликою на той час венеричною хворобою, від якої він і помер. Ну, якщо і я підхоплю таку заразу, то тепер її вилікують, а якщо – СНІД, то мені гаплик. Хоча думати про це вже запізно. Залишилося лише чекати і молити Бога, щоб пронесло, бо як захворіє, то вже ні Світлана, ні рідна домівка не врятують його від смерті.

За цими думками на нього напливали спогади про Світлану, з'являлося запізніле розкаяння від вчиненого і біль від того, що він зрадив таку віддану йому жінку. Вона так гарно полікувала його, і все це може виявитися надаремно.

45. Зустріч зі своїми

Зрештою Павло згадав, що вже пора й аліменти Олі віддати. Подзвонив їй і, на його здивування, вона попросила привезти гроші до неї на квартиру. Він ще ні разу не бував там. За жовтень він заробив тисячу шістсот доларів, або, як казали раніше, умовних одиниць. Отже, мав віддати на сина чотириста доларів. Оля на аліменти не подавала, та й не було на що подавати. Тепер також навряд чи подасть. Жінка була гордою і навіть не вимагала повернути те, що він покрав у неї з сином і пропив. Проте він усе поверне, якщо знову смертельно не захворіє. А поки що вирішив дати помірні суми. Більшу ж частину заробітку і гроші, що залишилися від здобичі, притримував на випадок можливого лікування.

Поїхав до своєї родини увечері. Квартира у них була стандартна. Меблі, які дісталися дружині при розлученні, були зі смаком розставлені.

– Все-таки не все пропало з моїх колишніх добрих заробітків. Обоє маємо пристойні й гарно обставлені помешкання, – відзначив Павло.

Оля і Толя були самі. Дружина поставила компакт-диск з його улюбленими мелодіями у виконанні оркестру Поля Морія. Це його зворушило. Приємним було й те, що він не помітив ознак присутності іншого чоловіка. Подумав, що, мабуть, щось сталося між Олею і її другом. Вручив сину коробку цукерок і сподівався, що той не буде його цілувати з вдячності. Так і сталося. Малий відвик від нього. Ну, а про поцілунки з дружиною не могло бути й мови. Він віддав гроші й пакет з домашньою птицею, яка явно перемерзла в холодильнику. Оля зауважила:

– У тебе, я бачу, непогані заробітки.

– Так. Отримую десь півтори-дві тисячі баксів. Отже, даватиму гроші на Толю і потроху віддаватиму свої борги.

– Толю, тато знайшов непогану працю, то й ми заживемо краще.

– То ти, мамо, зможеш купити мені «Нінтендо» на Новий рік?

– Нехай мама купить тобі щось інше, а ту приставку куплю для тебе я.

Син зрадив такій перспективі й уже привітніше поглядав на батька. Він почав розповідати про перебування у Швейцарії. Провели вони там півтора місяці. Дід повозив їх майже по всій країні. Толику найбільше сподобався музей техніки у Люцерні. Дуже велике враження справив на нього також краєвид з високої гори Святого Сильвестра в Лугано. Як додала Оля, гори їх дуже вразили, як і неперевершеної краси пейзажі країни, її бурхливі ріки, чисті, немов вимиті, міста і села.

– Але там, тату, немає моря, як у Франції, і таких великих кораблів, які ми бачили в Марселі, там теж немає.

– Зате там чудові озера, – зауважила Оля.

– А ще ми були в басейні з гарячою водою з бульбашками у ... Мамо, як це місце називається?

– Льюкербад.

– Тобі сподобалося там?

– Так. Особливо купатися в басейнах і кататися в тобагані. Проте не сподобалося те, що там так багато дуже старих людей.

– Він правду каже?

– Так, стариків там було стільки, що здавалося, вони наїхали туди з усієї Європи. Ми дивилися передачу з Франції про Першу світову війну і в ній показували трьох древніх дідів, які брали в ній участь і ще залишалися живими. То Толя зауважив, що приїхали б ті, хто готував ту передачу, в Льойкербад, то знайшли б там десятки таких старезних дідів і бабів.

– Я бачу, вони вам дуже набридли.

– Ти знаєш, ні. Вони вставали рано, а коли ми приходили до басейнів, то вони вже залишали його, а молодь ще спала. Так що нам майже ніхто не заважав купатися і смагнути на сонці.

– А що ще там, Толю, було цікавого?

– Ходили ми в гори подивитися на водоспад і не знайшли його.

– Чому?

– Спочатку ми самі не розуміли, де він подівся, – перехопила розмову Оля. – Стрілки чітко показували шлях до нього, а потім зникали. Думали, що ми збилися з дороги. Пішли наступного дня і знову те ж саме. Тоді я догадалася, що у літню спеку сніги в горах розтанули і він пропав. А ще мене вразила одна річ.

– Яка?

– Пам'ятаєш, коли ми приїхали в чотиризірковий готель в Антибі у Франції, то пред'явили документи, заповнили анкети, а посуд і столове приладдя нам видавали і приймали за списком. У тризірковий готель у Льойкербаді ми попали в обідню перерву і на своє здивування побачили ключі в дверях своєї кімнати, номер якої нам повідомили заздалегідь. Ніхто у нас не запитував ніяких документів і не перераховував посуду під час приїзду й від'їзду. Наприкінці ми залишили ключі на столі у своїй кімнаті й спокійно поїхали до Женеві.

– Еге, спокійно. Ми піднімалися туди й назад через такі високі гори і над такими крутими проваллями, що я мало не помер від страху.

– А де тобі, Толю, більше сподобалося: у Швейцарії, чи Франції?

– У Франції.

– Чому?

– Тому що там, тату, ти був з нами.

Павлові аж подих перехопило і стисло горло від такого признання сина. Оля привітно посміхнулася йому при цих словах, немовби схвалюючи їх. У цей час син щось згадав і потягнув батька до себе в кімнату. Там він відкрив стіл і виявив великий пакет з монетами. У ньому були не лише швейцарські, а й монети з різних країн світу. Оля також зайшла до кімнати сина.

– Де це ви стільки їх накупили? – здивувався Павло.

– На блошиному ринку в Женеві, як він там називається, – відповіла вона.

Павло поглянув на неї. Дружина розстігнула кілька гудзиків зверху на кофтині, й він угледів у її вирізі знак зодіаку на гарному золотому ланцюжку, і з задоволенням відзначив, що він повернув ще частку боргу. Привернуло увагу й те, як під ним звабливо коливалися її груди. Побачив і одразу відвів очі. Про якесь зближення з нею зараз не могло бути й мови. Розкрили з Толею майже порожні альбоми для монет, і почали заповнювати їх. Це виявилось копіткою справою і, на превеликий жаль сина, вони згодом перенесли її на інший час.

Зустріч із сім'єю підбадьорила Павла, і він молив Бога, щоб усе з ним було гаразд, а він і надалі зміг спілкуватися зі своїми.

46. Тривожний час

Повільно тягнулися сірі дощові осінні дні. На думку час від часу спливали сказані колись Світланою слова про те, що ми найперше дивимося чи гарний хлопець або дівчина, а лиш потім звертаємо увагу на все інше: розум, характер, хазяйновитість і тому подібне. Так вчинив і він, вгледівши шикарне жіноче тіло. Зустрічі зі Стеллою приносили не лише неймовірне фізичне задоволення, а й, як вона висловилася, збуджували як шалена їзда на гоночному автомобілі-боліді. Ось і доїздився до можливої загибелі. Так на автомобілі врізався у щось, і тебе немає. А йому тепер може випасти конати роками в страшній і болючій агонії. Ні, не дарма якась вища сила насилає на людей такі лиха, як СНІД, щоб вони схаменулися і жили праведним життям. А ще вона застерігає, що надмірні насолоди несуть із собою загрозу великої біди.

Павло намагався хоч тепер вести здоровий спосіб життя, зокрема робив зарядку, а у вихідні бігав. У нього жевріла надія, що лихо омине його. Проте на початку грудня під пахвами з'явилися і почали швидко збільшуватися якісь нарости.

– Це пухнуть лімфатичні вузли, – жажнувся Павло. – Вірна ознака СНІДу. До кого звернутися за допомогою? – гадав у розпачі.

Він колись, як член сім'ї високого посадовця, був прикріплений до елітного Четвертого медичного управління, але його вже давно виписали звідти. Так і чекав на гірше, нікуди не звертаючись. Якось увечері за кілька днів до Нового року він повертався з роботи один і вгледів у вагоні електрички сусідку Валерія по дачі Валентину Семенівну. Вона мешкала одна, бо її чоловіка-бізнесмена вбили з рік тому, а син жив із сім'єю за кордоном. Він там працював у якійсь компанії і не збирався повертатися додому. Сусідка після смерті чоловіка всі його заощадження перевела на сина і здавала міську квартиру. Вони разом вийшли з вагона і попрямували до дач. Павло мовчав, не знаючи як розпочати розмову і про що говорити. Почала її сусідка.

– Ви щось дуже сумний. Чи не захворіли часом?

– Здається, що так.

– Ну тоді заходьте до мене і я вас прослухаю.

– Боюся, ви мені нічим не зарадите.

– Тоді давайте зробимо аналізи. А зараз розповідайте, що з вами трапилося. І не соромтеся. Я ж лікар, а лікарю треба говорити все.

Павло повідав їй про свій зв'язок з розгульною жінкою, а, зайшовши до сусідки, показав пухлини під руками.

– Ну, я хоч і терапевт, але можу сказати, що у вас так зване собаче вим'я. Завтра поїдемо в поліклініку, і наш хірург вас огляне.

Наступного дня хірург підтвердив діагноз, дав під руки анестезійні уколи, розрізав пухлини, промив їх, продезінфікував і велів прийти ще кілька разів на перев'язку. Заодно Валентина Семенівна організувала йому аналізи на предмет виявлення ВІЧ чи іншої інфекції.

– А чи може вона виявитися за такий короткий час?

– Може. Ви ж уже кілька місяців живете з тією жінкою.

– Не живу, а жив.

– Ну з ваших слів можна судити, що пройшло майже шість місяців відтоді, як ви з нею почали статеві стосунки.

– Десь так.
– Тоді чекайте! Результати аналізів будуть відомі невдовзі після Нового року. А зараз спробуйте заспокоїтися і зустрічайте свято.

– C'est aisé à dire, – промовив Павло.
– Що ви сказали?
– Та це я французькою мовою заявив, що легко це сказати.
– А ви сприймайте це як даність. Надмірна насолода і захоплення чимось призводять до сумних наслідків: надмірне пиття – до алкоголізму, переїдання – до ожиріння й діабету, а забави з красивими жінками – до ...
– Можливості підхоплення смертельної недуги.
– Саме так.

За день до Нового року зателефонував Левінтову, поздоровив його з наступаючим святом та побажав усім щастя і здоров'я у наступному році. Потім, немов між іншим, запитав про здоров'я Стелли.

– А що з нею може статися. Здорова як кобила.
Він влучно назвав її кобилою, бо його дружина була здоровою і міцною. Хоч і кажуть «здорова як корова», але з коровою люди все таки пов'язують образ розбехканої і незграбної жінки. А у французів взагалі слово «корова» означає також «погань і падлюка». Саме ними Стелла і є.

Зауваження Михайла підсилило надію на те, що Стелла не нагородила його чимось смертельно загрозовим. Підбадьорений цим, він прихопив комп'ютерну приставку „Нінтендо”, гроші, букет квітів для Олі й поїхав поздоровити її і сина з Новим роком в останній день року старого. Вони зустріли його радісно, а Оля навіть запропонувала йому зустріти Новий рік у своїх батьків, які приїхали у відпустку. Це був прямий натяк на повне примирення і навіть запрошення до спільного мешкання. На це він поки що не міг піти. Тому відповів:

– Ти знаєш, Олю, я морально ще не готовий до зустрічі з твоїми батьками. Ти їх підготуй до цього.

– Та коли я сказала їм, що ти регулярно даєш нам добрі гроші, то вони й поготів повірили у те, що ти став на вірний шлях.

– Це дуже добре, але я вже твердо пообіцяв Валері й Томі, що буду зустрічати Новий рік разом з ними.

– А я гадала, що вони будуть раді, що ти зустрінеш його з нами.

Оля була спантеличена і збентежена його відмовою. Ще порівняно не так давно він сам молив її відновити подружнє життя, а зараз не приймав її досить відвертого погодження на це. Павло не знав, як пояснити свою відмову. Сором перед її батьками був іншим («l'excuse plausible», тобто зручним виправданням. Тому він повторив:

– Ти все-таки підготуй їх до факту нашого спільного життя. Як я розумію, ти погоджуєшся жити зі мною разом?

– Погоджуюся, але з випробувальним терміном для тебе та і для себе також. Потрібно подивитися, чи зможемо ми жити разом, хоча б і не так гарно, як жили у наші кращі часи, але хоча б нормально. Ти згодний?

– Цілком і повністю. А тепер, як вступ до нього, ми з Толею налаштуємо приставку, а то він вже ледь не плаче від нетерпіння.

– А монети? – запитав син.

– То чим ти зараз хочеш зайнятися – монетами чи «Нінтендо»?

– «Нінтендо».

– Тоді складаймо його!

Поки вони настроювали гру, Оля приготувала бутерброди і поставила на стіл по пляшці коньяку і червоного вина. Павло сказав, що вип'є лише вина.

– А я вип'ю чарку коньяку, – заявила Оля.

Толі налили кока-коли і випили за проводи старого року та за благополуччя, щастя і здоров'я в наступному році. Окремий тост Павло проголосив за возз'єднання сім'ї у найближчий час. Йому здавалося, що всі залишилися задоволеними цим коротким наполовину святковим застіллям, хоча воно і не закінчилося так, як на це сподівалася Оля і як повинно було б закінчитися при впевненості Павла, що в нього все гаразд.

47. Новина – не одна і всі вони різні

У тривожному очікуванні результатів аналізу нестерпно повільно тягнулися холодні січневі дні з лютими морозами і загрозами з боку Росії відключити поставання газу. Будинок опалювався саме ним. Годі було й думати про перебудову печей на опалювання дровами у таке холодище.

– Нічого, – заспокоював усіх Валерій. – Якщо відключать газ, то переїдемо у міську квартиру. Місто від тепла не відключать.

І ось за кілька днів після Нового року зателефонувала Валентина Семенівна. Добре усвідомлюючи його стан, вона прямо заявила:

– Я маю для вас гарні вісті. Отже, з вас могорич. Приходьте, і я вам розповім усе детальніше.

Павло схопив пляшку коньяку, пляшку вина, банку з тушкованими домашніми курми і коробку цукерок.

– Ну що там? Говоріть!

– А й говорити нічого. У вас все гаразд. Я вас і покликкала лише для того, щоб відзначити благополучне закінчення ваших тривог.

Господарка поставила на стіл свої закуски, а принесену Павлом банку заховала в холодильник. Його пляшки залишила на столі.

– А чи ретельно були проведені аналізи?

– Ображаєте. У нас же урядова поліклініка, і ми користуємося найновішою іноземною технікою і методикою.

Випили по чарці коньяку, потім ще по одній. Пили, закушували, а Павло все продовжував сумніватися.

– Ну в мене залишився єдиний спосіб переконати вас.

– Який?

– Це переспати з вами.

– Чудова ідея! – вигукнув захмелілий від випитого і підбадьорений почутим чоловік. – Але ...

– Але ви боїтеся, що, переспавши зі мною, вас знову мучитиме та сама тривога. Не турбуйтеся. Я на вас посягати не буду, а сказала це лише для остаточного переконання в тому, що у вас все гаразд.

На старий Новий рік завітав Геннадій. Павло здивовано запитав:

– Що це ти в такі люті морози вирішив пробитися до Києва?

– Та ось захотілося привезти вам свіжини на свято. Заодно прихопив з твоїх запасів мішок картоплі та інших овочів. Ну а твої родичі передали сиру, масла і сметани, мій батько – копчених лящів, а Гордієнки – сала.

– Ой, яка розкіш! І все ж таки, чи варто було пускатися в дорогу в таку холоднечу?

– Знову потрібно пройти медогляд, покласти трішки грошей на свій рахунок та виплатити частину позики. Справи ідуть добре, і я вдячний тобі за пораду зайнятися сільським туризмом.

– Я радий за тебе. Отже, заробітки були непогані?

– Нормальні. І ти знаєш, у мене й зараз на постої троє чоловік. Ходимо з ними на полювання і ловимо рибу.

– Отже, дичина і риба у вас чи, пак, у нас ще водиться?

– Та є і зайці й лисиці, кабани і косулі, ну і вовки трапляються. Риба в ці скажені морози також ловиться на духи непогано. Ми задоволені: походимо по лісах і полях, а потім підемо на річку, витрусимо з кімлячів⁷ риби, то свіжа рибка під добру чарку смакує тільки так.

– То і ти її вже пропускаєш?

– Тільки під холод і трішки.

– Від твоєї розповіді в мене аж слина потекла.

– Ой, я й забув. Я ж вам ще й риби привіз і залишив у багажнику.

Геннадій кинувся надвір і заніс торбу риби. Вона покрилася інеем.

– То це й картопля та інші овочі померзли, – затурбувався Павло.

– Ні, дядько Дмитро потримав і погрів їх у своїй хаті цілу добу, а ще ми обіклали їх сіном, то за три години нічого з ними не сталося. А рибу я навмисне приклав до заліза, щоб вона примерзла і не зіпсувалася.

– Скільки тут пробудеш?

– Днів зо два. А що?

– Потрібно ж гостинці Светі, родичам і твоїм батькам передати.

– Світлані краще не передавай.

– Чому це так? Вона за щось розгнівалася на мене?

– Та ні. Вона ось уже з місяць як прийняла приймака, то той ще ревнуватиме. Всім же відомо, що ти з нею жив.

– І хто ж він?

– Учитель історії з Великих Рогівців. Лікувався в неї від алкоголізму та й пристав після лікування.

– Старий чи молодий?

– Молодший за неї і середній на зріст. Звуть його Сергій Андрійович. Він людина розумна. Заскочив я якось до них, коли вони розгадували кросворд. То він майже сам його і розгадав. Особливо мене вразило те, що він згадав якусь Іштар, яка була богинею плодючості й плотської любові у якихось там древніх аккадійців. Ти чув про таких?

– Може, колись і чув та забув. Проте він же історик, то має те знати.

– Еге ж, розумний історик.

Павло зрозумів, що Геннадій водить дружбу з ним.

– Ну що ж, я радий за Свету. Живуть вони добре?

⁷ Кулик з ятера, який з допомогою грузила підвішують в ополонці і прикривають рогозою чи очеретом і снігом.

– Нормально. Він чоловік по натурі плохий, а ще коли пив, то й казився. Світлана – це вже третя у нього жінка. З першою у нього дві дочки, а з другою – один хлопець. Але, незважаючи на дітей, жінки його випроводжували, бо, напившись, скандалив і бився.

– Сподіваюся, що Світлана втримає його в руках.

– Та він сам тримається і навіть у компаніях п'є лише воду і квас.

Ця новина міняла ставлення Павла до стосунків із Світланою. Тепер він може поїхати в рідні місця з сім'єю, не завдаючи їй прикрощів. Ну, а якщо донесуть Олі, що він жив з нею, то він же був тоді вільним. Разом з тим вирішив не посилати їй поздоровлення з днем народження поштою, а передав усно.

Геннадій ще повідомив, що перед Новим роком упокоїлась баба Наталка, а на Різдво померли Степан і син Плахотів. Старий і молодий напилися до нестями та й віддали кінці. Павло поспівчував Галі й Миколі Плахотам і з полегшенням подумав, що продавщиця Валя уже не буде мучитися зі своїм п'яницею і розбишакою чоловіком.

– То після смерті тих п'яниць інші випивохи схаменулися і перестали чи хоч менше стали пити?

– Та де там. Як пили, так і п'ють. Це вже стало такою укоріненою звичкою, що ніщо її не може змінити.

– Як сказав французький письменник Монтень, звичка є другою натурою, такою ж сильною, як й інші. До того ж у французькій мові слово «ivresse» означає оп'яніння, хміль, а разом з тим захоплення і гарну насолоду.

– Для багатьох наших земляків, особливо безробітних, пиття було і залишається єдиною радістю в їхньому житті.

Цікавою для Павла стала й новина про те, що кільком сім'ям, які відпочивали в Лісовому, село настільки сподобалося, що три пари пенсійного віку купили там хати. А новина про те, що Геннадій вирішив одружитися, приголомшила його не менше від того, що Світлана прийняла приймака. Товариш повідомив її останньою.

– То хто ж твоя суджена і як її звати?

– Та привела мати одну вчительку англійської мови зі своєї школи і познайомила. Звуть її Іра, тобто Ірина Михайлівна. Ні в неї, ні в мене там особливого вибору немає, то вирішили зійтися. Отже, запрошуємо тебе на свадьбу весною. Дату повідомимо пізніше.

– Дякую! Обов'язково приїду. Дай Боже вам щастя і продовження твого славного роду.

– Спасибі за добрі слова, і якщо хочеш продати свої хати, то я це організую, – раптово перейшов товариш на інше.

– Після твоїх новин я не поспішатиму. Та і з Олею потрібно порадитися.

– Ти що, сходишся з нею?

– Здається, все йде до того.

– Ну, я радий за тебе.

48. Запізніле повернення

Павло зателефонував дружині у середині січня і попросив дозволу заїхати до них. Вона відповіла:

– Давно пора це зробити.

При зустрічі Оля поглядала на нього з якимось нерозумінням, а її погляд немовби докоряв: «Що ж ти за мною так побивався і так умовляв злучитися, а тепер так довго і на очі не показуєшся?» Наразі її привітність свідчила, що вона не передумала прийняти його. Як доказ цього Оля приготувала не багатий, але вишуканий стіл. Повечеряли з сином. Невдовзі він ліг спати, а вони залишилися удвох на кухні й не знали, про що розмовляти і як їм поводитися.

– І все-таки, чому ти так довго до нас не заходив?

Після тривалої паузи Павло своєю чергою запитав:

– Ти справді хочеш знати правду?

– Хочу.

– Ну що ж. Влітку і восени я жив з однією жінкою, а вона виявилася повією. Коли я про це взнав, то просто злякався і ні з ким не хотів зближатися доти, доки не перевірюся. Зараз отримав результати аналізів, які свідчать про те, що в мене все гаразд. Проте вибач за нескромне запитання, а як у тебе з цим?

– Не вибачайся. Справа життєва. Я з Ігорем давно вже не живу, і зі мною все гаразд.

– А що сталося в тебе з ним?

– Те, що і з тобою. Справи пішли у нього погано, він запив, а далі тобі все прекрасно відомо.

– То ти віриш, що я вже не схиблю?

– Я вірю, що ти вже не покотишся по похилій площині. Життя тебе вдарило боляче. Та й мені випало нелегко. До речі, я захистилася і тепер кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник Інституту держави і права і одержую ... мізерну зарплатню.

– Це велике досягнення, і я тебе щиро вітаю. А як же ти справляєшся з роботою і з Толиком?

– Віддаю його на продовжений день двічі на тиждень, а в інші робочі дні бабуся Настя забирає його зі школи. Сподіваюся, що нам удвох з тобою буде легше справлятися з ним, – сказала Оля як про щось вирішене.

– Звичайно. Візьмімо домашню робітницю. Мій зарібок дає змогу це зробити, – ствердно відповів Павло на її запрошення зійтися.

– Давай почекаємо. Не хочеться, щоб хтось чужий тут вештався.

Павло з приємністю відзначав, що син ні одним словом не згадував про чужого дядю.

– То я залишуся в тебе?

– Залишайся і вважай, що ти в себе вдома.

– Дякую! Тоді я пропоную й надалі здавати свою, а тепер уже нашу іншу квартиру і мати з цього якийсь зиск.

– Я теж вважаю, що так буде краще. Триматимемо її для Толі. А тепер ходімо відпочивати. Завтра в тебе робочий, а в мене присутній день.

У спальні Оля погасила світло і роздягнулася в темряві. У ліжку вони несміливо пригорнулися одне до одного і поцілувалися. Павло погладжував і пригадував на дотик таке знайоме і привабливе тіло дружини. Стиснув її груди і, відчувши їх пружність, з полегкістю відзначив, що вона вже давно ні з ким не жила. Лише намилювавшись дотиками одне до одного, вони віддалилися пристрасті. Хоча й тут

щось стримувало їх, немовби кожний боявся, що інший оцінюватиме його на основі досвіду інтимних стосунків зі своїми коханцями чи коханками. Згодом ця настороженість зникла, і вони продовжували любовні втіхи, не комплексуючи і отримуючи від них повну насолоду. Так і зажили вони спочатку пристрасним, як було колись, а потім звичайним життям подружньої пари.

Син не лише зрадів поверненню тата, а аж світвся від щастя. Тепер він з ним перегравав усі свої ігри, розклав монети по альбомах і перебудовував Лего. А ще Павло навчав його французької мови. У вихідні, доки мама займалася домашніми справами, батько і син гуляли парком, і Толя із захопленням розповідав татові про свої заняття у школі, про друзів і недругів. Складалося враження, що вони лише випадково розлучалися на якийсь час. Син, дружина і сім'я заступили Павла собою, як кам'яною стіною від його минулих прикросів і незгод.

ІСАБЕЛЬ АЛЬЕНДЕ КЛАРИСА

Оповідання

З іспанської переклав Сергій Борщевський

Клариса народилася, коли ще в місті не було електрики, бачила по телевізору першого астронавта, котрий ширяв над поверхнею Місяця, і померла від подиву того дня, коли Папа прибув із візитом і назустріч йому вийшли виряджені, мов черниці, гомосексуалісти. Її дитинство минуло в заростях папороті та в опромінюваних світильниками галереях. Дні в ті часи спливали повільно. Клариса так і не призвичаїлася до нинішніх шалених ритмів, мені завжди здавалося, що вона застигла в повітрі кольору сепії на портреті з минулого століття. Мабуть, колись вона мала тонкий стан, легку ходу і профіль, наче викарбуваний на медальйоні, однак, коли я познайомилася з нею, це вже була дивакувата старушенція з випнутими, немов два маленькі горбики, плечима, а її голову вінчав жирювик завбільшки з голубине яйце, навколо якого вона намотувала своє сиве волосся. Її кмітливий і глибокий погляд міг проникнути в найпотаємніші закутки зла й повернутися неушкодженим. За свій довгий вік вона набула слави святої, і після її смерті багато хто тримає її фотографію в домашньому вівтарі, поруч із святими образами, аби просити її про допомогу в якихось незначних справах, хоча Ватикан не визнав і, либонь, ніколи не визнає її чудотворства, бо її благодіяння дещо своєрідні: вона не зціляє незрячих, як свята Лусія, не знаходить самотнім жінкам чоловіків, як святий Антоній, проте подекують, нібито вона допомагає у випадках тяжкої вагітності, рекрутського набору та гнітючої самотності. Її чудя скромні та недоказові, але такі ж необхідні, як надзвичайні дивовища церковних святих.

Я познайомилася з нею в юності, коли працювала служницею в Сеньйори, або нічної дами, як називала Клариса жінок цієї професії. Вже тоді Клариса скидалася радше на дух, аніж на людину: здавалося, ще мить, і вона відірветься від підлоги й вилетить у вікно. Мала руки знахарки, і ті, хто не могли заплатити лікарю або зневірилися у традиційній науці, чекали своєї черги, аби Клариса погамувала їхній біль чи вберегла від нещастя. Моя господиня зазвичай кликала Кларису, щоб та приклала руки до її спини. Клариса мимохідь копирсалася у Сеньйори в душі, намагаючись змінити її життя й настановити на праведну путь, однак моя господиня

не квапилася вийти на ту путь, бо мусила б відмовитися від свого бізнесу. Десять-п'ятнадцять хвилин – залежно від інтенсивності болю – Клариса дарувала їй цілюще тепло своїх долонь, а тоді випивала склянку фруктового соку як плату за послугу. Сидячи одна навпроти одної на кухні, жінки гомоніли про людське та божественне, моя господиня переважно про людське, а гостя про божественне, й обидві вели розмову доброзичливо, суворо дотримуючись добрих манер. Потім я змінила роботу й на два десятиліття загубила Кларису з очей, аж поки ми стрілися знову й відновили наші дружні стосунки, які тривають донині попри різні перешкоди, такі як, приміром, її смерть, що внесла певний сумбур у наше спілкування.

Навіть тоді, коли через старість вона вже не могла рухатися з колишнім місіонерським завзяттям, Клариса незмінно допомагала ближнім, інколи навіть усупереч їхній волі, як це було у випадку з тими пройдисвітами з вулиці Республіка, котрі зі згніченим серцем мусили вислуховувати гнівні проповіді цієї доброї сеньйори, яка заповзялася урятувати їхні душі. Клариса відмовлялася від усього особистого, щоб віддати його нужденним; взагалі-то вона не мала нічого, крім одєї, що була на ній, і наприкінці свого життя насилу могла б знайти людину, біднішу за себе. Благодійність перетворилася на дорогу з двостороннім рухом, і вже невідомо було, хто дає і хто отримує.

Вона мешкала в напівзруйнованому триповерховому будинку, одні приміщення в якому стояли порожні, а інші здавалися під склад алкогольних виробів, тож повітря там відгонило спиртним. Клариса не переїздила зі свого успадкованого від батьків дому, бо він нагадував про її шляхетне минуле, а до того ж понад сорок років тому її чоловік поховав себе живцем в одному з помешкань у глибині подвір'я. Він працював суддею в якійсь із віддалених провінцій і з гідністю виконував свої повинності до народження другого сина, коли зневіра переважила в ньому бажання опиратися долі, і він, наче кріт у норі, зачинився в своїй смердючій кімнаті. Чоловік дуже рідко виходив звідти, немов примара, й зазвичай прочиняв двері лише затим, щоб виставити нічний горщик і взяти їжу, яку щодня залишала йому дружина. Спілкувався з нею за допомогою введених каліграфічним почерком записок і постукування в двері: два удари означали «так», а три – «ні». З-за стін його помешкання долинали ядушний кашель і невідомо до кого звернені лихі слова.

– Бідолашний, бодай Господь швидше прикликав його до себе й поставив співати у хорі янголів, – без тіні іронії зітхала Клариса, однак вчасна смерть її чоловіка вочевидь не входила до числа милостей Божественного Провидіння, бо той пережив її й живе досі, хоча йому, либонь, вже виповнилося сто років, хіба що він таки помер, а кашель і прокльони, що долинають назовні, це лише відлуння звуків, виданих ним раніше.

Клариса вийшла за нього заміж, бо він був перший, хто її про це попросив, а її батькам суддя видався найкращою з можливих партій. Вона залишила похмурий добробут батьківської домівки й звикла до жадібності та вульгарності чоловіка, не претендуючи ні на що краще. Один-єдиний раз, коли вона ностальгічно згадала колишню витонченість, стосувався росяля, грою на якому Клариса втішалася ще в дитинстві. Відтак ми взнали про її любов до музики, і через багато років, коли вона вже зовсім постаріла, ми, її друзі, подарували їй скромне піаніно. На той час Клариса вже майже шістьдесят років не бачила клавіш, а проте, вмостилася на табуретці й безпомильно зіграла по пам'яті ноктюрн Шопена.

Через два роки після весілля у них із суддею народилася дочка-альбіноска, котра – щойно навчилася ходити – почала супроводжувати матір до церкви. Малу так зачарували церковні оздобы, що вона почала зривати занавіски, щоб убратися, мов єпископ, і невдовзі вже не грала ні в які інші ігри, крім однієї: дівчинка наслідувала рухи панотця й співала гімни латиною, яку сама вигадала. Дитина безнадійно відставала в розвитку, молола якусь тарабарщину, з її рота весь час текла слина, а ще її часто змагали напади нестямної люті, і тоді її доводилося зв'язувати, наче ярмаркову худобину, щоб вона не погризла, бува, меблі й не кидалася на людей. Досягнувши статевої зрілості, дівчинка вгамувалася й почала допомагати матері по дому.

Син, який народився згодом, мав нічим не примітне азійське личко; єдине, що він навчився вправно робити, це триматися на велосипеді – вміння, яке, однак, йому не придалося, бо матір жодного разу не наважилася випустити хлопця на вулицю. День за днем на подвір'ї він крутив педалі закріпленого на підставці велосипеда без коліс.

Вади дітей не вплинули на непохитний оптимізм Клариси, котра вважала їх непроникними для зла чистими душами й, спілкуючись із ними, вживала лише пестливі слова. Найбільшою її турботою було вберегти їх од земних страждань; вона часто запитувала себе, хто дбатиме про них, коли її не стане. Батько, навпаки, ніколи про них не згадував; він учепився за думку, що це, мовляв, пізні діти, як за привід поринути в маріння, кинути роботу, друзів, навіть відмовитися від свіжого повітря й зачинитися у своїй кімнаті, де він тільки те й робив, що з терплячістю середньовічного ченця переписував до конторського зошита газетні статті. Тим часом дружина витратила до останнього мідяка свій посаг і свою спадщину, а тоді вже мусила братися за будь-яку роботу, щоб утримувати сім'ю. Власні біди не відвернули її від чужих, і навіть у найтяжчі періоди життя вона не полишала благодійництва.

Клариса дуже добре розуміла людські слабкості. Одного вечора вона, на той час уже сива бабця, шила щось у себе в кімнаті, коли це раптом до неї долинули якісь незвичні звуки. Вона підвелася, щоб піти подивитися, в чому річ, однак так і не вийшла з кімнати, бо в дверях зіштовхнулася з якимось чоловіком, котрий приставив їй до горла ніж.

– Цить, шльондро, бо я розігну тебе одним ударом, – пригрозив незнайомець.

– Це не тут, синку. Притулок нічних дам на іншому кінці вулиці, звідки лунає музика.

– Не жаргуй, це пограбування.

– Що? – недовірливо всміхнулася Клариса. – І що ж ти у мене вкрадеш?

– Сідай, зараз я прив'яжу тебе до стільця.

– Ну що ти, синку, я годжуся тобі в матері, ти мусиш бути зі мною чемним.

– Сідай!

– Не кричи, бо перелякаєш мого чоловіка, а він людина хвороблива. І, до речі, сховай ножа, щоб, бува, нікого не порізав, – озвалася Клариса.

– Слухайте, сеньйоро, я прийшов вас пограбувати, – пробурмотів розгублений нападник.

– Ні, це не пограбування. Я не дозволю тобі вчинити гріх. Я дам тобі трохи грошей з власної волі. Не ти відбереш їх у мене, а я їх тобі дам, затямив? – вона дістала гаманець і витягла з нього все, що в неї лишалось до кінця тижня. – Це все, що я маю. Як бачиш, наша сім'я досить бідна. Ходімо на кухню, я поставлю чайник.

Чоловік сховав ножа і поплентався за нею з купюрами в руці. Клариса приготувала їй розлила в дві чашки чай, дістала залишки печива й запросила незнайомця до вітальні.

– Що навело тебе на безглузду думку пограбувати неїмущу стару?

Злодій розповів, що кілька днів стежив за нею, знав, що вона живе сама, й вирішив, що в цьому домі буде чим розжитися. Це вперше він зважився на пограбування, бо безробітний, а в нього четверо дітей, і йому ніяк не можна знову повернутися додому з порожніми руками. Вона пояснила чоловікові, що ризик надто великий, адже його могли не лише заарештувати – йому може бути уготоване пекло, хоча, щиро кажучи, вона не думає, що Господь так суворо покарає його, в крайньому разі сердешний опиниться у чистилищі, звісно, за умови, що розкається й ніколи більше так не чинитиме. Вона згодилася внести його до списку своїх підопічних і пообіцяла не вказувати поліції. Прощаючись, вони двічі поцілували одне одного в щічку. Наступні десять років, до самісінької смерті Клариси, чоловік присилав їй поштою на Різдво якийсь невеличкий дарунок.

Не завжди стосунки Клариси з іншими людьми були такого стибу; вона зналася з поважними особами – родовитими дамами, багатими комерсантами, банкірами та громадськими діячами, до яких ходила в пошуках допомоги для ближніх, однак не розводилася про те, як ті її приймали. Одного дня вона завітала до офіса відомого своїми полум'яними промовама депутата Дієго С'енфугоса, одного з небагатьох некорумпованих політиків у країні, що не завадило йому зробитися міністром і ввійти до підручників з історії як автора якоїсь мирної угоди. В ті часи Клариса була ще молодістю й трохи боязкою, а проте вже тоді відзначалася неймовірною рішучістю, властивою їй у старості. Вона прийшла до депутата, аби той ужив свій вплив і допоміг придбати новий холодильник для черниць із обителі святої Терези. Чоловік здивовано вступився в неї, не розуміючи, з якого це дива він повинен допомагати своїм ідеологічним супротивникам.

– Тому що в монастирській їдальні щодня безкоштовно обідає сотня дітлахів, і майже всі вони – діти комуністів та євангелістів, які голосують за вас, – спокійно пояснила Клариса.

Так зародилася їхня дружба, що коштувала політикові багатьох клопотів і послуг. З такою ж невідпорною логікою вона роздобувала в єзуїтів шкільні стипендії для дітей атеїстів, у русі жінок-католичок – вживаний одяг для повій зі свого кварталу, в Німецькому інституті – музичні інструменти для єврейського хору, у власників виноградників – кошти для програм допомоги алкоголікам.

Ні похований, наче в мавзолеї, в своїй кімнаті чоловік, ні виснажлива щоденна праця не завадили Кларисі завагітніти ще раз. Повитуха попередила, що швидше за все вона знову народить якогось виродка, однак Клариса заспокоїла її, мовляв, Господь підтримує у Всесвіті певну рівновагу, й оскільки деякі речі він створює потворними, то інші робить правильними: на кожну чесноту припадає якийсь гріх, на кожну радість – нещастя, на кожне зло – добро, тож у вічній круговерті колеса життя впродовж століть усе компенсується. Маятник рухається туди-сюди з неблаганною точністю.

Клариса неквапно пережила вагітність і народила третю дитину. Пологи відбулися в її домі за допомогою повитухи і в присутності її розумово відсталих дітей, створінь сумирних та усмішливих, які годинами бавилися в свої ігри: одна молола дурниці

в своєму єпископському вбранні, а другий весь час натискав на педалі, їдучи в нікуди на нерухомому велосипеді. Цього разу терези схилилися в потрібний бік, аби підтримати гармонію Творіння; в неї народився здоровий хлопчик із кмітливими оченятами й сильними ручками, і матір із вдячністю приклала його до грудей. Через чотирнадцять місяців Клариса знову народила сина, такого ж здорового, як і попередній.

«Вони виростуть здоровими й допоможуть мені доглядати старших дітей», – вирішила вірна своїй теорії компенсацій Клариса і мала слухність, бо молодші сини росли, наче дві очеретини, й відзначалися добротою.

Кларисі якось вдавалося утримувати чотирьох дітей без чоловічої допомоги й не поступаючись гордістю світської дами, яка забороняла їй просити щось для себе. Мало хто здогадувався про її скруту. З тією ж упертістю, з якою вона ночами шила на продаж ганчір'яних ляльок чи пекла весільні торти, Клариса опиралася руйнації свого дому, стіни якого почали виділяти зелені випари, і так успішно прищеплювала молодшим сином свої принципи доброзичливості та щедрості, що в наступні десятиліття вони завжди були поруч із нею, витримуючи тягар старших дітей, поки одного дня ті не зачинилися у ванній, і витік газу не переніс їх спокійно в інший світ.

Папа прибув, коли Кларисі ще не виповнилося вісімдесяти років, хоча підрахувати її точний вік важко, бо вона збільшувала його через кокетство, аби тільки почути: «Як добре ви збереглися в свої вісімдесят п'ять». Вона мала вдосталь духу, але тіло підводило її; їй важко було ходити, вона погано орієнтувалася у місті, не мала апетиту і зрештою почала харчуватися квітами та медом. Дух виходив із неї тією ж мірою, якою проростали крила, однак підготовка до візиту Папи повернула їй радість земних пригод. Вона не схотіла споглядати подію по телевізору, бо відчувала глибоку недовіру до цього приладу. Була певна, що навіть астронавт на Місяці – то якась небиліця, знята на одній зі студій у Голівуді, на кшталт тих облудних історій, герої яких удавано кохають чи помирають, а за тиждень з'являються знову з тими самими пиками, але підвладні іншим долям. Клариса прагнула вздріти понтифіка на власні очі, а не показуваного на екрані актора в папському облаченні, тож я мусила супроводити її туди, де мала відбутися урочиста хода. Години зо дві нам довелося відбиватися від тлуму прочан та торговців, що продавали свічки, футболки з логотипами, барвисті образки та пластмасові фігурки святих, аж ось нарешті вздріли Його Святість – розкішний у своєму рухомому скляному ящику, Папа скидався на білу морську свинку в акваріумі. Клариса опустилася навколішки, і її от-от могла розтоптати юрба фанатиків або охоронців. В ту мить, коли Папа був од нас на такій відстані, що до нього можна було докинути каменем, із бічної вулички з'явилася колона виряджених, як черниці, чоловіків із розмальованими обличчями, що тримали в руках плакати на захист абортів, розлучень, гомосексуалізму та права жінок бути священиками. Тремтячою рукою Клариса порилася в своїй сумочці, знайшла окуляри й почепила їх, аби упевнитися, що це не галюцинація.

– Ходімо, доню. Я вже надивилася, – пополотнівши, мовила вона.

Клариса почувалася такою пригніченою, що я, щоб розрадити її, запропонувала купити волосину з голови Папи, однак вона відмовилася, бо не було жодних гарантій щодо автентичності артефакту. За підрахунками однієї соціалістичної газети, гендлярі пропонували таку кількість цих реліквій, що ними можна було набити два матраци.

– Я занадто стара і вже не розумію світу, доню. Вернімося краще додому.

Додому вона повернулася геть виснажена, в її скронях усе ще калатали дзвони й гриміли віншування. Я пішла на кухню зварити суп судді й підігріти воду, щоб зробити їй ромашкову настоянку, – це мало її трохи заспокоїти. Тим часом Клариса зі скрушним лицем розклала все по місцях і востаннє понесла чоловікові обід. Вона поставила тацю перед зачиненими дверима і вперше за понад сорок років постукала.

– Скільки разів повторювати, щоб мене не турбували? – надтріснутим голосом озвався суддя.

– Вибач, любий, я лише хотіла сказати, що збираюся померти.

– Коли?

– В п'ятницю.

– Гарзд, – мовив той, не прочинивши дверей.

Клариса покликала дітей, аби повідомити про свою скору кончину, й лягла в ліжку. Її кімната була похмурою, просторою, з масивними меблями різьбленого червоного дерева, що прийшли в занепад, перш ніж встигли зробитися антикварними. На комоді в скляній коробочці стояв напрочуд реалістичний восковий образ хлопчика Ісуса – здавалося, шойно вийняли з купелі.

– Я хочу, щоб Хлопчик залишився в тебе, бережи його, Єво.

– Не думайте помирати, не змушуйте мене пережити цей жах.

– Тримай образ у затінку, сонце може його пошкодити. Йому вже майже сто років, і якщо ти берегтимеш його від примх клімату, він протримається ще стільки ж.

Я прищпилила їй на маківці рідке волосся, прикрасила зачіску стрічкою й сіла біля неї, готова супроводити її в цій подорожі, хоча не знала достеменно, про що йдеться: в усьому цьому не було навіть натяку на сентименталізм, начеб то була не агонія, а повільне угасання.

– Мені б не завадило сповідатися, еге ж, доню?

– Хіба ви маєте якісь гріхи, Кларисо!

– Життя довге, тож для лиха, дякувати Богові, часу вдосталь.

– Ви відправитеся одразу на небеса, якщо вони насправді існують.

– Звісно, існують, але ще невідомо, чи мене там приймуть. Вони дуже прискіпливі, – пробурмотіла вона і по паузі додала. – Згадуючи свої помилки, я розумію, що одна була досить великою...

Мене пройняв дроз від думки, що зараз ця старушенція з німбом святої зізнається, мовляв, вона свідомо вбила своїх розумово відсталих дітей, аби встановити божественну справедливість, або що вона не вірить у Бога, а присвятила себе добродійності лише тому, що так їй судила доля задля збереження рівноваги, щоб компенсувати зло інших, зло, яке, втім, не мало особливого значення, адже все на світі є частками одного нескінченного процесу. Однак Клариса не зізналася ні в чому такому трагічному. Вона відвернулася до вікна й, зашарівшись, мовила, що відмовилася виконувати свої подружні обов'язки.

– Що ви маєте на увазі? – спитала я.

– Просто... Я хотіла сказати, що не задовольняла плотських бажань мого чоловіка, розумієш?

– Ні.

– Якщо жінка відмовляє чоловікові у своєму тілі і тим самим спокушає його шукати втіху з іншою жінкою, моральна відповідальність лягає на неї.

- Розумію. Суддя розпусничає, а гріх на вас.
- Ні, ні. Гадаю, на обох, це треба з'ясувати.
- А чоловік має такий самий обов'язок перед жінкою?
- Що?
- Я маю на увазі, якби ви мали іншого мужчину, то ваш чоловік також був би винен у цьому?
- Що ти таке вигадуєш, доню! – вона спантеличено глипнула на мене.
- Не турбуйтеся, якщо ваш найбільший гріх полягає в тому, що ви зневажили тіло судді, я певна, що Господь сприйме це жартома.
- Не думаю, що Господь має почуття гумору на такі речі.
- Сумніватися в Божій всемогутності тяжкий гріх, Кларисо.

Вона мала такий гарний вигляд, що важко було повірити в її скорий відхід, але ж святі – на відміну від простих смертних – здатні помирати без страху і не втративши жодних своїх здібностей. Її слава була такою незаперечною, що чимало людей запевняли, буцімто бачили у неї над головою світляне коло і чули в її присутності божественну музику, тож, роздягнувши її, щоб напнути нічну сорочку, я анітрохи не здивувалася, коли вздріла на її плечах дві запалені опуклини, начеб там от-от мали прорости янгольські крила.

Поголоска про агонію Клариси поширилася дуже швидко. Дітям і мені довелося приймати нескінченну вервечку людей, які приходили попросити її про різні послуги на небесах чи просто попроситися. Багато хто сподівався, що в останню мить станеться якесь неймовірне чудо: приміром, запах прогірклого вина, яким просякло повітря, обернеться на пахощі камелій або благодатне проміння осяє її тіло. У юрбі з'явився і її приятель-грабіжник, котрий не зійшов з обраного курсу й перетворився на справжнього професіонала. Він сів біля ліжка помираючої й без найменшого каяття переповів їй свої подвиги.

– Справи в мене йдуть добре. Тепер я проникаю в будинки лише у кварталі багатіїв. Грабую товстосумів, а це не гріх. Мені ніколи не доводилось удаватися до насильства, я працюю чисто, як джентльмен, – розтлумачив він не без гордощів.

- Я муситиму багато молитися за тебе, синку.
- Моліться, бабусю, це мені не зашкодить.

Зажурена Сеньйора також прийшла попроситися зі своєю любовою подругою; вона принесла вінок і кілька мигдалевих кренделів для тих, хто збиралися чатувати цілу ніч біля небіжчиці. Моя колишня господиня не впізнала мене, а от я відразу її признала, бо вона не надто змінилася й мала гарний вигляд попри огрядність, перуку та чудернацькі цератові туфлі з позолоченими зірками. На відміну від злодія, вона прийшла сповістити Кларису, що її давні поради впали у добрий ґрунт, і тепер вона добродісна християнка.

- Розкажіть про це святому Петрові, нехай він викреслить моє ім'я з чорної книги.
- Ото спіймають облизня всі ці добродії, якщо замість потрапити на небо я варитимусь у казані в пеклі, – мовила помираюча, коли мені нарешті вдалося зачинити двері, щоб трохи перепочити.
- Якщо це станеться там, на небесах, тут, на землі, ніхто про це не визнає, Кларисо.
- Тим краще.

У п'ятницю вдосвіта на вулиці почала збиратися юрба, її сини насилу стримали цю повинь прочан, готових заволодіти будь-якою реліквією – від клаптя шпалери до не-

численних одяганок святої. Клариса марніла на очах і, здається, вперше сприйняла всерйоз власну смерть. Близько десятої навпроти дому зупинився синій автомобіль із номерним знаком конгресу. Водій допоміг вийти старику, котрий сидів на задньому сидінні і якого натовп одразу впізнав. Це був дон Дієго С'енфугос, що перетворився на національного героя після стількох десятиліть служіння суспільству. Сини Клариси вийшли йому назустріч і допомогли зійти на горішній поверх. Побачивши його на порозі, Клариса підбадьорилася: її щічки знову порум'яніли, очі заблищали.

– Будь ласка, нехай усі вийдуть і залишать нас наодинці, – прошепотіла вона мені на вухо.

Через двадцять хвилин двері прочинилися, і до нас, ледве тягнучи ноги, вийшов дон Дієго С'енфугос, засмучений та приголомшений, із вологими від сліз очима, але усміхнений. Сини Клариси, які чекали в коридорі, знову взяли його під руки, щоб допомогти спуститися, і тоді, уздрівши їх отак утрюх, я упевнилася в тому, що завважила раніше. Ці троє чоловіків були схожі статуєю й на обличчя, всі вони трималися однаково впевнено, мали ті самі кмітливі очі та сильні руки.

Я зачекала, поки вони спустяться сходами, й знову зайшла до кімнати своєї подруги. Наблизилася, щоб поправити їй подушки, і помітила, що вона, як і її гість, з полегкістю плаче.

– Отже, це дон Дієго ваш найтяжчий гріх, еге ж? – прошепотіла я.

– Це не був гріх, доню, просто я допомогла Богові врівноважити терези долі. І, як бачиш, усе вийшло якнайкраще, бо за двох відсталих дітей я одержала інших двох, щоб їх доглядати.

Того вечора Клариса безжурно померла. Від раку, – виснував лікар, побачивши опуклини, з яких мали прорости крила; від святості, – проголосили з'юрмлені на вулиці прочани зі свічками та квітами в руках; від подиву, – кажу я, бо була разом із нею того дня, коли до нас прибув Папа.

ТОМАС ПІНЧОН

(США)

СМЕРТЬ І МИЛІСТЬ У ВІДНІ

Оповідання

З англійської переклав Максим Нестелєєв

Томас Пінчон (1937) – відомий американський письменник-постмодерніст. Автор восьми романів, збірки оповідань і низки есеїв. Отримував Фолкнерівську (1963) та Національну книжкову (1973) премії (останню – за свій найвідоміший роман «Райдуга гравітації»). Українською мовою перекладена лише його новела «Ентропія» («Вікно в світ». – 1999. – № 5. – С. 179–192. – Перекладач М. Павлов).

«Смерть і милість у Відні» (1959) – один з перших творів автора, який він, через різні причини, не включив у свою збірку оповідань «Відсталий учень» (1984).

Оповідання вперше надруковане в журналі «Epoch» (Cornell University), Spring 1959, Vol. IX, No. 4, pp. 195–213.

Щойно Зігель дістався адреси, яку йому дала Рейчел, як знов задошило. Увесь день дощові хмари рваними краями висіли низько над Вашингтоном, псуючи старшокласникам вид з верхівки Монументу під час їхніх випускних мандрів, надсилаючи короткочасні зливи, що з вереском і прокльонами женуть туристів на пошуки прихистку, прибиваючи ніжну рожевість вишневих суцвіть, які щойно розпустилися. За адресою було невеличке помешкання, збудоване на тихій вулиці біля Дюпон-Сьоркл, і Зігель пірнув у вестибюль, у бездошів'я, так стискаючи пляшку віскі, ніби ніс державну таємницю. Таке бувало кілька разів – упродовж минулого року на авеню Клебер або Віале делле Терме ді Каракалла – коли портфель і пляшка в ньому стискала та ж рука у твіді, наввипередки з дощем чи межевим строком, ба навіть певними бюрократичними потребами. І більшість цих разів, особливо якщо він бував із похмілля через попередню ніч, або якщо якась дівча, подруга молодших дипломатів, можна закластися, уже була готова, виявлялось, що вона була вже значно більше, ніж готова, так що наприкінці це навіть не вартувало ціни випивки, він трусив головою, наче п'яниця, у намаганні спинити двоїстість речей, починаючи раптово усвідомлювати і вагу портфеля, і нікчемність його вмісту, та ще дурість того, що він робить тут, далеко від Рейчел, тримаючись неясного, але чітко відміченого шляху джунглями арештованого майна, аффідавітів і письмових свідчень під присягою; дивуючись, чому у перші свої дні в Комітеті він мав повсякчас вважати себе

якимось цілителем, хоч завжди знав, що для цілителя – а насправді-таки пророка, бо, якщо дбати про все це, то треба бути обома, – немає проблеми балансового звіту або юридичної складності, і тієї ж миті, як станеш учасником чогось подібного, то ти вже щось менше чогось подібного, ви – це вже щось менше, лікар чи ворожит. Коли йому було тринадцять, менше ніж за місяць до його бар міцви, кухня Міріам померла від раку та, можливо, це було тоді – сидючи в шива [1] на помаранчевій коробці в темній кімнаті високо над вулицею Гранд-Конкорс, худорлявий і трохи схожий на героя Джона Бакена навіть у свої тринадцять, пильно вдивляючись у символічний поріз від леза півшляхом вгору на чорній краватці – коли це усвідомлення почало зростати, адже він дотепер пам'ятав чоловіка Міріам, який кляв лікаря Часса та гроші, витрачені на операції, і всю АМА [2], безсоромно ридаючи в цій півтемній спекотній кімнаті з мальованими шторами; і те так непокоїло молодого Зігеля, що, коли його брат Майк виїхав до Єлю для проходження домедпідготовки, він боявся, що щось піде не так, і його улюблений Майк виявиться таким же лікарем, як Часс, і так само буде проклятий збентеженим чоловіком у подертому вбранні, у сутінковій спальні. Тож він стояв десь серед вулиці, не рухаючись, тримаючись за портфель і думаючи про Рейчел, заввишки 4 фути 10 дюймів без підборів, її шию – бліду та сяйливу, шию Модільяні, її очі – не дзеркальні відображення, а дзеркально розкосі, карі аж бездонні, і згодом він дрейфуватиме цією поверхнею знову та драгуватиметься, бо всім цим переймається, тоді як документи в портфелі мали бути в офісі п'ятнадцять хвилин тому; і неохоче розумітиме, що в біганині наввипередки з часом, усвідомлення себе гвинтиком, élan [3] – майже пустощі – плейбойства в Комітеті, що гарно пасувало до його постави британського штабного офіцера – навіть внутрішньовідомчі підступності та протипідступності, що продовжувались у джазових підвалах до другої ночі, у гостинах опісля бренді з содовою, – були, зрештою, захопливі. І лиш би тільки він не забував прийняти пігулки вітаміну В перед такою ніччю, щоб запобігти похміллю, щоб стрьомні періоди не приходили зовсім. Більшість часу спритний і нашорошений Зігель самостверджувався та дивився на такі стрьомні дні, тільки як на короткі ухилення. Бо коли до цього доходило, найвеселіше було маневрувати. В армії він жив за золотим правилом «Впендюр Сержантові, допоки Він не Впендюрив Тобі»; згодом у коледжі підробляв талони на харчування, збурював протестні заворушення та крадіжки спіднього, маніпулював думками кампуса завдяки шкільній газеті; це було тією часткою, що він її успадкував від матері, яка дев'ятнадцятилітньою якось вночі мучилась душею в бараці десь посеред Пекельної Кухні [4] і, півп'яна від контрабандного пива, скінчила спростуванням Аквінського та виходом із лона католицької церкви; яка ніжно посміхалася чоловікові і ставилась до нього як до безневинного ледацюги, що не мав жодного шансу супроти її жіночої хитрості, і вона радила Зігелю ніколи не одружуватися з шиксою [5] та знайти собі якусь гарну й тиху єврейську дівчину, бо принаймні тут-таки матимеш собі старт. За це сусід-другокурсник по кімнаті в коледжі звав його Стефаном і нещадно насміхався над його все ще слабеньким єзуїтським голоском, що вберігав його і від того, що можуть відбувати, і від почуття провини або просто невмілості, як воно велось, здавалося Грубсманну, із більшістю інших єврейських хлопчиків на території кампуса. «Також, Грубсманне, – відповідав йому Зігель, – це, ймовірно, вберегло мене від того, щоб бути таким тупаком, як ти». Грубсманн сміявся та знов втикався носом у підручник. «Це зерно твого руйнування, – мурмотів він. –

Дім розділений у собі самому [6]? Отакої». Добре, ось він, тридцятка та на шляху до того, щоб стати кар'єристом, і не особливо свідомий свого руйнування головною тому, що не міг назвати його чи побачити, якщо тільки це не Рейчел, та це сумнівно. Із пляшкою під пахвою він піднявся на два прольоти, кілька краплин дощу, спійманим, блищали на кошлатому сплетінні твідового пальта. Він сподівався, що вона сказала «біля сьомої» – він був певен, та зняюковів би, дізнавшись, що прибув рано. Він натиснув дзвінок біля дверей, потім сказав «3F» і чекав. Усередині, здавалося, було тихо, і він уже завагався, чи не могла вона сказати «біля восьмої», коли двері відчинилися та дикуватий, стрункий пан із несамовитими бровами, одягнений у твідове пальто, тримаючи під пахвою дещо, яке скидалося на зародок свині, став і дивився на нього, а за ним – порожня кімната, і Зігель роздратовано зрозумів, що потрапив у халепу, і що тридцять років – це значний час, і що така може бути перша ознака старіння. Вони стояли один проти одного, наче трохи дефектні дзеркальні відображення – різні зразки твіду, пляшка віскі й зародок свині, однак ніяких розбіжностей у зрості – аж Зігель відчув змішане почуття дискомфорту і страху, та лиш слово *Doppelgänger* [7] зринуло в його пам'яті, як брови іншого склалися в подвійну параболу, і він протягнув свою вільну руку, сказавши: «Ви рано, але заходьте. Я – Доктор Вовческу». Зігель потиснув руку, промурмотів своє ім'я і чари розвіялися; він подивився на об'єкт під пахвою Вовческу та зрозумів, що то справді зародок свині, відчув слабкий запах формальдегіду та почухав потилицю. «Я приніс трохи питва, – сказав він, – перепрошую, думав, що Рейчел сказала сім». Вовческу невизначено посміхнувся й зачинив за ним двері. «Не переймайтесь, – сказав він, – маю притулити кудись цю штуку».

Він показав Зігелю, де сісти, й підхопив старомодну склянку зі стола й сусідній стілець, потягнув стілець, як припустив Зігель, до входу на кухню, став на нього, дістав із кишені велику кнопку, проткнув нею пуповину зародка свині й закріпив його до молдінгу над входом, забивши денцем склянки. Коли він зістрибнув зі стільця, зародок свині над ним небезпечно захитався. Глянувши на нього, він сказав: «Сподіваюсь, він там і лишиться, – потім повернувся до Зігеля. – Привабливо, авжеж?» Зігель знизав плечима. «Дадаїстська виставка в Парижі на Святвечір 1919 року, – сказав Вовческу, – використовую такий замість омели. Десять до одного, що ця групка навіть не помітить його. Знаєте Пола Бреннана? Той точно не помітить».

– Я нікого не знаю, – сказав Зігель, – я був щось типа поза межами досяжності. Тільки на минулому тижні повернувся з-за кордону. Усе старе збіговисько, здається, відчалило.

Вовческу засунув руки в кишені й замислено оглянув кімнату. «Я знаю, – сказав він похмуро. – Велике обертання. Але типи постійні». Він попрямував на кухню, зазирнув, знов покрокував назад до французького вікна, а потім раптово повернувся й тицьнув пальцем у Зігеля. «Ви, – він мало не заревів. – Звичайно. Ви – сама досконалість». Він загрозово підійшов до Зігеля, нависаючи над ним. «Боже милосердний», – сказав Зігель, трохи зіщулившись. «*Mon semblable*, – сказав Вовческу, – *mon frère*» [8]. Він витріщився на Зігеля. «Знак, – сказав він, – знак і визволення». Зігель відчув запах алкогольних парів у Вовческовому подихові. «Перепрошую», – сказав Зігель. Вовческу закрокував кімнатою. «Тільки питання часу, – сказав він. – Цього вечора. Звичайно. Чому. Чому б і ні. Зародок свині. Символ. Боже, який символ. Аж ось. Свобода. Визволення, – закричав він. – Джин. Пляшка. Століття

за століттям, допоки Зігель, ловець душ, не витягне корк». Він забігав кімнатою. «Плащ, – сказав він, схопивши плащ із дивана, – прилад для гоління». Він на мить зник у кухні, потім вийшов у плащі, тримаючи в руках мандрівний набір, і спинився біля дверей. «Це все Ваше», – сказав він. – «Тепер ви тіло господареве. Як сторона, що приймає, ви – триєдність: (а) приймаєте гостей, – рахуючи на пальцях, – (б) га-спид і (в) матеріальне втілення, для них, божественного тіла та крові».

– Хвилиночку, – спитав Зігель, – куди, на біса, Ви зібрались?

– На волю, – сказав Вовческу, – із джунглів.

– Але ж, агов, я не можу цим займатись. Я нікого з цих людей не знаю.

– Усі частини цього, – сказав Вовческу безтурботно. – Ви досить швидко приймете, – і вийшов у двері, перш ніж Зігель зміг придумати, що відповісти. За десять секунд двері знову прочинилися, і Вовческу просунув голову й підморгнув. «Міста Курц – він помер» [9], – оголосив він по-совиному і зник. Зігель сів, задивившись на зародок. «Ну що ж, до дідька», – сказав він повільно. Зігель підвівся, пройшовся кімнатою до телефону й набрав номер Рейчел. А коли вона відповіла, сказав: «Гарних маєш друзів».

– Ти де? – спитала вона. – Я щойно повернулася. Зігель пояснив. «Ну, рада, що ти телефонуєш, – сказала Рейчел. – Я до тебе телефонувала, але тебе не було. Хотіла сказати, що сестру брата чоловіка Саллі, чарівну малу чотирнадцятирічну бешкетницю, просто таки завіяло в містечко з якоїсь школи для дівчаток у Вірджинії, а Саллі з Джеффом поїхали, тож я мушу лишитися тут і її розважити, поки Саллі не повернеться, а коли я вже зможу вирватись, увесь алкоголь скінчиться: знаю я гулянки у Вовческу».

– О, заради Бога, – сказав Зігель роздратовано, – якась маячня. Якщо друзі Вовческу такі ж, як і він, то сюди ось-ось вторгнеться орда буйних люнатиків, жодного з яких я не знаю. А тепер навіть ти не прийдеш.

– О, та це гарне збіговисько, – сказала вона. – Може, трохи дивне, але, думаю, вони тобі сподобаються. Ти маєш лишитися. – Раптом двері вибили жорстоким стусяном і, хитаючись, зайшов гладкий рум'яний підліток у матроському одязі, на спині в якого по-свинськи розсілась дівчина. «Воуючейск'ю! – заволав матрос. – Десе жи ти є, ти, мамколюбий румуніанце».

– Стривай, – сказав Зігель. – Що воно знов, – спитав він моряка, який поклав на підлогу свого пасажира на зберігання. «Чиє я можу спитатись десе Воуючейск'ю», – сказав моряк. «Боже, – пробелькотів він у трубку, – вони йдуть, уже просотуються. Що мені робити, Рейчел, вони навіть англійською не розмовляють. Тут якийсь морського вигляду тип, що жодною мовою, відомою людям, не говорять».

– Любий, – розреготалася Рейчел, – досить грати роль у військовій кіношці. Це, певно, той Гарві Дакворт, який приїхав з Алабами й має чарівний південний акцент. Ви чудово поладнаєте, точно знаю. Зателефонуй мені завтра, і дай мені знати про все, що станеться.

– Зажди, – сказав Зігель у відчаї, проте вона вже сказала «Бувай» і поклала трубку. Він стояв, тримаючи мертву слухавку. Гарві Дакворт тупотів іншими кімнатами, гукаючи Вовческу, а молода дівчина з довгим чорним волоссям і великими кільцями у вухах, одягнена у джинси та футболку, – вона видалась Зігелю досконалою пародією на богемну дівчину сорокових років – підвелась і подивилась на нього. «Я хочу з тобою переспати», – драматично вимовила вона, і Зігель одразу повеселішав. Він по-

клав слухавку на важіль і посміхнувся. «Вибач, – сказав він чемно, – але розбещення малолітніх і все таке, угу. Хочеш чогось випити?» Він пішов на кухню, не чекаючи на відповідь, і знайшов Дакворта, який сидів на раковині, намагаючись відкрити пляшку вина. Корок раптово вискочив, пляшка вислизнула, і к'янті вихлюпнулося по всій білій одежині Дакворта. «Проукляття, – сказав Дакворт, дивлячись на розжеву пляму. – Нечасні Гуїнес не можуть навіть зробити винові пляшки гарозд». У двері подзвонили, і Зігель запропонував: «Чому б цю не взяти, красеню», і підібрав пляшку к'янті з підлоги. «Ще трохи є», – сказав він весело. Він починав відчувати себе безжурно, а ще безвідповідально; легковажність, як він зрозумів, могла бути одним із перших ступенів істерії, але він сподівався, що це радше був якийсь рудимент давньої недбалості, котра підтримувала його на Континенті останні два роки. Із іншої кімнати до нього долинуло щось схоже за звучанням на хор реучих хлопчаків, які скандували непристойні лімерики. Зайшла та дівчина й сказала: «Боже мій, це Бреннан зі своїми друзями».

– Гарнюньо, – сказав Зігель. – Вони, здається, мають прекрасні голоси. – І вони-таки справді мали. У своєму раптово дружлюбному стані Зігелю здалося, що ця оповідка про одного другаку на ймення Боб, який замутив із бобром, набула Глибоко Людського Значення й позолотилась певним трансцендентним світлом, що нагадало йому фінальне тріо з «Фауста», де спустились золоті сходи й Маргарита зійшла на небеса. «Справді любесенько», – замислився він. Дівчина з огидою глянула на Дакворта, а потім широко посміхнулася до Зігеля. «До речі, – сказала вона. – Я – Люсі».

– Привіт, – сказав Зігель. – Мене звуть Клеанф, та друзі звуть мене Зігель, бо жаліють.

– І де все ж таки Девід? Це чортзна-що – запросити того бовдура Бреннана.

Зігель стиснув губи. Чортівня, ну не можна ж так. Він повинен був комусь довіряти. Він узяв її за руку, провів у спальню й посадив на ліжку. «Ні, – сказав він швидко. – Це не те, що ти думаєш». Він розповів їй про раптовий відхід Вовческу, знизавши плечима, вона сказала: «Може, це й гарно. Він мав рано чи пізно зломатись, він збирався піти в люди».

– Дивний спосіб це зробити, – сказав Зігель. Зрештою, піти в люди у Вашингтоні, О.К. [10]? У екзотичніших місцях, звичайно ж, він таке бачив. Пригадалась картинка Пітера Арно в «Нью-Йоркері», що йому завжди подобалась, де дівчина в убранні апачів сиділа на колінах у розпуснуватого француза в придорожній кав'ярні, і друг дівчини, вочевидь, американський турист, озброєний камерою, сумкою та путівником, обурено запитував: «Тобто Мері Лу, ти маєш на увазі, що ніколи не повернешся до Брін Мавру?» Знов-таки, дивні речі траплялись. Ті два семестри, що він провів у Гарварді, Зігель був свідком поступового переродження свого сусіда по кімнаті Грубсманна, пихатого й упертого вихідця з Чикаго, який заперечував наявність будь-якої цивілізації поза межами округу Кук і для якого Бостон був навіть гірше, ніж Оук Парк, фактично був своєрідним апофеозом зманіженості та пуританства. Грубсманн лишався незіпсованим, велично глузливым, безтурботним, допоки якось у Святвечір він, Зігель, деякі друзі та купка редкліфських дівчат не пішли колядувати на Бікон-Гілл. Чи через узятє з собою питво, чи через те, що Грубсманн щойно закінчив читати не тільки «Останнього пуританина» Сантаяни, але також значну частину Т.С.Еліота, – а тому, можливо, був трохи сприйнятливішим

до традицій взагалі й Святвечора на Бікон-Гілл зокрема, – чи просто через докучливу схильність Грубсманна бути сентиментальним у гурті редкліфських дівчат, він усе ще був досить зворушений, щоб пізніше вночі повідомити Зігелю, що, можливо, є таки зрештою в Бостоні декілька людських створінь. І це була перша крихітна тріщина в цій зарозумілості Середнього Заходу, що він її ніс до цього, як тореро несе свій плащ; а вже після тієї ночі було швидкісне падіння. Грубсманн виходив прогулятися у місячному світлі з найпатриційнішою з Редкліфа й уеллслівськими дівчатами; він виявив чудову замасковану місцину внизу позад статуї мінетмена в Конкорді; він почав носити чорну парасольку й віддав усі свої кричущі наряди, замінивши бездоганні й коштовні твідові та вовняні вбрання. Зігель трохи все це непокоїло аж до одного дня навесні, коли увійшов до їхньої кімнати в Данстері та зачудувався Грубсманном, який стояв перед дзеркалом, парасолька під пахвою, брови вигнуті зарозуміло, декламуючи «Я припаркував свою автівку в Гарвардському дворі», знов і знов, так, що Зігеля аж вразив ступінь розтринькування його сусіда по кімнаті. Потужні носові р, якими Зігель таємно захоплювався, тепер були інвертовані і бліді, і в цьому класичному шібболеті [11] Зігель упізнав лебедину пісню бідного й невинного Грубсманна. Через рік Зігель одержав листа, де насамкінець: Грубсманн одружився на дівчині з Уеллслі, і вони живуть у Свампскотті. *Sit tibi terra levis* [12], Грубсманне. Але Зігель зацікавився: якого біса це взагалі було можливо комусь пустити коріння в містечку водночас і як середній клас, і як космополіт типу Вашингтона. Можеш стати буржуазним або одним з інтернаціоналістів, але це може статись у будь-якому місті. Хіба що тільки це не мало нічого спільного з місцем взагалі та було лише питанням примусу – хіба лише було щось, що єднало таких людей, як Гоген, Еліот і Грубсманн, якісь причини, що не лишали їм іншого вибору; і ось тому, коли це сталося в Бостоні, і тепер, можливо, навіть у Вашингтоні, Боже збав, Зігель ніяковів і не бажав надто про це думати. Ця езуїтська дрібничка, цей полтергейст почали б буцатись у його голові так само, як це було з портфелем, і кликати його назад у справжнє село, де були напої, щоб їх змішати, та *bon mots* [13], щоб їх недбало кинути і, можливо, один чи два п'яниці, щоб про них піклуватися. Так тепер і було. Тож йому лишалося тільки насмішкувато дивитися на Люсі й казати: «Ну, я не знаю. Він, видавалося, був наче не в гуморі. І, може, ще трохи невротичним».

Дівчина тихо засміялась, не намагаючись більше порозумітись, і навіть не через спальню; одначе через свої тривожні думки, якими Зігель не був готовий ані зацікавитись, ані мав певності, що зможе з ними поладнати. «Трохи невротичним, – сказала вона, – усе одно, що бути трошки вагітною. Ти не знав Девіда. У нього все гаразд, Зігелю, він один серед нас такий, у кого гаразд». Зігель посміхнувся. «Мені не треба було говорити, – сказав він, – я зайда. Слухай, Люсі, ти б не допомогла мені трохи з цією групкою?».

– Я допоможу тобі? – раптово мляво вона відповіла, дивно з'єднавши безпомічність і зневагу, так що він зачудувався, чи все гаразд із нею. «Добре, давай домовимось. Взаємодопомога. Справа в тому, що мені потрібне плече, щоб порюмсати». Зігель швидко зиркнув позад себе на кухню, і вона це помітила. «Не турбуйся за них, – посміхнулася вона, – вони подбають про себе певний час. Вони знають, де є алкоголь та інше». Зігель вибачливо посміхнувся, зачинив двері й сів на ліжку біля неї, обершись на лікоть. На стіні перед ними був оригінал картини Клеє; дві схрещені

гвинтівки, мисливські рушниці та кілька шабель висіли на інших стінах. Кімната частково була оформлена в стилі шведського модерну й завішана килимами від стіни до стіни. Він зглянувся на неї і сказав: «Гаразд, рюмсай».

– Я справді не знаю, чому я маю розповідати тобі про це, – почала вона, і це було, наче вона сказала: «Благослови мене, отче, адже згрішила я», оскільки Зігель часто думав, що, якщо всіх цих шмаркачів, п'янюг, закоханих студиків, невтішних СПК [14] – повна господи підтоптаних і невдоволених – які звертались до нього з такою початковою формулою – розмістити безперервним ланцюгом, вони розтягнулись би достоту звідси й аж до Гранд-Конкорсу та боязкого довгоногого хлопчика з порізаною краваткою. «Крім того, – продовжила вона, – що ти схожий на Девіда, у тебе – таке ж спочуття до звідусіль вибуцуваних, я це якось відчуваю». Зігель знижав плечима. «У будь-якому разі, – сказала вона, – це Бреннан. Бреннан і ця сучка Консидайн». І вона зарозповідалась йому, як цей жіночий експерт з економіки на ймення Деббі Консидайн повернулась тиждень тому з експедиції до Онтаріо, і як тоді ж Пол Бреннан почав знов за нею впадати. Було там дерево поруч із її помешканням на вулиці П., і Бреннан збирався на це дерево й чекав, коли вона вийде, і коли б вона це не робила, він виголошував свою пристрасть до неї гучним й імпровізованим білим віршем. Зазвичай збиралась невеличка юрба, аж поки однієї ночі не прийшли копи з драбиною, стягнули його й потягли геть. «А кому ж він зателефонував, щоб прийшла до відділку та внесла за нього заставу, – сказала Люсі. – Мені, ось кому. Якраз перед днем видачі зарплатні. Цейвилупок і досі не повернув мені гроші. І що ще гірше, на нього вже було заведено справу. Кривкуліс Паціно, сусід Пола по кімнаті, заручився з тою дівчиною Монікою приблизно в лютому. Двоє діток були реально закохані, і Пол любив їх обох, так що коли Сибіл – вона тоді жила з Девідом – почала бігати за Кривкулісом і погрожувала зіпсувати все – ну, а потім вона, зрештою, влаштувала прощальну сцену великої сучки з Полом у залі «Мейфлауера», і Пол довершив це, довбанувши її пляшкою горілки, що в нього випадково опинилась у руках, і вони затримали його за напад. І, звичайно, у Девіда були важкі часи, бо він ненавидів вплутуватися у щось, але Сем Флейшман, який ненавидів Пола до чортиків відтоді, як Пол продав йому 100-доларові фальшиві уранові акції, настільки спочував Девіду, що почав писати наклепницькі листи до Сибіл, скидаючи все на Пола. Він писав їх вранці, відразу потому, як ми прокидались, і поки я готувала сніданок, ми обидва реготали, тому що це було ну дуже весело».

– Оу, – сказав Зігель, – ха-ха.

– А потім, коли Пол вийшов, – продовжила вона, – що мало б статись, однак Гарві розлютився на Пола, бо він знав, що я була закохана в Пола й відправляла йому цигарки, печиво та речі, як він був у відсидці, і якось вночі він із боцманівським ножом переслідував Пола сім кварталів театральним районом. Це теж було якоюсь мірою смішно, бо Гарві був у формі, і треба було аж четверо БВ [15], щоб, нарешті, приборкати його, але й так він зламав одному з них руку та відправив іншого до Бетесдського військово-морського госпіталю з важким черевним пораненням. Тож Пол нині вийшов під заставу й погрожує дістати Моніку, бо вона живе з Семом, але, на біса, що вона ще могла зробити, коли Кривкуліс тижнями перебуває не в місті, намагаючись позбутися своєї звички, ну і т. д. Біда в тому, що той клятий наркоша не знає, наскільки вона реально є гарнюня, Зігелю. Вона заклала баритон-саксо-

фон Кривкуліса пару днів тому, бо бідний Сем щойно втратив роботу в Смітсонівці і фактично голодував, перш ніж вона дізналася про це та взяла його до себе. Це дівча – святе». – Вона продовжувала в такому ж дусі ще п'ятнадцять хвилин, викриваючи, як незграбний нейрохірург, синапси та звивини, що ніколи не мали виставлятися, відкриваючи Зігелю анатомію хвороби серйознішої, ніж він підозрював: безплідність серця, у якому тіні та перехрещені нитки неточного самоаналізу та фройдівської омани, і passages [16], де світло й перспектива були мудровані, усе кидало в істеричну нервозність своєрідного жахиття, яке можливе, коли розплющиш очі й усе поруч знайоме, але вже щось мерехтливе з-за дверей шафи, приховане під стільцем у кутку, є цим *je ne sais quoi de sinistre* [17], що призводить до волання у неспанні.

Поки, нарешті, один із друзів Бреннана, якого Люсі представила як Вінсент, не заблукав до них і не повідомив, що хтось уже пройшов крізь французьке вікно, не відкриваючи його; і Зігель стомлено зрозумів, яка вона буде, ця вечірка, й усе ж, узявши на себе зобов'язання полежати ще півгодини біля незнайомої дівчини, граючи роль жилетки для плачу, вирішив в істинно британському офіцерському стилі затягнути старий добрий пасок і зліпити з малоприємного кулю.

На кухні влаштувалася парочка, вони сиділи на раковині, заклопотані собою; Дакворт, страшенно п'яний, лежав на підлозі й кидав фісташками в зародок свині, а групка з чотирьох чи п'яти чоловік у бермудах сиділи в колі, граючи в «принца». В іншій кімнаті хтось поставив запис з «ча-ча-ча», і декілька пар вільно імпровізували. Імовірно інтелектуальні розмови мерехтіли кімнатою з фальшивою яскравістю блискавиць: упродовж хвилини Зігель вловив слова «дзен», «Сан-Франциско» й «Вітгенштайн» і відчув помірне розчарування, так, наче він очікував якоїсь езотеричної мови, щось з Альберта Великого. Крім зародку свині був тільки один інший достоту безглуздий нюанс у всій картині: смаглява постать у рваних хакі та старому вельветовому пальті, яка стояла у кутку, наче якась *temento mori*, замкнене й меланхолійне. «Це Консидайновий останній, – сказала Люсі, – індіанець, привезла його з Онтаріо. Ох же ж і красун».

– Він якийсь сумний, – сказав Зігель. Хтось передав йому невизначену суміш у старомодній склянці, Зігель автоматично її випив, скривився й відставив. «Його звуть Ірвінг Галюн», – сказала вона замріяно.

– Ірвінг як? – спитав Зігель.

– Галюн. Він оджибва. А ось і Пол. Спілкується з Консидайн, вилупок, – вона відвела його у куток, де зменшений тип молодшого адміністратора палко виголошував промови цій змієподібній брюнетці з важкою тушшю на очах. Уперше глянувши на Деббі Консидайн, Зігель присвиснув, як у дудку, і поганяв чотири пальці своєї лівої руки туди й назад кілька разів, забувши про Ірвінга Галюна, гравців у «принца» та п'яних матросів. «Маггопе» [18], – прошепотів він. Люсі подивилася на нього. «І ти туди ж? – сказала вона люто. – До дідька всі ці секс-машини». Його представили, і невдовзі Люсі вдалося відтягнути Бреннана під якимось приводом подалі, і Зігель лишився наодинці з економісткою. «І як там було на задвірках Онтаріо?» – спитав він. Вона подивилася на нього з-під опущених вій. «Дуже захопливо, – прошепотіла вона хрипким, відстороненим голосом. – Ти знаєш про оджибва?» Зігель відчайдушно почав гортати стопки перфокарт своєї розумової ЕОМ. Щось то він знав, щось, що було в коледжі. Його роздратувало те, що він не зміг при-

гадати інформацію, адже більшість із відвіданих ним курсів не слугували жодній функції – принаймні такі були його студентські протести – окрім як дати тему для розмов на отаких вечірках. Індіанці оджибва. Десь в Онтаріо. Щось дивне, може, й кумедне, але, дідько, якби міг ще щось сказати. «Ти якийсь жалкий, – сказала раптом Деббі. – Можемо десь поговорити?», і Зігель, відірвавшись від перфокарт ЕОМ, подумав: «Боже милосердний, ось воно знову». Він повів її до спальні, що почала скидатись на якусь збочено вдекоровану сповідальню, і спитав себе, чи не було воно тим місцем, де Девід Вовческу вислуховував заблудлі душі. Він підозрював, що так воно й є. Вона стояла поруч нього, гралася його чаллісовою краваткою й удавано стримано позирала з-під вій. «Ти такий самий, – прошепотіла вона, – у тебе така ж монументальна холоднокрівність Вовческу. Ти певен, що ти не його двійник?»

– Ні, – сказав Зігель, – я не певен. Продовжуй. – Вона завагалася, і він підказав їй: «Благослови мене, отче...».

Повіки злетіли. «Девід теж це казав. Хто ти, Зігелю?».

– Натепер духівник. Яке є твоє горе, дитя моє?

– Це Ірвінг Галюн, – сказала вона, сидячи на ліжку, граючись із прихопленою порожньою склянкою віскі й ігноруючи іронію, – він був такий щасливий там в Онтаріо. У час збирання рису, бач, усі сім'ї гуртуються, усі щасливі. Гуртування на землі оджибва. Люльки, гульки, сексуальні оргії, знаки спільноти, ритуали статевого дозрівання. Усе розмаїття чудового місцевого колориту, щоб заповнювати ним один нотатник за іншим. І Ірвінг Галюн, десять футів заввишки, із кулаками, як скелі, і цього досить, щоб навіть таке пересичене серце, як моє, позбавити спокою». Тоді, неочікувано – а для Зігеля, приголомшливо – вона почала розгортати список своїх походеньок, що були в неї в усіх слаборозвинених районах, відвідуваних задля Департаменту; кілька сторінок неофіційної статистики, що звучали трохи схоже на арію-каталог з «Дон Жуана». Здавалося, у неї була звичка знімати самців, де б вона не перебувала, привозити з собою й кидати їх за кілька тижнів. Її колишні асимілювались із Групою або знаходили свою нішу в деяких інших групах, або випадали з поля зору повністю й навіки. Але Ірвінг Галюн, наполягала вона, інший. Він мав у собі талан, як у Джеймса Діна, бути задумливим. «Він міг стояти в тому самому кутку весь вечір, – сказала вона. – Він не говорив ні слова два дні. Я відчуваю, – і її очі ковзнули бозна-куди за плече Зігеля, – що це не тільки ностальгія за дикістю, а щось таке, ніби там, у глибинці, де немає нічого, крім снігу, лісу та кількох бобрів і лосів, він упритул наблизився до чогось, що мешканці міста ніколи не знаходять усе своє життя та можуть навіть ніколи не усвідомити того, що воно існує, і сумує якраз за тим, що місто вбиває чи приховує від нього». От дідько, подумав Зігель. Ця баба серйозно. «І саме це я не можу розповісти Полу, – зітхнула вона. – Він сміється з Ірвінга, зве його невігласом. Але це божественна меланхолія, і саме це я в ньому люблю».

Боже збав, ось воно.

Меланхолія. Випадково вона використала саме це слово, психологічний термін, замість «малахольність». Малий професор Мітчелл, що сидів, наче горобець, за своїм столом на лекції з антропології, тримаючи руки в кишенях пальта, постійно саркастично скрививши кутик рота, розповідаючи про психопатію серед індіанців оджибва. Звичайно. Старий банк пам'яті врешті-решт усе ще функціонує. «Ви повинні запам'ятати, що ця група завжди жила на межі голодної смерті», – Мітчелл

говорив у своєму заперечному, апологетичному тоні, що передбачав рівноправну божевільність усіх культур для нього; різнилися лише форми, але аж ніяк не зміст. «Говорять, що етос оджибва насичений тривогою», – й одночасно 50 ручок дослівно занотували це речення. «Оджибва з дитинства навчаються голодувати; усе виховання хлопчика має єдину мету: щоб він став чудовим мисливцем. Наголос робиться на ізоляції, самодостатності. Жодної сентиментальності. Безрадісне існування – завжди за крок від смерті. Перш ніж хлопчик змужніє, він має пройти випробовування видінням, поголодувавши кілька днів. Часто, побачивши це видіння, він відчуває, що здобув надприродного супутника, із яким має схильність себе ототожнювати. Там, у дикості, де немає нічого між ним і голодною смертю, лише обмаль бобрів, оленів, лосів і ведмедів, для мисливця-оджибва, який відчуває себе у безвиході, відчуває сконцентрованість прихованих космічних сил супроти нього та його самотності, цинічних страховиськ, дикунських і аморальних божеств, – цього разу посмішка як самодогана, – які жадають його знищення, тож там його ідентифікація може стати повною. Коли такі параноїдальні тенденції ще більше посилювались за умов високої життєвої змагальності влітку по селах під час збирання рису та ягід, або, можливо, через прокляття якогось шамана з особистою неприязню, то оджибва стають дуже вразливими до відомого психозу віндіго». Зігель знав про віндіго добре. Він згадав, як одного разу в таборі коло вогнища смертельно перелякався оповідки про крижаний скелет, у милою завшишки, що ревів і продирався канадською дикістю, хапаючи людей жменями й харчуючись їхньою плоттю. Однак він уже переріс підліткові жахіття, щоб хихотіти з професорового опису цього півголодного мисливця, уже трохи схибленого, що ідентифікує себе з віндіго та сам перетворюється на шаленого людожера, який харчується довкола на задвірках і шукає ще їжі, вситившись тілами найближчих родичів. «Уяви, – казав він Грубсманну тієї ночі за келихом «Вюрцбургера». – Змінене сприйняття. Водночас на цих бозна-скільки квадратних милях сотні, тисячі цих індіанців позирають краєм ока один на одного і взагалі не бачать дружин, чоловіків чи дітлахів. А бачать великих гладких соковитих бобрів. І ці індіанці голодні, Грубсманне. Тобто, мій Боженька. Великий масовий психоз. Наскільки око може сягнути, – і він зробив драматичний жест. – Бобри. М'ясисті, соковиті, гладкі».

– Яка нямка, – прокоментував Грубсманн, скривившись. Звичайно, це було кумедно, хоч і кострубато. І це давало тему антропологам для писання, і людям на вечірках для обговорення. Захоплива штука цей психоз віндіго. І, як не дивно, на перших стадіях він визначається глибокою меланхолією. Саме це й змусило його згадати зіставлення слів, випадковість. Він зацікавився, чому саме Ірвінг Галюн не говорив два дні. Його цікавило, чи знає Деббі Консидайн про цю сферу особистості оджибва. «А Пол просто не зрозуміє», – казала вона. «Звичайно, тільки сучка могла поскаржитися в поліцію, але я прокидаюсь серед ночі, думаючи про те, як він лізе на те дерево, як якийсь злий дух, чекаючи на мене. Мені здається, що я завжди трохи боялася чогось подібного, чогось незвичного, чим я не зможу керувати. О, так, – вона зважила на його підняті брови, – я дуже гарно ними керувала. Я не хотіла, Зігелю, Боже збав, я не хотіла. Але я не могла цьому зарадити». Зігель хотів сказати: «Використовуй трохи менше туші чи що», та швидко спинився, усвідомивши те, що крутилось у його голові відтоді, як Вовческу пішов: частково сформоване враження щодо ролі, яку Вовческу займав у цій групці; і йому спало на думку, що його двійник

ніколи б не сказав чогось подібного. Можеш дати відпущення гріхів або покаяння, та ніяких практичних порад. Щільно сховавшись у священницьку будівлю дум, Клеанф Зігель, Є.О. [19], ствердно зглянувся. «Змінимо ненадовго тему розмови, – сказав Зігель, – чи розповідав тобі Ірвінг щось про віндіго?».

– Цікаво, що ти це згадав, – сказала вона, – це якийсь бог природи чи щось таке, чому вони поклоняються. Я не знаюсь на останніх досягненнях антропології, щоб розповісти тобі більше. Але коли востаннє Ірвінг говорив – він так добре розмовляє англійською – він раз сказав: «Віндіго, Віндіго, лишися зі мною». І ця його поетична, релігійна риса так мене зворушує». І отут Зігель справді знякоків, почувши цей маленький дратівливий дисонанс. Поетична? Релігійна? Ха, ха. «Я боюся, – говорила вона. – Я така пригнічена, така виснажена. Навіть маленькою дівчинкою я зазвичай боялася, щоб метеорит у мене не влучив, дурненька, еге ж? Це жахіття незвичного, різновид свавільного Діяння Божого чи що. Це погіршилось, дуже погіршилось два роки тому, і я спробувала все залагодити з діянням Деббі Консидайн, заживаючи набагато більше, ніж приписано, секоналу [20]. І коли це потім не спрацювало, я поїхала на інший гребінь, була там два роки, і, думаю, тепер маю повернутись ще раз до впадини».

Зігель раптово сів і втупився прямо перед собою на схрещені гвинтівки на стіні. Йому вже остобісило. Вовческу помилявся: ти взагалі не приймаєш подібного стану речей швидко. Це був повільний і небезпечний процес, бо з розвитком справи було дуже ймовірним не тільки знищити себе, а також і свою паству. Він узяв її за руку. «Отже, – сказав він. – Я хотів би зустрітись з Ірвінгом. Прокажи для епитимії десять разів «Радуйся, Маріє» і дій – покайся».

– Боже мій, – замурмотіла вона. – Я щиро жалкую.... – І, напевно, так і було, але, вочевидь, тільки тому, що співбесіда урвалася. Вони прокладали свій шлях між кількома млявими тілами на кухні. Бік платівки з «ча-ча-ча» вже замінили на «Концерт для оркестру» Бартока, і Зігель похмуро посміхнувся, зваживши на його доцільності; він-бо знав, що може слухати, не дратуючись, будь-що, крім цього божевільного угорця, але коли звучання всієї струнної секції ставало шаленим, пронизливо галасуючи, немов вирвані з коренем мандрагори, намагаючись розірвати себе на частини, жвавий Макіавельчик всередині нього міг накинутися з фактами на mensch [21], яка щойно вийшла з юнацького віку та яка все ще сиділа у вічній шиві за такими людьми, як Деббі Консидайн, Люсі чи він, і всіма іншими мерцями, намагаючись спровокувати його до дій; і йому спало на думку, що хоч би той діагноз Люсі щодо проблеми Вовческу не виявився правильним і якби він, Зігель, не опинився би перед якимсь дзеркалом із зародком свині під пахвою, декламуючи самому собі фройдівське лицемірство задля осягнення правильної словозміни.

– Ірвінг Галюн, – сказала Деббі. – Клеанф Зігель. – Ірвінг Галюн стояв нерухомо, здавалося б, не усвідомлюючи їхньої присутності. Деббі поклати свою долоню на руку оджибва та попестила його. «Ірвінг, – сказала вона тихо, – будь ласка, скажи що-небудь». Хай їм грець, тим торпедам, подумав Зігель. Повний уперед [22]. «Віндіго», – тихо сказав він, й Ірвінг Галюн схопився, наче йому кубиком льоду провели по шиї. Він пильно подивився на Зігеля, миттєво зондуєчи своїми чорними, пронизливими очима. Потім перевів погляд на Деббі і блякло посміхнувся. Він обійняв її за талію та діткнувся носом її щоки. «Деббі, – промурмотів він, – моє гарненьке бобрена».

– Хіба не мило, – сказала Деббі, через плече посміхаючись до Зігеля. Боже мій, подумав Зігель. О, ні. Бобер? Заждіть. Хтось смикнув Зігеля за рукав, і він швидко повернувся, нервуючись, і побачив Бреннана. «Можна тебе на хвилиночку», – сказав Бреннан. Зігель завагався. Ірвінг Галюн і Деббі шепотіли одне одному ніжності. «Добре, давай», – сказав Зігель неухважно. Вони похрустіли битим склом французького вікна і вийшли на балкончик, що теж годився, бо Зігеля почало вже трохи нудити від тої спальні. Дощ здрибнів до легкого туману, і Зігель підняв комір пальта. «Я чув, що ти гарний спочутливий хлопець, – почав Бреннан, – і я думаю, ти знаєш, що там у мене з Деббі. Правда в тому, що я хвилююся через цього індіанця».

«Та я теж», – почав, було, Зігель і припнув язика. Теорія про те, чому Ірвінг Галюн не розмовляв, базувалася лише на підозрі; і вся ця абсурдна, сюрреалістична атмосфера працювала, зрештою, на уяву, що, як відомо, вряди-годи пускається берега. Тож натомість він сказав: «Я можу зрозуміти чому саме». Бреннан похитрішав. «Думаю, він її гіпнотизує», – зізнався він, швидко озируючись назад у кімнату, щоб пересвідчитись, чи їх ніхто не слухає. Зігель серйозно кивнув. Бреннан продовжив пояснювати свій погляд на епізод зі збиранням на дерево, згодом він уже не зважав на Зігеля, який не звертав уваги, здивувавшись, коли виявив, уперше глянувши за цей вечір на свій годинник, що вже була майже одинадцята. Кілька людей уже поїхало, і вечірка виявляла перші ознаки уповільнення. Зігель долупав до кухні, знайшов там півпляшки віскі і зробив собі віскі з льодом, фактично своє перше питво відтоді, як прийшов. Він стояв на кухні, на самоті, намагаючись оцінити становище. Перша стадія – меланхолія. Друга стадія – безпосереднє насильство. Скільки Ірвінг Галюн випив? Що голодування мало спільного з психозом, якщо він уже розпочався? А потім уся ненормальність цього пройняла його. Якщо його підозра правдива, Зігель мав владу зробити для цих парафіан своєрідне диво, щоб вони удостоїли відчутли спасіння. Диво за участю тіла господарового, хоч, щоправда, і без Святої Євхаристії. Він – єдиний, крім Ірвінга Галюна, хто знав. Також голос свідомості нагадав йому, що тут він, вочевидь, один такий, хто знає про психоз віндіго як єдиний уривок інформації про оджибва. Можливо, це справа узагальнення, бо багато що може бути не так з Ірвінгом Галюном. Проте, можливо... справа совісті. До нього підійшов Вінсент і хотів поговорити, але він відмахнувся. Зігель мав уже досить сповідей. Його зацікавило, як його попередник спромігся лишатись у ролі духівника так довго. Йому тепер спало на думку, що коментар Вовческу під час розставання не був п'яним дотепом, а тим, що ця людина справді була, наче якийсь Курц, одержима серцем пітьми, де слонову кістку ніколи не відправляли за межі внутрішнього світу, а замість цього збирачі ревно її накопичували, щоб страдницьки побудувати, фрагмент за фрагментом, вежі на славу певному образу або одержимості, і прикрасити всередині мистецькими витворами сновидіння й жахіття, і замкнутись, зрештою, від ворожого лісу, кожен «агент» у його власній вежі зі слонової кістки, без вікон для виглядання, замикаючись усе глибше і глибше в себе та плекаючи невеличке полум'я за вітварем. А з Курца теж був своєрідний духівник. Зігель затрусив головою, намагаючись її прояснити. Хтось почав грати в кості на гроші в іншій кімнаті, і Зігель сів на кухонний стіл, погойдуючи однією ногою, вглядаючись у збіговисько. «А ви таки прекрасна група», – пробурмотів він.

Він уже розміркував про те, що, може, треба було б послати всіх цих людей куди подалі і зрештою заскочити до Рейчел, коли побачив Ірвінга Галюна, що снови-

дою пройшов під зародком свині, очима втупившись прямо перед собою, наосліп. Зігель, наче паралізований, спостерігав за тим, як Ірвінг Галюн увійшов до спальні, посунув стілець до стіни, став на нього й відчепив одну з гвинтівок. Захоплений, повністю поглинений справою, індіанець почав ритись у шухлядах стола Вовческу. Обережно Зігель зісковзнув зі стола та навшпиньках підійшов до дверей спальні. Ірвінг Галюн, наспівуючи, із посмішкою дістав коробку з боєприпасами калібру 0,30. Щасливий, розпочав заряджати патрони в магазин. Зігель рахував патрони, поки він їх заряджав. Магазин має вміщувати 20. Гаразд, Зігелю, сказав він сам собі, ось воно. Момент істини. Espada [23] зламана, muleta [24] втрачений, коні випатрані, пікадори заціпенілі від страху. П'ята вечора, натовп кричить. Міурійський бик, гострі роги, заряджений. Він усвідомив, що має близько шістдесяти секунд для прийняття рішення, і тепер усе ще маленький єзуїтський голос, розуміючи, що диво зрештою було в його руках, навсправжки, величався з тим же почуттям збудження, яке Зігель колись відчував, спостерігаючи за п'ятьмастами істеричними першокурсниками, що йшли в наступ на жіночі гуртожитки, знаючи, що саме він дав усьому цьому поштовх. А інша, незлобива його частина, співала кадиші [25] за померлими й оплакувала щастя єзуїта, розуміючи, однак, що такого роду покаяння було б таке ж гарне, як і будь-яке інше; просто було прикро, що один тільки Ірвінг Галюн має розділити чийсь тіло і кров, чи божественні, чи ні. Йому знадобилося не більше п'яти секунд, щоб погодити обидві сторони в тому, що насправді тут є тільки один прийнятний курс.

Зігель тихо промандрував назад через кухню, вітальню, не поспішаючи, непомічений гравцями в кості, прочинив двері, прокрокував до коридора й зачинив за собою двері. Насвистуючи, зійшов сходами. Спустившись на перший поверх, він почув перші крики, дріботіння ніг, биття скла. Знизав плечима. Чорт забирай, дивні речі трапляються у Вашингтоні. І лиш діставшись вулиці, він почув перші постріли з гвинтівки.

Примітки

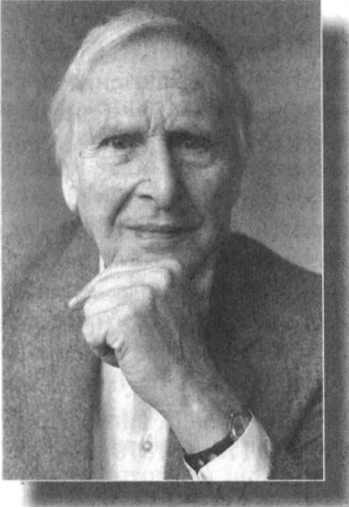
- [1] В іудаїзмі – перший тиждень трауру.
- [2] Американська Медична Асоціація.
- [3] З фр. «порив, імпульс».
- [4] Район у Мангеттені, відомий високим рівнем злочинності.
- [5] На їдиші – «неєврейська дівчина».
- [6] Євангеліє від Матвія 12:25.
- [7] З нім. «двійник».
- [8] З фр. «На мене схожий, брате!» (Переклад Д.Павличка). Фраза з вірша Ш.Бодлера «До читача», передмова до його збірки «Квіти зла» (1857). Водночас цитується Т.С.Еліотом у поемі «Безплідна земля» (1922).
- [9] Фраза з роману Дж.Конрада «Серце п'їтьми» (1899). Водночас цитується як епіграф Т.С.Еліотом у поемі «Порожні люди» (1925).
- [10] Округ Колумбія.
- [11] Поняття, запозичене з біблійної Книги Суддів (12:4-6), що означає словесний розпізнавальний знак, своєрідний пароль, за яким відрізняють своїх від чужинців.
- [12] З латини «Хай земля тобі буде пухом!».

- [13] З фр. «дотепи».
- [14] Солдат Першого Класу (в оригіналі – PFC, військове звання рядового (солдатського) складу Збройних сил США) і водночас аббревіатура на позначення прями-протилежного зі зниженим комічним смислом – Сцивільний Пан Кепський (у словниках сленгу фіксують його від 1947 року, воно є в першому романі Т.Пінчона «V», 1963)
- [15] Берегова варта (в оригіналі SP – shore patrol).
- [16] З фр. «проходи, пасажі».
- [17] З фр. «дещо зловісне».
- [18] Тут – «схибив» (від італ. «суттева помилка, похибка»).
- [19] Єзуїтський Орден (християнський чернечий орден Римо-Католицької Церкви).
- [20] Барбітурат, заспокійливий і знеболювальний засіб.
- [21] На їдиші – «чесна шанована людина».
- [22] Крилата фраза (в оригіналі – Damn the torpedoes, full speed ahead!), виголошена відомим американським військовим Девідом Фаррагутом (1801–1870) під час морської битви біля затоки Мобіл (1864).
- [23] З ісп. – «шпага».
- [24] З ісп. – «спис».
- [25] Єврейська молитва (часто – поминальна).

Про перекладача

Максим Нестелеєв – народився 1984 року в місті Слов'янську Донецької області. У 2006 році закінчив Слов'янський державний педагогічний університет. Кандидат філологічних наук. Доцент кафедри української мови та літератури Донбаського державного педагогічного університету. Автор монографії «На межі: Суїцидальний дискурс українського модернізму» (2013).

ГАНС БЕНДЕР ВЕЧІРНЯ ЗАГРАВА, ВРАНІШНЯ ЗАГРАВА

Оповідання

З німецької переклав Андрій Євса

Про мого батька говорять, що йому не сидиться на місці. У нього швидка хода. Він не може довго бути в кімнаті, сидіти за столом. Під час сімейних свят, хрестин, першого причастя* чи весілля, від супу до солодкої страви батько встає три-чотири рази, щоб щось зробити або, не попросивши прощення, кудись іде й повертається, коли всі вже збираються розходитися.

Свиней, корів і телят батько купує сам. Отже, він має причину щопонеділка їздити на ринок худоби до Мангейма, а іншими робочими днями – в села гористої місцевості Крайгауер. Зазвичай він зупиняється на півгодини в готелі випити одну-дві склянки вина й перекинутись словом з давно знайомими господарем та його дружиною. З ними він почувається як удома.

Вийжджає батько труським легким візком темно-коричневого кольору з великими колесами. Від передка по боках у ньому прилаштовані дві лавки для сидіння. При потребі замість них можна поставити дерев'яну клітку, в якій вміщається щонайменше три свині. У візок впрягаються дві молоді гніді кобили, Лотта й Ліза, що можуть підтюпцем тягти його туди, куди батькові забажається.

Іноді батько бере в ці поїздки й мене. Коли він із селянином ідуть до хліва, я залишаюся сидіти на передку й міцно тримаю віжки. Буває, що вони торгуються – голосно кричать, лаються, і мені стає за батька соромно. Якщо сторгуватись не вдалося, батько й далі лається – називає селянина душогубом, шахраєм... Навіть коні потерпають від його гніву. Він лупцює їх по крижах батогом, і вони з переляку стають диби. Їх потім важко буває заспокоїти.

– Досить займатися худобою, – сказав батько, коли ми одного дня в кінці березня по дорозі до гористого Крайгауера доїхали до Штайнсфурту. – Сьогодні ми відвідаємо мого товариша по зброї, Каліяна. Він мешкає неподалік звідси. Каліян буде радий. Ми служили разом у кавалерії.

***

Березневі дні в гористому Крайгауері – чудові. Сніг розтав уже в кінці лютого. Поля озимих чергуються зі щойно зораними. На пагорбах – зелені й чорні смуги.

Лиси ще голі, лише на узліссях, під сухими травами, можна побачити зелене листя кислиці й кульбаби. У піднебессі повсякчас кружляє шуліка. З розпростертими крилами він завмирає на місці, а, побачивши мишу, каменем падає до землі. На мені зимове пальто з візерунком ялинкою й темно-синя плетена шапочка. Сонце гріє обличчя й руки.

Ми їдемо до села, в якому живе батьків товариш по зброї. Дома застаємо лише його дружину. Стоячи у дверях і витираючи фартухом руки, вона каже:

- Дуже жаль, але Каліян із самого ранку в полі.
- Нічого, – говорить батько, – відвідаємо його в полі.

Ми проїхали вказаною нам жінкою дорогою, з'їхали з головної, трохи протряслись польовою і невдовзі побачили за пагорбом селянина. Він ішов за плугом, що його тягли два рябі воли. Голуби й ворони підбирали у борозні хробаків.

– Це Каліян, – говорить батько. Він передає мені віжки і йде до орача, який, зупинившись, дивиться на нього. Вони потиснули один одному руки, й батько поплескав товариша по плечу. Після короткої розмови з ним батько, повернувшись назад, говорить:

- На сьогодні Каліян закінчує роботу. Ми залишаємось обідати.

***

Ми сидимо в будинку батькового товариша по зброї. У кімнаті з низькою стелею – шафа, настінний годинник, картина в позолоченій рамі: Святий Йосип – тесля, а за верстаком – молодий Христос. На циферблаті годинника хвилинна стрілка закриває годинну, і механізм б'є дванадцять. Господар сідає в кінець столу. З бороною він виглядає старшим за мого батька. Рукава його смугастої сорочки підкочені. На лівому передпліччі видно грубий шрам. Дружина батькового товариша входить із трьома дівчатками. Найменшу вона тримає на руках, дві інші липнуть до її боків, ніби бояться гостей.

– Це Анна, це Тереза, – говорить жінка, показуючи на дівчаток. – А це Люція, наша пустунка.

Вона тісніше пригортає до себе найменшу.

- Гарне ім'я, – говорить мій батько.

Дівчатка сідають на ослін біля вікна і беруть маленьку Люцію в середину.

Ми з батьком займаємо стільці навпроти.

– У мене три хлопчики й дівчинка, – говорить батько. – Я взяв із собою наймолодшого й найслухнянішого.

– Нам би теж не завадило мати хлопчика – помічника в полі й дома, – говорить батьків товариш. – Але, як кажуть, ще не вечір.

Батько сміється й дивиться на дружину товариша. Вона якраз принесла з кухні на тачі кров'яну й ліверну ковбасу.

- У листопаді ми зарізали дві свині. Всього цього маємо досить.

Потім жінка приносить миску квашеної капусти, миску картопляного пюре, наповняє рожевим вином схожі на римські кубки келихи й говорить:

- Пригощайтесь!
- Смачно, – говорить мій батько. – Дуже смачно, краще ніж дома.
- Ваше здоров'я! – говорить батьків товариш.
- Ваше здоров'я! – говорить батько.

Вони цокаються келихами.

За їжею батько і його бойовий товариш згадують пережите. Вони говорять: Ескадрон... Полк... Дивізія... На лісопильні... Ялицевий ліс... У Білорусії... Під Мінськом. Батьків товариш розповідає довгу історію: лейтенант, молодчина... А унтер-офіцер Шмідт..., якщо я знову його зустріну... Вони вживають слова, яких я не розумію: рапорт... запас... етап... бівуак.

***

Я вже наївся. Маленька Люція копірається у манній каші, якої ще більше, ніж півтарілки. Люція засовує до рота ложку й дивиться на мене. Я кривляюся, надуваю щокі, закочую очі, дивлюсь на кінчик свого носа. Люція штовхає своїх сестер, і вони теж дивляться на мене й усміхаються.

Батьків товариш розповідає, як він був поранений.

– Росіянин кинув гранату. Вибух! Але страху не було. Спочатку, коли з рани потекла кров, було боляче.

– Тобі повезло, – говорить мій батько. – Нам усім, хто повернувся додому, повезло. Більше повезло, ніж думали.

– У Кенігсберзі мені сподобалося, – говорить батьків товариш. – Гарне місто. Там я із забинтованою рукою міг гуляти.

– Ніяким героєм я не був, – говорить мій батько. – І ніколи не хотів ним бути. Героям ставлять пам'ятники біля кірхи. А ще імператорам і багачам. Мені на це наплювати.

Старша з дівчаток, Анна, позіхає, не прикриваючи рота рукою. Господиня починає відносити посуд до кухні. Господар дістає з висувного ящика шафи коробку сигар, відкриває її й подає моему батькові.

– Суматра, – говорить він. – Я приборігаю їх для особливих випадків. Сьогодні – особливий випадок. Ще б пак!

Батько з товаришем запалюють свої сигари. Дівчатка встають. Маленька Люція обходить навколо столу й зупиняється переді мною. Я піднімаю її, саджаю собі на коліна й пригортаю до себе. Їй подобається. Її мати бачить це й вигукує:

– Гляньте! Мала вже заграє з хлопцем!

Батько з товаришем дивляться на нас і сміються.

Я виходжу з дівчатками у двір. У що нам гратися? Танцювати вони ще не вміють. Анна приносить м'яча. Вони з Терезою б'ють ним об стіну сараю і говорять про цьому незнайомі мені лічилочки. Їм хочеться показати мені, які вони спритні. Поки м'яч летить, Анна встигає тричі поплескати в долоні й перехопити його. Тереза кидає м'яч з-під коліна й відбиває його плечем або головою. Я саджаю малу Люцію на плечі й біжу з нею риссю навколо купи гною, начебто я конячка.

– Вона простудиться, – говорить мати й забирає в мене Люцію.

Люція голосно плаче.

Нудьга. Батько все не виходить. Я заходжу до кімнати. Вони з товаришем ще розмовляють, але я не розумію про що. Я знову йду у двір. Анни й Терези у дворі немає. Лотта й Ліза стоять у стайні разом з коровами, їдять сіно. Вони повертають до мене голови, ніби запитуючи, коли поїдемо. Я йду сільською вулицею, але через три будинки село закінчується. Я знову повертаюся до кімнати й стаю за стільцем батька. У кімнаті висить дим від сигар. Дим ятрить мої очі. Я смикаю батька за куртку.

– Не будь таким нетерплячим, – говорить він. – Незабаром поїдемо.

***

Ми поїхали лише в другій половині дня. Батько втомився. Він випив більше, ніж звичайно. Голова його хилиться вперед. Коней він не поганяє. Дорогу в гористий Крайгауер вони знають. Доїхали до Штайнсфурта. Видно рицарський замок і високу вежу. Сонце сідає не як червоний м'яч, як в інші дні. Червона стіна серпанку й баранців хмар ніби величезне багаття, що горить десь там, де гористий Крайгауер переходить у долину Рейну. Я говорю те, що часто чув: Abendrot, trocken Brot.**

– А ти знаєш прикмету про ранкову заграву? – запитує батько.

– Morgenrot, nasses Brot, *** – говорю я.

Селяни радіють, коли йде дощ. Батько говорить сам до себе:

– Morgenrot, leuchtest mir zum frühen Tod? Bald wird die Trompete blasen, dann muß ich mein Leben lassen, ich und mancher Kamerad.****

Я ніколи раніше не чув, щоб батько говорив так урочисто. Він сказав:

– Під час війни ми співали цю кавалерійську пісню, коли розміщалися бівауком. Її грав полковий оркестр, а коли ховали солдата, її грала труба.

Батько помовчав, ніби знову згадуючи пережите, потім додав:

– Ви не повинні переживати ніякої війни, коли виростете! Як я і Каліян. Ні, вам я цього не бажаю!

Сутеніло. Похолодало. Я засовую руки в кишені пальта.

***

Батько зробив ще одну зупинку. Він засвітив дві карбідні лампи у закріплених на передку, праворуч і ліворуч, гніздах із латуні. У селах стоїть тиша і лише прив'язані біля своїх будок собаки гавкають, коли ми проїжджаємо. Селяни скінчили роботу в полі й на обійсті. У вікнах будинків світиться, і з високого передка можна часом бачити родину, що сидить за столом, вечеряє. Ми під'їжджаємо до Айхтершайма. Дорога йде понад струмком. Пахне туманом. Коні біжать швидше, без понукання. Батько каже, що вони поспішають додому. Ми з батьком теж.

Примітки:

* Перше причастя (Erstkommunion (нім.) – таїнство (у католицькій церкві): діти 7–9 років в урочистій обстановці причащаються хлібом і вином. Після урочистої церковної церемонії в першу неділю після Великодня улаштовується спільний сніданок або обід, а також сімейне свято із врученням подарунків.

** Abendrot, trocken Brot. (Нім. Прикмета. «Вечірня заграва – сухий хліб».)

Означає: Червоне сонце звечора – ранком дощу не буде.

*** Morgenrot, nasses Brot. (Нім. Прикмета. «Вранішня заграва – мокрий хліб».)

Означає: Червоне сонце ранком – буде дощ.)

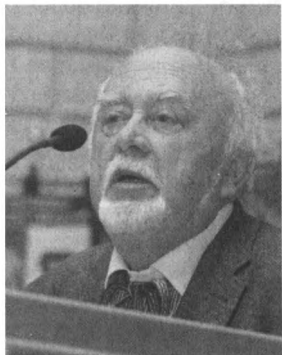
**** Morgenrot, leuchtest mir zum frühen Tod? Bald wird die Trompete blasen, dann muß ich mein Leben lassen, ich und mancher Kamerad.

Світиш мені близьку смерть, заграво? Скоро сурма почне грати, Тоді мушу я своє життя віддати. Я і не один товариш мій.

«Претендент зрікався своїх матеріальних благ на користь бідних або їхніх родичів. Цим він показував, що звільняється від пристрастей до своєї сім'ї, не керується почуттями більше, ніж обов'язком, і, закриваючи своє серце для батьків, позбавляючи себе надії звернутися до них у разі необхідності, таким чином ізолює себе повністю»

(Шарль Лом'є, «Історія ордену єзуїтів»)

Дмитро Дроздовський

«ПАН ІЗ САКВОЯЖЕМ»

Пам'яті Романа Лубківського

«Вам телефонує забутий галицький поет Роман Лубківський»...

Часто розмова з Романом Мар'яновичем починалася саме так. Ця формула скромності засвідчує справдешню внутрішню культуру, вихованість і особливу делікатність Романа Лубківського, який у «ближньому колі» був іншим, ніж, за Юнгом, його Персона в іпостасях рушія львівського спілчанського життя, Надзвичайного і Повноважного Посла, одного з очільників львівської перекладацької школи. У тому «зовнішньому» світі Роман Мар'янович міг справляти враження суворого «керівника», але в душі він був людиною шляхетності та інтелігентності, йому завжди боліли несправедливість та образи. Як людина творча, безперечно, часом він і сам міг зопалу сказати щось критично, коли йому здавалося, що рівень неадекватності перейшов припустиму межу і хтось повів себе не зовсім етично. Проте сам від того потім «хворів», переживав і в листах писав про те, у скількох людей він хотів би перепросити за те, що, можливо, був занадто різким під час якоїсь дискусії.

Роман Лубківський – письменник, перекладач, державний і громадський діяч, культуролог. Саме за ініціативи Романа Лубківського започатковано традицію складення присяги Президентами України на Пересопницькому Євангелії.

Народився Роман Мар'янович Лубківський 10 серпня 1941 р. у с. Острівець на Тернопільщині. 1963 року закінчив філологічний факультет Львівського державного університету імені Івана Франка. Працював заступником головного редактора журналу «Жовтень» (від 1990 р. – «Дзвін»), з 1976 р. – член Спілки письменників України. Протягом 1980–1992 рр. – голова Львівської організації Спілки письменників України, член виконавчої ради українського відділення ПЕН-клубу, делегат Установчого з'їзду Руху. У 1990–1994 рр. – Народний депутат України. Протягом 1992–1995 рр. перебував на дипломатичній роботі: Надзвичайний і Повноважний Посол України в Чеській і Словацькій Федеративній Республіці. Протягом 2006–2007 рр. – голова Комітету з Національної премії імені Тараса Шевченка. За злою іронією долі, серце Романа Мар'яновича зупинилося 23 жовтня, коли в Києві відбувались урочистості у зв'язку з 80-річчям нинішнього голови Комітету Бориса Олійника. Р. Лубківський тяжко пережив своє розлучення з Шевченківським комітетом. Сподівався на його реформування разом із М. Матіос. Проте цього не сталося. Зрештою, здійснили кардинальні кроки у плані добору творів не вдалося і наступникові – Миколі Жулинському, який також потрапив «під прес» Банкової, тільки уже за часів В.Януковича.

Р. Лубківський – автор численних поетичних збірок і видань перекладів. Кавалер Ордена «За заслуги» II і III ступенів. У далекому 1977 році здобуває звання «заслужений діяч культури Польщі». Нагороджений цією відзнакою за перекладацьку діяльність

Обкладинка листівки Р. Лубківського

і популяризацію в Україні польської літератури. У 1979 р. здобуває літературну премію імені Павла Тичини. 1984 р. – премію імені Вітєслава Незвала Чеського літературного фонду. У 1988 р. – лауреат премії імені Павола Гвездослава за оригінальну та перекладацьку творчість, відданість культурі словацького народу. Нарешті, в 1992 р. стає лауреатом найвищої державної відзнаки України – Національна премія України імені Тараса Шевченка. У 2008 р. – лауреат Премії імені Максима Рильського та премії Ars Translationis від журналу «Всесвіт» за переклад з чеської мови драми Вацлава Фріча «Іван Мазепа».

Р. Лубківський завжди надзвичайно шанобливо ставився до колег, не любив пліток і «ударів у спину», яких навіть протягом останнього року було чимало – передусім через вибори голови Львівської організації Національної спілки письменників України, оскільки подав і свою кандидатуру. Було прикро бачити, як ті, хто вчора шанували тебе, коли ти був «при посаді», сьогодні вдавалися до підлих методів боротьби.

Коли відбулася прикрість із львівським «обговоренням» роману «Записки українського самашедшого» Ліни Костенко, Роман Лубківський одним із перших потелефонував Ліні Васи́лівні й вибачився від усього Львова за неетичну поведінку з боку кількох критиків, які перетворили публічне обговорення на «болото», в якому «криголам Ліна Костенко» не ходить. І цей дзвінок був абсолютно щирою потребою письменника вибачитися за молодших колег і за все місто, добрим духом якого був Роман Лубківський. По-іншому цей письменник не уявляв свого життя.

Він з особливим пиєтетом ставився до колег старших, які упродовж життя були для Романа Мар'яновича справжніми авторитетами в літературі й перекладацтві. Він прагнув підтримувати молодших і любив бути в епіцентрі культурно-мистецького життя, яке часто «дарувало» чимало прикрощів. Багато зробив для популяризації творчості Юліуша Словацького в Україні. Щороку брав участь у міжнародних літературних читаннях в обласному літературно-меморіальному музеї Ю. Словацького у Кременці, куди в 2002 р. повернулися дух і творчість видатного митця польсько-українського пограниччя. Разом із колегами-літературознавцями й перекладачами (Дмитром Павличком, Сергієм Гальченком, Ігорем Павлюком та ін.) він був одним із тих, хто спричинився до формування важливого польсько-українського мистецького діалогу на базі музею Словацького.

Особливою у творчій лабораторії письменника і перекладача була постать Маркіяна Шашкевича, ідеї якого суголосні, як вважав Р. Лубківський, Шевченковим імперативам і настановам. В одному інтерв'ю він зауважив: «Постать Маркіяна Шашкевича стоїть близько до особистості Тараса Шевченка, тому що вони, як два великі сучасники, знали про діяльність один одного, але в житті не зустрічалися, бо землі України були поділені між імперіями, які привласнили собі право на територію, на історію, на культуру. Тому, як Шевченко, так і Шашкевич виконували одну визвольну місію, але кожен по-своєму. Шашкевич помер дуже молодим – у 32 роки. Шевченко був відправлений царською імперією на заслання і теж помер порівняно молодим. Але вони залишили спадщину, яка надзвичайно цікава і подібна між собою». У березні 2012 р. у Львівському національному університеті імені Івана Франка відбулася презентація видання «Камертон Шашкевича», яке підготував Р. Лубківський.

Пригадую, як зі своєрідним неудаваним острахом він, чудовий перекладач і знавець української мови, дізнався про те, що у спеціальному польському номері журналу «Всесвіт» можуть бути надруковані переклади Галчинського, які підготувала Ліна Костенко. На жаль, Ліна Василівна так і не передала перекладів, а Р. Лубківський, який переклав з Галчинського чимало, вважав, що кращих перекладів, ніж ті, які зробила свого часу Ліна Костенко, немає. Саме Р. Лубківський був тим, хто «підкинув» ідею польського числа, знайшовши підтримку у Надзвичайного і Повноважного Посла Польщі в Україні Генриком Літвіном. Роман Лубківський був людиною внутрішнього аристократизму, порядності та естетичної витонченості. Про це свідчить усе у ньому й навколо нього: манера говорити, хода, екслібрис, епістолярний стиль, стиль телефонних розмов; ті, з ким він як перекладач провадив творчий діалог упродовж усього життя. Іван Денисюк в одному з листів писав мені про добрих галицьких духів. І Роман Мар'янович, безперечно, належав саме до таких, а водночас був і охоронцем культурної та історичної пам'яті міста Лева.

Крім того, Р. Лубківський мав чудовий естетичний слух. У перекладах його приваблювали і тексти епічні, і водночас такі, у яких є «подвійне дно», щось, що мало вияви дотепу, життєлюбства, іронії, дерзання. Звичайно, він є неперевершеним відтворювачем Ю. Словацького. Але поряд із цим «великим поетом» Польщі він усе життя провадив особливий діалог із Галчинським, поетом «підривним» і іронічним. Галчинський мав особливу рецепцію як у польській літературі, так і в українському перекладацтві та літературознавстві. Володимир Моренець досить точно вловив у Галчинського це діонісійство, в особливий спосіб поєднане з аполлонівським струменем. Спеціальне польське число «Всесвіту» відкривається Галчинським у перекладі Р. Лубківського. Рефреном у цьому тексті відлунюють слова «Зачарована бричка. / Зачарований кучер. / Зачарований кінь». В оригіналі маємо «ZACZAROWANA DOROŻKA / ZACZAROWANY DOROŻKARZ / ZACZAROWANY KOŃ». Останнє слово – «кінь» – ніби поштовх до розламування читацьких очікувань, бо ж у перших двох рядках маємо спільнокореневі слова. На цьому побудована іронія у Галчинського. Коли ми працювали над цим номером спільно з Анною Лазар, координаторкою числа і заступницею директора Польського Інституту в Києві, щоразу, розгортаючи журнал, вона з особливою інтонацією промовляла ці слова у перекладі Р. Лубківського, що має особливу магичність. Галчинський – це духовний побратим «забутого галицького поета». Лубківський – із сузір'я Галчинського.

Це слово «забутий» відлунює особливим боєм, який протягом життя, зокрема і в останні роки, відчував митець. Працездатність Романа Мар'яновича була Франковою. А, проте, йому судилося жити в особливо складному часі – часто неуважному до тих, хто працює, щоб зберегти пам'ять культури і наблизити свою культуру до іншої.

Р. Лубківський був ретранслятором пам'яті, він вільно почував себе у польській, словацькій, чеській і сербській культурах. Пригадую, він розповідав про свою подорож до Греції, яка відбулася кілька років тому. Доторкання до афінського світу, розуміння джерел античної культури через перебування у географічній колісці європейських цивілізацій справило сильне враження. Р. Лубківський був європейцем на ґрунті українському. Він ніби ішов услід за ідеями М. Драгоманова, який реформував на той час заскорузлий галицький світ, розворушивши й розбурхавши його. Р. Лубківський розумів, що перекладацька робота надзвичайно важлива, щоб вивести українську культуру зі стану загумінковості. Проте він працював із центральноевропейським літературним ареалом, показуючи, що цей світ близький українському світогляду.

У 1987 р. в журналі «Всесвіт» (№8) була надрукована стаття Флоріана Неуважного про творчість Романа Лубківського – «Він творить самобутню поезію...». Ця назва справді може бути формулою, яка визначає поетичний світогляд Р. Лубківського. Подібно до Галчинського, він хотів дерзати. Проте, як на мене, найбільше дерзання вдавалося саме у перекладах. Поетичний світ Р. Лубківський часто елегійний, меланхолійний і вкорінений у глибоке сприйняття сакрального, божественного.

Р. Лубківський – перекладач із сербохорватської (сербської) – Десанки Максимовича, словацької – Мірослава Валека, Яна Замбора, Властимила Ковальчика, Мікулаша Ковача, Маріана Ковачика, Войтеха Мігаліка, Андрея Плавки, Штефана Стражая, Любомира Фелдека, Міхаїла Худа, Яна Шімоновича; чеської – Карела Боушека, Вілема Завади (в 1964 р. його поезія була представлена українською в перекладі Ліни Костенко). 1973 р. у «Всесвіті» друкується добірка перекладів Констани Ільдефонса Галчинського (разом із В. Шевчуком, В. Сагайдаком, О. Карпенком). Чи не кожний переклад супроводжує стаття «від перекладача» – літературний портрет письменника, літературознавчі й перекладацькі зауваги до творчості зарубіжного письменника. У 1978 р. виходить його рецензія на чеське видання перекладів Тараса Шевченка.

На поштовій листівці, яку отримав від Романа Лубківського 24 серпня 2015 р., – чоловік із саквоюжем, що крокує містом Лева, подібний до самого митця. «Забутий галицький поет» пожартував: «пан із саквоюжем – Ваш («Всесвіту») співець Роман Лубківський». Здається, він уже тоді відчував, що незабаром може настати час збиратися в дорогу. Роман Мар'янович із нетерпінням чекав львівського Форуму, проте нам так і не судилося зустрітися у Львові. Він справді був тим «паном із саквоюжем», який мандрував світами й завжди залишався українським письменником і знавцем українського слова.

Земна мандрівка скінчилася – настав час зустрічі зі Словацьким і Галчинським.

Шарль ЛОМ'Є

ІСТОРІЯ ОРДЕНУ ЄЗУЇТІВ

ПАРИЖ, 1826

З французької переклала Валентина Шевченко

Організація єзуїтів була справою людини, думки якої не завжди були здоровими. Їхні ж конституції були витвором генія. Зараз я перейду до їх аналізу.

Аналіз конституцій єзуїтів

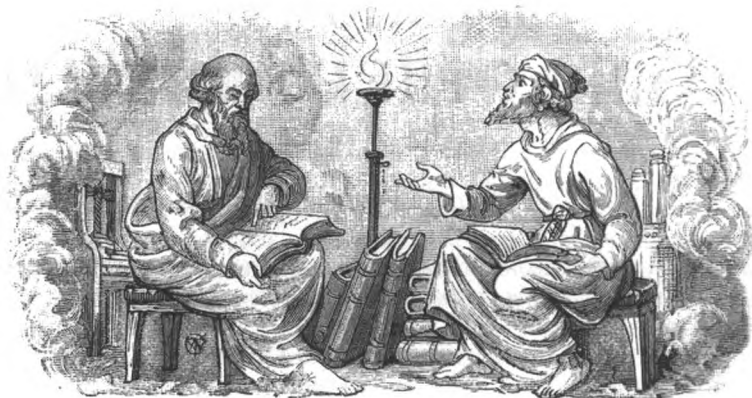
Товариство проголошує, що його мета – не тільки працювати з Божою допомогою для спасіння та вдосконалення своїх членів, а й докласти всіх зусиль у роботі з тією ж допомогою для спасіння та вдосконалення ближнього.

Від перекладача

Пропонуємо увазі читачів уривок з книги французького історика 19 ст. Ш. Лом'є, в якій аналізується діяльність ордену від часів його зародження до його заборони у 1773 р. Римським Папою Климентом XIV. Всупереч думці автора про недоцільність існування ордену в історично інший час, його діяльність було поновлено 1814 р. Існує він і нині. Товариство Ісуса має великі капіталовкладення в промисловості різних країн (Італія, Франція, Іспанія, Швейцарія, Німеччина), контролює корпорації та банки деяких країн (зокрема США), відіграє велику роль у дипломатичній та ідеологічній діяльності католицької церкви. 1990 р. Товариство Ісуса святкувало 450-річчя своєї діяльності. Орден є найчисленнішим у католицькому світі. Кількість його членів на 1990 р. розподілялася так: Латинська Америка – 1850; Центральна Америка – 1746; Африка – 1150; Близький Схід – 3497; Далекий Схід – 1878; Центральна Європа – 1519; Західна Європа – 3243; Східна Європа – 1189; Іспанія – 2616; Італія – 1107; США – 4823. Разом – 24 618 осіб.

У минулому активну діяльність єзуїти проводили і в Україні. Зокрема, засновували свої школи, які в нас називалися колегіями. У різні часи було 23 таких учбових закладів – у Києві (із 1647 р.), Львові, Перемишлі, Бресті, Вінниці, Барі, Шаргороді та ін. містах тодішньої України. Ярославська колегія (Західна Галичина) могла похвалитися тим, що в ній навчалося 600 учнів, серед яких і майбутній гетьман України Богдан Хмельницький. В Одесі єзуїт абат Николь видав навчально-виховними питаннями. За його планом 1817 р. створили Рішельєвський ліцей, у якому згодом посаду директора посів відомий український педагог і вчений І.С. Орлай. З ініціативи хірурга і просвітителя М.І. Пирогова 1865 р. Рішельєвський ліцей перетворено на Новоросійський університет. Нині – це Одеський університет.

Рівень викладання в єзуїтських учбових закладах був досить високий як на той час. Проте туди приймали переважно синів української шляхти, дворян, багатих купців, що не відповідало демократичним поглядам українського народу та ідеям прогресивних українських педагогів. До того ж вони були вогнищами насильницького запровадження католицизму, латинізації та полонізації України, що викликало спротив українського народу, завдяки якому єзуїтам не вдалося поширити свій вплив на теренах України.

Щоб вірніше досягти цієї мети, давали три обітниць: бідності, доброчесності та послуху.

Крім трьох обітниць Товариство сповідувало ще й обітницю послуху суверенному понтифікові (теперішньому чи майбутньому) як вікарію Ісуса Христа.

Члени Товариства поділялися на чотири класи.

Перший, найвищий, складався з тих, хто дав обітницю постриження, прийняв чотири обітниць після необхідних випробувань і послушництва. Ці люди мали бути освіченими, вирізнятися гарною поведінкою і над ними було здійснено таїнство священства.

До другого класу входили коад'ютори, які були другими за своїм значенням як у духовному, так і мирському житті Товариства. Вони приймали тільки перші три обітниць.

Третій клас складали учні. Їх приймали до Товариства після вивчення їхніх нахилів і здібностей до наук, якщо вважали їх гідними такої милості. Учнів піддавали випробуванням, вони проходили новіціат, приймали перші три обітниць та добровільно брали зобов'язання в той вищий клас Товариства, в який їх захочуть прийняти.

До четвертого класу приймали всіх, кому Товариство ще не визначило місця у вищих класах і які зобов'язувалися увійти до будьякого вищого класу за визначенням настоятеля.

Перед тим як бути допущеним до сповіді чи до простих обов'язків коад'ютора або учня, кандидат мав пройти новіціат протягом двох повних років. Щоб перейти в одну з вищих категорій, учні мали зачекати ще рік після навчання. Настоятель міг продовжити час випробувань, якщо вважав необхідним. Упродовж перших двох років навчання учні не носили одягу Товариства.

Новіціатові передував час випробувань.

Кандидат протягом дванадцяти – п'ятнадцяти днів запрошувався до роздумів, ознайомлення з обов'язками послушництва, яке він бажав прийняти, а також з конституціями Товариства та апостольськими посланнями Папи, які їх схвалювали. Якщо він підтверджував своє бажання, його зараховували до будинку як послушника.

Прийняття новіціату здійснювалося за таких необхідних умов: кандидат не міг бути відлученим від церкви з причини зречення віри або приєднання до якоїсь розкольницької організації, засудженим за якусь єретичну думку, не мав викликати підозри в ересі у публічних висловлюваннях, не міг бути покараним відлученням від церкви, не повинен був бути вбивцею або мати в суспільстві репутацію безчесної людини, грішника. Одначе у ставленні до безчесності робилися винятки залежно від місця її прояву. І якщо

безчесна людина переховувалася в одній із дуже далеких країн і, здавалося, повністю віддавалася служінню Богові, її можна було прийняти до Товариства. Але в такому разі воно мало подвоїти свою пильність щодо нього протягом новіціату та іспитів. Кандидатові в новіціат заборонялося бути членом якогось іншого релігійного ордену, жити в послушанні настоятеля іншого ордену, приховувати сутність самітника під одягом ченця, вступати в шлюбні зв'язки, користуватися сервітутом, і, зрештою, мати хворобу, яка послаблює розум, чи мати ближнього, враженого таким недугом.

Якщо претендент не був винним у жодному із згаданих звинувачень, його зобов'язували відповідати на певне коло питань: про своє народження, батька й матір, родичів, сім'ю, приватні справи, смаки, схильності, здібності. Він мав звітувати про свою власну поведінку – релігійну, суспільну, особисту, відповісти, чи покладається він без будьяких сумнівів у питаннях віри та доктрини на ухвали Товариства, врештірешт, чи конче він вирішив покинути світ, аби йти за Ісусом Христом.

Іспит тривав, і до відома кандидата доводили, що Товариство приймає до свого лона тільки тих, хто відрікається від будьяких тілесних потреб і голосу крові. Віднині кандидат має почати відмовлятися від власної волі та жити в послуху настоятелів у будинку послушництва або в коледжі ордену. Він повинен відмовитися від матеріальних благ – від тих, якими володіє зараз, і від тих, які можуть бути у нього в майбутньому. Власні кошти йому треба використати на те, щоб повернути свої борги, якщо вони є, або ж віддати їх як милостиню й витратити на боговгодні справи. Якщо ж із якихось поважних причин він не зречеться своїх матеріальних благ відразу, перебуваючи в ролі претендента, треба, щоб він зробив це через рік, або як тільки йому накаже настоятель вже під час його послушництва.

Претендент зрікався своїх матеріальних благ на користь бідних або їхніх родичів. Цим він показував, що звільняється від пристрастей до своєї сім'ї, не керується почуттями більше, ніж обов'язком, і, закриваючи своє серце для батьків, позбавляючи себе надії звернутися до них у разі необхідності, таким чином ізолює себе повністю. Та якщо батьки претендента були дуже бідними, не мали ніяких засобів існування, настоятелі порушували питання про можливість залишити їм майно того, хто зрікається миру, або принаймні частину цього майна.

Претендента перепитували, чи має він намір залишити своє майно зараз же, чи після першого року, коли накаже настоятель. Йому оголошували, що після прийняття його до будинку йому не дозволяється зберігати гроші у себе або в свого товариша, який живе тут; він повинен використовувати їх на боговгодні справи, чи віддавати їх на зберігання у будинку тому, хто має це за свій обов'язок.

Якщо претендент був з духовних осіб, його повідомляли, що він не може залишати за собою жодного бенефіція і повинен поступитися на користь Товариства тим, що може дати прибутки. Претендента попереджали, що він не має права вести бесіди, мати будьяке спілкування – усне або письмове – поза Товариством без обов'язкового дозволу настоятеля. Останній мав попередньо читати адресовані претендентові листи і був наділений владою вирішувати, передавати їх адресатові чи ні.

Словами: «Той, хто не зненавидить свого батька, свою матір і саму душу свою, той не учень мені» претендента попереджали, що він має звільнитися від плотської любові до своїх батьків, обернути її на любов духовну і любити їх тільки тією любов'ю, яку вимагає добре впорядковане милосердя, яку належить мати людині, що вмерла для мирського життя і віддалася служінню лише Ісусу Христу.

У нього запитували, чи згодний він погодитися з тим, щоб відкривати наставникам усі свої гріхи й помилки, а також гріхи й помилки інших або настоятелеві,

коли він цього вимагатиме. Нарешті, запитували, чи дає він згоду на майбутні покарання.

Перед тим, як увійти в будинок чи в коледж або вже увійшовши туди, під час новіціату претендент піддавався шести головним випробовуванням, крім великої кількості інших. Випробовування здійснювалися за порядком, визначеним настоятелем.

Перше полягало в тому, що претендентові треба було місяць (іноді більше, чи менше) провести в духовних вправах, так би мовити, оцінити власну свідомість, розмірковувати про своє минуле життя, здійснити загальну сповідь, засудити свої гріхи, роздумувати про таємниці релігії, навчитися вголос або подумки молитися.

Друге випробовування – працювати місяць у лікарні, там живучи, обслуговувати хворих і навіть здорових годину або кілька годин щодня.

Третє – мандрування протягом місяця без грошей, заробляючи хліб жебрацтвом, щоб тренуватися у приниженні, привчаючись до відмов і нестатків.

Четверте – виконувати найнеприємніші роботи в будинку Товариства протягом місяця.

П'яте – навчати катехізису упродовж місяця дітей і малоосвічених людей.

Нарешті, шосте випробовування полягало в тому, що претендент мав виступати з проповідями, сповідувати або робити і те й те відповідно до вимог часу, місця та особливостей людей.

Хвороба, навіть найтяжча, аж ніяк не звільняла послушника від виконання завдань, які відповідно до його становища належало йому виконувати. Він був зобов'язаний хоча б наставляти своїм смиренням і терпінням тих, хто його оточував і відвідував. Турботу ж про свої тіло і душу він мав довірити лікарям тіла й духу, яких йому прислало Товариство.

Якщо здібності або моральність кандидата, який по закінченні новіціату хотів стати постриженим ченцем, коад'ютором або учнем, викликали сумнів у Товариства, здійснення його бажань відкладалося на більш віддалений час, доки він достатньо не підтвердить своїх здібностей.

Вчені люди з науковими званнями в галузі мистецтва чи канонічного права піддавалися дещо суворішому, або, краще сказати, додатковому іспиту. Їх запитували, чи мають вони достатню пам'ять, щоб добре зрозуміти і запам'ятати те, що вони засвоїли під час навчання, чи мають вони розум, необхідний для швидкого запам'ятовування, чи подобається їм навчатися, чи не зашкодить навчання їхньому здоров'ю; чи мають вони достатню сили тілесної, щоб виконувати працю, яку вимагає Товариство, чи у навчанні, чи у проповідуванні, чи у викладанні; чи можуть вони проповідувати, сповідати та здійснювати інші таїнства.

Претенденти, одягнені поцерковному, не мали права носити своє вбрання протягом новіціату. Їм заборонялося сповідати в будинку і поза ним, а також служити публічну месу перш, ніж проведуть месу особливу.

Настоятель міг призначити претендента коад'ютором.

Кoad'ютори поділялися на дві категорії. Перша називалася духовними коад'юторами, мали священство і були достатньо освіченими, щоб допомагати постриженому ченцеві в духовних і світських справах. Друга називалася світськими коад'юторами. Вони не були членами релігійних орденів і незалежно від того, були вони освіченими чи ні, допомагали настоятелю у справах світських.

Усі коад'ютори – як духовні, так і світські – після двох років новіціату та іспитів, якщо вони хотіли жити в Товаристві, приймали три обітниць – бідності, доброчесності й послушання – і їх визнавали дійсними духовними або світськими коад'юторами. З

цієї пори вони були міцно прив'язані до Товариства і більше не могли вийти з нього.

Якщо учні після іспитів та новіціату бажали продовжити навчання в будинку або коледжі Товариства і якщо Товариство або настоятель були ними задоволені, вони допускалися до прийняття трьох обітниць – бідності, добродієності та послушання. Перед початком навчання або під час його учень мав дати обіцянку увійти до Товариства. Після цього він уже повністю залежав від Товариства. Якщо учень погано поводився під час навчання, Товариство

могло оголосити про його відсилання. В такому разі з нього знімалися дані ним обітници.

Претенденти, яких Товариство називало індиферентними (хто не мав певного покликання або настрою), були або здатними на все, або не годилися ні на що. Їх попереджали, щоб вони ніколи і ні під яким приводом не домагалися одержати в Товаристві одну ступінь скоріше за іншої (наприклад духовного коад'ютора скоріше, ніж ступінь мирського коад'ютора). Після цього попередження їх запитували, чи почувуються вони абсолютно байдужими до мирського життя, готовими служити Богові й дбати про спасіння своєї душі у будьякій брудній, прикрий або просто неприємній службі, яку їм буде доручено і де вони будуть залишатися усе своє життя. Якщо відповідь була ствердною, їм давали відповідні доручення. Надалі Товариство використовувало їх так, як вважало за потрібне.

Послушник не мав права на жодне спілкування – ні усно, ні письмово – з тими, хто міг викликати в нього почуття байдужості до Товариства. Він не міг виходити з будинку без дозволу настоятеля і без супроводу розсудливої особи, яку той призначить.

Якщо когось збивали з шляху істинного або турбували люди, які самі не йшли істинним духовним шляхом, настоятель розглядав питання про те, чи не буде послушникові корисно переселитися до іншого округу. Настоятель на новому місці, до якого його послали, вже достатньо про нього знав, щоб правильно його використати.

У духовному вдосконаленні послушникам рекомендувалися помірні вправи. Умертвіння плоті мало здійснюватись у певних межах і не бути постійним під час утримування від сну, надміру їжі, покарань або численних робіт поза Товариством, які, як правило, були виснажливими. У кожному будинку був той, хто мав наглядати за тілесним здоров'ям послушників.

До кімнати, де мешкав послушник, ніхто не заходив без дозволу настоятеля. А коли туди з його дозволу приходили відвідувачі, двері залишалися відчиненими, аби настоятель та офіцери мали змогу зайти туди, коли захочуть.

* * *

У 1661 р. світ схвилювала неординарна подія: була опублікована секретна інструкція ордену єзуїтів. Його члени вважали це фальшивкою, спрямованою проти Товариства Ісуса. Однак автентичність тексту підтвердив бібліотекар єзуїтів.

Наводимо уривки з тексту не стільки для того, щоб розкрити вже перегорнуту сторінку історії ордену, члени якого були людьми свого часу, скільки як штрих до загальної картини життя тієї епохи.

Monita secreta Секретна інструкція Товариства Ісуса

Вступ

Хай вище керівництво ордену ретельно зберігає і міцно тримає в руках цю винятково важливу інструкцію. Хай повідомляють її зміст лише гранично малій кількості віруючих. Хай повідомляють її зміст лише окремим невіруючим, якщо це буде в інтересах Товариства. І це має відбуватися під печаткою мовчання так, як би це було написано не для когось іншого, а для власного досвіду. Ознайомлені з цим документом не мають права передавати його зміст жодному іншому ордену, крім картезіанців з причини віддаленості місця їхнього життя та глибокого мовчання, яку вони зберігають, що благословив Святий Престол.

Треба старанно пильнувати, щоб цей документ не потрапив до рук чужих, бо вони вважатимуть його злочинним через заздрість до нашого ордену.

Нехай настоятелі постійно ретельно і обережно з'ясовують, чи хтось з наших не розкрив змісту цієї інструкції комусь чужому, тому що ніхто не має її копії ні для власного вжитку, ні для когось іншого. Якщо є сумніви в тому, що хтось не може зберігати такі важливі секрети, хай його виключать з членів ордену.

І. Як Товариство має поводитись, починаючи організовувати якийсь свій заклад.

1. Аби бути приємними для мешканців місцевості, де це відбувається, дуже важливо пояснювати якомога більшій кількості людей мету Товариства, як вона описана в його уставі, де говориться, що Товариство докладає великих зусиль як для спасіння ближнього, так і своїх членів. Тому слід проводити скромні служби в лікарнях, відвідувати бідних, страждених і ув'язнених. Треба спокійно і уважно вислуховувати сповіді, аби найважливіші особи цієї місцевості були у захваті від наших і полюбили їх з причини нашого виняткового милосердя до всіх і нового характеру його діяльності.

2. Хай усі не забувають скромно і побожно просити кошти на проведення релігійних служб і намагаються заслужити прихильність головним чином духовних і світських можновладців.

3. Слід також йти у віддалені місця збирати пожертви навіть найменші, показавши нашу необхідність в них. Потім їх треба роздати бідним, щоб показати діяльність ордену тим, хто ще не знає про Товариство, аби завоювати їхню прихильність.

4. Нехай всі надихаються однією ідеєю...

6. Хай наші йдуть лише в багаті села з метою заснування там коледжів.

7. Необхідно завжди домагатися від удів якомога більше грошей, часто нагадуючи їм про нашу крайню необхідність у них.

8. Наші прибутки має знати лише провінціал кожної провінції. Багатства Риму мають бути священною таємницею.

9. Нехай наші повсюди проповідують і розповідають, що вони прийшли з метою просвітити дітей і спасти народ.

II. Яким способом Отці Товариства можуть набути і зберегти приятельство королів, вельмож і наймогутніших осіб.

1. Необхідно докласти всіх зусиль, аби повсюдно домогтися вух і розумів можновладців і наймогутніших осіб, щоб ніхто не повставав проти нас, а, навпаки, залежав від нас.

5. Перш за все необхідно завоювати прихильність можновладців та їхніх слуг невеличкими подарунками і різними проявами приятелі.

7. Домогтися приязні принцес через їхніх покоївок. Для цього підтримувати з ними дружбу, тому що так ми будемо знати все і навіть найзначніші секрети їхніх родин.

10. Спритно й обережно слід навіювати широким колам можновладців думку, що Товариство відпускає найпотаємніші гріхи на відміну від інших священників. Більше за те – готове їх відпустити щодо порушення посту, боргів, які треба повернути або взяти, заважання шлюбу та інше. Це призведе до того, що велика кількість людей звертатимуться до нас і будуть нам зобов'язані.

11. Треба запрошувати їх на проповіді, збори, на урочисті промови і т. ін. Якщо це корисно – навіть давати їм обіди і вітати їх найрізноманітнішими способами.

12. Необхідно турбуватися про примирення можновладців, ліквідувати ворожнечу та міжусобиці між ними. Тому що саме так поступово ми дізнаємося про їхні інтереси і секрети і завоюємо симпатії однієї зі сторін.

15. Хай кожен докладає зусиль для завоювання прихильності королів, вельмож і магістратів кожної місцевості, щоб, коли з'явиться нагода, вони діяли активно і віддано в наших інтересах навіть проти своїх батьків, родичів і друзів.

VI. Як придбати майно багатих удів.

1. Нехай для цього знайдуть отців поважного віку, з живим розумом і приємною розмовою. Нехай вони відвідують цих удів і розповідають їм про діяльність і заслуги Товариства, щоб викликати в них почуття прихильності до нього. Якщо вони приймають цих отців і починають відвідувати наші церкви, хай їм призначають сповідника, який буде ними гарно керувати в їхньому вдовиному стані, показуючи його переваги, запевняючи їх, що вони щасливі, саме в такий спосіб вони набувають безмежні заслуги та найефективніший засіб уникнення мук у чистилищі.

4. Необхідно повністю звільнити слуг (але обережно, малопомаду), які не пов'язані з Товариством, рекомендувати на їхнє місце людей залежних або виявляючих бажання бути залежними від нього. Бо так ми станемо учасниками всього, що відбувається в родині.

8. Необхідно знову й знову втлумачувати думку про переваги стану вдови і про незручності шлюбу особливо тоді, як вони хочуть взяти шлюб ще раз.

9. Час від часу і дуже обережно можна пропонувати їй чоловіка, добре знаючи, що вдова має до нього почуття огиди.

11. Поступово треба залучати вдову до добрих справ. Перш за все – до пожертв, які вона має робити обов'язково під керівництвом свого духовного отця.

12. Для того щоб удова віддавала свої доходи на користь Товариства, хай їй запропонують приклади вдосконалення святих, які зреклися світу, своїх батьків і багатства, присвятивши себе служінню Богу з великою покорою і радістю. Нехай наведуть їй приклади вдів, котрі таким чином невдовзі теж стають святими, і дають їм надію бути канонізованими.

XIV. Причини залишити про всяк випадок і причини відіслати з Товариства.

1. Крім випадків, які вказані в конституціях і які лише один настоятель або сповідник з його дозволу можуть відпустити гріх, є содомія, слабкість характеру, блуд, адюльтер, безсоромні доторкання до чоловіків або жінок. Крім того, якщо хтось під будьяким приводом зробить серйозний вчинок проти Товариства, його благополучності або його доходів – це є серйозною причиною відіслати винного в цьому.

7. Перш ніж відіслати когось, з ним треба зле поводитись, відлучати від робіт, звичних для нього, і залучати до інших. Хоча б він виконував їх добре, йому слід робити зауважен-

ня і під цим приводом доручати інші роботи. За легкі помилки, які він може допускати, хай йому призначають суворі покарання публічно, щоб йому було соромно, щоб йому увірвався терпець. І нарешті, хай його проженуть як поганий приклад для інших.

XVII. Засоби розвивати Товариство.

1. Нехай усі принципово намагаються навіть у незначних питаннях дотримуватися однієї думки, або, принаймні, говорять це поза Товариством. Тому що якими б не були хвилювання у суспільстві, Товариство обов'язково буде зростати і зміцнюватись.

2. Нехай усі намагаються вражати оточуючих блискучим розумом і виділятися зразковою поведінкою, щоб довести, що вони вищі за всіх інших віруючих.

3. Необхідно домогтися, щоб королям та іншим можновладцям сподобалася доктрина, за якою католицька віра у сучасному світі не може існувати без підтримки політики. Таким чином наші будуть приємними можновладцям і прийнятими в найсекретніших зібраннях.

Слід дуже поступово, обережно і тасмно поширювати вплив Товариства на світську владу. І нема сумнівів, що при таких обставинах це буде золотий вік для Товариства. Для нього настане постійний загальний спокій, і, отже, Дух Божий благословлятиме Церкву.

8. Якщо ж зникне надія досягнути цієї мети, треба змінити нашу поведінку відповідно до часу, і спонукати усіх можновладців, які є нашими друзями, вести жахливі війни між собою, аби всюди кликали на допомогу Товариство і зверталися до нього для загального примирення воюючих сторін, як умови загального блага. І тоді воно буде винагороджене багатими бенефіціями і духовними санами.

Григорій КРИМЧУК,
письменник, Заслужений журналіст України

*На вшанування пам'яті вірмен,
невинно убієнних під час Геноциду 1915 р.*

*У 2015 р. Вірменська Апостольська Церква ввела до лику святих 1.5 мільйони
жертв Геноциду вірмен в Османській імперії. Церемонію канонізації провели глава
ВАЦ Гарегін Другий і Патріарх Кілікійський ВАЦ Арам Перший.*

ВІРМЕНСЬКИЙ ХАРАКТЕР ЯК СИЛА НАЦІЇ

Історичний нарис

Чим і як захистилися вірмени від усіх завойовників і гнобителів

Вивчаючи історію вірменського народу, не можна не замислитись: як завжди чисельно невелика спільнота людей, об'єднаних одним походженням, або, як часто називається, – однією кров'ю і духовністю, зуміла вистояти фізично, зберегти свою національну ідентичність упродовж тисячоліть, зазнаючи нападів та постійного гноблення від цілої низки завойовників, які в сотні разів кількісно перевищували оборонців цього народу, були набагато краще озброєні та мілітарно вишколені? Де вони зараз?! Оті колись могутні східні імперії з безжалісною державною системою винищення усіх іногородців на теренах завойованих країн. Як мовиться: і слід їх щез. Бо згадуються нині лише в підручниках з історії часів древніх і зовсім забутих.

А Вірменія, а вірмени – усупереч усьому і нині живуть, творять матеріальний статок, духовно збагачують свою націю та вносять неоціненний доробок у цивілізаційний набуток тих народів, серед яких мешкають, найперше – для своєї національної незалежної держави, яка називається багатотисячолітнім ім'ям свого народу – Вірменія. Країна, держава вірмен!!!

Хто ж дав вірменам таку силу, аби змогли подолати, як здавалося, неподоланні обставини і сам час, перейшовши із віків сивої давнини людства, через десятки складних століть, у день нинішній фізично і духовно достойними часу, який хочеться назвати – цивілізаційним!

У мене відповідь своя. Це – вірменський характер, який, вважаю, і є найбільшою силою вірменської нації і кожного вірменина як особистості. У цьому вірменському характері вбачаю як органічні та невід'ємні складові: по-перше, високу талановитість цілого народу, де кожен має той хист, що забезпечує йому гідне місце в цивілізаційному розвої часу; по-друге, міцну взаєморозумінну любов та постійне прагнення підтримати, допомогти родичеві або й просто вірменинові, який ніколи не вважається чужим для будь-кого із них; по-третє, воістину святе почуття жертвовності заради своїх рідних, друзів та найвища готовність завжди і всюди віддати своє життя заради їхнього життя,

знаючи, що і вони вчинять так само; по-четверте, безмежна любов до своєї рідної культури, постійне бажання зберігати традиції свого народу і розвивати їх згідно з вимогами часу, що забезпечує їм вічність; по-п'яте, глибоко вкорінена у вірменах природна християнська сутність, адже вони були першим народом, прилученим на державному рівні до віри в Христа, яка давала, дає і цілком очевидно, що й даватиме їм у майбутньому мужньо долати всі біди і труднощі, відновлюючи втрачене і нарошуючи набутки; і пошосте, незгасаюча віра в свою державу, навіть тоді, коли її не було територіально.

Як на мій погляд, то все це разом, укупі з іншими чеснотами, і забезпечує вірменам як народу ту високу духовність, яка і зберегла націю, провівши її через смертельні загрози тисячоліть, і нині сприяє успішному її розвиткові, як на теренах своєї незалежної держави, так і в закордонних по всьому світові. Тож хочу на прикладі однієї родини, прямим нащадком якої є Голова Комітету економіки та інвестицій Громадської ради Міністерства закордонних справ України Єрванд Даніелян, розкрити сутність свого бачення і розуміння вірменського характеру як сили нації. Сили народу, який називається вірмени.

Ars longa, imperium brevis **Мистецтво вічне, імперія короткочасна**

Цю думку допоміг мені сформувати в такий спосіб класичний вислів давньогрецького лікаря і мислителя Гіппократа, який ще в сиву давнину людства визначив: *ars longa, vita brevis* – мистецтво вічне, життя (людське) коротке. Як на мій погляд, то саме так можна потрактувати висновок, до якого міг дійти Єрванд Даніелян, коли цьогогоріч побував у болгарському місті Бургас, де зустрівся зі своєю двоюрідною тітонькою Нвард Аругюнян (дівооче прізвище Саян). Вона, а раніше і його мама Мері Давтян, та ще нотатки його батька Жореса Даніеляна і повідали цю історію, яка не може не змусити стискатися від болю серце кожного, хто не втратив у ньому людських почуттів. Ось що тоді відбувалося.

Як свідчать розповіді та письмові нотатки рідних Єрванда Даніеляна, із початку XVIII століття і аж по 1915 рік у столиці Туреччини Стамбулі проживала сім'я архітекторів Балянів. Із цієї добре відомої у той час династії зодчих і митців Карапет та Никогос на особисте запрошення султана Абдюльмеджида I і побудували новий, у стилі турецького ренесансу, палац Долмабахче, який був офіційною резиденцією правителів імперії аж до 1876 року. Значно пізніше, в 1923–1938 роках, після розпаду імперії та проголошення Турецької Республіки, в палаці оселився очільник нової держави Кемаль Ататюрк.

Карапет Балян

Треба зазначити, що з часу свого спорудження палац став добре відомим у всьому світі й зажив великої слави як архітектурний шедевр. У ньому хотіли побувати багато тодішніх правителів інших держав, серед них і відомі монарші особи та члени їхніх родин. Ще більше близьких до культури людей хотіли б хоч побачити на власні очі ту архітектурну розкіш, яку спорудили у Стамбулі вірменські архітектори не тільки для помешкання султанів та гостювання іменитих сановників зі Сходу та Заходу, а й для всього духовного світу, якому близька мистецька краса. І справді – тут

було на що подивитись та що побачити, яке б залишилось у пам'яті та серці відвідувача до кінця життя. Адже палац налічував 285 кімнат та 43 унікально оформлені і щедро прикрашені зали. Усі вони, окрім душевної насолоди, залишали у свідомості відвідувачів відчуття невимірного багатства, а отже і непохитної могутності Турецької держави. І не тільки в туристів, а й у монархів та очільників тих країн, які погостювали тут, на що і розраховували як султани, так згодом і їх республіканські успадковувачі влади, зокрема й Атаюрк.

Але це був не єдиний шедевр, який створила надзвичайно талановита вірменська родина на славу іншому народові – туркам. Ще одним шедевром архітектурного генію Карапета та його брата Саркиса Балянів став палац Бейлербей на березі Босфора. Це була вже літня резиденція султанів, що вражала своїми мистецькими здобутками. Досить сказати, що над її оформленням поруч із братами Балянами працював надзвичайно талановитий художник Айвазян, який зажив світової слави своїми живописними картинами під прізвищем Айвазовського. Тому й зрозуміло, чому тут свого часу гостювали та мешкали на другому поверсі палацу імператор Австрії Франц Йосиф, шах Персії Насреддин та британський принц Едвард VII.

У культурному світі обидва палади, збудовані архітекторами Балянами, були визнані мистецькими перлинами й увійшли до всіх туристичних довідників разом з іменем їх творця Карапета Баляна. А вся вірменська родина посіла гідне місце у всесвітній історії архітектури як династія Балянів, хоча тоді називалась Палянами. Правителі Туреччини насолоджувались цією славою. І хоч члени сім'ї були наближені до очільників країни, а Карапет Балян був навіть у дружніх стосунках з одним із султанів, не тільки вірменська національність, а навіть вірменське походження архітектурного генія старанно замовчувалось.

Не можна не відзначити, що у султанські часи у Стамбулі жило багато високошанованих за свій розум і таланти вірменських родин. Зокрема, із провінції, яка тоді називалася «Бандархлай», був вихідцем багатий землевласник із дуже заможної родини Давутянів, два брати з якої Манук і Таквор були відомі не тільки своїм багатством та добродійністю, а й щирою побожністю. Зокрема, Таквора люди називали Хадже-Таквор, що означало – «він був паломником і відвідав святу землю Єрусалим». Манука теж усі любили і поважали за гострий розум, доброзичливий характер. А ще й зазрили, бо в нього була найкрасивіша у всій губернії дружина – Марінос. У їхній щасливій родині було троє дітей: старша дочка Єгсапет, молодша дочка Нвард і син Каро, батько матері Єрванда Даніеляна, а отже його рідний дід.

Отож свого часу в Турецькій імперії ці дві родини гідно представляли вірменський народ: династія Балян – архітектори і будівельники, які 300 років створювали в Стамбулі будівельні шедеври, якими Туреччина пишається й нині, та династія Саян, три брати з якої при останньому султані навіть очолювали ювелірні майстерні, створюючи прикраси на зразок Фаберже в Росії. Серед братів особливою майстерністю уславився Абраам.

Але ж коли до влади прийшли Младотурки, а пізніше Кемаль Атаюрк, для всіх вірмен настали чорні дні. Навіть для такої визнаної родини, як Баляни.

Як пізніше розгорталися глибоко трагічні події для вірмен, що проживали на теренах Туреччини, неспростовно відомо із розповіді Мері Давтян, яку занотував на прохання свого сина Єрванда Жорес Даніелян. Ось що розповіла його дружина про своїх предків, яка сама колись дізналася про це зі спогадів її бабусі Рипсима, що була замужем за архітектором Арутюном Паляном.

Як засвідчують спогади членів родини Балянів, Саянів та Давутянів, вірмени, які проживали тоді на теренах Туреччини, здогадувались, яка доля може їх спіткати. Та все ж чуткам про очікувані погроми та вбивства не дуже йняли віри. А коли це стало страшною реальністю, люди були захоплені зненацька, так що ні втікати, ні якимось іншим

Шаке Балян

чином рятуватися не було ні часу, ні змоги. Тим більше, що уряд ретельно спланував велетенську різню так, щоб із її пастки ніхто не міг вискочити. Зокрема, завчасно до трагічних подій була репресована і знищена вірменська інтелігенція (згадаймо, що це ж саме вчинила радянська влада на чолі зі Сталіним щодо української еліти – учених, письменників, діячів культури!). А потім, начебто на військову службу, були викликані всі чоловіки вірменської національності найпродуктивнішого віку – від 18 до 55 років, і всі вони були згодом розстріляні. Після цього почалася масова розправа з їхніми сім'ями, у яких залишились тільки люди похилого віку обох статей, діти та хворі. Усіх їх або вирізали під час обвальних погромів, або без їжі, води, одяжі погнали в пустелю, де вже дорогою туди більшість із нещасних померла, а вижити хоч комусь у мертвих землях без будь-яких засобів навіть мінімального спожитку води та харчів не було ніякої можливості. Усіх, хто зумів дійти до місця призначення, чекала страшна смерть від спраги та голоду.

Пройшовши через неймовірні поневіряння, зазнавши неймовірних страждань, тільки сім'ї Балянів удалось вижити – Рипсима з двома дітьми – сином Геворгом і донькою Шаке. А також випало врятуватися Андріясу Саяну (синові Абраама) та Манукові Давутяну з дружи-

ною Марінос, дочкою Єгсапет та сином Каро. Вони теж вижили, пройшовши це справжнє пекло на землі, яке влаштували їм турецькі карателі. Всі інші члени їхніх сімей або були вбиті на місці, або померли дорогою від виснаження, спраги та голоду. А Рипсима Балян, дружина Арутюна Баляна, з двома дітьми, усупереч визначеній їм трагічній долі, перетнули страшну пустелю Дер-Зор, добрали до Сирії, далі неймовірними зусиллями дісталися Греції, а вже звідти потрапили до болгарського міста Бургас.

Ось так віддячила чужа вітчизна тим, хто впродовж трьох століть працював на неї не покладаючи рук, збільшуючи її матеріальні статки, зміцнюючи військову потугу та вишуючи духовну велич шедеврами культури світового значення.

Жертвність як продовження життя

Твердо переконаний, що одним із найсильніших чинників, який дозволив вірменам упродовж сотень років, та навіть не гріх сказати – і тисячоліть, плідно і гідно впоратися з усіма випробуваннями, навіть найстрашнішими – такими як геноцид 1915 року, був і залишається навечно найвищий вимір жертвності, на який здатна людина, що свідомо і несхитно віддає своє життя, аби забезпечити своїх дітей, своїх батьків, своїх родичів і навіть своїх єдинокривців за походженням від наглої смерті. Аби, прийнявши її смерть, вони могли зберегти своє життя, щоб продовжувати рід. Щоб продовжувати націю. Воістину – смертю смерть поправ і во гробі живіт дарував. Як це було в реальності та як це маємо усвідомлювати усі ми нині, уже в наш час, аби не повторилось нічого подібного, засвідчено на прикладі воістину священного подвигу матері, яку звали Рипсима і яка була дружиною спочилого в Бозі ушавленого архітектора колишньої

турецької імперії Аругюна Паляна, якому чужа вітчизна, котру вважав своєю, віддячила за все зроблене для її багатства, слави, могутності – убивством.

Рипсима опинилася у колоні приречених на смерть у Дер-Зор після того, як гнівно відкинула пропозицію губернатора Стамбула. Він, зачарований її красою, запропонував, як, на його думку, високогідний порятунок для цієї жінки та її дітей: піти до нього в гарем, де її чекає розкішне життя. А для її дітей, прилучивши їх до мусульманської віри, він забезпечить найкращі можливості, щоб вони увійшли до еліти турецької нації. Та жінка відповіла зневажливою відмовою, визнавши за краще вигнання, цілком реальну загибель найближчим часом, аніж зраду своїй родині, своїй нації. І ось вона в колоні приречених на смерть, яка без їжі, без води, без передиху бредє в пустелю Дер-Зор, що стане останньою дорогою для неї та її дітей. Конвоїри, яких драгувала гідна поведінка полонених – бо ті ні про що не просили своїх катів, ні на що не нарікали, а мужньо брели з останніх сил, щоб умерти, глядячи незламним безстрашним поглядом у вічі аскарам, як називалися ці погоничі злочину, шаленіли від ненависті. Та ось конвоїри зігнали всіх страждальців у тісне коло. Люди одразу збагнули – їх зараз убиватимуть. Навіщо тягтися із цими вже фактично мерцями ще в пустелю.

У Рипсима була лише одна думка в голові – як уберегти дітей від куль і багнетів у ситуації, в якій це ніяк неможливо зробити. Материнський інстинкт шукав виходу, якого не було. І коли аскари почали стріляти залпами у неозброєних, збитих до купи людей, вона вчинила те єдине, що змогла за таких обставин: поклала дітей на землю серед уже вбитих, а сама накрила їх своїм тілом, лігши щільно, аби неможливо було побачити щось під нею. Як медик, що добре розумілась на фізіології людини, вона сильно проколола ключкою від терновника, який ріс поруч, лицьовий м'яз, проткнувши обидві ніздрі. Кров, яка ясно ринула із ран, заюшила червоною фарбою все її обличчя, яке тепер здавалося суцільною страшною кульовою раною. Конвоїри, перестрілявши всіх, хто намагався триматися на ногах, рушили суцільним ланцюгом на вбитих, протикаючи лежачі трупи багнетами. Залита кров'ю, втративши свідомість від болю, Рипсима лежала на дітях як реально мертва, не відчуваючи тіла. Без болі в тілі, без думки в голові. Труп, у якому ще тліло життя, але невидиме навіть для солдата, який стояв над нею з багнетом, закріпленим на стволі гвинтівки. Аби виконати наказ, яким послав його уряд на смертовбивство невинних людей, він таки загнав у тіло жінки гостре лезо страшного армійського ножа, хоч і був переконаний, що вона мертва. Але про всяк випадок загнав, для надійності...

Солдати, завершивши свою криваву справу, пішли геть, залишивши гори трупів на загнівання. Бо ніхто ховати їх не збирався. Та й наказу такого не було...

Рипсима прокинулася від болю в тілі та плачу дітей. І тоді збагнула – це ж плачуть її діти. Плачуть під нею. Долаючи біль та фізичне безсилля, викликане ним, вона, попри фізичну неможливість зробити це, все ж підвелася і вирівнялася на ноги. Глянула довкола. Уже стояла глуха ніч. Не було чути нічого. Довкола тільки мертві. А мертві не стогнуть і не кличуть на допомогу. Удар багнета роздробив їй лопатку, але не виявився смертельним. Вона попідводила дітей, які були не ушкоджені, бо захистила їх своїм тілом від багнета, і повела їх геть від цього страшного місця, де смерть справила бенкет, який людині й увияти важко. Зате солдати задоволені: їм не треба брести до пустелі з оцими напівживими істотами. А про їхній злочин ніхто не розповість. Його бачила тільки смерть. А смерть уміє мовчати...

Потім, ховаючись від кожного зустрічного, від кожного шелеху, Рипсима добрела до міста Ракка, минаючи тіла забитих, що були розкидані на обочинах шляху. Вже звідти материнська любов та мудрість допомогли їй дістатися до болгарського міста Пловдив, де вперше вона та діти відчули безпеку. Ось тут і почалося зовсім інше життя. Тут її

Мері Давтян

уціліла від різни на землі турецькій донька Шаке дійшла тями, виросла і згодом вийшла заміж за письменника Каро Давтяна, дідуся Єрванда Даніеляна. Згодом, у 1932 році, вона з чоловіком та своєю матір'ю Рипсиме переїжджають на історичну батьківщину Вірменію, де поселяються в її столиці – Єревані. Ось у неї тут і народилася донька Мері, яка й повідала спочатку рідним, а потім, як з'ясувалося, від них уже й цілому світу винятково трагічну і винятково щасливу щодо фіналу історію своєї бабусі. А правнук Рипсиме Єрванд Даніелян переїжджає до столиці України – Києва, де й засновує нову династію будівельників та архітекторів, продовжуючи найкращі традиції зодчих своєї родини, які залишили нетлінні в часі пам'ятники світової архітектури у столиці Туреччини Стамбулі, що стоять вічно, славллячи таланти вірменської нації. Тих же, хто колись замовляв їх для себе, аби вивищитись самим – султанів та їхніх послідовників – уже давно немає, і пам'ять про них на-

завжди зітреться. А палаци Долмабахче, Бейлербей та інші шедеври архітектури стоять вічно і не забудуться ніколи. Бо ж, як уже сказано раніше: *ars longa, impetium brevis* – мистецтво вічне, імперія – короточасна.

Літопис вірменської родини: через тернії до зірок

Як же склалися долі родин, що врятувалися від смертельного погрому? Звичайно, що по-різному. Сім'я Давутянів, проживаючи в Болгарії, усі свої фінансові заощадження, а це були немалі гроші – 40 000 золотих, – вклала в освіту єдиного хлопчика з гурту дітей, даючи йому змогу закінчити університет у Франції, де він здобуде диплом юриста-адвоката, що на той час була дуже високопрестижною професією. Адже він мав продовжувати славу свого роду, підтримувати та розвивати потенціальні можливості усіх членів сім'ї, а відтак і вірменської нації на теренах тих держав, де мешкають нині чи житимуть у майбутньому. Так велів споконвічний духовний закон вірмен, яким упродовж низки століть доводилося жити серед інших народів, не маючи своєї держави. Бо тільки таким чином, зберігаючи свою християнську віру, вірмени (а вони, як уже зазначалося, були першим народом світу, що прилучився до християнства як до державної віри), тільки розвиваючи за будь-яких умов традиції, культуру, свою мову, могли вижити, попри свою малочисельність, серед чужої людності, зберегти себе як націю. Націю древню, але яка мала пристосуватися до умов нових і стати сучасною нацією. І вона цього домоглася, як засвідчила історія.

Але зовсім по-іншому склалася доля Каро Давутяна, на якого поклала стільки надій не тільки його родина, а й вірменська громада в цілому. Ще під час навчання в університеті він прилучається до політичних рухів, починає відвідувати таємні зібрання і навіть комуністичні гуртки, які тоді поширювалися по всій Франції. Отож потрапляє під нагляд таємної поліції. А згідно з тогочасними законами такі студенти не мали права мешкати та ночувати у великих містах. По закінченні занять вони зобов'язувались неминуче виїхати з міст, бо проживати їм дозволялось тільки в селах. Тому постійні переїзди Каро, із міста на село та у зворотному напрямку, виявилися для нього дуже дорогими і швидко спустошили його фінансові можливості. Щоб якось вижити і до-

вчитися, він змушений був за містом ще й підробляти на хімічному заводі, що вкрай виснажувало його фізично та швидко підірвало здоров'я. Через шкідливі умови праці він майже повністю втрачає зір. Катастрофа, здавалось, неминуча. Та рідня, що проживала в Болгарії, дізнавшись про трагедію свого улюбленця, збрала з усіх, хто тільки міг щось дати, останні кошти, щоб повернути його в Болгарію та налагодити постійне і дороге лікування. І диво відбулося: до сліпого повернувся зір.

Однак по одужанні Каро не порвав зі своїми комуністичними поглядами. Уже тут, у Болгарії, він відшукує комуністичний гурток і регулярно відвідує його. Поліція міста Пловдив ставить його на облік, змушує у визначені години з'являтися до них і відмічатися, що надзвичайно ускладнює життя молодій людині. Адже він дуже освічений чоловік: майже із завершеним курсом навчання у французькому університеті, вільно володіє не тільки французькою, але й цілою низкою інших європейських та східних мов. Проте якась престижна робота йому не світить через зв'язки з комуністичним рухом.

Але була і приємна несподіванка у цих негараздах. На гурткових зустрічах він познайомився з вірменкою Шаке Балян, яка теж сповідує комуністичну теорію. Вони закохалися, іде мова про те, щоб створити сім'ю. Заснувати вірменську родину на нерідній землі. Але тут щаслива пара зазнає потужного підступного удару з боку таємної поліції. На одному з допитів їм виставляють ультиматум: вони мають негайно виїхати або до Франції, де Каро вчився, або до Вірменії, де на той час уже була проголошена вірменська радянська республіка на історичних теренах свого народу. Або, якщо залишаться в Болгарії, то їх обох чекає шибениця. Взнявши до уваги, що Каро теж на обліку таємної поліції у Франції, родини вирішують переїхати до Вірменії. Мотиви були незаперечні: там своя, вірменська, хоч і не держава, але все ж республіка, і там правлять теж свої, комуністи, ідеологію яких сповідують обоє з молодого подружжя.

І ось впродовж 1932–1933 років Каро Давутян, його мати Марінос та Шаке Балян, її мати Рипсиме та брат Геворг оформлюють свій виїзд до Вірменії на постійне місце проживання. Щастю немає меж: нарешті вони на своїй правічній землі, на батьківщині предків, у своїй, хоч не державі, а національній республіці, де володарюють не тільки комуністична ідеологія та соціалістична система розбудови суспільства, а й при владі стоять їхні однодумці, такі як їхній добрий друг із соціалістичної Вірменії Шахвердян, який невтомно переконував їх на переїзд саме на історичну вітчизну, гостюючи у них у Болгарії.

І вже через малий проміжок часу, зіткнувшись у соціалістичній Вірменії зі страшним сталінським режимом, вони побачили нелюдське обличчя тієї ідеології, яку сповідували, за яку страждали, мешкаючи за кордоном. Найперше, що запропонували Каро на батьківщині, то це стати таємним агентом НКВС (Народний Комісаріат Внутрішніх Справ), тобто такої ж поліції, яка переслідувала його і у Франції, і у Болгарії, погрожувала йому шибеницею і зрештою примусила його до вигнання. Виявляється, високий інтелектуальний набуток – французька університетська освіта, знання багатьох мов, – це якраз те, що треба, аби знайомитись із високоінтелегентними людьми, провокувати їх на ширі розмови, неприємні комуністичній владі, а потім видавати їх агентам НКВС – таємної поліції СРСР, найстрашнішої у тодішньому світі, як незабаром усвідомить емігрант. За це пропонували йому чільну посаду – голови селищної ради Нубарашена – селища під самим Єреваном. Тобто працюватимеш там, а користуватися будеш усіма благами столиці. Знаючи зі власного досвіду, що таке таємна поліція, він категорично відмовляється від співпраці з нею. За одну мить цей чоловік прозрів: від чого втікав, туди ж і потрапив. Але тут та ж таємна поліція була багатократ жорстокішою. Це відчув одразу.

І ось Каро Давтян (так записали його у Соціалістичній Вірменії замість колишнього Давутян) вирішує утікати. Хоч світ за очі. Аби не тут. Бо гірше вже ніде не може бути. Тож спочатку усією родиною – з дружиною Шаке, матір'ю Марінос, дівером Геворгом – вони перебираються до Мегрі, прикордонного містечка поруч із Персією. Звідси – лише перепливати, хоч і повноводну, але цілком безпечну річку Аракс – і вони у безпеці від НКВС на теренах сусідньої держави. Вибравши найзручніший момент, вони увійшли у воду і доплили до сусіднього берега. Троє – Каро, Шаке і Геворг. Але мати Марінос, не маючи сили подолати течію, залишається на березі. Сім'я вирішує повернутися назад, щоб наступного разу, краще підготувавши до подолання перешкоди матір, випробувати ще раз свою долю. Але на зворотному шляху в воді їх помітили прикордонники і вчинили стрільбу. Каро і Шаке вийшли на берег, а Геворг залишився на дні ріки, убитий кулею.

Після цього їм довелося переховуватися, і все вдалося б, якби не прикрість: Шаке в прибережному мулі загубила свою білу лаковану туфлю. Такого взуття були одиниці на той час і в тій місцевості. Їх швидко знаходять і арештовують усіх та відправляють у найближчу в'язницю, яка містилася в столиці, теж соціалістичного, Азербайджану, місті Баку, і розсаджують у різних камерах, щоб позбутися можливості виробити спільну версію втечі. Марінос, яка і так мала найгірше здоров'я, у в'язниці стає зовсім зле, тож її перевозять до лікарні. Проте ніякої медичної допомоги там не надають, і вона помирає. Її заривають у братській могилі невідомих арештантів у Баку.

А Каро і Шаке відправляють за місцем проживання – у в'язницю Єревана. Незабаром жінку відпускають, але вона проводить час біля стін тюрми, де все ще утримують її чоловіка. Їй клопоти намагається полегшити комуніст Шахвердян, який не так давно переконував їх полишити Болгарію та переїхати на землю предків. Наступного дня під підписку про невийзд відпускають і Каро, який, лише глянувши на дружину, аж похитнувся від душевного болу: вона була сивою.

Шахвердян виявився порядною людиною і не полишив подружжя в біді: він допомагає Каро перевчитися на нову професію в Єреванському університеті й отримати диплом бухгалтера, що допомогло тому влаштуватися на роботу на столичний консервний завод, де досяг посади навіть головного бухгалтера. Незабаром йому довелося ще й повоювати: з 1941 по 1945 роки брав участь у боях своєї частини як рядовий солдат. Повертається додому прямо зі шпиталю після важкої контузії. Дружина і мати Рипсима, яка була хорошим лікарем, виходжують його і ставлять на ноги. Колишній солдат повертається на рідний консервний завод і на колишню свою посаду – головного бухгалтера. Хоче працювати: на державу, на сім'ю, на себе. У мирній країні, на мирній роботі...

Але таємна поліція ніколи не відпускає своїх жертв, навіть коли пересичена ними. Така її сутність, а свою сутність вона ніколи не міняє. Може змінювати лише назви: у СРСР свого часу це було і МГБ (Міністерство Государственной Безопасности) і КГБ (Комітет Государственной Безопасности), у Німеччині за часів нацизму вона звалася Гестапо (Таємна Державна Поліція). Отже, назви різні, а суть одна: таємна поліція. Її функція вузькоспеціалізована: ловити, тримати, не відпускати...

Отож, коли вже впіймали Каро, то його тримали і не відпускали. Не мається на увазі, що обов'язково тримали в тюрмі. Можна й на волі. Але – на гачку. Отож якогось дня його знову закликали в НКВС. «Закликали» – це тільки так говорилося для народу. А насправді туди не закликали, а доставляли у супроводі конвоїрів. Цього разу йому прямо з порога була виставлена ультимативна вимога: писати доноси і в першу чергу на свого друга – директора консервного заводу. Каро не може цього зробити, але й не може різко відмовити – інакше тюрма. А за що житиме сім'я, якщо його посадять?!

Через безвихідь чоловік запив. Коли через кілька днів у відділок НКВС не надходять його цидульки-доноси, за ним встановлюється зовнішнє стеження. Спецагенти не відстають

ні на крок і про все доповідають керівництву, яке й вирішило: який толк із алкоголіка для них, коли він лика не в'яже, не те щоб когось на потрібну розмову розкрутити. Ото й відстали від нього. Поки... Але з роботи наказали звільнити. За статтею як морально опущеного. Після цього прекрасного економіста, навіть фактично з двома вищими освітами, ніде не брали навіть чорноробом – двірником, вантажником, підсобником на будівництві... Таких, як він, не треба, мовляв.

Сім'я на повному безгрошів'ї почала голодувати. Але Каро знайшов вихід, щоб усім не померти з голоду: відкрив майстерню з ремонту взуття і тяжкою щоденною працею заробляв копійки на хліб насущний. Отак і жили...

А як же в інших членів цієї славної вірменської родини склалося життя? Ще до початку Другої світової війни у Вірменії в подружжя Каро і Шаке в 1936 році народилася дочка Мері (мати Єрванда Даніеляна), яку звали на честь його матері Марінос, а пізніше у них з'явилася ще одна дочка Ермон, а вже по війні – син Манук, наречений так на честь діда.

Отож дочка Манука Давутяна-старшого – Єгсапет – вийшла заміж за сина Абраама Саяна – Андріаса, у яких у Болгарії народився син у 1924 році, що у віці два з половиною роки й помер через нестерпні умови життя. Але вже у 1927 році у них народилася дочка Нвард, яка є двоюрідною сестрою Єрванда Даніеляна. Розуміючи, що страшні матеріальні нестатки, які відібрали життя у їхнього сина, можуть призвести до такого ж фіналу і долю дочки Нвард, батько змушений був піти на відчайдушний крок – записався добровольцем на Балканську війну. З годувальників у сім'ї залишився тільки Манук, якого пізніше вбили.

Повернувшись із війни, Андріас Саян, попри свою високу освіту, ніде не може знайти роботу, а тому влаштовується вантажником. Проте його заробітку не вистачає, аби утримувати і свою сім'ю, і допомагати старшим членам родини. Тому він іде на ризик: на зароблені та зекономлені 10–12 злотих відкриває шинок у місті Пловдив. Працюючи без передиху зранку й до вечора, йому вдається хоч відносно вирватися з крайньої убогості та якось вижити.

Та через деякий час він починає отримувати листи з Вірменії, вірніше й не листи, а якісь умовні знаки, мовби сигнали про щось. Скажімо, на дуже неякісному папері маленькі фото погано одягненого Манука – сина дядька Каро. Тож ніяк не збагне: що хочуть цим сказати? Отож, відчуваючи тривогу за рідню, сім'я Саянів у 1945 році вирішує переїхати у радянську Вірменію – і назавжди, аби бути усім разом. На той час Нвард Саян, тітці Єрванда Даніеляна, було 18 років, але вона добре усвідомлювала, що не варто туди перебиратися, тому всіляко умовляла батьків не робити цього. На жаль, її зусилля виявилися марними. Рішення було остаточне – возз'єднати сім'ю.

Мері, Манук, Єрмонія Давтян, бабуся Рипсима Бальян.
Фото 1954 р.

Кораблем переселенці прибули в Батумі, де їх зустрів вірменський народний ансамбль піснями та танцями. Але на поліпшення настрою Нвард це не вплинуло. Вона із сумом дивилася на обшарпані будинки, деякі з них були вкрай розвалені і зовсім непридатні для проживання, а в решті осель – у вікнах замість скла приклесні газети. Дорогою якийсь робітник, що розвантажував бруднощий алебастр, зрозумівши, що це за люди і звідки вони, намагався відкрити їм очі на те, у яку пастку потрапили. Від сталінського режиму порятунку немає.

Але, здається, ніхто не розуміє і не хоче розуміти цього, окрім однієї Нвард. Згодом їхню родину разом із іншими сім'ями переселенців поміщають у товарні вагони для худоби, а всіх чоловіків змушують піднятися на дахи вагонів, аби там зайняти місця на весь час переїзду до Вірменії. Отак вони й добираються на землю предків своїх – в нелюдських умовах, без їжі фактично, без будь-яких коштів. Дорогою їх ще й обікрали: забрали і одіж, і взуття, що було тоді великим дефіцитом. І все ж вони, напівголі, напівбосі, вкрай зголоднілі, таки добралися до Єрвана.

На вокзалі родину Саянів – Єгсапет, племінницю Нвард і зятя Андріаса – зустрічає рідний брат Єгсапет – Каро Давутян із дружиною Шаке Балян. Останніх ніхто не пізнав. Адже Каро з 1941 по 1945 роки воював і повернувся звідти після дуже тяжкої контузії, дуже худий і постарілий. А красуню Шаке, посивилу і вкрай знеможену, прийняли за її матір Рипсиме. Коли з'ясується все, Єгсапет втрачає свідомість від жаху і її ледь доводять до тями. Ось так, нарешті, рідні возз'єдналися... Ось таким виявилось свято, про яке вони стільки років мріяли...

Що робили, як жили далі? Родина Давтян у районі Бутанія, що в Єрвані, на виділеному їй клаткику землі звела всього дві невеличкі кімнати, без будь-яких побутових зручностей, одну з яких виділили родині Саян. Приміщення виявилось вкрай холодним, так що безперервно треба було палити в печі. Обід же готували на газовому примусі, у вжитку названому «керосинкою». Нвард постійно пригнічували душевно убогі халупи довкола, без дахів, мовби після лютих бомбардувань, а насправді причина була іншою – злидні не давали змоги людям зібрати хоч якісь кошти на будівельні матеріали. Тому заміняли все землею, яку лопатами накопували тут же і вимощували цим матеріалом дах над головою. При дощах стеля текла брудом. Але люди, голодуючи, допомагали одне одному, рятуючи відірваними від свого рота шматками інших, тих бідолах, які не мали нічого і мусили вмерти.

Каро, щоб якось прогодувати сім'ю, працював цілодобово: удень головним бухгалтером на консервній фабриці, а вночі вдома – шив таке-сяке взуття, яке на базарі продавала племінниця Нвард. Фактично цим підзаробітком і трималася сімейна економіка. Та все ж вони були раді з того, що живуть разом. Хай і в таких жахливих умовах.

Але незабаром їхню родину спіткала тяжка біда: в 1946 році, після пневмонії, при повній неможливості дістати необхідні ліки, вмирає Шаке Балян, залишивши двох дочок – Мері та Ермон, молодшого сина Манука – сиротами. Середню дочку Ермон на виховання до себе забирає бабуся Рипсиме. Матір'ю ж для Мері й маленького Манука стає Нвард. Це вона, у свої 19 років, добувала для них їжу, готувала страви, прала, шила, виховувала і щодня водила до школи. Жили тільки однією надією, що колись буде краще.

І воно ніби почало висвітлюватися. Мері Давтян згадує, що якось украй збуджений у будинок забіг її батько Каро і, кинувши на підлогу кепку, радісно закричав: «Помер цей тиран!» Він не помітив, що в кімнатці була дочка Мері, якій виповнилось лише 17 років, і вона не розуміла, чому така реакція у старших. Пізніше і вона збагне, у чім річ. Почує не раз і про культ особи, і усвідомить сутність слова «тиран». А тоді Каро став перед нею на коліна і слізно просив, щоб у школі вона нікому й не заїкнулася про те, що він отут, на їхніх очах, учинив. Бо тоді його чекала в'язниця і в, кращому разі, заслання. А могли призначити і смертний вирок одразу.

Але після смерті Сталіна політична тиранія в країні дещо ослабла. Зменшилась і кількість, і жорстокість репресій, які загрожували кожному, хто хоч чимось не виявляв своєї радості з приводу бодай чогось, що нав'язувала народів партія. Ось і можливість виїхати за кордон, щоправда в так звані країни соціалістичного табору, з'явилася, якої при колишньому диктаторові не було. Тож сім'я отримала дозвіл на еміграцію до Болгарії. Але до міста Пловдив їде тільки Нвард із батьками, а Каро залишається у Вірменії, оскільки він колись дав про це слово партійному пропагандисту Шахвердян, але ще й тому, що саме тут похована його кохана дружина. Вже у Пловдиві Нвард зустрічає Левона Арутюняна, і вони одружуються. Згодом переїжджають до міста Бургас, де в 1960 році у них народжується син Арутюн (троюрідний брат Єрванда Даніеляна). Сім'я там і залишається на подальше життя. Їхній син Арутюн із відзнакою закінчує школу, гімназію, а потім інститут у Софії, здобувши освіту і фах інженера-будівельника і право на технічні переклади з німецької мови, якою володіє досконало.

Арутюн, людина справді інженерно-технічно видатна, що знає кілька мов – болгарську, німецьку, російську та вірменську, виявився ще й умілим комерційним організатором. І ось у 2000 році він створює фірму «Новел», яка займається проектуванням, монтажем, експлуатацією систем опалення та вентиляції на основі новітніх технологій із альтернативної енергетики та енергозбереження. Він співпрацює з відомими фірмами Європи, які через фірму «Новел» і представляють себе в Болгарії. Його ж фірма має свої відділення по всій Європі. Тож у Болгарії у нього надвисокий авторитет, саме тому його фірмі тут довіряють виконання найскладніших та найвідповідальніших технологічних завдань.

До того ж сам Арутюн – людина духовно різностороння, висококультурна. Він – найвідоміший колекціонер антикварних годинників, зокрема і настінних, вишукує їх по всій Європі та приводить до ладу. А також має унікальну колекцію старовинних монет, які можуть зробити честь найкращим музеям світу.

Що ж стосується сім'ї Давтян, то брати Манук і Таквар після втечі з Туреччини так більше й не зазнали достатку та благополуччя. За словами Нвард, у Таквара залишилась тільки одна дочка (Манушак або Маріам), чії нащадки живуть у Марселі і колись, а може й донині, володіли рестораном «Арарат». Усі інші члени родини загинули у кривавій різні 1915 року.

А Каро після смерті дружини побрався вдруге – з Елізою (бабусею Єрванда Даніеляна), і вона, що так і не набула своїх дітей, як рідних виховала Мері, Єрмон та Манука.

Отож, хай би яким складним було, часом тяжким і навіть, здавалося, нестерпним життя цих людей, вони по можливості відкладали срібні монети для своїх нащадків. Усе, що залишилося від покоління трьох сімей, – це їхні розповіді та спогади і жменьки відкладених срібних монет, датованих 20–30 роками минулого століття. Одна жменька дісталася і Єрванду Даніеляну від його матері Мері (а їй – від Каро, Шаке і Рипсима), а другу жменьку монет йому при зустрічі в Болгарії передала тітонька Нвард. Ці жменьки срібних монет є для Єрванда Даніеляна сімейною реліквією і збереженням пам'яті про рідних, які, попри неймовірно тяжкі випробування, що випали на їхню долю, зуміли триматися разом і бути щасливими.

Ось така історія цієї сім'ї, однієї з типових родин вірменського народу, невеликого за своєю чисельністю, але великого своїми діяннями на землі, який зумів подолати апокаліпсичні загрози, мужньо пережити найбільші потрясіння і випробування у своїй історії, але зберегти високу духовну силу – свій вірменський характер, щоб і далі розвивати творчий потенціал нації – на щастя собі, на користь іншим народам, створити свою державу, посідаючи гідне місце в сучасному світі серед найцивілізованіших країн, вибудовуючи своє стабільне майбутнє.

Більше ілюстрацій до статті див. на 4-й ст. обкладинки.

Григорій КЛОЧЕК,

доктор філологічних наук, професор

ОДНОГО РАЗУ В СТАМБУЛІ

Туреччин

Ось уже кілька років не можу забути однієї студентської акції, свідком якої став у Стамбулі.

Разом зі своїм добрим знайомим, надзвичайно симпатичним і приємним у спілкуванні турком Гекханом Деміром, з яким доля звела мене в Інституті філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка під час захисту його дружиною, українкою, кандидатської дисертації, ми вирішили пройтися однією з центральних вулиць Стамбула. Повільно, не поспішаючи, проходили повз вітрини магазинів та розміщені на тротуарах столики кав'ярень, за якими відвідувачі, як правило, грали у нарти. Здається, нічого особливого

нас не чекало під час цієї прогулянки. Але коли вулиця вивела на площу, то побачили дивну картину: на асфальті сиділо кілька десятків молодих людей, кожний з яких зосереджено, не звертаючи ні на кого увагу, дивився у розкриту книжку. Уважно приглянувшись, переконався, що всі вони і справді були заглиблені у читання книжок. Перші думки: секта? якийсь протест? проти чого? Аж ось звернули увагу на тележурналістів, що брали інтерв'ю в однієї з учасниць цієї акції. Підійшли ближче, прислухаємося. Демір перекладає: це мирна акція, студенти Стамбульського університету таким чином вирішили звернутися до турецької громадськості із закликом більше часу віддавати книжці, менше – телевізору.

Як на мене, це абсолютно точне відчуття цілком реальної та загрозової для сьогочасного суспільства проблеми, котра полягає у поступовому відході від книжки, що само по собі, окрім певного позитиву, пов'язаного з розширенням наших візуальних уявлень про світ у всьому його розмаїтті, створює чимало проблем, більшість з яких нами ще й не усвідомлюються. Найбільш очевидна з них – попадання, скажемо так, у телевізійний полон, де так легко стати жертвою зомбування, з усіма його наслідками. За прикладами саме у наш час далеко ходити не треба... Психологи вже неодноразово пояснювали, у чому полягають секрети розвиваючого потенціалу книжки і яку вона у цьому плані має перевагу над аудіовізуальними джерелами інформації. Один вислів Василя Сухомлинського, що «поетичне слово – еліксир для розвитку мозку дитини», чого лише вартий!..

На своїх лекціях з теорії літератури я постійно порушую цю проблему, пояснюю чинники розвиваючого потенціалу художньої книжки. Переконаю, що золотий вік літературної освіти, який розпочався десь наприкінці XIX століття і завершився у кінці 60-х років минулого віку, зробив вагомий і до цього часу ще до кінця нами не усвідомлений внесок у духовний розвиток людства.

З допомогою Гекхана поспілкувався із дівчиною, котра виявилася студенткою філологічного факультету і була спікером цього заходу (це та, що, як видно на одній зі світлин, дає інтерв'ю репортерам), запитував, хто їм підказав організувати таку акцію, може, викладачі? Відповіла, здивувавшись запитанню: ні, самі вирішили. Запитую:

тут зібралися студенти гуманітарних факультетів? І знову здивувалась: ні, акцію здійснюють студенти з усіх факультетів, а з інженерно-технічних навіть більше.

Акція, до якої вдалися студенти, засвідчила, як на мене, їхню інтелектуально-культурну та громадянську зрілість.

Викладаючи в одному з кращих наших педагогічних університетів і добре знаючи не лише своїх студентів, а й студентів багатьох інших провідних університетів України, я часто себе запитував: чи змогли б вони самостійно, без принук і підказок, піднятися на подібну акцію. Іноді навіть і сам пробував підштовхнути їх на такий виступ, але швидко переконувався, що вони не розуміють потребу в такому кроці.

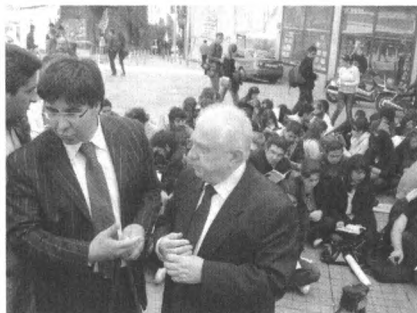
Не знаючи із середини системи університетської освіти в Туреччині, важко відповісти на питання, чому турецькі студенти спроможні піднятися на таку шляхетну акцію, а наші – ні. Та все ж маю одну версію. Випускники середніх шкіл у Туреччині складають два тести – перший, загальний для всіх випускників, дає право отримати посвідчення про середню освіту, а другий, набагато складніший тест, за умови успішного складання, дає право отримувати вищу освіту. Щоб успішно пройти той, другий, рівень випробування, треба напружено вчитися, до того ж досить розвинутою є мережа платних репетиторських курсів. Проте є ще одна особливість цього другого тестування. Виявляється, випускник школи повинен визначитися у виборі лише одного із трьох напрямів, у якому він може складати тести, – гуманітарний, фізико-математичний та природничий. Від цього залежить і вибір спеціальностей, які він може вибирати, вступаючи в університет. Таким чином в університетах створюється студентське середовище не тільки з високим та приблизно однаковим освітнім рівнем, а й згруповане та розподілене, скажемо так, за інтересами. А це дає змогу інтенсифікувати навчальний процес, робити його якісним, а не займатися тим, щоб у процесі навчання, а потім і на екзаменаційних сесіях «витагувати» студентів, які не можуть, а часто й не хочуть учитися.

До речі, тести з того першого і другого екзаменів є комплексними. Тому на кожний екзамен, як «шкільний», так і «вишівський», відводиться по одному дню. Значить, турецька молодь тестується протягом двох днів. У нас же люблять розтягувати це екзаменаційне задоволення, тестуючи засвоєння шкільних навчальних програм мало не з усіх основних предметів. Загальносвітова тенденція до максимально можливої синкретизації навчальних дисциплін майже показово ігнорується нашим освітянським чиновництвом. До того ж неодноразово доводиться чути, що кожний екзамен ЗНО у суто фінансовому плані є досить витратною справою. У цьому році їх, якщо не помиляюсь, аж десяток... Плакали наші, платників податків, грошкики...

У нас же під час вступних кампаній уже багато років спостерігається, як абітурієнти з осовілими очима перебігають у приймальних комісіях від столу до столу, поспішаючи подати документи на різні, часом протилежні за напрямом спеціальності, наприклад, історія або ж комп'ютерна інженерія, а ще, про всяк випадок, пробують забронювати місце й на факультеті фізичного виховання. Бо вони, бачите, ще не визначилися, ніhto

Туреччин

Туреччина

їм, бачите, не підказував, ким вони хочуть бути. І вони тут не винні, а винні бузглузді правила гри, бездарно розроблені чиновниками від освіти.

Чи не занадто різко висловлююся? Якось не коректно виходить, бо йдеться ж про людей шановних і шанованих... Мабуть, ні, бо, якщо приглянутися до всіх без винятку реформаційних пертурбацій в освітній галузі, до руху «вперед – назад – вперед», пов'язаного з переходами на 12-річну систему навчання, а потім на одинадцятирічну, а тепер знову на дванадцятирічну, якщо пригадати пам'ятну всім учителям майже трирічну епопею переходу з 5-бальної до 12-бальної системи оцінювання знань, котра подавалася як реформа особливої

педагогічної значущості, якщо пережити перехід на Болонську систему і т.д. і т.п. – несть числа цим героїчним спробам підняти рівень нашої освіти! – то, якщо уважно приглянутися до кожного задуму реформування, що втілювався в тих законах, концепціях, постановках, деклараціях і т.д., то можна перекоонатися, що всі вони містили в собі ембріони майбутніх результатів, про які можна сказати відомим висловом: хотіли якнайкраще, а вийшло як завжди, а часто й гірше...

Біда в тому, що це стосується не лише освітнянської галузі, бо до якої б іншої сфери нашого життя ми б не звернулися – та сама картина. Система є системою. Яка тут причина? Перше, що приходить на думку, що підказується нашими кращими і безжалісними у своїй правдивості мислителями В'ячеславом Липинським та Євгеном Маланюком: генетика, а, точніше, менталітет малоросійства, сформований століттями бездержавності та пов'язаний із ним то прихованим, то відкритим етноцидом. Одна з ознак малоросійства – глибоко закорінена безвідповідальність у ставленні до всього того, що «не моє» та розслабленість волі – «якось то воно буде». Звертаючись до діячів епохи першої спроби утворити державність, Липинський буквально наказував, як діяти, організовуючи людей на державотворчі діяння: «Навчіть їх любити, а не ненавидіти один другого. Скажіть їм, що Україна це не рай земний – бо раю на землі не може бути, – а найкраще виконаний обов'язок супроти Бога і людей. І скажіть їм, що Україна не створиться хитрими спекуляціями, а тільки великим і організованим ідейним поривом...

... Тільки великим хрестовим походом духа на українське пекло тілесних пристрастей і хаосу матерії можна створити Україну».

Євген Маланюк, посилаючись на Липинського, назвав малоросійство хворобою, яку треба «довгі-довгі століття ізживати». Здається, цей процес ізживання малоросійства розпочала Революція Гідності. Важко вчимося «якнайкраще виконувати обов'язок супроти Бога і людей». Щоправда, ми лише на самому початку цього процесу. Є чимало сил, як зовнішніх, так і внутрішніх, котрі прагнуть пригасити цей порив. Але зараз у них не вийде, бо розуміємо, що далі відступати не можна. Реформи підуть, і в освіті також. І все станеться не так, як завжди.

Людмила ГРИЦИК

ПОЕЗІЯ А. ЦЕРЕТЕЛІ В СУЧАСНОМУ КОМУНІКАЦІЙНОМУ ПРОСТОРИ

Могила Акакія Церетелі на Мтацмінді

На початку літа Грузія вшанувала класика своєї літератури Акакія Церетелі (1840–1915). У багатьох науково-навчальних осередках пройшли конференції, презентації нових видань. Одним із них був Тбіліський державний університет імені І. Джавахішвілі, де й досі у дуже компактному складі (всього п'ять чоловік) працює Інститут україністики, яким керує знаний в Україні академік Отар Баканідзе. До ювілею співробітники інституту – серед них і колишні вихованці Київського університету доктори філології Ніно Накашідзе, Софіко Чхараташвілі – зробили чимало гарних справ. Не для «галочки» традиційно, а заради того, аби переконати в неформальності їхнього існування. Мене, наприклад, приємно вразила інформація про те, що на факультативне вивчення української мови – це була ідея Інституту – записалося 90 студентів і викладачів. За рік до фіналу дійшло 30 й одержали відповідні сертифікати. Так, в умовах фатального безгрошів'я університет, не пориваючи традиції, продовжує готувати україністів для Грузії. На жаль, в Україні підготовка картвелологів зупинилася на рівні

70–80-х років. Або інше. Інститут вирішив забезпечити грузинською літературою (класичною й сучасною) львівську бібліотеку, яка носить ім'я А. Церетелі. На час, коли проходили урочистості, було зібрано більше сотні книг. Ще однією приємною подією стала презентація двомовної монографії «Моя ікона Вітчизна» авторства Отара Баканідзе і Ладі Мінашвілі (Тб., вид. ТДУ, 2015, 286 с.). Взагалі стимульована подією тема українсько-грузинських взаємин у ці дні була актуальною, як ніколи. Ну ось хоча б такий приклад. У неділю до погруддя Акакія Церетелі на алеї визначних постатей, розташованій на території головного університетського корпусу, було людно – покладали квіти. І буквально навпроти, з протилежного боку проспекту І. Чавчавадзе, в кольорах українського прапора лягали квіти до пам'ятника Т. Шевченкові. Кажуть, що місце для пам'ятника обирав М. Саакашвілі. Перелік (випадкових або й ні) збігів (радісних і трагічних – у холі

університету були фото студентів, які стали жертвами неочікуваної повені) вражав. І в той же час спонукав до роздумів над історією українсько-грузинських взаємин, у тому числі й спроектованих на творчість А. Церетелі та її рецепцію в Україні. Відомо, тема «А. Церетелі й Україна» не нова ні для фахівців, ні просто шанувальників книги. Вона має чимало підготовлених у різний час праць із відповідними акцентами на «вузлових» моментах, місцях, особистих контактах, що сприяли входженню грузинського письменника в український літературно-культурний процес. Дослідники згадують при цьому Одесу, Петербург, Харків, Київ, віддаючи перевагу північній столиці, наголошуючи найперше на зустрічі там А. Церетелі й Т. Шевченка на квартирі професора російської історії М. Костомарова. «Нічий з імен грузинських та українських митців, – зауважує О. Баканідзе, – не переплелися між собою так міцно, як імена ... А. Церетелі й Т. Шевченка» [2, 221]. Жодна із праць як грузинських, так і українських учених не обійшла цього моменту. Він справді знаковий, бо стосується постатей «найхарактеристичніших» (М. Дашкевич) в обох літературах. Але саме цей період викликає найбільше питань, які, на жаль, і тепер залишаються порушеними, але не вирішеними. Одну зі своїх публікацій я так і назвала: «Зустріч А. Церетелі й Т. Шевченка: закономірність чи випадковість?» [14, с. 5–7]. Пам'ятаємо, з Одеси А. Церетелі прибув до Петербурга (цей шлях детально описаний дослідниками). При тому, що середовище, в якому опинився дев'ятнадцятилітній А. Церетелі освоєне / вивчене, саме воно потребує ґрунтового аналізу, у тому числі й з урахуванням і перепрочитанням введених у науковий вжиток матеріалів. Поділяючи погляди на одеський період у житті поета (це був 1859 рік) як ознайомчий, я не обмежую його лише родиною Андріївських-Туманішвілі (прислухаймося до слів А. Церетелі: «не маючи ніякісного життєвого досвіду, сповнений лише мріями...»). Як свідчить тогочасна періодика, в Одесі на той час існували потужні культурні осередки, які об'єднували людей різних національностей і в кінці XIX – на початку XX ст. сприяли утворенню громад, формуванню «нового типу людей, здатних до культурної, творчої та націотворчої діяльності» [1]. Сказане підтверджується повернутими тепер у науковий обіг іменами і публікаціями.

У простеженні шляху А. Церетелі в культуру, літературу, його вибору більшість дослідників акцентують передовсім на впливові студентського середовища. На таку думку натрапляємо і в спогадах А. Церетелі у «Пережитому», «дзеркалі, в якому відображена, – за словами М. Квлівідзе, – половина віку» [7]: «... брат одвіз мене в Петербург і познайомив зі студентами-грузинами... і я мимоволі опинився в їхньому колі» [16]. (В історії українсько-грузинських взаємин найчастіше сказане представлене фактами, пов'язаними із І. Чавчавадзе, Н. Ніколадзе, Кіпіані, Чубінашвілі.) Це був час, коли твори кирило-мефодіївських братчиків, а серед них і Т. Шевченка, який наприкінці 50-х повернувся до Петербурга, поширювалися у списках, у тому числі й написані на засланні. Український визвольний рух спричинив появу численних таємних товариств, так було і в Петербурзі, Харкові, Одесі. Серед поширюваних творів були і конфіскований «Кобзар», «Гайдамаки» Шевченка, «Ветка», «Украинские баллады» М. Костомарова, «Повесть об украинском народе» П. Куліша [6, с. 112–252]. Розгром кирило-мефодіївського братства став подією резонансною, адже ідеї, відстоювані братчиками, зокрема рівні права усіх народів, питання мови, освіти були однаково актуальні. «Мова, – скаже пізніше А. Церетелі, – міст і шлях до почуття і думки, їх правдиве відображення». Українські дослідники акцентують на тому, що українське петербурзьке земляцтво було дійове й талановите: у Петербурзі були в той час люди, про яких говорили. Серед них – Т. Шевченко, М. Костомаров – вишколений історик, знавець багатьох мов, людина, яка ще в Харкові, під впливом І. Срезневського, І. Розковшенка

Біля могили Акакія Церетелі. Професори
Тбіліського університету Ладо Міношвілі,
Отар Баканідзе, декан факультету гуманітарних наук
Дареджан Твалтвадзе

(цей український поет-романтик якийсь час був у Тифлісі), лекцій проф. Луніна таки остаточно «увійшла» в українську культуру [12, с. 5–7]. Сюди б додати ще П. Куліша, колишнього студента Петербурзького університету Д. Мордовця, для якого з часом тема Грузії стане актуальною в російськомовних романах, перекладених грузинською Тедо Сахокією. Серед них був і М. Гулак, колишній випускник Дерптського університету, який ще в Києві мешкав разом із М. Костомаровим. Список цей дуже неповний, але промовистий не лише для українця. І пов'язаний він найменше із революційними рухами (згадати спогади Н. Ніколадзе про «захоплюючі» розмови на літературні, суспільні теми і свій народ). До цих міркувань можна було б долучити і спостереження естонського дослідника проф. С. Ісакова про грузинських студентів (грузинське земляцтво і товариство кавказьких студентів у Дерптському університеті) [5]. До речі, це ті осередки, які продовжували діяльність аж до початку ХХ ст. Гр. Робахідзе з них. Його «Мистецтво і дійсність», «На утре Кн. Церетелі» дотичні до

нашої теми. На жаль, ми мало знаємо про петербурзький період проф. Д. Чубінашвілі, думаю, він у цьому плані ще не розкритий. Можна припустити, що упродовж 40–60-х рр. у Петербурзі кристалізувалися нові суспільні, культурні, освітні осередки, які сприяли і літературному взаємобміну. Важливою тут була й місія «Отечественных записок», «Вестника Европы», «Записок о Южной Руси» П. Куліша, які Т. Шевченко вважав «святим ділом», та інші видань. Це був один із шляхів, яким тогочасна українська література входила у свідомість творчо настроєної грузинської молоді, так само, як грузинська – в українську. Це було середовище, яке сприяло налагодженню особистих контактів, на жаль, і на сьогодні недостатньо вивчених. У цьому переконують і рядки А. Церетелі про зустріч із Шевченком. Дослідники не виокремлюють їх, натомість акцентують увагу на іншому: «В юнацькій моїй уяві, – згадує А. Церетелі, – я бачив його (Т. Шевченка – Л. Г.) завжди велетнем, оточеним ореолом слави» [15, с. 180]. Хіба це не є переконливим свідченням того, що до реальної зустрічі з українським поетом А. Церетелі уже був знайомий із його творами, передовсім «Кобзарем», духом його слова? 1908 року в Баку А. Церетелі скаже про здійснене бажання: «Я побачив Шевченка». Як видно, вітторки у М. Костомарова сприяли знайомству, яке було підготовлене попереднім періодом розвитку українсько-грузинських взаємин. Найменш дослідженим тут мені видається матеріал,

пов'язаний із діяльністю уже згаданого Д. Мордовця, який того ж 1859 року нарешті видав за участю М. Костомарова «Малорусский литературный сборник», і М. Гулака.

У компаративістиці подібні способи літературної рецепції дослідники (Д. Дюришин, А. Діма, Д. Наливайко) пояснюють чинниками суспільно-типологічного характеру, коли на перший план виступають головним чином ідейні моменти, що відображають суспільно-політичну ідеологію, погляди авторів, їх філософію. Хоч літературно-типологічні подібності при ближчому зверненні до творів А. Церетелі (узяти хоча б його «Тасмне послання», датоване 1859 р.) і Т. Шевченка (напр., поезії із «Кобзаря») також дають підстави міркувати і над схожими моментами теоретичної програми і художньої практики. Суть їх А. Церетелі висловив так: «Небесний талант дається людині для служіння народові». І ще: «Кожен народ має власне, відмінне від іншого обличчя, й його література, як дзеркало того чи іншого народу, повинна бути відзначена особливою печаттю» [16, с. 444]. Або: «Поет – духовний батько нації». Психолого-типологічні схожості – вони при чітко виражених індивідуальних рисах творчості як А. Церетелі, так і Т. Шевченка (зокрема родові, жанрово-стильові особливості) – багато в чому незаперечні. Можна стверджувати, що констатована багатьма вченими зустріч А. Церетелі і Т. Шевченка на квартирі професора російської історії Петербурзького університету М. Костомарова підбиває підсумок першому етапові української рецепції творчості А. Церетелі. Вона стала важливим фактом у вивченні історії українсько-грузинських взаємин, а слова Т. Шевченка, народжені нею, – хрестоматійними: «Як багато спільного у цього народу з нашим» [17, с. 153]. А. Церетелі, уже пізніше, 1914 року, підсумує: «Таких великих людей породжує тільки велика нація» [15]. Але тоді неточною є думка про першу зустріч А. Церетелі з Україною взагалі. Сумнівним є також твердження О. Мушкудіані, що перша згадка про А. Церетелі в українській періодиці датована 1894 роком («Історико-літературні перспективи Грузії», «Правда», 1894, № 12) [9, с. 79]. О. Баканідзе вважає такою 1893 рік, коли з'явився переклад «Хворої», виконаний Б. Грінченком [2]. Подальший процес рецепції творів А. Церетелі в Україні віддзеркалював особливості епохи, в яку розвивалася література в цілому.

Новий, якісно інший період української рецепції творів А. Церетелі припадає на кінець XIX – початок XX ст. Йому сприяли чинники різного характеру. Найголовніший із них – Харків, харківський університет як «зв'язкова» ланка подій, постаті Д. Ярославського, І. Срезневського, С. Додашвілі чи, наприклад, можлива участь харківських студентів у грузинських літературних салонах, про що пише проф. І. Луценко [8]. Так само, як і ролі «Кавказу», «Губернских ведомостей», «Сборника материалов для описания...» чи, наприклад, перебування тоді М. Гулака, О. Навроцького, Л. Лопатинського на Кавказі – це теж фактори процесу, містки, на яких перетиналися шляхи багатьох особистостей, чия доля була пов'язана як із Україною, так і з Грузією. Наприклад, проф. І. Луценко зі слів Г. Наморадзе, який багато років жив у Харкові та Києві і добре знав літературно-науковий Харків кінця минулого століття, згадує про виключно важливу роль М. Сумцова – етнолог, фольклориста, україніста у розвитку українсько-грузинських взаємин і не раз при тому посилався на думку А. Церетелі про М. Сумцова як «основну фігуру» в Харкові, як «поборника» українських і грузинських митців [8, с. 227]. Архів Г. Наморадзе не зберіг матеріалів, які стосуються діяльності А. Церетелі в Харкові та його стосунків із М. Сумцовим (частково він втрачений, як і частина грузинсько-українського словника). Але однозначно, це матеріал для майбутніх подальших пошуків у т.ч. й в архіві А. Церетелі. Акад. М. Сумцова, як і відомого історика проф. Д. Багалія, згадує й М. Кінцурашвілі-Ясамані, колишній студент університету, який під керівництвом М. Сумцова готував наукову працю «Шевченко, Церетелі, Кольцов, Некрасов, Нікітін.

Слово про Акакія Церетелі професора
Ладо Міношвілі

Спільність громадянських мотивів у їх творчості» [8, с. 224]. Згодом з'явилася низка публікацій про лірику А. Церетелі. Напружена робота грузинського письменника над власними творами (історичною драмою «Медея», оповіданням «Баші-Ачукі»), а також, як свідчать його адресати, «Витязем...» Ш. Руставелі (примітками); О. Баканідзе припускає, це були дві праці про «Витязя...» й «Кілька слів на відповідь п. І. Чавчавадзе з приводу «Витязя», надруковані в період перебування А. Церетелі в Харкові) [2, с. 64–65], супроводжувалися зустрічами, літературними зібраннями, вечірками, у яких брало участь не лише грузинське харківське земляцтво (про це не раз повідомляє «Квалі» за 1896 р.). Сучасного / нового прочитання у зв'язку з цим вимагають і контакти А. Церетелі з родиною Алчевських, особливо дочкою, у спадщині яких – ціла низка матеріалів, пов'язаних із Кавказом. Хоча б у зв'язку з діяльністю українського та грузинського товариств поширення грамотності, до яких були причетні й Алчевські, й Церетелі. З Харковом пов'язаний новий / інший рівень рецепції творів А. Церетелі.

Урізноманітнюються й форми грузинсько-українських літературних взаємин. Вони виражені таким чином:

хронологія роботи над «Витязем...» українських учених (М. Гулака, 1884, відгук на неї П. Умікашвілі 1886 р. в газеті «Кавказ», О. Навроцького, 264 строфи українського перекладу «Витязя...», виконані в Темір-Хан-Шурі в 90-ті рр.) дає підстави припускати, що стимулювалася вона і самим А. Церетелі, який після університетського (петербурзького) звернення до поеми Руставелі продовжував її в Харкові й Тифлісі. А. Церетелі знав про українську студію. Так, в одній із трьох прочитаних у березні 1887 року лекцій про «Барсову шкуру» Ш. Руставелі від підсумовував: «Ближче за всіх до істини наблизився шановний М. Гулак. ...підійшов до істини, але чомусь зупинився біля її дверей» [15, с. 588];

публіцистика, розмисли про літературну творчість припускають зв'язок А. Церетелі у 90-ті рр. із харківською естопсихологічною школою О. Потебні й Д. Овсяннико-Куликовського. Про стосунки О. Потебні й М. Сумцова з Грузією пише, посилаючись на архівні матеріали, й І. Луценко [8, с. 222–223]. На такий висновок мене наштовхують і тези доповіді Гр. Робахідзе, виголошені в Дерпті 1912 року «Мистецтво і дійсність», та міркування з нагоди ювілею А. Церетелі [11];

в Україні з'являються розвідки про творчість А. Церетелі. Рівень їх дуже різний. Від чисто ознайомчих (напр., передслово до українських перекладів А. Церетелі в газеті «Рідний край», 1909 С. Палія) – до ґрунтовних аналітичних, як, наприклад, О. Хаханашвілі (1900, ЛНВ), М. Сумцова («Южный край» 1909, 20 лютого з нагоди 50-річчя літературної діяльності). Остання мала таку назву: «Типологічні мотиви творчості А. Церетелі і Я. Щоголева»;

саме на кінець XIX – початок XX ст. припадає робота над українськими перекладами творів А. Церетелі, виконаними з оригіналу (М. Кінцурашвілі, Г. Наморадзе), з російських чи польських перекладів (П. Грабовський, Б. Грінченко, С. Палій), підрядників (О. Олесь). Вони дають підстави міркувати не лише над становленням і розвитком українського поетичного перекладу з віддалених (грузинської) мов, але й тим, як і чи позначився вибір перекладуваних творів на українському літературному процесі. Чи стали рецепційовані твори А. Церетелі функціональними в національній літературі.

Поділяючи думку В. Імедадзе, що, добираючи твір для перекладу, П. Грабовський «був зв'язаний», бо перебував у в'язниці, перекладав те, що «мав можливість перекласти» [4, с. 233], все ж можемо робити висновок (детальні зіставлення оригіналів і перекладів проведені В. Імедадзе, О. Мушкудіані): на певному етапі розвитку української літератури обраний метод перекладання був виправданий. П. Грабовський означив його так: «для мене мають вагу головна думка та загальний характер». Цей метод утверджували в українських перекладах А. Церетелі і Б. Грінченко, і С. Палій («Хвора», «Поет», «Бажання»). Хоч, наприклад, О. Мушкудіані, посилаючись на переклади Б. Грінченка («Хвора»), припускає використання як російських перекладів (із кн. «Грузинские поэты в образцах»), так і підрядника і вважає переклад Б. Грінченка «творчим». «Два переклади (рос. та укр. – Л.Г.) – два різні прочитання, дві інтерпретації» [9, с. 79]. Певні міркування породжують і українські переклади С. Палія з грузинської, зокрема й А. Церетелі. Але хто це? Чий це псевдонім? Питання і досі залишається без відповіді. Однозначним є висновок про те, що український художній переклад з грузинської, як і з інших мов кінця XIX – початку XX ст. «виконував не тільки інформаційну функцію, а передусім, – за М. Стріхою, – націєтворчу» [13, с. 9]. Вибір текстів для перекладу, – уточнює С. Павличко на основі творів європейських авторів, «відштовхувався від певної мистецької і навіть політичної концепції» [10, с. 44].

Я свідомо обминаю «київського» А. Церетелі, хоч, скажімо, діяльність «кавказького» земляцтва у Києві початку XX ст., Леся Українка та її грузинські приятелі, перебування поетеси в Грузії, листування з А. Кримським та Оленою Пчілкою були натхненні цим іменем.

Українська рецепція творів А. Церетелі радянського періоду відрізнялася від сприйняття інших письменників колишнього союзу: переважна більшість їх виконана з оригіналу – М. Бажаном, П. Тичиною, який освоював грузинську в Харкові, а в останні два десятиріччя – Р. Чілачавою (вибране до ювілею видане ним). Це уже сформована на багатому фактичному матеріалі школа українського перекладу з грузинської, відзначена певним досвідом і традиціями. Сюди я додала б і Г. Наморадзе. Хоч і ті твори, що перекладалися з підрядника (М. Рильським, А. Малишком, О. Новицьким), виконані досвідченими майстрами художнього перекладу. Прагнення точності, потрактованої різними, у т.ч. й європейськими школами по-різному, породжує здорову змагальність, утверджуючи можливість багатьох / нових перекладів. Наприклад, існує кілька перекладів поезії «Суліко» – І. Неходи, М. Бажана, Р. Чілачави, «Світлячка».

У XX ст. помітно розширилася жанрова палітра українських перекладів А. Церетелі. Це його поеми («Натела», «Торніке Еріставі», драма «Патара Кахі»), оповідання «Баші-Ачукі», «Пережите», одна з лекцій про Руставелі, публіцистика і, звичайно, поезія.

Якщо проаналізувати наявні в Україні монографічні дослідження О. Баканідзе, О. Мушкудіані, Р. Чілачави, В. Імедадзе, І. Луценка, Д. Косарика, можна констатувати: А. Церетелі упродовж усього XX ст. був учасником українського літературного процесу в усіх його проявах. Про це свідчать і переклади, виконані в еміграції, у першу чергу В. Державиним, вихованцем Петербурзького університету теж із оригіналу (журнали

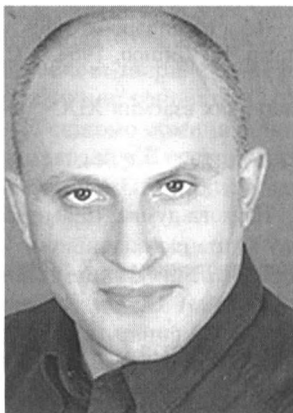
«Світ», «Визвольний шлях» та ін.). На роздуми наводить і маловідома частина фондів І. Айзенштока (колекція І. Айзенштока). Він закінчив Харківський інститут освіти. Літературознавець, текстолог, бібліотека якого неоціненна для дослідників. В ній є низка джерел – наукових, художніх, – що безпосередньо стосуються А. Церетелі (не просто грузинської літератури). В основному це видання грузинських (Ш. Нуцубідзе, Г. Кікодзе, М. Зандукелі) і російських учених періоду війни. Якими міркуваннями / науковими інтересами керувався учений – сказати важко. Очевидно, ідейно-тематичний, естетичний, образний рівні творчості знаходили відлуння і в нього, як, до речі, в еміграційних українських перекладах. Українська грузиніана велика, і постать А. Церетелі – не просто серед інших. «Інші – то інші, а він у нас, за словами І. Чавчавадзе, – єдиний наш Акакій».

Література

1. Антонович Марко. З історії Громад на рубежі 1850–1860-х рр. // «Київська старовина», 1998, № 2; Палієнко М. Київська Стара Громада в суспільному та науковому житті України (Друга половина XIX – початок XX ст.). // «Київська старовина», 1998, № 2.
2. Баканідзе О. Грузинсько-українські літературно-мистецькі взаємини. – К.: Дніпро, 1984.
3. Дюршин Д. Теория сравнительного изучения литературы. – М.: Прогресс, 1979. – С. 178.
4. Імедадзе В. Павло Грабовський – перекладач грузинських поетів // Райдужними мостами. – К.: Дніпро, 1968. – С. 233.
5. Исаков С. Сквозь годы и расстояния. – Таллин: Ээстирамаат, 1969.
6. Історія української літератури. У 8 томах. Т. 3. – К.: Наукова думка, 1968. – С. 112–252.
7. Квливидзе Ж. Грузинская литература XIX в. в кинодраматургии. – Тб.: Мецниэроба, 1989.
8. Луценко І. Біля чистих джерел братерства. // Райдужними мостами. К.: Дніпро, 1968. – С. 217–232.
9. Мушкудіані О. З історії українсько-грузинських літературно-культурних взаємин XIX – початку XX ст. – К.: Наукова думка, 1986. – С. 79.
10. Павличко С. Дискурс модернізму в українській літературі. – К.: Либідь, 1999. – С. 44.
11. Робакидзе Г. Публицистика. На утре кн. А. Р. Церетелі. – С. 75.
12. Смілянська В. Літературна творчість Миколи Костомарова. – К.: Наукова думка, 1990. – С. 5–7.
13. Стріха М. Український художній переклад: між літературою і націтворенням. – К.: Факт, 2006. – С. 9.
14. Слово і час, – 1990. – № 6.
15. Церетелі А. Слово до українців [виголошене 15 квітня 1914 р. З нагоди 100-ліття Т. Шевченка] // Церетелі А. Вибране. – К.: Дніпро, – 1990.
16. Церетелі А. Пережите // Церетелі А. Вибране. – К.: Дніпро, 1990. Переклад Р. Чілачави.
17. Церетелі А. Зустріч з Т. Г. Шевченком // Райдужними мостами. – К.: Дніпро, 1968.

Ігор ЛІМБОРСЬКИЙ,
доктор філологічних наук, професор, м. Черкаси

УНІВЕРСИТЕТ ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ: МІЖ ГЛОБАЛІЗАЦІЄЮ ТА КРИЗОЮ ГУМАНІТАРНИХ НАУК

Початок ХХІ століття, позначений процесами радикальної перебудови постсучасного світу під потужними впливами глобалізації, змусив з нових позицій замислитися над такими речами, як «геополітика знання», її основних складових характеристиках в окремих національних державах і найголовніше – про ту роль, яку буде вона відігравати в майбутній перспективі. Сьогодні вражають песимістичні оцінки відомих науковців стосовно університету у його класичному вигляді: «культура більше не є паролем до університету» (А. Блум) або «університет у руїнах» (Б. Рідінгс). Глобалізація так чи так передбачає не лише універсалізацію самого простору і феномену університетського «знання», а й можливий контроль за ним за допомогою глобальних дискурсів (економічних, управлінських, наукових, педагогічних, соціальних).

Говорячи про класичний європейський університет, як правило, мають на увазі ці освітні заклади в Англії, Франції, Італії і Німеччині, які уже від часу свого заснування за доби пізнього Середньовіччя мали утілювати ідеал «універсальності» знань і способів їхнього освоєння студентами. Власне саме поняття «університет» походить від латинського слова «universities» – цілісність, сукупність, корпорація педагогів і студентів. (Нагадаю, що універсальність і дискурс універсалізації є одним із базових у процесі глобалізації і створенні глобального світоустрою, а тому система університетів потужно сприяє їм). Середньовічний університет налічував чотири факультети: юридичний, медичний, богословський і філософський. Але навчання розпочиналося з особливого підготовчого факультету, де викладалися відомі «сім вільних мистецтв». Оскільки латиною мистецтва називалися «artis», то й факультет дістав назву «артистичного». Від традицій певних наукових шкіл уже за доби Середньовіччя бере початок спеціалізація

університетів. У невеличкому містечку Болонья, де наприкінці XI – початку XII століття з'явився талановитий знавець римського права Ірнерій, виникла школа юридичного права, яка згодом перетворилася на Болонський університет. В італійському місті Салерно університет уславився як центр знань у царині медицини. Університет у Парижі було визнано як центр богослів'я уже від часу свого заснування у XII столітті.

Дозвіл на відкриття університету видавав папа – так звану «папську булу», яка виводила навчальний заклад з-під контролю світської та місцевої церковної влади. Права підтверджувалися «привілеями» – особливими документами, де прописувалася автономія університету (власний суд, управління, право присвоювати наукові ступені), а діяльність самого університету скеровувалася виборним ректором. Випускників університетів очікувала блискуча кар'єра – вони ставали писарчуками, нотаріусами, судьями, адвокатами, прокурорами.

Від часів І.Канта, тобто приблизно з кінця XVIII ст., університет мав утілювати ідеал «творення знання», а не його позитивного, практичного використання. Іншими словами, осердя університетського мала бути здатність формувати любов до знання як такого, що пробуджує в індивідові особливий тип критичної рефлексії і сприяє виходу людства зі «стану неповноліття», під яким Кант розумів спроможність окремого «я» самостійно формувати судження щодо довколишнього світу. Культура ж, за В.Гумбольдтом, мала бути тією інтелектуальною рамкою, в межах якої здійснюється самий освітній процес, а університети при цьому призначені «сповідувати чисту ідею науки»¹. Ці складові і повинні були забезпечити свободу університетського життя і автономність університету як вільної рефлексії думки стосовно того, що відбувається за межами університету. Іншими словами, формується той образ університету, який є місцем і центром акумуляції знання і смислів. А основний філософський пафос роздумів про зміст університетської освіти обертався навколо проблеми пошуку динамічного поєднання базових характеристик «археології знання» (М.Фуко) і з'ясування розбіжностей, «точок розривів» між фундаментальними концептами гуманітарного знання, як-от між поясненням і розумінням (В.Дільтей), між словом та його проекцією на світ, між ідеєю та різними формами інтелектуальної рефлексії стосовно неї. Особливого розвитку набуває за цих часів компаративістика майже в усіх сферах гуманітарного знання про світ і людину.

У такому вигляді, у вирі таких ідей та ідеалів європейський класичний університет проіснував приблизно до середини ХХ ст. – часу, коли відбулися прикметні трансформації, які охопили за часів холодної війни світове уявлення про університет. Прийшов новий тип університету, який Ноам Хомський визначив як «корпоративний університет», що його сьогодні небезпідставно оцінюють як дітище глобалізації². Він зобов'язаний своїй появі «холодній війні», коли виразно оприявнилися нові виклики часу в умовах протистояння супердержав. Головне завдання такого університету – інтегрувати процес здобуття знань у становлення нових форм геополітичного устрою. Це університет, пафос діяльності якого направлено на пріоритетність не гуманітарних, а соціально-прикладних наук (як, приміром, у галузі економіки і фінансів, соціального управління), він стає центром у сфері професійного і технічного навчання. Гуманітарним дисциплінам тут відведено другорядну роль, а якщо вони і підтримуються, як у країнах пострадянського простору, то лише у сфері їх практичного використання – це, скажімо, вивчення іноземних мов. Мова цікавить передусім не як предмет рефлексії, а як засіб,

¹ Гумбольдт В. Про внутрішню та зовнішню організацію вищих наукових закладів у Берліні // Ідея університету. Антологія / Відп. ред. М.Зубрицька. – Львів: Літопис, 2002. – С. 25.

² Див.: Chomsky N. The Cold War and the University. – New York: New Press, 1997.

що здатен збільшити «конкурентоспроможність» випускника. Найголовніше, що у свідомості індивіда формується інша епістемологічна матриця. Він уже не є творцем знання як такого – ідеал кантівського університету, – а виступає як пасивний реципієнт, власне кажучи, споживач знання. Втрачається найголовніше досягнення традиційного університету – людина витісняється зі сфери смисло- та знання-творення. Інший бік цієї моделі університету – це є його безперечна залежність від зовнішніх інституцій і чинників. Тобто йдеться передусім про те, що університет від другої половини ХХ ст. втратив свій колишній пафос і ідеал університетського знання в його гумбольдтівському і кантівському сенсах.

Прикметною ознакою багатьох західних університетів останніх десятиліть стало закриття гуманітарних кафедр. Самий поступ глобалізації сприяє цим процесам, з одного боку, ослабляючи роль окремої нації-держави в процесах побудови нового світоустрою, а відтак відпадає потреба у тих наукових і освітніх програмах, що стояли на сторожі національної ідентичності, а з іншого – тиранія ринку на шляхах утвердження постіндустріального суспільства поступово витісняє гуманітаристику, яка створювала відповідну інтелектуальну рефлексію, що була налаштована критично проти будь-яких владних дискурсів – політичних, соціальних, ринкових. Б.Ріддінгс оцінює таку ситуацію щодо університетів так: «Нинішній економічний пресинг доводить, що у нас немає жодних шансів втілити якнайповніше гумбольдтівський ідеал, навіть якщо у наративу національної культури все ще є суб'єкт, здатний виступати його референтом»³. Криза торкнулася навіть таких фундаментальних дисциплін, які викладалися в університетах упродовж усієї історії існування цієї інституції. Приміром, філософію, як цікаво помітив М.Епштейн, протягом останніх кількох століть якнайменше цікавила «мудрість», а сама філософія перетворилася на академічну дисципліну системної побудови понять і логічного аналізу слів. У ХХ–ХХІ століттях це привело до пошуків «смыслів», пошуку дискурсу «мудрости» за межами філософії, в царині метафізики, нетрадиційних способів розмірковування про світ і людину. На відміну від філософії, така «мудрість» «розумніша за самий розум, вона розуміє місце розуму в світі, його обмеженість бажанням, волею, відсутністю смислу»⁴.

Глобалізація сприяє зміні векторів самих гуманітарних досліджень, які помітно зміщуються в бік міждисциплінарності. Сьогодні, наприклад, літературознавство стає наукою, яка, описуючи літературу, активно користується арсеналом таких дисциплін, як соціологія, філософія культури, антропологія і навіть економіка⁵. Та особливо тут показовою є літературознавча компаративістика, яка, переживаючи свою чергову методологічну кризу, виходить сьогодні далеко за межі власне літературознавства, звертаючись до аналізу таких явищ, як мультикультуралізм, постколоніалізм і транскulturація. Між(інтер)дисциплінарність – як черговий проект літературознавчої компаративістики початку ХХІ ст. – виглядає сьогодні як спроба не тільки розширити поле і набір методів дослідження, а й дати відповідь на глобальні очікування окремих національних літератур, які постали перед проблемою пошуків і відкриття нової транскulturурної і транснаціональної гібридної ідентичності. Адже гібридну ідентичність здатна «освоїти» лише «гібридна», міждисциплінарна галузь наукового

³ Ридингс Б. Университет в руинах. – М.: Высшая школа экономики, 2010. – С.198.

⁴ Эпштейн М. Знак пробела: о будущем гуманитарных наук. – М.: Новое литературное обозрение, 2004. – С.797.

⁵ Див.: Глостанова М. Жить никогда, писать ниготкуда. Постсоветская литература и эстетика транскulturации. – М.: УРССЮ 2004. – С.76.

дискурсу, яка якнайменш прив'язана до певних усталених і стабільних, протоптаних попередньою думкою шляхів в осмисленні історико-культурних фактів з визначеним набором уявлень, стереотипів і «інтелектуальних конструктів» – продуктів наукової рефлексії донедавна конкретно визначеної спрямованості.

При цьому інтердисциплінарність у компаративістиці може наповнюватися надзвичайно широким спектром значень. С.Т.Зепетнек, наголошуючи на тому, що «порівняльне «дослідження літератури досягне своєї мети тоді, коли в річищі інтердисциплінарності будуть дотримуватися послідовно принципи порівняння і відповідного методу»⁶, запроваджує до вжитку додаткові поняття – «інтрадисциплінарність» (intradisciplinarity) і «мультидисциплінарність» (multidisciplinarity). Під «інтрадисциплінарністю» дослідник розуміє порівняльне дослідження різних видів мистецтва залежно від способів «проникнення» і відтворення реальності («фіксація» реальності, наприклад, у кіно і в літературі), а під «мультидисциплінарністю» – аналіз літературних текстів із застосуванням «віддалених» наукових дисциплін, як, наприклад, фармакології і медицини (смерть, хвороба героя з точки зору «медичного фактору»). У такому випадку, на думку дослідника, буде забезпечене оновлення традиційного порівняльного літературознавства на шляху до появи «нової літературної компаративістики» (New Comparative Literature).

В Україні новочасний університет у кантівському і гумбольдтівському сенсі з'являється порівняно пізно. Йдеться тут про перший освітній заклад такого типу – Харківський університет, який від часу свого заснування у 1805 році будувався за моделлю німецьких класичних університетів. До речі, саме німці доклали чимало зусиль для створення особливої наукової і творчої атмосфери серед професури в Україні. Такою, наприклад, була діяльність Й.Б.Шада, який приїхав з Німеччини на запрошення попечителя Харківського учбового округу графа Потоцького. Рекомендацію цьому ієнському філософові дав Й.Гете, який брав активну участь у доборі викладачів для першого в Україні вищого навчального закладу університетського типу.

В університеті Шад очолив кафедру уможлядної і практичної філософії, викладав філософію, етику, природне право, німецьку мову, психологію. Цікаво, що у харківський період цей німецький мислитель починає системно викладати свої філософські погляди. У Харкові він надрукував латинською мовою «Логіку» (1812), курс «Природного права» (1814) і промову, присвячену визволенню Європи від Наполеона (1814). Завдяки його діяльності Харківський університет цього часу постає одним із значних центрів поширення класичної німецької філософії⁷.

Але при цьому в Україні завжди зберігалася тенденція обережного і поміркованого ставлення до зовнішніх впливів, коли будь-яке явище, будь-який тип культурного дискурсу отримували право на власну легітимність лише тоді, коли «чуже», вступаючи у складний і вкрай лабільний зв'язок з автохтонним, національним, підтверджувало своє право на існування через практику українського специфічного досвіду. У сфері університетської освіти сьогодні це ускладнюється такими об'єктивними чинниками, як наслідки тоталітарного і напівколоніального минулого України, проблемами, пов'язаними з кризою української ідентичності (як, скажімо, на Донбасі або в Криму), різними економічними і соціальними аспектами, які все ще залишають нас далеко по-

⁶ Zepetnek S.T. Comparative Literature as/ and Interdisciplinarity // Zepetnek S.T. Comparative Literature: Theory, Method, Application. – Atlanta: Rodopi, 1998. – P.82.

⁷ Див.: Лімборський І.В. Європейське та українське Просвітництво: незавершений проєкт? Реінтерпретація канону і спроба аналізу літературних парадигм. – Черкаси: ЧДТУ, 2006. – С.342–344.

заду розвинутих європейських країн. Але при цьому ми вже сьогодні постали перед проблемами, характерними для всього світу – нового проекту «розмивання кордонів» і транскультурних, транснаціональних і трансмовних змін. Виникає закономірне запитання: які нові альтернативні моделі існування культур, цивілізаційних моделей, зрештою гуманітарних стандартів здатне запропонувати глобалізоване постсучасне суспільство? І, звичайно, наступне не менш важливе запитання – яке місце в цих процесах відведено Україні й українському університету?

З'являється відчуття того, що український університет, для якого відкрилися сьогодні нові глобальні перспективи, переживає ті самі проблеми, що характеризують у цілому усі світові процеси переходу до нової моделі світоустрою за доби глобалізації, яка стала, за словами Е.Валлерстайна, «періодом грізних потрясінь, оскільки ціна переходу надзвичайно велика, його перспективи вкрай незрозумілі, потенціал впливу невеликих змін на кінцевий результат дуже значний»⁸.

Але є й низка специфічних проблем, що визначає особливий шлях українського університету. Своєрідність університету в Україні не можна до кінця зрозуміти без урахування того факту, що українська культура не знала такого феномену, як Просвітництво у тих формах, в яких воно набуло поширення на Заході. У більшості країн Західної Європи просвітителі (Вольтер, Монтеск'є, Дідро, Шльоцер) наголошували на наявності інтерсуб'єктивних загальних істин, а самі вони мали на меті – обстоювати шлях не теологічної, а самоочевидної у своїй ідейній незаангажованості інтелектуальної рефлексії. Одна з необхідних умов для цього – спроба усвідомити «теперішність» як час, в якому перебуває суб'єкт рефлексії (або творчості) і який слід принципово відмежувати від минулого для того, щоб з надією поглянути в майбутнє. Власне це і свідчило про формування у просвітницькій свідомості уявлення про «розрив» в історії, яка тепер постала у двох основних реєстрах – «до» і «після». У минулому – проблематизація світу як практики помилок та нереалізованих можливостей, в майбутньому – складання нового типу раціональної суб'єктивності як специфічної форми розгортання людської свідомості, яка здатна самостійно визначати механізми соціального упорядкування та шляхи власної індивідуалізації, що пов'язана багатьма гранями з різними формами державності, освіти та освіченості. Формувався особливий ідеал «енциклопедичних» знань, який мав втілювати тогочасний університет.

Що це все означає, коли йдеться про університет в Україні початку XXI століття?

Сьогодні в Україні університет виявляє глибоку залежність насамперед від влади (наслідок недалекого «советського» тоталітарного минулого), яка розподіляє і здійснює фінансування університетів. Власне гроші і влада диктують форми і способи продукування знання і підготовку студента і, зрозуміла річ, що ці механізми не зосереджені в самих університетах. Напрямок підготовки фахівців в університетах диктує та кон'юнктура стихійного «пострадянського» ринку, що міг сформуватися лише у країнах, де перехід до нових форм економічних відносин був породжений не тривалою історичною еволюцією як у більшості країн Західної Європи, а одним «стрибком», під впливом стихійного ринку і «шокової терапії» початку 90-х років минулого століття, зупинки або перепрофілювання більшості потужних підприємств країни. Провідні принципи гуманітаристики, які, на думку такого авторитетного мислителя постсучасності, як Ф.Фукуяма, потужно посприяли на межі XX–XXI ст. переходу в країнах Західного світу до особливого типу суспільства – «суспільства довіри». На його думку, розвиткові економічного процвітання Заходу сприяє наявність феномену «довіри» між учасниками ринкових стосунків на всіх

⁸ Валлерстайн Э. Конец знакомого мира. Социология XXI века. – М.: Логос, 2004. – С.6.

рівнях – від руху товарів до грошових потоків⁹. Можна припустити, що саме університет з його гуманітарним типом освіти і був тим механізмом, який дозволив послідовно, крок за кроком формувати і забезпечувати етичний бік цієї «довіри», підтримувати, так би мовити, її внутрішній стрижень. В Україні з огляду на різні причини такого феномену до сьогодні не спостерігається, а інтелігентність останнім часом часто сприймається взагалі як слабкість, є ознакою непрактичності, «наївності» і фактор, що не дозволяє вижити за нових викликів постсучасності і глобалізації.

Вплив цих двох чинників – влади і стихійного ринку – відчувається майже на всіх рівнях життя постсучасного українського університету. Навіть якщо йдеться про такий важливий елемент, як академічна свобода. Сама ідея, принаймні у тому вигляді, в якому вона набула популярності серед українських інтелектуалів останнього часу, фактично є нав'язаною ззовні, новими віяннями і тенденціями серед українського істеблішменту, а не фактом, породженим зсередини самого університетського життя. Свобода, яка надається «згори», уже не є власне самою свободою, а стає нав'язаним владними структурами імперативом, коли ти долучаєшся до свободи як до такого феномену, який «спускається» за допомогою законів і міністерських циркулярів. Тим часом це не є ідеал університетського життя гумбольдтівського штибу, коли обстоюються послідовно «принципи самотності та свободи»¹⁰. У німецького мислителя тут ідеться насамперед про незаангажованість і свободу рефлексії індивіда, власне науковця, за його власними словами, «обраного», здатного до продукування нового типу дискурсивного знання, який при цьому обстоює ідеали «безкорисливої співпраці» з іншими науковцями і на якого не мають поширюватися звичні стереотипи повсякденного життя з його орієнтацією на практичний зиск і «включеність» у вир соціальних процесів. Г.Гадамер казав у цьому плані, що Гумбольдт «виявляв свій протест проти скерованості університету як професійної школи», бачив можливість у ньому «дистанціюватися від корисності і пожиточності», а відтак і зосередитися на «життєвих ідеях»¹¹.

Надання нових альтернатив і перспектив нашому університету, як-от економічної і академічної свободи (прописано у новому законі «Про вищу освіту»), може мати якнайменш очікуваний результат – феодалізацію і рефеодалізацію вишів (пам'ятаючи про способи керування освітою за тоталітарних часів!), коли на місцях, насамперед у провінційних університетах, ректор університету іноді вирішує питання кадрових призначень керівників кафедр, факультетів і інститутів та фінансування наукових програм залежно не від фахової компетентності претендентів або актуальності і важливості розробок, а від прихильності до власної особи, готуючи собі «електорат» на майбутніх виборах ректора. Не будемо зупинятися на можливості фінансових зловживань, які можуть приховуватися під гаслом «фінансова та економічна незалежність» університетів. Тому як ніколи виявляються актуальними для нас слова Х.Ортеги-і-Гассета щодо університетської спільноти, сказані ще у далекому 1930 році: «Сьогодні в науці ще є чимало від феодалізму, егоїзму, недисциплінованості, марнославства й культового жесту»¹².

⁹ Див.: Фукуяма Ф. Доверие: социальные добродетели и путь к процветанию. – М.: АСТ, Ермак, 2004.

¹⁰ Гумбольдт В. Про внутрішню та зовнішню організацію вищих наукових закладів у Берліні // Ідея університету. Антологія / Відп. ред. М.Зубрицька. – С.25.

¹¹ Гадамер Г.-Г. Ідея університету – вчора, сьогодні, завтра // Там само. – С.171.

¹² Ортега-і-Гассет Х. Місія університету // Ідея університету. Антологія. – С.100.

Звичайно, все це віддаляє університет від «життя ідеями». Адже не є великою таємницею серед академічної спільноти, що сьогодні науковець, який переймається ідеями науки, не зможе посісти посаду ректора, який має бути в одній особі економістом, юристом і менеджером, має знаходити прихильність місцевих політичних еліт, забезпечуючи процес виживання університету в сьогоднішній скрутній економічній і політичній ситуації. У справжнього науковця на все це просто не буде вистачати часу. Нагадаю також, що прихід «нових» або повернення «старих» політичних еліт до влади у нашій країні, як правило, майже завжди супроводжується таким явищем, яке дістало назву «ректоропад». А цього в принципі не повинно відбуватися, коли йдеться про академічну спільноту й наукову діяльність, яка має бути якнайбільш незаангажованою і керуватися ідеями науки і служіння їй, коли науковець усе ще залишається «сучасним ченцем» (Х.Ортега-і-Гассет).

Одним із виходів у такій ситуації може бути пошук динамічного балансу між «позитивним» знанням, що його дає «корпоративний» університет, і критичним мисленням, яке формується гуманітарною складовою в університетських програмах. При цьому треба зберігати певну обережність у наслідуванні традицій західних університетів, оскільки домінування лише однієї епістеми – західної – перетворює університетську аудиторію на пасивного споживача «чужого» досвіду критичного мислення. Постсучасна гуманітаристика дедалі більше переймається думкою про те, що не на домінуванні певних епістемологічних кодів, освітніх моделей має базуватися університет, а на взаємодії різних національних традицій породження й акумуляції знань, їхньому діалозі і взаємодоповнюваності. Так історично складається, що сьогодні лише гуманітарні науки – за доби глобалізації навіть у формах критичного «космополітизму» – здатні стояти на сторожі університету як важливої інституції людської цивілізації XXI ст.

В. Соболев разом із проф Тересою Хинчевською перед Храмом Св. Марка

Валентина СОБОЛЬ, Польща

BUONGIORNO, SIORA MASCARA!

Моїй польській сестрі по духу Тересі

Czuc żywo i to czucie bez przysady obwieszczą
Ignacy Krasicki

«Buongiorno, siora mascara!», що означає «вітаю, сестро маско!» – ось саме так у XVIII столітті у Венеції віталися в часи карнавалу, коли до міста з okazji свята «Ля Сенса» (La Sensa), в часі елекції дожив та зашлюбин їхніх дітей прибувало багато знаменитостей. А як з'явилися перші, а нині всесвітньо знані маски? Легенда пов'язує цей факт ... із жінкою і сягає 1204 року, коли Енріко Дандоло (Enrico Dandolo) почав спроваджувати з підкореного Константинополя мусульманських жінок. Їхні прекрасні обличчя, сховані заслонами та масками, тоді чомусь нагадували кондот'єрові душі померлих...

Перша жінка, яка в 1678 році здобула науковий титул в Італії, зокрема в Падуанському університеті, була італійка Олена Лукреція Корнер Піскорія.

А перша українська жінка в Падуї, правдоподібно, та, яка подарувала їй незрівнянні українські вишивки. Хоча перший український акорд на землі Вівальді – то студювання в Падуї, але також і в Болонії, Венеції і навіть у Римі¹ gente ruthenus, natione polonus Станіслава Оріховського Роксолана (1513–1566)². Гуманістичні студії в Італії приваблювали його найбільше...

***

Були перші дні цього річного травня, місяця «синьої туги й юного божевілля»³. Ці слова Юрія Косача спливали в пам'яті мимохідь, бо ж голова затуманилася від запаху завчасу розквітлих білосніжних акацій, від магічної краси стародавнього міста... Міста без трамваїв, автобусів – відлік часу тут іде згідно з унікальним – від 1344 року – астрономічним

¹ Саме в Римі Станіслав Оріховський Роксолан звернув на себе увагу одного з кардиналів, при дворі якого перебував якийсь час.

² Про С. Оріховського та український складник його світогляду див. спеціальний розділ академічної історії української літератури авторства М. Трофимука: Історія української літератури, том перший. Давня література (X–перша половина XVI ст.). Наукові редактори Ю. Пелешенко, М. Сулима, Видавництво «Наукова думка», Київ, 2013, с. 722–728.

³ Юрій Косач, Чорна пані та інші оповідання, Накладом видавничої спілки «Нові шляхи», Львів, 1931, с. 8.

годинником, який нині на вежі збудованого пізніше, в 1599–1605 роках, Палаццо дель Капітаніо. Оздобою художньої школи із XIV століття є дивовижні фрески, на яких можна побачити портрет безсмертного Петрарки. А ботанічний сад від 1585 (!) року до сьогодні плекає пальму, під якою в 1786 році стояв у задумі великий Гете... Та понад всі очікування – збудована Енріко Скровені (Scrovegnich) в 1303-му так звана «Каплиця Скровені», до якої задалегідь ще із Варшави ми з подругою замовили квитки. У 1303–1305 рр. Джотто (Giotto, 1267(?)–1337) намалював фрески зі сценами з життя Христа. На одній із них споретрований Скровені оферує до рук Божої Матері модель святої каплиці.

...І не повірилося власним очам, коли в один із тих незабутніх травневих вечорів у самому центрі Падуї, із новочасної вітрини магазину «Niju-piju» на вулиці Гарібальді в самісіньку душу зазирнули... жіночі й чоловічі українські вишиванки. Стародавній світ, колиска європейські цивілізації з тієї миті почала промовляти пам'яттю спільної праісторії, таємничі коди якої відчитуються, часом навіть у супереччя власній волі, але тільки серцем.

А в наступні дні, крім Падуї, була ще й містична Венеція. Її історія сягає сивих часів, а найдавніший легендарний відгомін – Гомерової «Іліади», саме того місця, де Гомер згадує про Енетів, які поспішають із Пафлагонії, аби врятувати Пріама. Залишивши свою землю, Енети оселилися на здобутих силою теренах і заснували там місто Альтін, звідки вирушили на острів Торчелло. Від того часу започатковується понад тисячолітня історія Сереніссіми – Найяснішої Венецької Республіки. Великого Дива біля узбережжя Адріатичного моря. Від 840 року, здобувши незалежність від Візантії, Венеція починає домінувати на Адріатику. Так розпочиналися століття великої історії, позначеної досягненнями мистецтва, архітектури, інженерної справи, філософії, літератури... І, як то є в історії, після піку слави – великого занепаду після війни з Туреччиною в 1714–1718 роках...

Мало сказати, що тут все вражає. Що найбільше? Правдоподібно, це оригінальні полотна художників світової слави. Найушлавенішого митця своєї епохи Тиціана (під таким іменем увійшов до історії Тізіано Вецелліо (1485–1576), який прожив 90 років і малював до останнього дня. Це саме його пензлю належать портрети найвидатніших особистостей доби. Шістдесят років земного життя відміряла доля для Веронезе (Паоло Каліарі, 1528–1588). Митець надавав перевагу історичним та міфологічним сценам, працюючи для заможної венецької аристократії. Упродовж кількох віків продовжує надихати життєствердний дух його мистецтва, його незвична кольористика, характеристична барва, передусім і зокрема уславлена «зелень Веронезе». Чи Вітторе Карпаччіо (1455–1526) із його відчуттям екзотичних деталей, якому вдалося поєднати гідну ілюстратора увагу до окремих штрихів, відчуття тих деталей із залюбленістю в монументальний простір⁴. Значна частина його полотен – це пейзажі, в яких дуже точно зображені різні звірі (олені, папуги, собаки) та рослини. А геніальний митець Якопо Робусті у світі є знаний як Тінторетто (1518–1594) зумів виробити свою неповторну творчу манеру: зображуючи переважно релігійні сюжети, досягнув неповторних ефектів у зображенні світлотіней, які дають його творам враження фосфоризації. Одним із найкращих його творинь є полотно «Чуда святого Марка».

Отож, святий Марко... Чим Палац Дожів є поміж світськими будинками Венеції, тим є костел святого Марка поміж святинями – переконує читача один із перших довідників⁵. Базилика Святого Марка є незрівнянна у своїй красі, вона сяє золотом, мармуром та

⁴ *Wenecja- udany weekend* (tytuł oryginału- La Guida Verde. Venezia), red. Prowadzący A.Moncznik, Pion Wydawniczy Wydawnictwo Bezdroża, Kraków 2007, s.44.

⁵ Leon Sternklar, *Artystyczno-informacyjny przewodnik po Wenecji i wyspach okolicznych z planem miasta*. Nakładem księgarni polskiej B.Połonieckiego, Lwów-Warszawa 1903, s.102.

мозаїками. Дивує огром казкового багатства (втім і нагробованого), а також поєднання різних стилів у будові, все разом створює потужну силу краси й могуті, подиву й захвату... Властиво, це дожа Андрій Дондоло (панував 1342–1354 рр.), котрий був також і видатним венецьким дієписцем, у своїй хроніці розповів, що останки святого євангеліста Марка у 828 році було перенесено до Венеції з Єгипетської Александрії.

Дожа Юстиніан у своєму заповіті записав фундуш на будову костелу св. Марка. І такий храм постає, спершу переважно дерев'яний, упродовж 830–864 рр. Постає властиво на тому саме місці, де раніше стояв костел першого патрона Венеції св. Теодора, який було збудовано ще в 532 році... У 976 році була велика пожежа, в якій згорів і костел, і палац дожив, і ще інші 2 костели та 300 будиноків у Венеції... Та вже в тому ж самому 976 році було розпочато відбудову нового костелу, яку успішно завершено в 1008-му. Але тільки за панування дожі Домініка Контаріні у першій половині XI століття храм святого Марка отримав свій сьгоднішній вигляд та форму, а 8 жовтня 1085 року був посвячений...

Палац Дожив, то наступне диво і разючий контраст. Небаченої пишноти і багатства палац, але в його бездонних підвалах – найжорстокіша в'язниця, по дорозі до якої приречені, по дорозі в оте моторошне й сьгодні підземелля, переходячи через «міст зітхань», могли востаннє побачити свою незрівнянну і кохану Венецію...

Na moście Westchnień w Wenecji stałem,
Skąd w lewo pałac, a w prawo więzienie;
Z wody półkolem wystrzela wspaniałem
Gród, jak na różdżki czarownej skinienie.
Tysiąc lat w mglistym obrazie tu staje;
Zamarła sława śle uśmiech z mogiły
Odległym wiekom, – gdy podbite kraje
Lwu skrzydlatemu daninę zносиły;
Kiedy Wenecja w stu wysep koronie
Na swoim władnym zasiadała tronie...⁶

Жодна поезія, втім, не в може передати того почуття, яке мали в душі приречені... І коли ми з подругою стояли на тому місточку, мені подумалося про метафоричний міст зітхань моєї України за Італією. Дивовижною країною, мова якої така ж співуча і мелодійна, як наша українська. У Венеції міг би бути(!) такий собі скромний будинок понад самісньким ріо⁷, на фронтоні якого так природно (як десятки інших) виглядав би надпис: тут, у роках..... XIX століття перебував великий український поет Тарас Шевченко. Бо ж властиво, саме до Італії мав твердий намір їхати й студіювати високе мистецтво Тарас Шевченко, а потрапив – із волі царя – на 10 років заслання...

Займаючись дослідженням бароко, я запитала мою подругу, якою була доба бароко у Венеції. Її обізнаність мене заскочила так само, як і її залюбленість у мистецтво. Найрозкішнішим його витвором (а водночас і найпромовистішим прикладом венецької тенденції до тріумфального монументалізму!) тут вважають костел під назвою «Свята Марія делла Салюте» (S.Maria della Salute). Архітектором цього шедеву є той самий творець, який також є автором найгарніших барокових палаців понад Каналом Гранде (Canal Grande) – Бальтазар Лонгена (Baldassarre Longhena, 1598–1682). Костел «Свята Марія делла Салюте» – це біла силуетка, потужні сходи і чарівний портик, а ще – чисельні ангели і пророки дивовижної краси...

⁶ Lord Byron, Wędrowki Childe-Harolda, poemat, pieśń IV, przekład Aleksandra Krajeńskiego, Cyt. Za: Leon Sternklar, Artystyczno-informatyczny przewodnik po Wenecji i wyspach okolicznych z planem miasta, Z drukarni słowa polskiego we Lwowie pod zarządem J.Ziemińskiego, Lwów 1903, s.94.

⁷ Rіo (rio) – так у Венеції називаються чисельні відгалуження каналів. Властиво каналів як таких є тільки три: Canal Grande, Canale della Giudecca, Canale di Canareggioю. Переважна більшість венецьких «вулиць» – то саме ріо.

Сьогодні Венеція, як і моя Україна, переживає дуже складні часи. Хоча, безперечно, то неспівмірні між собою проблеми...

Відштовхнусь тут від констатації, яку щойно вичитала в одному із новочасних довідників про те, що балансування поміж минулим та новочасним понад усяку міру виснажило і саму Венецію, і її корінних мешканців, а їхня толерантність та «терплячість у стосунку до десидентів», а ще неймовірно великої кількості туристів правдоподібно має вичерпатися... І то, властиво, не панацея, що саме туристи є тут нині джерелом чималих заробітків⁸. Сьогодні Венеція волає про допомогу. Небаченої досі висоти хвиля в 1916-му, а не тільки бомбардування в роки Першої світової війни принесли Венеції лихо та великі збитки. Сьогодні науковці застерігають перед зростаючим рівнем морської води при одночасному осіданні окремих фрагментів земної кори. Ризик зникнення Венеції, при поступовому її обезлюдненні сьогодні є дуже значним. Але жєну геть асоціації зі змістом оповідання Томаса Манна «Смерть у Венеції», в якому автор чи не століття тому зобразив Сереніссіму в стані тотального упадку й розкладу: герой твору німецький письменник Густав фон Ашенбах стає свідком епідемії холери...

Змоїм еством органічним є той життєствердно-карнавальний дискурс Юрія Андруховича, за яким незбагненна сила не лише венецьких традицій, а й, безперечно, українського родо-воду. То ж саме Андрухович у своїй «Перверзії» тонко й точно відчув і передав оту, щойно наприкінці ХХ століття із великою помпою відроджену, пристрасть до жартів, маскарадів, незліченного розмаїття масок. Маска Стаса Перфецького у карнавальному сценарії Юрія Андруховича для мене від самого початку була як послання в часі від козака-характерника. Одного з тих саме сміливців, до яких венецький посол Сангрєдо послав дипломата (одночас поета і священника) Альберто Віміні (Мікеле Б'янкі, 1603–1667) з метою зібрати відомості про Військо Запорозьке, але також і провести переговори щодо організації козацьких походів проти Туреччини⁹, тобто шукав підтримки для Венеції...

Сьогодні новочасний карнавал у Венеції розпочинається символічно-знаковим, дивовижно-прекрасним дійством «*volo del'angelo*», що означає «політ ангела». І хоча у ролі ангела є щоразу відважніший каскадер-акробат, який на спеціальних лінвах «злітає» із самісінької дзвіниці базилики святого Марка, а завершує свій лет ...на дахові величного Палацу Дожів, – люди ніколи не перестануть вірити в казку. Карнавал є чарівна казка, як на перший погляд. Карнавал, однак, не лише свято із вражаючим видовищем, це народження нового світу замість того, який віджив...

Про карнавал, який нині став об'єктом інтердисциплінарних і міжнародних студій, сказано й написано багато. Близько 3500 томів¹⁰ налічує європейська бібліотека карнавалу, яка знаходиться в спеціальному Музеї карнавалу і маски в містечку Бінче (Binche)¹¹ в Бельгії (Musée International du Carnaval et du Masque). Більше того, сьогодні входить до активного наукового обігу поняття «карнавалогічна бібліотека», а, наприклад, у Німеччині розвивається й плекається навіть окрема етнологічна субдисципліна під назвою «*Fastnachtsforschung*», що означає дослідження карнавалу.

В амбівалентному карнавальному дійстві присутній, однак, момент очисних креативних змін, у ритмі яких невпинно живе й оновлюється людство. Вичерпується старий час, у горнілі його гартується новий світ... Твориться і новий український час. І новий український світ.

⁸ Wenecja- udany weekend (tytuł oryginału- La Guida Verde. Venezia), red. Prowadzący A.Moncznik, Pion Wydawniczy Wydawnictwo Bezdroża, Kraków 2007, s.51.

⁹ <http://www.history.org.ua/?termin=Vimina>. Режим доступу 20.06.2015

¹⁰ Wojciech Dudzik, Wstęp [w:] Karnawal. Studia historyczno-antropologiczne. Redaktor W.Dudzik, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2011, s.7.

¹¹ За рішенням ЮНЕСКО, містечко Бінче, в якому проводиться один із найцікавіших карнавалів Європи, вписане на лист нематеріальної спадщини людства.

КРАЇНИ. МІСТА. ЛЮДИ

Кость КОТКО,

*Матеріал підготував Микола Васьків,
доктор філологічних наук.*

СТАМБУЛЬСЬКІ ФОТА

Подорожні нариси

Віра безвір'я

Цей голос покрив усе.

Тільки-тільки дзвонили трамваї, прокладаючи свою путь по вузькій натовпленій вулиці; на різні голоси ревли авта на Пері; гаморіла юрба, – а ми, на другому поверсі емігрантського кафе «Петроград» біля відкритого вікна вбирали в себе ці згуки; вбирали майже мовчки, обгортаючи довгими павзами коротенькі репліки.

І раптом – голос чи зойк, верескливий, пронизливий, хоч і не на високих тонах, голос, що йде з неба, а може, й з-під ніг. Спокійний і тривожний разом.

Наше кафе – на перехресті Великої вулиці Пері й Саркіз-Агаджі. На протилежному розі, навкіс, маленький мечет із маленьким мінаретом. Тут, у кварталах європейців, він аж нічим не нагадує стамбульські мечети. Ну, як домова церква гімназії чи благодійної установи перед якимось старовинним собором.

На зубожілому мінареті зубожілого мечету, опершися на парапет у напрямі на південний схід, муедзин співає хвалу Аллахові та посланцеві його, і цей голос наповнив усю галасливу вулицю, і вже авто-людський гармидер-гук – тільки акомпаніментом до нього.

У наступних номерах журналу читайте статтю М. Васьківа про автора подорожнього нарису

Не знаю, як убиралися муедзини раніш. Думаю, що не так, як цей. Бо звичайне пальто й звичайний чорний оксамитовий, здається, – капелюх співця аллахової всемогутності, позбавляють його жадної містичності й романтизму. Чи не в цьому був глибокий зміст одчайдушної реформи Кемаля, що над нею знущаються газетярі буржуазної Європи? Вчора прочитав у французькій газеті: «Що ж до Туреччини, то там диктатуру президента поширено навіть на деталі вбрання...» Здерто з муедзина чалму, з правовірного турка – феску – і куди тепер поділася покірність аллахові й його повпредові на землі – каліфові?

Бує ж життя. Горить електрика, біжать авта – в цей час на Пері нерозривною стрічкою. На протязі півкварталу можна купити все, навіть не заходячи до крамниць: од каштанів і «дузіко», місцевої поганої горілки, аж до жіночого тіла, і, не підводячися з місця, я бачу, як на тому тротуарі жовтоволосий велетень матрос, світлий, як день, купує чорну кремезну муринку – темну, як ніч.

А над цим усім самотній голос самотнього муедзина. Скільки, скажете, треба мати віри, щоб у царстві мамони славити бога? Нічого подібного! Треба мати віру безвір'я, безнадійний цинізм, одчайдушний наплювізм, треба ані крихти не вірити в свого бога, не поважати, щоб закликати молитися йому серед гамору веселого життя та хвалити його за премудре влаштування світу: жовтявий швед може купити собі на дві години чорняву муринку.

Звертається слугитель Магомета обличчям на південний схід, до Мекки, але зір його не сягає далі освітленого вікна нашого кафе, де кілька гяурів п'ють каву (та й то не турецьку, а з молоком). Його голос на кілька хвилин покриває весь галас, але – тренування, товариші, не більше!

І коли, проспівавши кілька раз, що Аллах – великий і милостивий, він зникає з мінарету – мені здається, що я бачу безнадійний жест рукою на прощання – до всіх людей, що, по-хорошому чи по-поганому, не вірять у бога.

За півгодини він питиме каву в своїй улюбленій кав'ярні й говоритиме з сусідами про курс ліри та катастрофічне зменшення прибутків, а потім, може, купуватиме – не муринку, білу. Хіба не вистачить білих емігранток у веселих кварталах Пері?

Перші хвилини

Вузька вулиця, така вузька, що темно від високих будинків. Великий рух, люди, авта. Швидка машина несе просто вгору. Сиджу біля шофера й тому все бачу. Але цікаво: не пам'ятаю, щоб бачив хоча б один трамвай! Згодом переконався, що цією таки вулицею й трами ходять, але тоді, в перші хвилини, стільки вражіннь, стільки оголомшений чужим рухом і власною швидкістю, що не бачив їх.

Не пам'ятаю людей. Не запам'яталося жадного обличчя. Не бачив нічого характерного східнього – тільки вражіння великого, рухливого. Таке й мусить бути завжди перше вражіння від великого чужого міста.

Од митниці до готелю через вулиці Войвода, Окджі-Муса й Пті-шан, а потім Великою вулицею Пері ми їхали хвилин десять. Мустафа – найкращий і найсміливіший у Стамбулі шофер. Він уже скоро шість років їздить на радянській машині.

Розклад буржуазної Європи

Вчора ввечері були в Таксімі.

Невеличкий садок, куди менший, ніж у Харкові на Римарській. За вхід тільки 5 гурушів (копійок). Ще півгуруша якогось податку – і все. Надзвичайно демократична розвага!

– Почекайте... – загадково каже мій попутник.

Про зміст цього «почекайте» я дізнався щойно, як, виходячи з садка, ми заплатили за дві порції морозива й пляшечку содової води... 6 лір (карбованців). У найдорожчому кафе це б коштувало 50 коп.

Проте своє морозиво ми їли за столиком перед естрадою. А на естраді – дивертисмент. Грає джаз, танцюють одна по одній якісь негарні дівчата, співає куплети місцевий улюбленець Амор (між іншим – про відставного врангелівського козака дуже їдко; російська емігрантська публіка суворо мовчить замість оплесків), все як слід. Потім – чарлзтон. Його танцює й публіка між столиками...

Цього ж вечора я, в якомусь зв'язку з процесом Сакко й Ванцетті, прочитав у газеті назву американського міста Чарлзтон. Завтра їх мають стратити. Моторошно було дивитися на цей танок із такою назвою.

На ранок я ділився вражіннями в нашій маленькій комуні. Було, не скажу, щоб огидливо, а якось неприємно від неестетичного танку з верещанням «чарлзтон, чарлзтон».

Маленькій Люсі – ще нема 3-ох. Вона, однак, уже розуміє розмови дорослих. Коли я скінчив розповідати, Люся вийшла на середину кімнати й почала танцювати так само, як оті, в Таксімі. Тільки танцювала вона й виспівувала «чарлзтон» якось естетичніш. Люся передвчора приїхала на одному пароплаві зі мною. Чарлзтона вона вивчила ще в Москві...

От і пишть про розклад буржуазного Заходу!

Диктатура жилетки

Надійшли надзвичайно жаркі дні. Спека. Люди безперервно п'ють холодний «газос», або «суук-су». Мій фотоапарат одпочиває: персонажі ховаються в таку чорну тінь, що ніякої змоги нема сфотографувати щось цікаве.

І ці люди ходять у темних костюмах (осінній «сезон») з жилетками, в осінніх м'яких капелюхах. З них ллється піт, але вони мужньо терплять, бо такий закон пристойности.

Напроти готелю – поліційна варта. Черговий поліцай цілий день стоїть і регулює вуличний рух. Але цей поліцай зрушив із свого місця і зробив чимало кроків за мною, коли я вийшов із дому без капелюха.

Жилетку й капелюх – дві речі – я зненавидів назавжди, перебуваючи в чужій країні. Тільки «нижчим істотам» – продавцям чаушу чи бубликів – вибачають перебування на головних вулицях без жилетки й капелюха. Коли я спробував робити протест проти цих причандалів пристойности, я бачив, як інстинктивно повертались за мною здивовані погляди. Найжорстокіший із законів – закон неписаний. Його люди так просто, звичайно не можуть перемогти.

Я бачив, як блискуче вдягнені дами й кавалери з огидою відсувалися набік, коли повз їх проходив – не тротуаром, бруком, – засмальцьований хамал, несучи на плечах важкий вантаж. Я бачив, як залізничних робітників такий же залізничник, тільки кондуктор (істота вищої категорії), залишив тільки до найближчої станції у вагоні І кляси, і тільки з умовою: не сідати. Місця були порожні, на весь вагон був тільки один пасажир – я, але ж на мені був капелюх і жилетка, і я мав право протестувати проти того, що поруч мене посадили нижчу істоту, пасажира III кляси.

З балькона

Готель – на великій вулиці Пері. Її тепер перейменовано на вулицю Незалежності (Істікляль джадесі). Ліворуч – один квартал до Тунелю – де можна їхати під землею в Галату, праворуч – видко всю вулицю майже до повороту на Пті-шан.

Чистенькі трамваї з фантастичними гієрогліфами замість цифр. Досі не знав, що турки вживають якихось інших цифр, не арабських і не римських. Повертаюся до кімнати,

бачу на стіні відривний календар із такими самими гієрогліфами. Справу полагоджено. За чверть години я вже читаю номери на трамваях і навіть чотиризначні номери автомобілів.

Вулиця вузька, хоч і трохи ширша від тієї, де ми їхали напочатку. В протилежному будинку – якась модна майстерня. Молоді, гарно одягнені люди шиють щось і кунають на стільцях.

Сила авт. Вони йдуть майже нерозривною стежкою.

Доми високі, на 5–7 поверхів, але дуже вузькі. Мені розповідають, що вони – дерев'яні, дуже давньої будови.

Вулиця

Перші дні не міг зрозуміти: чому тут так багато публіки завжди на вулиці? Адже місто куди менше за Москву, адже великих справ тут не може бути. Довгий час не знав, чи можна стрибати в трами й вистрібувати, не бачив, щоб хтось так робив.

Тут ніхто не поспішає. Ходять поволі. виявляється, що з трамів можна виходити під час руху, але ніхто не стрибає. Навіщо? Воно-бо десь там спиниться!

Думаю, багато люду на вулиці ось через що: всі ходять поволі. Кожний, навіть вишовши в справі, перебуває на вулиці вдвоє більше, ніж у нас. Тому й здається, ніби вулиці переповнено. Коли б люди ходили так швидко, як у нас, здавалося б удвоє менше.

Спочатку не вмів переходити вулицю. Стоїть поліцей в колоніальному, але червоному шоломі й байдуже помахує паличкою, дивлячись собі під ноги. Ніхто на його не зважає, кожний іде і йде, як сам знає. Я перші дні довго чекав проміжку серед авт, потім біг на той бік. Незабаром навчився переходити, коли забagnetься. Ніхто мене не розчавив, як бачите.

Собака

Ми їхали автом наниз, до Галати. Їхали швидко. Раптом шофер майже спинив машину.

Серед вулиці лежав собака й байдуже дивився на авто. Шофер обережно об'їхав – це дуже важко було на такій вузькій вулиці.

Шофер був турок. Турки ще й досі дуже люблять собак і котів. Образити таку тварину колись вважалося за гріх. Тому й у прислів'я ввійшла безліч константинопільських собак.

Коли їдеш шіркетом на Пренкіпо або купаєшся в Мармуровому морі – бачиш серед моря два маленькі острови. Один – зрізаний, ледве визирає з води, другий – гострий. Це – Платі й Оксія. Там нічого не росте, й там ніхто не живе. Ці дві темні плями якимось дисонансом порушують яскравість рожевих островів.

Років окупації Антанга вивезла всіх собак із Константинополя на острів Оксію й отруїла там. Сучасні стамбульські собаки – молоді. Але ви чули, що таке атавізм? Молодий собака, що виріс уже після окупантів, якимсь інстинктом розуміє, що в турецькому народі живе зворушлива любов до кожної тварини.

Крамниці

Їх набито крамом: пахощами, одягом, гальянтерією, різними витребеньками. Вітрини блищать і ваблять. Але всередині нікого майже нема. Ввечері вітрини майже не освітлюються.

Ніхто нічого не купує. Лозанна спричинилася до панічної втечі чужинців. Кілька років після цього – жадного імпорту конфексіону до Туреччини нема: для кого ввозити? Залишився старий крам.

Біднота турецька їх не купує – дорого. Буржуазія має змогу одягатися в Європі. І стоять на Пері великі крамниці з блискучими вітринами, з продавцями, без покупців.

Одно слово в двох мовах

Німецькою мовою слово «вар» значить – було. Турецькою мовою «вар» – є. В турків є тільки те, що вже було в західного народу. Турків вважали за націю нижчого рангу. Але надійде час, коли й у турків буде те, що є тепер, а не було колись на Заході.

Вулиця говорить

Вулиця говорить усіма голосами. Вона починає з 6-ої години ранку.

Пронизливо, з верещанням, з вигуками, з виспівами оголошують продавці про велику подію: вони принесли свій крам.

У Стамбулі хазайкам нема чого бігати на ринок. Уже з 6-ої години по центральній вулиці Пері, по всіх завулках розходиться галаслива юрба продавців. Перше, що я почув першого ж ранку, – був несамовитий галас під моїм вікном:

– А еслі...

Української мови під час подорожі вживати не доводилось. Хіба тільки, познайомившись із прекрасною полячкою в Ізмірі і мавши в своєму розпорядженні польський лексикон лише політичний, я змушений був почування висловлювати українською. Та це тому, що полячка ніколи в Росії не жила і руська мова їй не могла бути зрозуміла. А так скрізь – і в Торгпредстві, і в крамницях, коли бракувало французьких слів, і серед емігрантів – доводилось уживати руської.

Отож це «а еслі» не здивувало мене щодо мови. Здивувало, звичайно, щодо змісту.

Кінчилося «а еслі» – і я чую «хейно берім». Це якийсь інший крам вигукують продавці. Далі чую швидко:

– Чауш, чауш, чауш! –
продається виноград.

Проходить скляр, – і спочатку довге, розтянуте, на високих нотах:

– Джамджи (скляр)!

Потім квартою нижче, потім ще нижче.

Між іншим, я так аж до самого від'їзду не міг зрозуміти, що воно таке було оте «а еслі», яке я чув щоранку. Колись увечері на Галатських сходах я погнався за цим голосом – і не наздогнав. Таємниче «а еслі» зникло в темряві. А зрання виходити з готелю вважалось за непристойне.

Я розпитував знайомих турків – і ніхто не міг мені назвати крам, що його турецьке ім'я згучало б, як ці два руські слова. Так я й поїхав з тягарем таємниці на душі... Що це було? Бублики чи риба якась?

Вулиця говорить. Вона говорить на різні галаси. Вона галасує, кричить.

Колись у Туреччині був прекрасний звичай. Коли вночі виникала пожежа в певній дільниці міста, нічна сторожа перегукувалась словами «янгін вар» (вогонь є), додаючи назву дільниці.

Наші товариші ще застали цей звичай. Вони розпитували, для чого це робиться. Їм пояснювали:

– А може, якийсь житель кварталу Шашлі перебував в цей час десь у Галаті. Він почує «Шашлі янгін вар» і поспішиться додому.

Зворушлива дбайливість! Але прагнення до європеїзму виживає її. Вигук «янгін вар» – визнано, очевидно, за велику провінціяльність. Префект міста заборонив нічний сторожі сповіщати населення таким способом про пожежі.

Купити на вулиці

На вулиці можна всього купити. Ранкові голоси сповіщають про рибу, хліб, молоко, овочі. Можна купити всього, крім... цигарок.

Курять майже всі. Цигаретка – така ж потрібна річ, як і кава. Може, з пошани до речі першої потреби її не продають із лотків, а в крамницях і кіосках! По тих самих кіосках можете змінити валюту за курсом (у кожному свій курс) і купити марок для колекції.

Хлопчики в Галаті вигукують:

– А чоколят вітторія! Он'є ікі бучук вітторі-ія!

Зовсім як наше:

– Справжній одеський молочний шоколад замість карбованця – двадцять копійок!

За 12 ½ (он ікі бучук) копійок ви купите плитку «вікторії», подібної ж якості. Жадної різниці.

Чи не на одній фабриці роблять «вікторію» й «одеський молочний»?

Я так звик до цих викриків і так ототожнював «вікторію» з «одеським молочним», що іноді дивувався: а чому не стоїть отут на вулиці суворий тип, що протягом року вигукував у Харкові:

– Конь ворроной повесть Бориса Савинкова, конь ворроной!

Чашка кави

Традиційну чашку кави вам і тепер можуть запропонувати в кожній крамниці, куди ви зайдете купити краватку чи папетрі. Іноді замість кави можете мати пляшку газосу.

Але пропонують не дуже охоче. Звичайно, ви можете навести на думку запропонувати якимсь жестом чи рухом. Вам принесуть кави з найближчої кав'ярні і грошей ні в якому разі не візьмуть.

Але цей звичай гостинності серед крамарів починає зникати. Кажуть, що спричинилися до ліквідації цього східнього забобону російські емігранти. Вони перші роки блукали з крамниці до крамниці й попивали каву на дурничку.

Який руський?

Емігрантів не люблять. Звичайно, не тому тільки, що вони жили на дурничку кавою й газосом по мануфактурних крамницях. Російська еміграція принесла до Туреччини розпусту й хвороби.

У садах Серая я розговорився з турецьким офіцером. Мені треба було спитати шлях до монументу Кемалья-паші. Офіцер не тільки відповів на моє французько-турецьке запитання, але й почав обережно розмовляти французькою мовою.

Це було щось другого дня по приїзді. Чому б не повправлятися у французькій мові?

Офіцер, очевидно, міркував так само. Згодом виявилось, що ми обидва дуже важко розуміємо один одного і обидва потребуємо дуже солідної практики. Але нічого, балакали.

Побачивши в мене російську газету, офіцер спитав:

– Руський?

З досвіду в готелі я переконався, що в Туреччині, принаймні на сьогоднішній день, ніякої користі нема доводити, що ти не руський, а українець. Мосі лекції з галузі нашого національного будівництва портє не зрозумів.

І офіцерові я відповів:

– Так, руський.

Офіцер насупився.

– Білий?

– Ні.

– А, більшовик?

І офіцер почав стискати мені руку.

Згодом у Ізмірі, знайомлячися з якоюсь персоною, я спитав:

– Виходить, що я – єдиний чужоземний журналіст на виставці?

Персона відповіла:

– На виставці нема ні одного чужоземного журналіста! Більшовики для нас не чужинці.

І додав цей чоловік несподівано таке:

– Знаєте, я – прихильник імперіялістичної війни!

Я здивувався. Він пояснив:

– Бо, хоча через імперіялістичну війну Туреччина багато втратила, – персона зробила рух до мапи, – зате турки придбали такого друга, як Росія!

Ну, я це все ж таки мусив вважати тільки за східний комплімент!.. А загалом – за весь час ніякої ворожості до нас ні разу не відчув.

Професія царевого сина

За п'ять тижнів я бачив на Пері тільки одного турецького жебрака. Це був хлопчик років 12; він умильно прикладав два пальці до чола й мовчки кланявся.

Але російських жебраків – рясно.

Старушенця в хусточці сестри-жалібниці, з маленьким хрестиком. Тамбовський поміщик, що нагадує: «А сьогодні ввечері ви мені, дітоньки, ще не подавали». Сліпий парнюга перед косяолом твердить французькі слова з ярославським прононсом: «Же сві з'авегль, доне муа кельк шоз».

Я побачив увечері здоровенну спину в піддьовці. Товариші штовхнули мене:

– Дивіться! Імператорська кров.

Ми перегнали нащадка імператорів і зазирали в обличчя: кремезний дядько, руда борода, червона пика. Страшенно знайоме обличчя. Десь бачив. На фотографії?

– Син Олександра III. «Незаконний», звичайно. Непогано заробляє.

Коли багаті турки чи греки хочуть справити весілля або якесь там сімейне свято на аристократичний кшталт, вони закликають цього:

– Улаштуй усе, як при дворі твого батька.

Бідний дядько ніколи не бачив свого батька, ніколи не був у Петербурзі! Він – наслідок цареві втіхи десь на провінції. Але береться й улаштує.

З того й живе.

До першої кляси

У Стамбулі трамвайні вагони мають дві кляси: перша й друга. Для кожної кляси окремий вагон.

Вагоном першої кляси проїзд коштує на дві копійки більше на станцію. У першій клясі – шкур'яні лави, а в другій – дерев'яні. Іншої різниці нема.

Всередині. А зовні – різниця в кольорі.

Вагони першої кляси – червоні, другої – зелені.

Досі Туреччина була держава другої кляси, мавши зелений прапор пророка. Тепер вона намагається перейти до першої кляси, і прапор у неї – червоний. Залишився білий півмісяць, що визирає з червоного тла. Але чи надовго?

Щиро бажаю молодій Туреччині швидше їхати першою клясою.

Дмитро ЧИСТЯК

ВИСОКА І ЧИСТА ЗОРЯ ДМИТРА ЧЕРЕДНИЧЕНКА

Цього року останнього листопадового дня святкує 80-літній ювілей наш дивовижний Дмитро Семенович Чередниченко – видатний український поет, прозаїк, перекладач, літературознавець, педагог і громадський діяч, людина всесвітнянська і просто-таки по-ренесансному титанічна. Він – із плеяди тих небагатьох державницьких мужів, які ще замолоду, в пору шістдесятницької революції, заприсяглися увесь вік працювати для розвитку нашої культури та для збагачення її кращими набутками культури світової.

Дмитра Чередниченка має знати кожна українська дитина. Як автора циклу шкільних букварів і читанок «Материнка», «Ластівка», «Біла хата», «Писанка» й «Зелена неділя» (Вид-во «Освіта», 1992–1993) та «Соколик» (Вид-во «Богдан», 2014), або ж як упорядника

третомної хрестоматії для дошкільнят «Український садочок» (Вид-во «Смолоסקип», 1997)... Або ще – як автора підручників «Дитяча зарубіжна література» для другого, третього й четвертого класів (спільно з Наталею Шост), або ж як упорядника іншого знакового тритомника – «Світ від А до Я» (спільно з Галиною Кирпою) – антології світової літератури для початкової школи, який досі не має аналогів не лише в Україні, або ще – як перекладача литовської читанки для українських дітей «Люляйко» (ці книжки нещодавно вийшли друком у тернопільському видавництві «Богдан»)... І, звичайно ж, багато хто знає цього живомовного поета й прозаїка, який опублікував понад два десятки книжок для дітей та юнацтва, з новішого – просто-таки орфічна містерія «Хлопчик Горіхове Зерня і Лісовичка» («Задруга», 2007), що здобула Премію імені Лесі Українки, збірка вибраної прози «Коник коникові – брат», яка вийшла друком у 2012-му у «Веселці», а також книжка віршів, казок, притч та оповідань «Мандри Жолудя» (у харківській «Школі», у серії «Хрестоматія школяра», 2007). Не можна оминати й копітку роботи з упорядкування кількатомної антології поетичної діаспори «Листок з вирію», з окремим томом для дітей «Журавлики» («Етнос», 2011)... За цими виданнями – багатолітній досвід учительовання на Канівщині й Васильківщині, журналістська та видавнича робота, діалектологічні й антропологічні експедиції, редагування часопису для українського шкільництва «Жива вода», а з 1992-го – безоплатне керування літературним об'єднанням «Радосинь» при Національній спілці письменників України, де дбайливий приклад Дмитра Семеновича виплекав уже понад 70 членів НСПУ...

Відзначимо, що окремими виданнями для дітей виходили переклади Дмитра Чередниченка з литовської – М. Вайнілайтіса («Мій янтарик», у «Веселці», 1980) та Ю. Някрошюса («Чотири слова», у «Веселці», 1990), з чеської – А. Сантарової («Од вівторка до суботи», в «Молоді», 1966), з російської – М. Гончарова («Кораблики», у «Веселці», 1979) і В. Берестова («Де чаєчка живе?», у «Веселці», 1983; «Веселе літо», у вид-ві «Махаон-Україна», 2008). Широку популярність здобули збірки «Словацькі народні казки» («Веселка», 1982 і 1990 рр.) та скарбниця литовського казкового фольклору «Чарівний перстень» («Юніверс», 2007). З новіших видань маємо звернути увагу на переклади тетралогії В. Рачицкаса «Пригоди кап-

чика» («Теза», 2007), литовського Сент-Екзюпері В. Ландсбергіса «Мишка Зіта» («Грані-Т», 2009) та «Любов коня Домінікаса» («Грані-Т», 2011), а також на «Пригоди та походеньки Барда» Й. Авіжюса («Видавництво Старого Лева», 2009). Вочевидь, чимало перекладених, але не виданих рукописів ще «поглядають на море» з письменницького столу...

Звичайно, писати для дітей – важче й відповідальніше, аніж для дорослих, і саме тому ряснота вивершеного Дмитром Чередниченком вражає. А втім, він також переклав цілу бібліотеку видатних «серйозних» зарубіжних письменників. Знаковим явищем українського перекладацтва стало відтворення поеми класика литовської літератури К. Донелайтіса «Літа» («Дніпро», 1990), вшановане Премією ім. М. Рильського. Не менш етапно вважаємо упорядковану у «Дніпрі» спільно з М. Карчяускасом «Антологію литовської поезії» (1985) чи видання «Чюрльонісів шлях» («Етнос», 1996), або ж роман про боротьбу за незалежність Литви «Повстанці» В. Міколайтіса-Путінаса («Юніверс», 2005). Увагу читачів також привернули видання роману В. Ю. Бубніса «Час долі» («Дніпро», 1986), п'єса «Геркус Мантас» Ю. Грушаса («Задруга», 2002), вибрані поезії Ю. Марцінкявічюса («Дніпро», 1981), А. Малдоніса «Бурштин і троянди» («Радянський письменник», 1984), М. Мартінайтіса «У світлі серця» («Молодь», 1985) та інші переклади. Досі чекають на видання «Спогади про Чюрльоніса» Я. Чюрльоніте, «Кукутісові балади» М. Мартінайтіса, а також понад 400-сторінкова авторська антологія литовської поезії...

Цілком природно, що перекладацька Одиссея Дмитра Чередниченка вимагала безперестанного поглиблення знань з історії та культури європейських та східних народів (адже перекладає письменник також із білоруської, польської, словацької, чеської, монгольської та російської), і, звичайно ж, космосу українського (зокрема й діаспорного). Тому з-під пера письменника вийшли розвідки про П. Чубинського (одноіменна монографія, вийшла друком у київському видавництві «Альтернативи» у 2005 р.), С. Васильченка, В. Симоненка, В. Сухомлинського, К. Стеценка, Леоніда Полтаву, Ганну Черинь, О. Кобця, рід Симиренків та багатьох інших українських і литовських письменників, художників, педагогів, про українсько-литовські літературні взаємини. А ще ж цей письменник – талановитий художник і фотохудожник, власник одного з найцікавіших фотолітописів, що зафіксував понад півстоліття українського культурного життя...

Не можна оминати самовіддану працю Дмитра Чередниченка на чолі Творчого об'єднання перекладачів Спілки письменників України, до бюро якого з його ініціативи увійшли знані та гнані Г. Кочур і М. Лукаш (яких згодом було поновлено у Спілці саме за клопотанням Об'єднання) і в творчих вечорах якого (зокрема у «Діалогах літератур» із усіма республіками колишнього Союзу) брали участь видатні гранослови та колись молоді таланти, а нині вже відомі письменники. Принциповою була майже двадцятирічна робота Дмитра Чередниченка на чолі Комітету з присудження літературної премії ім. М. Рильського в галузі художнього перекладу. Чимало робить наш культурний Посол у Литві для поширення української культури у балтійських країнах. Власне, Литва вже давно вшанувала письменника Лицарським хрестом «За заслуги перед Литвою» та Орденом Великого князя Гедімінаса, а цього року також поважною Міжнародною перекладацькою премією імені Святого Ієроніма «за внесок у розвиток литовської літератури за кордоном». А як відзначила його письменницький подвиг Україна й зокрема Національна спілка письменників України у ці ювілейні дні?..

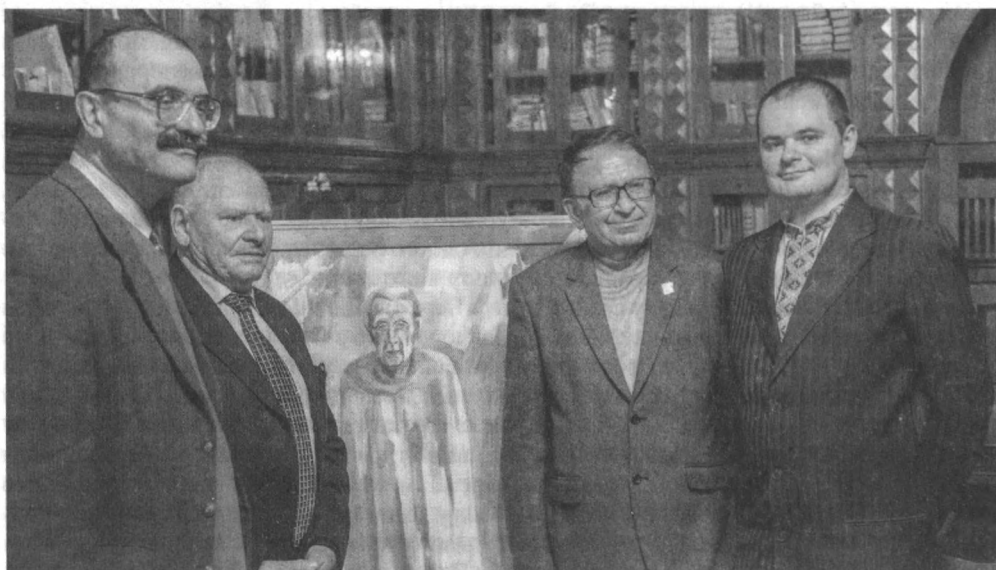
А втім, не задля нагород працює стільки літ в українській культурі її славний син Дмитро Чередниченко, адже Любов до Матері, до Землі, до Слова, до Людини для нього – не якісь абстрактні поняття; він живе і творить за сродною працею в часи темні й тривожні, і завдяки малесенькій шопті таких, як він, одного дня у нас може благословитися на світ. І в тому світанковому проблиску, що згодом зяєсніє великодьно, буде палати чиста і висока, і – скільки буде Україна – невгасуца зоря мого мудрого Вчителя, Дмитра Семеновича Чередниченка...

ІЗ ПОГЛЯДУ РЕЦЕНЗЕНТА

Максим СТІХА,
*доктор фізико-математичних наук,
заступник міністра освіти і науки України*

ПОЕТ РЕДЬЯРД КІПЛІНГ: ЗНАЙОМСТВО ТРИВАЄ

[Дж.Р. Кіплінг «Сім морів: поетичні твори», упорядник – Володимир Чернишенко. Тернопіль. – Навчальна книга – Богдан. – 2016. – 480 с..]

М. Стіха, М. Жулинський, В. Ткаченко, Т. Шмігер

Доля Кіплінга-поета химерно поєднала славу і визнання (їхнім виявом стала не тільки перша «англійська» Нобелівська премія з літератури 1907 року, але й небачені тиражі й численні перевидання поетичних збірок) із прижиттєвим напівзабуттям, коли «високочолі» поети-модерністи з їхніми ускладненими текстами «для обраних» відсахнулися від «залізного Редьярда», який не зраджував ані своїх консервативних політичних поглядів, ані манери поетичного письма, розрахованої на спілкування з мільйонами. Тож вірші Кіплінга (на рівні мистецтва, а не ідеології) муслили заново перевідкривати вже посмерт-

Медведи свинячої поезії

Редьярд Кіплінг

СІМ МОРІВ

но для самого автора ті, хто ганив їх за поетового життя.

Ще гірше причепливий ярлик «барда імперіалізму» позначився на літературній долі Кіплінга в підрадянській Україні. Тут дозволено було перекладати тільки дитячі казки й оповідання з «Книги джунглів» (і дуже зрідка – новели). Романи, подорожні нариси й «дорослі» вірші письменника (які вряди-годи таки виходили в російських перекладах) апріорно не мали жодних шансів з'явитися українською аж до часів горбачовської «перебудови» (діяв відомий принцип: коли в Москві стрижуть нігті, в Києві відрізають пальці). Тому перша більш-менш презентативна добірка Кіплінгових поезій з'явилася у «Всесвіті» тільки в 1989-му.

Тож протягом останніх років наші перекладачі наче намагаються надолу-

жити згаєне. І роль головного популяризатора Кіплінга в Україні з успіхом перебирає на себе молодий учений-біохімік Володимир Чернишенко, автор не лише десятка перекладених і упорядкованих книг поезій та прози славетного англійця, але й ініціатор численних пов'язаних з його іменем акцій – фестивалів, конкурсів, і навіть першої наукової кіплінгівської конференції.

Саме Володимир Чернишенко упорядкував для видавництва «Богдан» першу книгу віршів Кіплінга українською мовою «Межичасся» (2009), до якої ввійшли роботи різних перекладачів, виконані починаючи з 1936 року. Як виявилось, упродовж минулих шести років назбирався матеріал на ще одну книгу перекладів, яка щойно побачила світ у тому ж таки видавництві «Навчальна книга – Богдан» під назвою «Сім морів». [Дж.Р. Кіплінг «Сім морів: поетичні твори», упорядник – Володимир Чернишенко. Тернопіль. – Навчальна книга – Богдан. – 2016. – 480 с.]

Отже, ці роки стали по-справжньому переламними – і для України (яка пережила Революцію Гідності і перші два роки російсько-української війни), і для української

літературної кіплінгіани, яка не лише збагатилася багатьма непересічними здобутками, але й вийшла за вузьке коло традиційних читачів поетичних збірок. Не випадково пісня фронт-мена гурту «Тінь Сонця» Сергія Василюка «Хлопчина не зухвалий», написана на слова перекладу Володимира Чернишенка з Кіплінга, стала неформальним гімном українських волонтерів:

Накричисьшя вдосталь «Слава», відспіваєш «Хай живе!»,
 Повоюєш на словах – і на обід.
 Друже, кинь-но до кашкета бодай трішечки лаве
 Для людини, що у формі йде на схід.
 Він – хлопчина не зухвалий, він не янгол, та однак,
 У нас іншого такого більш немає.
 Він рушає воювати, адже вирішив він так,
 А удома ж його скільки справ чекає!
 Шев-чук, кухар-чук, королівський син –
 Вже їх сотня тисяч зухів, щоб на фронт іти,
 Щоб служити батьківщині,
 (А ми їм служити повинні)
 Гей, кашкет іде по колу, лиш плати-ти-ти...

Дарма, що в оригіналі лунає не «Слава!» і «Хай живе!», а «Rule Britannia» і «God save the Queen», а герої рушають не на схід, на Донбас, а на південь, до Африки. Застосований перекладачем прийом, що називається в перекладознавстві «доместикацією», має цілковите право на існування, і саме такий переклад співали в нас під російськими кулями (не знаючи часто ані імені автора, ані прізвища перекладача). Саме в такому варіанті Кіплінг (нагадаємо: свою Нобелівську він отримав за «мужній стиль у літературі») став явищем української масової культури воєнного часу.

Якщо в «Межичассі» зібрано роботи перекладачів різних поколінь (відкривають список Михайло Рудницький, Дмитро Паламарчук, Євген Сверстюк, Василь Стус), то в «Семи морях» представлена переважно молодь, на тлі якої сам Володимир Чернишенко здається безумовним метром. Більшість імен тут нічого не говорять навіть тим, хто стежить за цими іменами в нашому поетичному перекладі. Однак вміщені тексти засвідчують: розмови про те, що цей поетичний переклад закінчився, щонайменше передчасні. Кращі з текстів підкуповують свіжістю і розкутістю. Але водночас і показують: нашим молодим перекладачам ще слід ретельно вчитися ремесла.

Це демонструє вже найперший текст книги у перекладі Галини Михайловської, у якому двадцятирічний Кіплінг ставить властиве юному вікові глобальне питання:

Людей вже не один мільйон.
 Одне Мене бентежить (й вас):
 Коли Ми з Вами помремо,
 Що з ними станеться без Нас?

Звісно, прикро, що в українському тексті втрачено важливу для Кіплінга деталь: він з властивою йому точністю вказує, що людей на Землі вже дванадцять сотень мільйонів (або ж по-нашому – 1,2 мільярда). Проте в цілому головну думку передано адекватно, і навіть невласлива для Кіплінга неточна рима (мільйон – помремо) не надто псує враження.

На загал адекватно, з незаперечними блискітками поетичного хисту, передано й завершення, де поет сам відповідає на своє питання (використовуючи схему римування дуже модного тоді Хайамового «Рубаяту» в англійському перекладі Едварда Фіцджеральда):

Разючий вітер, куля навмання,
Ковток води, раптовий шал коня –
І доповідач змовкне на півслові,
Вахляр завмре, і згасне світло дня.

Відставка неминуче настає.
Найнезамінніші! Повірте, так і є:
Сто кандидатів явить день прийдешній
На Ваше місце. Також на Моє.

Перекладачка точно відтворює і перехід автора від чотиристопового «баладника» на початку й до урочистого п'ятистопового ямба чотиривіршів наприкінці. Але підстав використати ще й шестистоповий рядок («Найнезамінніші! Повірте, так і є») – у неї насправді не було.

У наступному перекладі Галина Михайловська також виявляє чимало винахідливості. Щоправда, допомагає їй і те, що ім'я первісного мисливця в оригіналі «Dowb» ідеально передається українським значущим «Довб». І навіть коли трапляються три рядки на одну риму:

Ere they hewed the Sphinx's visage
Favoritism governed kissage,
Even as it does in this age, –

перекладачка відтворює їх змістовно цілком пристойно:

Звичай давній не змінився:
Із часів тесання Сфінкса
Заправляє всім кумівство.

А ось якість цих рим (на місці, де в оригіналі бездоганно точно тричі відлунює «-age») задовільною назвати не можна.

Однак часом молодим перекладачам щастить адекватно відтворити й кіплінгівську пружність та чіткість. Як-от Дмитрові Семчишину у вірші «Сини Марти»:

Синам Марії незнана печаль, кращий жереб дістався їм,
А Марти Сини спадкують жаль і мають тривогу в серці своїм.
І що Марта волю дала почуттям і Богу сказала негарних слів,
Мусять служити Марії Синам її Сини до кінця своїх днів.

Це їх турбота у ночі й дні, щоб їжа й комфорт далися взнаки,
Щоб справно ходили всі шестірні, щоб лунко клацали всі замки.
Це їх турбота про рух коліс, турбота про поїзд і про пором,
Перевезення всіх валіз, Синів Марії з їхнім добром.

У кожному разі, кращі переклади вже названих Галини Михайлівської і Дмитра Семчишина, а також Тараса В'єнца, Зоряни Лісевич, Оксани Самари, Надії Хаєцької, Олени Галицької, Ольги Смольницької, Віктора Марача, Наталі Костушевич, Валерії Олондарь, Олени Балери, Михайла Нізовцева (переважну більшість цих імен автор рецензії побачив уперше!) не лише в цілому адекватно відтворюють поетику Кіплінга, а й здатні принести щиру насолоду нашим шанувальникам поезії.

У «Межичассі» було зібрано 11 версій найвідомішого вірша Кіплінга «If». У цій книжці до них додалося ще 14. Нагадаю: для вже згаданої «всесвітньої» добірки 1989 року наш провідний перекладознавець Марина Новикова написала блискучу, глибоку й парадоксальну статтю, де було здійснено порівняльний аналіз чотирьох (Василя Стуса, Євгена Сверстюка, Марини Левіної і Максима Стріхи). То ж цікаво було б, коли б хтось із перекладознавців молодшого покоління взяв на себе труд проаналізувати сьогодні вже 25 українських паралельних версій.

Перевагою рецензованої книжки є її двомовність – читач завжди може сам зіставити переклад з англійським оригіналом. Її супроводжує передмова авторства Володимира Чернишенка, яка є фактично хронікою української кіплінгіві останніх років, а завершують хронологія цієї кіплінгіві (і життя самого поета), а також вичерпні, з любов'ю написані примітки.

Аби рецензія не здалася всуціль компліментарною, варто зробити й кілька зауважень. Упорядник і автор передмови стверджує: Святослав Караванський переклав «If» у 1964 році, перебуваючи в ув'язненні. Але в «Хронології» наприкінці наводить правильну дату й місце першопублікації цього перекладу: ч.7 «Всесвіту» за 1961 рік. Тоді відомий філолог саме перебував на волі в перерві між двома ув'язненнями (у друге з яких його було відправлено без жодного вироку суду, лишень за прокурорським приписом: досидіти те, що не було досиджено через начебто «неправильну» амністію). Тож хронологічно другим (після Михайла Рудницького) «If» очевидно таки переклав (в Інтинському концтаборі, на межі 1940-х і 1950-х) Дмитро Паламарчук. Караванський був уже третім (хоча, скоріш за все, не знав про наявність попередніх версій), а Стус і Сверстюк – четвертим і п'ятим.

Ще одне зауваження пов'язане з тим, що дуже невелике редагування часом могло б зробити деякі майже добрі переклади – майже бездоганними. А декілька текстів (уміщених, певно, з бажання дати неодмінно все) не порятувало б ніяке редагування. Не завадили б книзі й коротенькі довідки про перекладачів: адже цікаво знати, хто ступає на перекладацьку ниву сьогодні.

Та в цілому можна стверджувати: наш читач отримав (за сприяння британського Кіплінгівського товариства) цікаву й вартісну книгу. А українці долучилися таким чином до кола націй, які гідно вшанували 150-річчя поета, чий вірші надовго пережили оспівану ним Британську Імперію.

Марія СЕМАШИНА

«ПОЗА МЕЖАМИ БОЛЮ»

*[Рецензія на книжку: Олена Дзюба-Погребняк.
Перша світова війна в літературах південних слов'ян. –
К. : Дух і Літера, 2014. – 496 с.]*

Книжка Олени Дзюби-Погребняк про Першу світову війну в літературах південних слов'ян надзвичайно актуальна для сучасного українського контексту. По-перше, тому, що це дослідження великою мірою присвячене дискурсам про війну, котрі обстоюють її доконечну необхідність і стверджують принципову інакшість, нелюдськість ворога. У центрі уваги опиняється робота пропагандистської машини, суспільної думки, що її обслуговує, та протидія інтелектуалів, письменників, які показують двозначність і хиткість ідеологічних побудов і підтримуваних ними позицій свій-чужий. У ситуації збройного конфлікту на Сході й інформаційної війни таке дослідження допомагає зрозуміти механіку цього другого, символічного протистояння, і критичніше ставитися як до протилежної, так і до власної позиції в ньому. З іншого боку, дослідження Дзюби-Погребняк пропрацює білі плями української культурної мапи,

адже в пострадянському інформаційному просторі текстів і дискурсів про Першу світову помітно бракує. Водночас вони є центральними для європейської культурної пам'яті, і присутність Першої світової, з її безглуздям і божевіллям, у суспільній свідомості необхідна, щоб урівноважити образ «священної війни» – Другої світової з її радянським двійником Великою Вітчизняною.

Авторка охоплює величезний обсяг матеріалу, поступово звужуючи коло своєї уваги, переходячи від опису загальних тенденцій до індивідуальних особливостей стилю конкретних авторів. Перша частина окреслює місце Першої світової в європейській культурі, у західноєвропейських і південнослов'янських літературах. У другій частині авторка подає огляд хорватської, сербської та словенської літературної періодики й драматургії в роки війни й зосереджується на конкретних ключових темах югослов'янської воєнної літератури: образі Іншого, албанському «шляхові смерті» – тяжкому й трагічному відступі сербської армії 1915 року та Косовській ідеї – темі мучеництва, що багато в чому сформувала сербський суспільний дискурс про національну місію у війні. Третя частина присвячена розглядові окремих ключових авторів: Мілоша Црнянського, Мирослава Крлежі, Іво Андрича, Тіто Строцці, Ісидори Секулич і Прежіхова Воранца. Нарешті, в додатках авторка показує, як тематика Першої світової відбилася в українській,

російській, чеській і словацькій літературах. Такий обсяг і різноманіття опрацьованого матеріалу є безперечною заслугою авторки, але водночас здається, що вони її стримують, змушуючи жертвувати глибиною аналізу: в огляді багатьох творів їй доводиться обмежитися переказом змісту твору й визначенням ідеологічної позиції письменника. Така праця важлива сама по собі, бо майже всі ці тексти не відомі сучасним українським читачам і читачкам, але, з іншого боку – саме тому вони заслуговують на пильнішу увагу.

Якщо докладний розбір творів визначних південнослов'янських авторів на воєнну тематику буде цікавий передовсім студент(к)ам, дослідникам і дослідницям – усім, хто цікавиться культурою регіону або цією добою в європейській історії, – то перша частина книжки промовляє до значно ширшої аудиторії. У центрі уваги тут – різні дискурси про Першу світову війну, різні позиції європейських інтелектуалів початку століття, що виправдовували й вітали або засуджували її. Гуманізм її супротивників настільки простий і зрозумілий, що здається заялженим загальником, зате аргументи прихильників виразно позначені духом часу і місця й відгомоняють у безлічі пізніших і сучасних відбиттів.

На тлі стрімкої індустріалізації, що відбулася протягом XIX століття (та не менш стрімкої й невинної колонізації по всьому світі), злам століть виявився просякнутий страхом (чи то вже відчуттям) якоїсь невідвотної втрати – страхом виродження, спадкового божевілля, психопатології як нестримної зарази, й відповідно – мрією про очищення й віднайдення міфічної первісної людської гідності. Авторка добре показує, як лицемірне й зарегульоване буржуазне суспільство з його показним захватом перед культурою критикували і справа, і зліва, очікуючи на пришествя «варварів» – первісних, грубих, сильних, справжніших людей, здатних розтрити цю втомлену від самої себе цивілізацію й побудувати нову, молоду і свіжу. На різний лад цей мотив про пришествя нового часу й очищення від старого повторювали, здається, ледь не всі значні суспільні й культурні рухи першої половини століття, і «Велика війна» теж уявлялася попервах як це жадане ритуальне очищення вогнем, ковток справжнього життя для спраглої західної людини, котра здавалася сама собі ув'язненою в новонародженій культурі споживання, гротескно зменшеною до розмірів картинки в модному журналі.

Із цією мрією про очищення був пов'язаний і спосіб, у який зображали ворогів: як паразитів, вошей, рознощиків зарази, а саму війну – як необхідний гігієнічний акт. У такий спосіб образ Іншого, від якого супротивники збиралися дезінфікувати Європу, було знелюднено, демонізовано (як каже авторка, «сатанізовано»). Інші дискурси презентували війну, навпаки, як боротьбу цивілізації з наступом агресивного варварства, відмовляючи ворогам у належності до європейської культури. Таке активне творення образів Іншого, як показує дослідниця, викликала гостра потреба виправдати війну на ідеологічному рівні, бо ворожі сторони надто мало відрізнялися по суті одна від одної. У літературі південнослов'янських народів, розірваних між різними державами й часто змушених воювати один з одним, цей брак реальної іншості відбився в мотиві зустрічі «братів» – впізнання свого в чужому.

Що особливо вирізняє цю літературу з-поміж інших європейських і на чому авторка раз по раз наголошує – це те, що південні слов'яни на час Першої світової не мали власної розвиненої державності, яка відповідала б реальним кордонам між ними, тому не мали й добре розробленої традиції власної воєнної літератури. Тому література, що з'являлася під час війни й пізніше, відбивала відчуття розгубленості, котре викликав у солдатів із селян обов'язок воювати за чужу їм Австро-Угорську монархію, де їм до того ж не так уже й добре велося. Тому й саботаж у слов'янських полках не був рідкістю, а офіцери ставилися до вояків-слов'ян як до природжених зрадників. Зіткненню слов'янського селянства з війною присвячені зокрема цикл новел Мирослава Крлежі «Хорватський бог

Марс» і роман словенського письменника Прежіхова Воранца «Добердоб», які Дзюба-Погребняк докладно розбирає. Цей сюжет про зіткнення літератури з народом можна вважати для книжки центральним, і його центральність зумовлює як її переваги (адже загалом це цікава й актуальна тема), так і вади: дослідниця змушена раз по раз користуватися застарілою «радянською» мовою, висвітлюючи це питання – здається, ми так і не виробили для аналізу зв'язки суспільства й літератури мови, що не відгонила б радянським літературознавством.

У другій частині своєї праці авторка описує літературне життя в Сербії, Хорватії та Словенії у воєнний час загалом. Можливо, найцікавіша деталь цього періоду – раптова повільна ампіра аматорських патріотичних віршів і анекдотів із воєнного життя, що захлиснула літературні журнали. Інша характерна риса воєнної літератури й дискурсу про неї – уявлення, що війна розкриває якусь глибшу правду про життя: надає йому сенсу та слугує антидотом від фальшу звичайної «мирної» літератури, де припустимо «гратися з солодкими словами» (с. 157). Ця віра в якийсь глибший сенс воєнної літератури, у те, що війна слугує для мистецтва джерелом якоїсь втраченої справжності, іронічно відтворює у словах апологетів війни, котрі авторка наводить на початку книжки: мирне життя зманіжене й ілюзорне, натомість війна надає можливості для віднайдення справжніх себе та для народного єднання. Схожого звучання набуває й поширений сюжет про повернення до мирного «тилового» життя з його дріб'язковістю, що видається героям огидною проти голої реальності окопів.

Уже згадане народне єднання – ще одна подібна принада воєнного часу: тема «література й війна» неодмінно тягне за собою (приховує в собі) завжди проблематичну для молодих націй тему зв'язку інтелігенції з народом (чи «народом»), питання про завдання й відповідальність інтелігенції перед ним. Як показує дослідниця, у передвоєнній Сербії відповіддю на це питання виявився національний ідеал мучеництва, пов'язаний із Косівською битвою з турками 1389 р., коли, за легендою, сербське військо обрало Царство Небесне над життям й перемогою. До початку ХХ ст. ця легенда викарбувалася в національний культ смерті, жертви й помсти. Серед сербської молоді панувало уявлення, що духовного оновлення народу, а з ним і цілої Європи, можна досягти через своєрідне мучеництво у війні. Із цією ідеєю мучеництва, що має принести жадане національне відродження, тісно пов'язана й поширена в європейській воєнній літературі тема молодості й молоді, ідеалізму й розчарування. Це, за словами сербського драматурга Александра Ілича, «молодість, для якої честь, люди, любов та істина були сенсом життя і яка без вини була покарана втратою цього всього, осоромлена життям» (с. 191). Образи екзальтованих студентів, що йшли на війну добровольцями, стикаються з образами рекрутів із селян, місцевого населення, що опинилося в заручниках чужих геополітичних, як заведено казати зараз, амбіцій (приміром, описові біди й місцевого населення, й армії, що нібито вирішує його долю, присвячено драму Мирослава Крлежі «Галичина»). (Можна додати, що саме тут, на перетині тем проблематичного зв'язку інтелігенції з народом і війни як усенародного акту страждання й очищення, не зайвими були б міркування про націоналізм та історію постання модерних націй: як кувалася ця вимога єдності інтелектуальності еліти й народу і чому вона була настільки гострою для сербів, хорватів і словенців на початку ХХ ст.). З іншого боку, суто інтелігентські переживання, типові для покоління європейської молоді, що пройшла війну, описано у сповідальному експериментальному романі «Щоденник про Чарновича» Мілоша Црнянського. Тут у центрі уваги опиняється внутрішній світ людини – втома, розчарування й самота, що напосідають на неї.

Чи не найцікавішим для мене особисто був аналіз формальних характеристик і повторюваних мотивів, що переходять із твору до твору, і прикро, що авторка не змогла приділити більше уваги цим питанням – зокрема зв'язкові між формальними засобами, що їх обирають автори, змістом творів та їхнім історичним контекстом. Як показує дослідниця, однією з характерних рис літератури про війну стають притчевість і алегоричність, використання узагальнених типів у драматургії – так, наче саме для осмислення хаотичної реальності виявляються потрібними символи й узагальнення, що ніби вже самі по собі слугують для впорядкування різноманітного й контрастного життєвого матеріалу. Приміром, одним із таких символів стала Галичина, осмислена як простір страждання. У драматургії Тіто Строці та прозі Мілоша Црнянського цю алегоричність поєднано з експресіоністичною технікою та гротеском, котрі, навпаки, підкреслюють хаотичність і божевілья описуваної реальності. Інші прикмети часу – захоплення містикою, візіонерство, опрацювання тематики душевної хвороби; серед повторюваних мотивів – трагічна роздвоєність і двійництво, самогубство, богоборство, амнезія й віднайдення пам'яті (тут можна також навести список І. Прегеля, який цитує дослідниця: «божевілья, сліпий вояк, таємниця останніх невимовлених слів, Голгофа людства, вбивці – Каїн, дезертирство, фараон, король Матіяж, пантеїзм, сотник-смерть, Великодня неділя, мир, Одісей, пророцтва, більшовизм, проституція та ін.» (с. 82)). Це, як нескладно помітити, мотиви, характерні не лише для південнослов'янських творів про війну, а й для європейського модернізму загалом. І питання, яке закономірно виникає тут, – чи відрізнялося опрацювання цих тем у сербській, хорватській і словенській війсьній літературі від загальноєвропейської художньої практики – і якщо так, то чим саме?

У додатку авторка подає загальний огляд української й російської війсьній літератур. Українську літературу того часу з південнослов'янськими споріднено передусім те, що вона теж належала недержавній нації, змушеній у цій війні воювати за чужі інтереси. Тут цікаві насамперед перепади й переходи суспільної думки, відбиті в літературі: від прагнення довести свою лояльність російському чи австро-угорському урядам до сподівання, що війна, попри весь свій руйнівний вплив, попри «сумерк цивілізації й культури», за висловом В. Левинського (с. 393), відкриє нарешті шлях до національної незалежності. Українська література про Першу світову – це передовсім повість-поема Осипа Турянського «По за межами болю» про албанський «шлях смерті» – відступ сербської армії, а також тексти Тодося Осьмачки, Степана Васильченка, Богдана Лепкого, Ольги Кобилянської, Василя Стефаніка, Катерини Гриневичевої, Юрія Федьковича, історія стрільцтва у прозі Романа Купчинського й Олеса Бабія.

Книжка Олени Дзюби-Погребняк, з її детальністю й багатючим фактичним матеріалом, відкриває важливу й мало опрацьовану, мало закорінену в українському суспільному дискурсі тему. Тема ця видається настільки новою, що ще потребує вироблення нової мови, придатної для розмови про війну й літературу, війну в літературі й літературу на війні. Залишається тільки сподіватися, що згодом з'являтимуться й інші подібні дослідження, що конкретизуватимуть, прискіпливо й докладно розглядатимуть окремі аспекти цієї справді неосяжної теми – Першої світової війни в літературі й культурі слов'янських народів.

Володимир СКРИНЧЕНКО ДОЛЯ МУЗИКАНТА

*Доля поставилася до нього безжалісно...
З життя пішов він у самому розквіті творчих сил –
всього 48 років судилося йому прожити!
25 серпня цього року видатному піаністу
Сергію Скринченку мало виповнитися
сімдесят п'ять років...*

Ім'я цієї людини назавжди вкарбоване золотими літерами в історію українського мистецтва. У музичній пресі 80-х він згадується як один із найталановитіших піаністів України (див. Музыкаленко О. «Концертное обозрение: Киев, сезон 1983/84 года» // «Советская музыка». – 1984. – № 12. – С. 70–76). Високу оцінку творчості видатного музиканта дав професор Дмитро Башкиров, народний артист Росії: «Він справжній лицар музики, Музикант, котрий ніколи нікого не розштовхував... ліктями... Його мистецтво живе, що, на жаль, є великою рідкістю на сучасній естраді».

На жаль, понад чверть століття немає його з нами...

Про нелегкий шлях у мистецтво майбутнього піаніста згадує професор Михайло Степаненко, який навчався разом із Сергієм у музичній школі ім. М.В.

Лисенка: «Жив у нестатках... Дитинство пройшло в окупаційному Києві... Талановита людина – чудовий слух, чудові музичні здібності... Чим дитина після війни мала допомогти родині? Грав на акордеоні по піонерських таборах, де заробляв гроші для своєї родини. В той же час для нього музика була всім...»

Студентом консерваторії Сергій Скринченко став ще до закінчення школи. Саме тоді відбулася подія, що позначилася на всьому подальшому житті Сергія. Про це говорять: випадок, доля. Для творчого шляху артиста найважливішою віхою стала зустріч із Володимиром Нільсеном, професором ленінградської консерваторії. «Хто вплинув на мене? Звичайно ж, Нільсен, Нільсен, Нільсен! Це якась магія. Це сума мистецьких переконань, що миттєво стали моїми... беззаперечно і назавжди...»

Роки наполегливої праці перетворили феноменально обдарованого юнака на справжнього майстра, митця із безмежними горизонтами виконавських можливостей. І у квітні 1960-го на міжреспубліканському конкурсі піаністів у Львові Сергій, ще студент II курсу консерваторії, отримує першу премію.

Ось так, у 20 років, Сергій Скринченко увійшов до еліти української музики.

Успіху його виступів сприяв ще й рідкісний артистизм піаніста. Усі, кому пощастило побачити Сергія Скринченка на сцені, неодмінно зазначали прекрасний піанізм, уміння спілкуватися з аудиторією та високий художній смак. Майже з перших хвилин піаніст захоплював зал силою свого таланту, і кожен розумів, що на сцені відбувається дещо визначне. Дедалі його виконавський стиль набував довшої форми завдяки поглибленій роботі над колосальною кількістю музичних творів.

Згодом мистецтво піаніста стає відомим у Швеції і Данії, Ісландії й Шотландії та Німеччині.

Найяскравіше, на думку фахівців, виявився високий рівень піаністичної майстерності Сергія Скринченка у виконанні «Гольдберг-варіацій» Й.С. Баха. Цей шедевр світового клавіру Йоганна Себастьяна, написаний ним для клавесина (з двома клавіатурами), ставить перед піаністом неймовірні перешкоди. Серед небагатьох виконавців – піаніст-віртуоз Глен Гульд. Але Сергій Скринченко з успіхом розв'язав усі піаністичні проблеми, «...зумів відтворити інтонаційне багатство мелодики твору, метроритмічну різноманітність, тонке мереживо прикрас», за твердженням народного артиста України Олега Кристальського (див. «Історико-монографічні концерти» // «Вільна Україна». – 1974. – № 231. – С. 4). Гра Сергія Скринченка в Лейпцигу, у Вищій школі музики імені Ф. Мендельсона-Бартольді буквально приголомшила вибагливу німецьку професуру і дала піаністу дорогоцінну нагороду – медаль Й.С. Баха.

Стверджують, що виконання Гольдберг-варіацій було однією з вершин творчості Сергія Скринченка. Але скільки у нього було цих вершин?

Справа в тому, що у цього піаніста був унікальний, просто фантастичний за обсягом репертуар! «...Неможливо перерахувати все те, що він грав, – згадував професор Нільсен, – мабуть, простіше було б назвати те, що він не грав.... Він був справжнім музикантом-художником...» Ось, наприклад, у сезоні 1974–1975 років він зіграв цикл монографічних концертів, що складався із 10 програм, і охоплював кілька століть від музичного бароко до творів сучасних майстрів. Причому, звертаючись до доробку визнаних класиків, він виконував не окремі п'єси, а сольні програми, що давало можливість простежити творчість того чи іншого автора у розвитку. Музикант, який зміг втілити такий задум, безумовно, – явище унікальне! У переліку імен варто назвати хоча б Баха, Моцарта, Шопена, Ліста, Мусоргського та Чайковського.

Неодноразово критика відзначала самотність інтерпретації української музики у виконанні Сергія Скринченка. На його афішах – Прелюдії Ревуцького, Соната і Варіації Кирейка, «Картини російських живописців» І. Шамо, Прелюдії і фуги Скорика, твори Сільванського, Іщенка, Степаненка. І все ж, незважаючи на такий широкий репертуарний діапазон, найбільше вабила його музика романтиків. Зворушлива натхненність і трагедійний підтекст відчувалися в інтерпретації Шопена й Шуберта, Шумана і Брамса.

На думку фахівців, 80-ті рр. набули для Сергія Скринченка епохального значення: його мистецтво, виконавська майстерність вийшли на якісно новий рівень. Його концерти проходили з неймовірним успіхом, як і той, що відбувся 13 жовтня 1988 року в Колонному залі ім. М.В. Лисенка.

Але ніхто й думки не мав, що цей концерт останній...

Не відтворити вже дивовижний світ концертів Сергія Скринченка. Назавжди чимало втрачено з його виконавської спадщини, бо професійного запису його концертів 80-х років так ніхто й не виконав. Проте досить значний доробок усе ж існує. Гідним пам'ятником піаністу було б видання альбома компакт-дисків на основі записів, розшуканих у фондах Українського радіо. Сюди могли б увійти «Гольдберг-варіації» Баха, «Дитячий альбом» Чайковського, «Дитячі сцени» та «Альбом для юнацтва» Шумана, «Сюїта» Генделя, дві фантазії Телемана, фортепіанні твори Степаненка, Шамо та інші записи, виконані свого часу відомим майстром звукорежисури Українського радіо Л.А. Бильчинським (всього близько 5 годин звучання).

Мистецтво Сергія Скринченка ще потребує свого дослідження, передусім в історико-теоретичному контексті. Напевно, допомогли б у цій справі архіви піаніста, спогади друзів, колег, учнів, яких, на жаль, стає дедалі менше.

...Його не спокушували принади легкого успіху. Він був відданий своїм творчим ідеалам та понад усе своє недовге життя прагнув до правди у мистецтві. Мабуть, пам'ятав слова Чехова, його заклик до колег із творчого цеху: «Можна збрехати у коханні, політиці, медицині, ... можна ввести в оману людей та й самого Господа Бога, але в мистецтві обдурити неможливо!»

Світлана КУЧЕРЯВЕНКО

«УКРАЇНА – ЦЕ ПРАВДА. А Я НА БОЦІ ПРАВДИ»

3 вересня в Українському домі відбулась презентація роману С.Лойка «Аеропорт».

Серед присутніх були кореспонденти головних українських телеканалів, численні журналісти, редактори медіа-агенцій. У заповненому залі разом з киянами та гостями міста було багато військових, люди стояли в проходах, сиділи на сходах.

Презентація розпочалась демонстрацією емоційного буктрейлера з авторськими фото С.Лойка і піснею «Ой, чий то кінь стоїть...» у проникливому виконанні С.Вакарчука та гурту «Океан Ельзи». С.Лойко попросив вшанувати хвилиною мовчання пам'ять загиблих на російсько-українській війні. Потім автор запропонував прослухати два фрагменти з роману «Аеропорт» і зачитав їх.

Слухаючи перший уривок, всі поринули в тяжкі моменти оборони Донецького аеропорту, познайомилися з легендарними кіборгами.

Другий епізод, який вибрав автор, став несподіванкою. Це була історія росіянки, жінки,

яка випадково дізналася про загибель свого сина під Донецьком. Пронизливі, кричущі рядки трагедії, яку принесла ця війна в життя людей. В кінці уривка звучать слова з книги, які немов ілюструють сучасні події: «... і вже не стало.. не лише неба, але й не стало віри і надії, – у великій безповітряній порожнечі залишився тільки маленький, у сірих змерзлих грудках, пагорб землі». Ця цитата з роману В.Гросмана «Життя і доля» стала потужним як літературним, так і загальнолюдським акцентом, який висвітлює минулий і сучасний шлях російської політики знищення власного народу й агресії щодо інших.

Після читання автор подякував за сердечну атмосферу в залі і додав: «Вибачте, що прочитав вам уривок про російську жінку. Це не чужа війна. Страждають жінки, страждаєте ви. Це війна негідників, підлоти. Цьому немає виправдання».

С.Лойко висловив також подяку учасникам Проекту Аеропорт, військовим консультантам, видавництву, всім, хто допомагав у роботі над романом і під оглушливі оплески запросив на сцену учасників оборони ДАПу, героїчних кіборгів. Практично всі вони стали прототипами героїв роману.

«Вражає те, що західний журналіст так глибоко проникся трагічними подіями в Україні. Це робить йому честь! Дуже проникливим був уривок з роману про матір

російського солдата, який прекрасно прочитав автор. Вдалий перегук з прозою В.Гросмана. Шкода, що ніхто з наших діячів культури, кінематографістів, літераторів не зацікавився цією подією. Із великим інтересом буду читати цей роман», – поділився своїми враженнями присутній на презентації І.Драч.

На організованій після презентації автограф-сесії всі присутні із словами щирої вдячності підписували книгу як у автора, так і у воїнів. Була розпочата акція «Подаруй книгу солдату» – кожний міг придбати роман «Аеропорт» для солдатів, і зі своїми побажаннями передати її на фронт. Однією з перших це зробила дружина Президента України, М.Порошенко, яка відвідала презентацію.

Вдруге щасливу нагоду зустрітися з письменником його шанувальники і друзі мали 9 вересня у книгарні «Є». Невеликий зал був також переповнений, скрізь тихо стояли учасники презентації. За словами журналіста Ю.Бутусова: «Всі стояли і слухали як у храмі».

Після демонстрації фото С.Лойка, які він зробив на Донбасі, кілька хвилин ще продовжувала звучати мелодія української народної пісні у виконанні С.Вакарчука. Раптом письменник почав співати: «Ой, чий то кінь стоїть...» Весь зал одразу підхопив пісню. Таким зворушливим камертоном почалася друга зустріч з автором роману «Аеропорт».

Автор, як і на першій презентації в Українському домі, зачитав уривок роману. Аудиторія була приголошена почутою історією звичайного водія із Дніпропетровська, що раптом опинився у самому пеклі боїв за селище Піски.

Усіх вразило, що американський кореспондент зміг так точно передати суть усіх подій в Україні, відчуті серцем трагічність останніх двох років її історії.

Відповідаючи на запитання слухачів, С.Лойко відзначив: «Я свідомо висвітлював події війни на Донбасі з українського боку тому, що Україна це правда, а я на боці правди. Це перша спроба художнього твору, мій перший роман».

С точки зору письменника між Україною та Росією немає релігійного, міжетнічного конфлікту. На його думку: «Це штучно створений політичний конфлікт. Російський народ не ворог Україні, він одурманений офіційною пропагандою. Як тільки зміниться влада в Москві, все стане на свої місця».

Війна на Донбасі змінила й самого автора. Тільки чотири дні він був разом з бійцями в Донецькому аеропорту, але це минуло як ціле життя.

Донецький аеропорт, шедевр дизайну, гордість України, який перетворюється за короткий час на руїни, став для письменника символом війни ХХІ століття і спротиву агресії. В ганебному, принизливому розкладі бандитського захвату Криму, Слов'янська, Краматорська захист ДАПу поставив крапку в наших поразках. «Аеропорт – це Майдан на війні. Там теж були тільки добровольці. У цьому місці відбувалась квінтесенція епічної боротьби добра і зла, війни України за незалежність», – стверджує автор.

На думку письменника, Україна «...розриває пуповину совка. Москва і досі продовжує вважати Україну своєю коморою, своїм сортиром, машиною тощо. В Росії вже 100 років триває негативний генетичний відбір».

Ця війна абсолютно ірреальна. В Києві, Дніпропетровську звичайне мирне життя, працюють кафе, театри, на вулицях гуляють люди. А далі на схід – чорна діра».

У найважливіший момент герої роману співають «Ой, чий то кінь стоїть...». Для пись-

менника українська пісня – це «...Айвазовський, Куїнджі в музиці».

«Я свідомо писав роман-маніфест про кохання, війна – це фон того, що ми називаємо коханням. Все моє життя було підготовкою до цього роману. Весь останній час, майже 9 місяців, тільки і жив тим, що промовляв про себе всі лінії роману. А потім за 1,5 написав книгу», – розповідає автор.

Із самого початку протестів в Україні С.Лойко перебував у Києві. Його камера фіксувала всі події Майдану. Враження про революцію Гідності були втілені в матеріалах для «The Los Angeles Times», які потім отримали Пулітцерівську премію, у відвертих правдивих інтерв'ю, одне з яких, на радіо «Эхо Москвы» було заборонене в Росії.

Після початку війни на Донбасі, як військовий журналіст, він одразу поринув у роботу. Його вразили історії героїзму українських воїнів, гіркі долі росіян. За словами С.Лойка, «ця безглузда, бездумна війна перетворилася у велику... війну, і Еверест цієї великої війни знаходився в аеропорту. Після ганебного дна – втрати Криму, Донецький аеропорт став піком героїзму українських воїнів».

Особливою для його роману стала історія матері загиблого росіянина.

Ця сюжетна лінія мала реальних прототипів. Український танкіст О.Чабан у січні цього року після одного з боїв написав відкритого листа в Росію, у місто Воронеж рідним загиблого російського військового. Тисячі людей прочитали його в мережі Фейсбук. Росіяни так і не змогли повірити в те, що їхні військові справді гинуть в Україні. С.Лойко познайомився з Олексієм Чабаном, розпитав про подробиці цієї історії.

«Російське суспільство повинно покаятися за те, що воно допустило цю війну. Сталінізм – це хронічна хвороба Росії. В останні роки в Росії було спеціально піднято з самого дна низинний, бидловатий сегмент суспільства. Саме з такого лайна й починаються всі міжетнічні конфлікти. Україна обов'язково вибереться з цієї війни з перемогою», – стверджує письменник.

З 1991 р. С.Лойко працює для «The Los Angeles Times». В своїх статтях і репортажах він охоплює кризи в різних країнах світу, зокрема в Росії та колишніх радянських республіках. У 2004 р. російською мовою була видана його перша документальна книга «Шок и трепет, войны в Ираке», яка стала регіональним бестселером. Російсько-українська війна для С.Лойка вже 25-а, після Іраку, Чечні, Афганістану.

Київське видавництво «Брайт Стар Паблішинг» видало роман «Аеропорт» російською та українською мовами (переклад Ольги Гончар). Незабаром роман буде перекладений французькою, англійською, німецькою та іспанською мовами. Є ідеї щодо екранізації твору. Одна з голлівудських компаній хоче купити права на чотири статті С.Лойка в «The Los Angeles Times», але автор переконаний, що повноцінна майбутня екранізація українських подій має бути створена саме за романом «Аеропорт». Нещодавно разом із відомим російським актором, киянином О. Горбуновим письменник видав аудіокнигу «Аеропорт». Фрагменти цієї роботи можна було послухати на «Радіо Арістократи».

ПУ СУНЛІН

РОЗМАЛЬОВАНА ШКІРА

Оповідання

З китайської переклала Юлія Панасюк

Про автора. Пу Сунлін народився 5 червня 1640 року в Дзичуані, що у провінції Шаньдун. Пу Сунлінові предки були, ймовірно, тюркського походження і прибули до Китаю разом з монгольським військом десять у середині тринадцятого століття цього роду походило два правителі провінції Шаньдун наприкінці доби Юань (1279–1368), а 1592 року двоюрідний дід письменника склав іспит на ступінь дзіньши (jìnshì) та служив урядником. Пан, батько письменника, зазнавши невдачі на іспитах, узявся до торгівлі. 1647 року він очолив успішну оборону села від ватаги розбихак, які спустошували сусідні містечка. Сунлін був третім з чотирьох синів. У вісімнадцять років, він склав іспит на ступінь сьоуцай (xiúcai) і щотри роки екзаменувався на ступінь гунши (gongshi), але здобув його аж у сімдесятидворічному віці. Не змігши стати урядовцем, Пу Сунлін працював писарем, вчителював та писав оповідання. Більше чотирьох сотень його оповідань увійшли до збірки «Дивовижні оповідання Ляоджяся». Натхненням для Пу Сунліна були байки народних оповідачів, де межа між реальним та фантастичним світом досить умовна. Героями оповідок є чарівні лисиці, привиди, студенти, урядовці, даоські екзорцисти та чудовиська. «Розмальовану шкіру» було екранізовано в Гонконзі 1993 р, та в Китаї 2008 р.»

Учений з міста Тайюань, на прізвище Ван, йшовши вулицею на світанку, помітив молоду панянку. Вона сама покwapно несла важкий згорток, а її кроки виказували глибоку втому. Ван поспіхом наздогнав дівчину, придивився й розгледів у ній красуню 16–17 літ. Почуття симпатії одразу опанувало його. Підійшовши ближче, він запитав: «Ти чому спозарання йдеш сама-самісінька?» Дівчина відповіла: «Ти просто перехожий, до того ж не зможеш розділити моєї журби, то навіщо ж питаєш?» Тоді Ван поцікавився: «Що тебе тривожить? Якщо зможу стати чимось у пригоді, неодмінно допоможу». Дівчина сумно мовила: «Мої батьки прагнуть збагачення, тому продали мене за приспанку до сім'ї одного багатія. Старша дружина виявилась палкою ревнивицею, тому зранку ляла мене, а ввечері, лупцюючи, принижувала. Я не витримала лихої долі й втекла світ за очі». «То куди ти простуєш?» – запитав Ван.

«Хіба втікачі знають, куди тікати?» – зітхнула красуня. «Мій дім недалеко звідси, чи не завдаси собі клопоту вшанувати мене своїм візитом?» – запропонував Ван. Дівчина радо погодилась. Ван, допомагаючи нести згорток, разом з нею повернувся додому. Прийшовши, панянка оглянула все навколо і, не виявивши там жодної людини, спитала: «Де ж твої дружина й діти?» Ван відповів: «Це мій робочий кабінет». Тоді дівчина мовила: «Тут дуже гарно. Якщо пана вабить до мене, й він хоче, щоб я тут зосталася, то мусить тримати це в таємниці, нікому про це не розповідати». Ван, не зволікаючи, погодився. Того ж вечора він лишився ночувати з дівчиною. Пройшло багато часу, але ніхто так і не знав, що Ван дав їй притулок у таємній кімнаті. Пізніше він почав потроху розкривати цю справу дружині. Дружина Чен, побоюючись, що дівчина належить впливовій сім'ї, переконувала чоловіка прогнати дівча. Ван не взяв до уваги слова дружини, а все стояв на своєму.

Одного дня на міській вулиці Ван зустрів даоського монаха. Той, побачивши пана, одразу здивовано спитав: «Кого ти надивав недавно?» Ван відповів: «Нікого!» Монах мовив: «Усе твоє тіло обвите нечистим духом, а ти ще кажеш, що нікого?» Ван заперечував як лише міг. Тоді монах, зітхаючи, промовив: «Ніяк не зрозумію! Є ж на світі люди — смерть уже стоїть у них за спиною, а вони далі йдуть за оманною». Слова ченця здались Ванові дивними, і зродили сумніви щодо дівчини. У голові витало переконання: дівчина є беззаперечною красунею, як вона може виявитись злим духом? Тому він припустив, що монах лише шукав нагоди збагатитись, нібито прогнавши злі сили. Недовго по тому Ван проходив повз двері кабінету й помітив, що вони замкнені зсередини. Оскільки це йому видалось дивним, то він крізь дірку у мурі заліз у двір і побачив, що двері до будинку також зачинені. Тоді він навшпиньки підійшов до вікна, щоб крадькома поглянути, що там робиться. Чудовисько з паскудним обличчям зеленого кольору та довжелезними і гострющими, як у пилки, зубами, якраз розклало людську шкіру на ліжку і, тримаючи у руці роззлик, розмальовувало її. Пізніше, відкинувши пензлика, чудовисько підняло розмальовану шкіру, струсило її, накинуло на себе і враз перетворилося на прекрасну дівчину. Ван, побачивши таке на власні очі, налякався до смерті і, плазуючи рачки, як дикий звір, втік звідти. Він негайно кинувся шукати даоського монаха, але за тим уже й слід розтанув. Обшукавши навкруги, він натрапив на монаха аж у передмісті. Впавши на коліна, Ван благав порятунку. «Це справа не з простих. Позбутися духа, який щойно знайшов людське тіло для перевтілення, мені теж не стане відваги. Тому дозволь мені його лише прогнати», – мовив монах. Доказавши, він передав Ванові віничок-мухогін й наказав повісити його на вході до спальні. Перед тим, як розійтись, вони домовились про зустріч біля храму бога весни.

Повернувшись додому, Ван не наважився зазирнути до кабінету, тому повісив мухогін і залишився ночувати у власній спальні. Раптом посеред ночі він почув чийсь кроки за дверима. Ван так злякався, що не мав відваги підглянути, що коїться, й послав дружину. Ззовні стояла панянка, яка здалеку помітила віничок, і тому не насмілювалась зайти. Дівчина скреготала зубами й довго не рушала з місця, та врешті-решт пішла геть. Згодом все ж повернулася і люто вигукнула: «Той даоський монах хотів мене налякати. Так не піде! Невже він думав, що я зможу відпустити здобич, яку вже майже поклала до рота?» Доказавши, вона схопила віничок і роздерла його на клаптики, а потім, розтрошивши двері, кинулась до спальні. Там чудовисько вдерлось до ліжка Вана, роздерло його черево і, вирвавши серце, втекло

з хати. Дружина з криком заголосила. Служниця, зайшовши й посвітивши свічкою, побачила, що Ван уже мертвий, а все навколо залите кров'ю. Дружина Чен була така налякана, що боялася навіть поворухнутись, тому лише тихенько плакала.

Наступного дня на світанку Чен вирядила молодшого чоловікового брата, Ар Лана, на пошуки даоського монаха. «Я був пожалів це чудовисько, а воно ще й наважилось скоїти таку дикість?!» – розгнівано мовив той і одразу пішов за Ар Ланом до обійстя Вана. Але за чудовиськом уже й слід запав. Піднявши голову й оглянувши все навколо, монах сказав: «На щастя, воно ще не далеко втекло, — і запитав: — Чи то обійстя на південь звідси?» «То моя домівка», – відповів Ар Лан. «Злий дух зараз у твоєму домі». «Ван Ар Лана такі слова здивували, про себе він подумав, що це неможливо. Монах запитав: «Чи не заходив до тебе, часом, якийсь незнайомец?» Ар Лан відповів: «Я з самого ранку побіг до храму бога весни шукати Вас, тому не знаю, що там удома відтоді. Я збігаю попитаю». Повернувшись, він мовив: «Так і є. На світанку прийшла якась бабуся, хотіла влаштуватись служницею, моя дружина вирішила залишити її, тому зараз вона ще у мене вдома». Монах відповів: «О, це якраз те, що ми шукаємо». Опісля всі рушили до Ар Ланової домівки. Даоський монах, тримаючи дерев'яного меча, з двору голосно крикнув: «Грішна нечиста сило, віддай-но мого мухогона!» Бабуся вибігла на вулицю, збіліла від страху й одразу кинулась утікати. Монах метнувся за нею, вдарив дерев'яним мечем, і вона під ударом меча впала на землю. Людська шкіра луснула і сповзла на землю, відкриваючи гідке чудовисько, яке лежало на землі і вишало, як порося. Тоді дерев'яним мечем монах розрубав голову чудовиська, і воно перетворилось на хмару густого диму, що клубочився при землі. Далі монах дістав гарбуза, витяг з нього затичку й поставив посеред хмари диму. Зі свистом дим умить засмоктало до пляшки. Тоді монах, заткнувши гарбуза, поклав його в мішок. Усі ж підійшли роздивитися залишки розмальованої людської машкари, з бровами, очима, волоссям та стопами. З шарудінням даоський монах скрутив шкіру у сувій, а тоді поклав у мішок і збирався йти.

Чен, вклякнувши і плачучи, благала ченця повернути Вана до життя. Монах пояснив, що він безсилий у такій справі. Чен ще дужче зажурилась і не могла навіть піднятись. Монах глибоко задумався, а потім сказав: «Моеї майстерності недостатньо, щоб воскрешати мертвих. Я пораджу одну людину, їй таке, напевно, вдасться. Якщо ти його попросиш, то обов'язково буде якась користь». Чен поспіхом запитала, кого їй слід шукати. – «На міському базарі живе божевільний, котрий полюбляє лежати посеред багнюки. Схили перед ним голову й благай про допомогу. Якщо він знавісніє й знущатиметься з пані, то не слід гніватись». Ар Лан зрозумів, про кого йде мова, й, попрощавшись з монахом, разом з невісткою Чен вирушив шукати божевільного.

Діставшись місця, вони побачили жебрака, який несамовито співав. З-під його носа висіли шмарклі, а тхнуло від нього так, що неможливо було навіть підійти ближче. Чен навколішках наблизилась до нього. Жебрак засміявся: «Чи подобаюсь я тобі, красуне?» Чен розповіла про свою біду, на що жебрак, регочучи, відказав: «Будь-хто може стати твоїм чоловіком! Навіщо ж рятувати Вана?» Та Чен далі благала про допомогу. «Оце дивина! Людина вже померла, а мене ще благають врятувати їй життя. Хіба я король пекла?» – відказав божевільний і сердито вдарив Чен своєю палицею. Та покірливо стерпіла біль. На той час навколо них зібралася юрба роззяв. Тоді жебрак відхаркнув мокротиння та слину й мовив до жінки: «Скуштуй!»

Пані почервоніла і зніяковіла, але, згадавши наставляння монаха, що їй не слід боятись приниження, з відразою на обличчі проковтнула мерзотну суміш. У її горлі мокротиння почало застигати й стало в грудях, мов жмуток клоччя. Жебрак, сміючись, знову сказав: «Красуня полюбила мене!» – і, розвернувшись, пішов, не звертаючи більше жодної уваги на Чен. Вона ж з Ар Ланом, маючи на меті далі благодати жебрака, пішла за ним до храму, оглянула все навколо, але його вже там і близько не було. Їм нічого було робити, окрім як повернутися додому присоромленими й повними ненависті.

Чен упала в розпач і зневіру. У скорботі за втратою чоловіка й, жалкуючи, що вона так згасьбилася, єдине чого вона прагла – це смерті. Оскільки навколо не було нікого, хто б наважився підійти і обмити тіло чоловіка, Чен сама почала збирати нутрощі, розкидані по кімнаті. Прибираючи, вона голосно завивала. Тоді, коли вона вже просто виплакала всі сльози, і її сили були на межі, вона відчула нудоту, їй здавалось, ніби твердий згусток, що застряг у її грудях, раптом просувається до її горла і от-от вирине назовні. Вона навіть не встигла повернути голову, тому увесь вміст потрапив просто до черева Вана. Але те, що згусток раптом перетворився на людське серце, яке застукало в грудях у чоловіка, парке і гаряче, вразило Чен ще більше. Вона взялася щосили стягувати краї щілини на грудях чоловіка, а коли послаблювала затиск, зі щілини виривалося пасмо пари. Вона міцно обійняла чоловіка і відчула, що його тіло помалу теплішає. Вкривши його теплою ковдрою, вона пішла спати, а вночі, коли встала подивитися до нього, помітила, що він дихає. Наступного дня Ван повернувся до життя. Він промовив: «Усе так невиразно, немов я уві сні, тільки живіт мене болить». Поглянувши на місце рани, він помітив великий рубець, завбільшки як мідна монета. Незабаром після цього Ван видужав.

Слова оповідача: Які ж люди все-таки дурні! Видима річ, що то чудовисько, а вони вірять, що то красуня. Ба більше, вони вперто тримаються хибних переконань і йдуть за оманю. Видно, що щира порада, а беруть її за безглуздий обман. Коли чоловік закохується у чарівну красуню і ще й безоглядно слухається її, його власна дружина також може привселюдно згасьбитись. І людська чеснота, і вада отримують відплату відповідно до небесних законів; але річ у тім, що дурні ціле життя не усвідомлюють цього. Шкода!

NOTA BENE

- Микитенко Юрій. Центуріони «Всесвіту», №1-2.
Стріха Максим. «Наклепникам Росії» Пушкіна: вірш і навколо нього, №3-4.
Дроздовський Дмитро. Зуби Леніна, №5-6.
Дроздовський Дмитро. Мова Заходу і мова Сходу, №7-8.
Де Деккер Жак (Бельгія). Нині Україна перебуває на історичному роздоріжжі (з франц. Дмитро Чистяк), №9-10.
Микитенко Юрій. Книга - вічна, як любов, №11-12.

ПОЕЗІЯ

- Антологія зарубіжної поезії про війну (Карл Сандберг, Вільям Годжсон, Айзек Розенберг, Вільфред Овен, Іварт Макінтош, Лоуренс Бінйон, Джон Стрітс, Альфред Теннісон). «Пес війни» простягнув хутко руку мені. (З англ. Володимир Тимчук), №11-12.
Антологія сучасної поезії Квебеку (Деніза Дезотель, Луїза Дюпре, П'єр Уелле, Поль Шанель Малянфан). (З франц. Дмитро Чистяк), №3-4.
Б'єфно Мадлен (Бельгія). Оселя нетривка. (З франц. Дмитро Чистяк), №9-10.
Бирзаков Іван (Болгарія). Мовчання часу. Вибрані вірші. (З болг. Назар Федорак), №5-6.
Ванденскрік Жак (Бельгія). Вибрані вірші. (З франц. Дмитро Чистяк), №9-10.
Вутерс Ліліана (Бельгія). Щоденник писаря. (З франц. Дмитро Чистяк), №9-10.
Гонгора де Луїс (Іспанія). Пам'ять про смерть і пекло. (З ісп. С. Борщевський), №7-8.
Де Ла Крус Хуана Інес (Мексика). Вибрані поезії. (З ісп. С. Борщевський), №3-4.
Джон МакКрей (Канада). На Фландрії полях. (З англ. Дмитро Дроздовський), №5-6.
Емінеску Міхай (Румунія). До 125-річчя від дня народження письменника. Вибрані поезії. (З румун. Володимир Поята), №1-2.
Жакмен Франсуа (Бельгія). Пори року. (З франц. Дмитро Чистяк), №9-10.
Кіплінг Редьярд (Велика Британія). Пісня банджо... (З англ. Віктор Марач, Олена Балера, Ольга Смольницька, Валерія Олондарь, Тарас В'єнц, Володимир Чернишенко, Ганна Безугла, Людмила Анісімова, Галина Михайловська, Оксана Самара), №11-12.

- Ламберзі Вернер (Бельгія). Вибрані вірші. (З франц. Дмитро Чистяк), №9-10.
 Маті Філіпп (Бельгія). Вибрані вірші. (З франц. Дмитро Чистяк), №9-10.
 Намюр Ів (Бельгія). Вибрані вірші. (З франц. Дмитро Чистяк), №9-10.
 Няголова Елка (Болгарія). «Посіяла любов поміж камінням». (З болг. Тетяна Дзюба),
 №1-2.
 Перович Сретен (Чорногорія). Коріння. (З черног. Наталія Бенедик і Олекса Довгий),
 №11-12.
 Райян Кей (США). «Поезія — різновид грошей». (З англ. Ірина Карівець), №1-2.
 Семпсон Фіона (Велика Британія). Марєво. (З англ. Юрій Буряк), №1-2.
 Сміт Марк (США). Слем-вірші. (З англ. Тетяна Родіонова, Юлія Дідоха, Вікторія
 Алієва, Роман Андрійчук, Крістіна Горюнова), №7-8.
 Хуаррос Роберто (Аргентина). Усе є розкритим оком. (З ісп. Ірина Карівець), №5-6.

ПРОЗА. ДРАМА

- Альєнде Ісабель (Чилі). Клариса. Оповідання. (З ісп. С. Борщєвський), №11-12.
 Бах Ричард (США). Чайка на ім'я Джонатан Лівінгстон. Роман. (З англ. Андрій
 Євса), №7-8.
 Бєгларян Ашот (Вірменія). Зоряний хлопчик. Просто герої. Повісті. (Пер. Юрій
 Микитєнко, Ніна Харчук, Дмитро Дроздовський), №7-8.
 Бєрроуз Вільям (США). Оголений ланч. Фрагменти роману. (З англ. Гєник Бєляков),
 №5-6.
 Бласбанд Філіпп (Бельгія). У підліску. Оповідання. (З франц. Дмитро Чистяк), №9-
 10.
 Бражник Станіслав. (Ізраїль). Час і люди. Оповідання, №7-8.
 Броквіль де Юєтта (Бельгія). Гусачка над Україною. Оповідання. (З франц. Дмитро
 Чистяк), №9-10.
 Версхоєре Ніколь (Бельгія). Боги. Оповідання. (З франц. Іван Рябчій), №9-10.
 Віллємс Поль (Бельгія). Реквієм по хлібу. Оповідання. (З франц. Дмитро Чистяк),
 №9-10.
 Вілсон Лоурєнс (США). Видовище, від якого холола кров. Документальне
 оповідання. (З англ. Андрій Євса), №5-6.
 Вільмар Франсуаза (Бельгія). Забута жінка. Оповідання. (З франц. Дмитро Чистяк),
 №9-10.
 Во Івлін (Велика Британія). Чоловіки у війську. Фрагменти роману. (З англ. Богдан
 Стасюк), №1-2.
 Вортон Едіт (США). Римська лихоманка. Оповідання. (З англ. Олександр
 Артамонов), №7-8.

- Вотсь Жан-Люк (Бельгія). Поїзд. Оповідання. (З франц. Дмитро Чистяк), №9-10.
- Ганс Бендер (Німеччина). Вечірня заграва, вранішня заграва. Оповідання. (З нім. Андрій Євса), №11-12.
- Гансйорг Мартін (Німеччина). Кров на манжеті. Ольга мусить померти. Розклад руху як план убивства. Оповідання. (З нім. Анатолій Ролік), №5-6.
- Гатті Віолетта. «Garbage», або Спогади гастарбайтерки, №5-6.
- Глаузер Фрідріх (Німеччина). Допит. Оповідання. (З нім. Анатолій Ролік), №5-6.
- Емманюель Франсуа (Бельгія). Втрачений голос Марії Гавіньї. Оповідання. (З франц. Дмитро Чистяк), №9-10.
- Еспесо Херман Санчес (Іспанія). Вікно. Оповідання. (З ісп. Зоряна Казьмир), №3-4.
- Жак Де Деккер (Бельгія). Магнолія, або Теля міське й теля сільське. Драма. (З франц. Дмитро Чистяк), №9-10.
- Жоньйо Жан. Сліди (Бельгія). Оповідання. (З франц. Дмитро Чистяк), №9-10.
- Кайзерлінг Едуард фон (Німеччина). Хвилі. Роман. (З нім. Іван Герасим), №1-2.
- Кінськи Естер (Німеччина). Мезьохельдеш. Баттонья. Рибина. М'ясник. Готтлоб. Оповідання. (З нім. Анна Пінчук, Тетяна Власова, Аліна Онопрієнко, Олексій Оболенський, Ольга Свиріпа, Юлія Кажан), №1-2.
- Лавкрафт Говард Філіпс (США). Той, що в п'їтьмі сидить. Оповідання. (З англ. Олександр Артамонов), №7-8.
- Ламарш Каролін (Бельгія). Люта весна. Оповідання. (З франц. Дмитро Чистяк), №9-10.
- Ламбер Мішель (Бельгія). Мажор. Оповідання. (З франц. Дмитро Чистяк), №9-10.
- Ламбер Стефан (Бельгія). Над узвишшями та бісами. Оповідання. (З франц. Дмитро Чистяк), №9-10.
- Лібенс Крістіан (Бельгія). Оскар у Конго. Оповідання. (З франц. Дмитро Чистяк), №9-10.
- Ліспектор Клярісе (Бразилія). Курка. Оповідання. (З португ. Віра Вовк), №1-2.
- Метерлінк Моріс (Бельгія). Принцеса Малена. П'еса. (З франц. Дмитро Чистяк), №9-10.
- Міколаєвський Ярослав (Польща). Грім з ясного. Мелодрама. Оповідання. (З польськ. Остап Ножак), №1-2.
- Міраламов Гусейнбала (Азербайджан). Історія кохання. Оповідання. (З азерб. Інна Рзаєва), №5-6.
- Модіано Патрік (Франція). Цирк нас минув. Фрагмент із роману. (З фран. Іван Рябчій), №3-44.
- Ніс-Мазюр Колет (Бельгія). Я блідну від імення Альфи. Оповідання. (З франц. Дмитро Чистяк), №9-10.
- Овсюк Олександр (Швейцарія). Лісовий закуток. Роман, №11-12.
- Пінчон Томас (США). Смерть і милість у Відні. Оповідання. (З англ. Максим Нестелеєв), №11-12.

- Продоль Гюнтер (Німеччина). Банда Ділінджера. (З нім. В'ячеслав Білик), №3-4.
- Ріштер Анн (Бельгія). Ольга і катобарян. Оповідання. (З франц. Дмитро Чистяк), №9-10.
- Роб-Гріє Ален (Франція). Проект революції в місті Нью-Йорк. Роман. (З франц. Ірина Серебрякова), №3-4.
- Сабатьє Робер (Франція). Дарунок Клементини. Фотографія. Оповідання. (З франц. Любов Євенок), №3-4.
- Стецик Ірен (Бельгія). Такий собі Микола Гоголь. Оповідання. (З франц. Дмитро Чистяк), №9-10.
- Сушинський Богдан (Україна). Шабля, освячена Римом. Історичний роман. Закінчення, № 7-8.
- Сушинський Богдан (Україна). Шабля, освячена Римом. Історичний роман. Початок, №5-6.
- Тірі Марсель (Бельгія). Проїздом у Києві. Півість. (З франц. Дмитро Чистяк), №9-10.
- Уельбек Мішель (Франція). Покора. Фрагмент роману. (З франц. Іван Рябчій), №5-6.
- Укс Корінн (Бельгія). Не страшно. Оповідання. (З франц. Дмитро Чистяк), №9-10.
- Утерс Жан-Люк (Бельгія). Зникнення лівської мови. Оповідання. (З франц. Дмитро Чистяк), №9-10.

СКАРБНИЦЯ

- Аліг'єрі Данте (Італія). Рай. (З італ. М.Стріха), №3-4.
- Сікібу Мурасакі (Японія). Півість про Гендзі. Півість. (З япон. Іван Дзюб), №3-4.

ПИСЬМЕННИК. ЛІТЕРАТУРА. ЖИТТЯ

- 90-річчя журналу «Всесвіт». Репортаж, №1-2.
- Алекс Майя Александра. Україна: між невинуватими війнами і казками, №5-6.
- Бердетт-Молодший Пол. Івлін Во на війні. (З англ. Богдан Стасюк), №1-2.
- Бовсунівська Тетяна. Роман жіночого пастирства «Жінка у дзеркалі» Е.-Е. Шмітта, №1-2.
- Брюховецька Лариса. «Тіні забутих предків»: новаторство, філософія, актуальність. До 50-річчя фільму, № 3-4.

- Висоцька Наталія. Happy Birthday, пане Шекспір!, №1-2.
- Висоцька Наталія. Американський мультикультуралізм сьогодні: діагнози і прогнози, №5-6.
- Грицик Людмила. Поезія А. Церетелі в сучасному комунікаційному просторі, №11-12.
- Грицик Людмила. Ще одна сторінка української руставеліани, №5-6.
- Готліб Баттелла Надя. Чому треба читати Кларісу Ліспектор? №1-2.
- Дроздовський Дмитро. Зарубіжна література в Україні: у пошуках канону, №3-4.
- Дроздовський Дмитро. Зовнішня гуманітарна політика: стратегія Мінкульту, №7-8.
- Дроздовський Дмитро. Коментар до рецензії І. Павлюка на роман «Червоний гаолян» Мо Яня, №3-4.
- Дроздовський Дмитро. Навіщо любити?, №9-10.
- Дроздовський Дмитро. Тяглість «метафізики зла»: історії Світлани Алексієвич, №5-6.
- Дроздовський Дмитро. Пан із саквояжем, №11-12.
- Зорівчак Роксолана. Творчість і особистість Тараса Шевченка як символи вільної України в Сполучених Штатах Америки, частина 1, №1-2.
- Зорівчак Роксолана. Творчість і особистість Тараса Шевченка як символи вільної України в Сполучених Штатах Америки, частина 2. Закінчення, №3-4.
- Калініченко Михайло. Генрі Дейвід Торо, людських душ ловець, №7-8.
- Клименко (Синьоок) Ганна. Юліан Тувім: цілісність, виліплена з контрастів, №3-4.
- Клочек Григорій. Одного разу в Стамбулі, №11-12.
- Коляда Максим. Філателістична сенсація: трипільська культура та Мохенджо-Даро на спільній марці, №1-2.
- Корунець Ілько. Перші достовірні переклади в Україні, №1-2.
- Котко Кость. Стамбульські фота, №11-12.
- Кренцбах Стелла (Канада). Живу ще завдяки УПА, №5-6.
- Кримчук Григорій. Вірменський характер як сила нації, №11-12.
- Кучерявенко Світлана. Україна – це правда. А я на боці правди, №11-12.
- Лімборський Ігор. Університет початку ХХІ століття: між глобалізацією та кризою гуманітарних наук, №11-12.
- Лом'є Шарль (Франція). Історія ордену єзуїтів. (З франц. Валентина Шевченко), №11-12.
- Льйоса Марйо Варгас: «Я маю набагато більше проєктів, ніж часу, щоб їх реалізувати») (спілкувався Дмитро Дроздовський). Літературні діалоги, №1-2.
- Мішель Оттен: «У нашому письменстві досі живий комплекс меншовартості» (спілкувався Дмитро Чистяк), №9-10.
- Овчаренко Наталія. Проекція «Americanite» у квебекській літературі мігрантів, №7-8.

- Павлюк Ігор. Піднебесна гуманітарна допомога Україні, № 3-4.
- Пархоменко Інна. Іран — країна краси, №7-8.
- Пасемко Іван. Спогади про зустріч із Романом Воронкою в «Іл-62» над Атлантикою, №5-6.
- По Едгар Алан. Фрагменти епістолярію. (Упорядкувала та з англ. переклала Ірина Новицька), №5-6.
- По Едгар Алан. Фрагменти епістолярію. Закінчення. (Упорядкувала та з англ. переклала Ірина Новицька), №7-8.
- Ралашич Йосип. Тарас Шевченко у новому хорватському виданні, №1-2.
- Савчин Валентина. Тарас Шевченко у духовному і творчому житті Миколи Лукаша, №1-2.
- Семашина Марія. Віктор Некрасов і його час, №1-2.
- Семашина Марія. Поза межами болю, №11-12.
- Сергієнко Іван. Наблизитися до Шевченка, №1-2.
- Скринченко Володимир. *Vivat academia*, або Похвальне слово для академії Київської. До ювілею Могилянки, № 3-4.
- Скринченко Володимир. Доля музиканта, №11-12.
- Скринченко Володимир. Український дім Ференца Ліста, №7-8.
- Соболь Валентина (Польща). *Buonfiorno, sioga mascara!*, №11-12.
- Соболь Валентина (Польща). Валерій Шевчук і Польща, №1-2.
- Стріха Максим. Поет Редьярд Кіплінг: знайомство триває, №11-12.
- Тарадайко Сергій. Інша філософія. Тертуліан. Початок, №5-6.
- Тарадайко Сергій. Інша філософія. Тертуліан. Закінчення, №7-8.
- Тарадайко Сергій. По сусідству від усього, №1-2.
- Фіннін Рорі (Велика Британія). Не про Україну, №5-6.
- Царинник Марко. Клапоть скривавленої вати: Харків, субота, 13 травня 1933 року, № 3-4.
- Чистяк Дмитро. Висока і чиста зоря Дмитра Чередниченка, №11-12.
- Шалагінов Борис. Про аромат влади і аромат рабства. Роздуми до ювілею Патріка Зюскінда, №1-2.
- Шевченко Віталій. «Думки проти течії», № 3-4.
- «Що європейці думають про Україну?». Результати опитування Інституту світової політики, №7-8.

ПОВІДОМЛЕННЯ. НОВИНИ КУЛЬТУРИ

- Борис Шалагінов — Заслужений діяч науки і техніки України, №5-6.
«Всесвіт» у Кембриджі: зустріч п'ята, №5-6.

Поетка Світлана Костюк здобула перемогу на фестивалі в Неаполі, №7-8.
Проект «Інтелектуальні дискусії» створює майданчик для вільних знань, №7-8.
Українські проекти європейської академії наук, мистецтв і літератури, №5-6.
Цивілізаційна трагедія: у Кенії терористи розстріляли 147 студентів, № 3-4.
Юрій Андрухович відзначив 55-річчя, № 3-4.

НЕКРОЛОГИ

Відійшов у вічність Нобелівський лауреат із літератури Тумас Транстрьомер, № 3-4.
Не стало Ніни Харчук, №7-8.

НА ЗАКІНЧЕННЯ НОМЕРА

Ван Лерберг Шарль (Бельгія). Від краю сну до краю пробудження, Оповідання. (З франц. Дмитро Чистяк), №9-10.
Гоук Едвард (США). Зоопарк. Оповідання. (З англ. Олександр Ємець, Максим Бакалов), №7-8.
Ірвін Джон (США). Двері в підлозі. Казка. (З англ. Володимир Баняс), №5-6.
Карем Моріс (Бельгія). Хвилька й Мартин. Казка. (З франц. Дмитро Чистяк), №9-10.
Периш Желимир (Хорватія). Звичайний день. Оповідання. (З хорват. Володимир Криницький), №1-2.
Селінджер Джером (США). Чудовий день для бананорібки. Новела. (З англ. Володимир Баняс), №5-6.
Сунлін Пу (Китай). Розмальована шкіра. Оповідання. (З кит. Юлія Панасюк), №11-12.
Шабах Петр (Німеччина). Неділя. Оповідання. (З нім. Микола Шатилов), № 3-4.

НА ОБКЛАДИНКАХ ЖУРНАЛУ

Обкладинка першого номера журналу «Всесвіт», 15 січня 1925 р. Художник О. Довженко; обкладинки журналу «Всесвіт» різних років, №1-2.
Українська льотчиця Надія Савченко за ґратами в Росії (фото RIA Novosti); твори сучасного популярного бельгійсько-португальського художника Йонаса Де

Ро (Jonas De Ro) в техніці цифрового живопису – із серії «Постапокаліпсис» («Руїни Нью-Йорку» (фрагмент) та «Sanatorium»), №3-4.

Репродукція картини І.Репіна „Запорожці пишуть листа турецькому султану”; прижиттєві портрети гетьмана Івана Сулими та Папи Римського Павла V Боргезе – невідомі художники ХУІІ ст., олія, полотно. (До роману Б. Сушинського „Шабля, освячена Римом”), №5-6.

Олійне полотно «Після шторму. Чайки у призахідному сонці» сучасного художника з Багамських островів Патрика Ремінга (Patrick Rahming); площа і мечеть Імама в Ісфахані; мавзолей видатного вченого Авіценни (Ібн Сіні); могила В. Городецького на християнському цвинтарі Дулаб у Тегерані; руїни Персеполя – давньої столиці персів часів Імперії Ахеменідів 5 ст. до н. е.; мавзолей видатного поета Гафіза у Ширазі; суперсучасний проект фондової біржі у Тегерані (зараз на стадії будівництва). (Всі іранські світлини – до статті І. Пархоменко «Іран – країна краси», №7-8.

Ганс Мемлінг. Фрагмент «Диптиха Маартена ван Ньївенхове» (1487); Рогір ван дер Вейден. «Євангеліст Лука малює портрет Діви Марії» (бл. 1440); Ян ван Ейк. «Подружжя Арнольфіні» (1434), №9-10.

М. Чюрльоніс (Литва). Ескізи вітражів, 1908 р.; Олег Шупляк (Україна). Різдво, 2014; Ілюстрації до статті Г. Кримчука „Вірменський характер”, №11-12.

«Всесвіт» – журнал іноземної літератури № 11–12 листопад–грудень, 2015.
Засновник: ТОВ Журнал «Всесвіт».
Свідоцтво про державну реєстрацію ЗМІ: КВ, № 19840–9640 ПР від 04.03.2013.
Адреса редакції журналу «Всесвіт»:
Україна, 01030, Київ, вул. Золоторітська, 6-а, оф. 9.

Телефон/факс: (38044) 235-6341
E-mail: vsesvit.vsesvit@gmail.com – шеф-редактор;
vsesvit.journal@gmail.com – головний редактор.
www.vsesvit-journal.com

Дизайн, набір та верстка комп'ютерного центру Журналу «Всесвіт».
Підписано до друку 29.12.2015. Формат 70 x 100/16.
Наклад 1030 прим. Зам. 16-001. Ціна – за каталогом МЗУ.

Друк: ТОВ «Друкарня «Бізнесполіграф». Київ, вул. Віскозна, 8.
Свідоцтво про державну реєстрацію ЗМІ: ДК, № 2715 від 07.12.2006.

Для України — з любов'ю!

Кришталеві сходи палацу Долмабахче

Палац Бейлербей

Головна брама палацу Долмабахче

Палац Долмабахче з моря

Єрванд Данієлян (посередині), Нвард Андріасівна Арутюнян та Арутюн Арутюнян в Болгарії